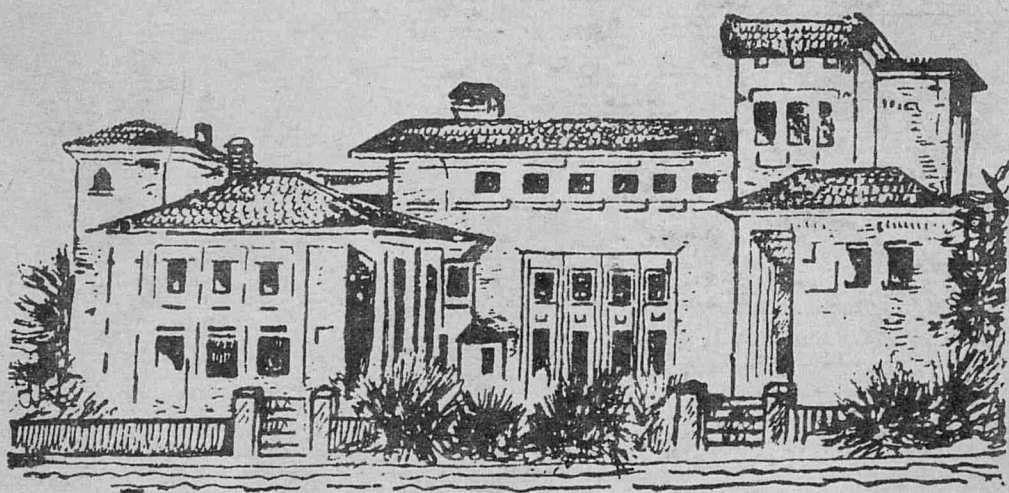

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 6, 1995

3 – 4

Martie – Aprilie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-ȚILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION
STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble. În țară
abonamentele se primesc la oficiile poștale. Abonamentele din
străinătate se primesc la RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1,
P.O. Box 33-57, București, România și la ORION SRL, Splaiul
Independenței nr. 202 A, București, România, P.O. Box 74-19,
București, Tx 11939, CBTxR. Fax (40) 13122425. Vă puteți adresa și
firmei AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 a,
ap. 66, sect. 3, București, C.P. 57-88, Fax 13124569.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență se
vor trimite pe adresa redacției revistei
„REVISTA ISTORICĂ”

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247-București, tel. 650 72 41

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VI, NR. 3-4
Martie – Aprilie 1995

S U M A R

EVOLUȚII ECONOMICE: TRAFIC ȘI NEGUSTORI

VIOREL PANAIT, Comerț și negustori în tratatele osmano-polone: 1489-1607	217
BOGDAN MURGESCU, Câteva observații pe marginea datoriilor domnilor Țării Românești și Moldovei în 1594	243
ANCA POPESCU, Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în <i>kanunname</i> -le (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)	255
MARIETA ADAM CHIPER, Valoarea vechilor însemnări românești ca izvor pentru istoria economică și socială	279

FINANȚE ȘI CREDIT

ROBERT PĂIUȘAN, Împrumutul extern al României din anul 1899	295
DANIELA BUȘĂ, Finanța franceză în sud-estul Europei (1900-1914) (II)	309
NICOLAE DASCĂLU, Contribuția României la edificarea structurilor economice ale Antantei Balcanice (1934-1940) (II)	329

IMPERIUL BIZANTIN, VENEȚIA ȘI ȚĂRILE ROMÂNE

GHEORGHE MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Aspecte ale politicii împăratului Alexios I Comnenul la Dunărea de Jos în lumina ultimelor descoperiri sfragistice și numismatice	345
EUGEN DENIZE, Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția. Câteva considerații	371

DOCUMENTAR

DANIELA ARGEȘEANU, Primirea lui Ioan Zápolya la Brașov (1522). Considerații privind istoria alimentației	389
IOLANDA ȚIGHILIU, Detalii privind domeniul lui Constantin Brâncoveanu voievod	397

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Simpozionul internațional „Originea tatarilor. Locul și rolul lor în România și în lumea turcă”, Constanța, 17-20 noiembrie, 1994 (*Nagy Pienaru*); Simpozionul: „Patrimoniul cultural național. Artă și civilizația medievală”, Suceava, 25-26 noiembrie 1994 (*Constantin Șerban*); Stagiul de documentare în Ungaria (*Violeta Barbu*); Călătorie de studii în Polonia (*Eugen Denize*); Stagiul de documentare în Bulgaria (*Gheorghe Lazăr*); Cercetări în arhive și biblioteci din Israel (*Eugen Glück*) 421

NOTE

- • • *Crestomația limbii române vechi*, volumul I (1521-1639), coord. Alexandru Mareș, alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș și Florentina Zgraon, București, 1994, 246 p. (*Violeta Barbu*); • • • *Ștefan cel Mare și Sfânt. Legende*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și bibliografie de Nicolae Cojocaru, Editis, București, 1992, 192 p. (*Mirela-Luminița Murgescu*); ÉMILE VAN BALBERGHE, *Les manuscrits médiévaux de l'abbaye de Parc. Recueil d'articles*, Avant-propos de Jean-Francois Gilmont, le Libraire Alain Ferraton & Émile Van Balberghe, Bruxelles, 1992, 184, p. (*Iacob Mârza*); JOSÉ ÁNGEL GARCIA DE CORTÁZAR, *La sociedad rural en la España medieval*, Madrid, 1990, 318 p. (*Eugen Denize*); WANDA KAMPANN, *Deutsche und Juden. Die Geschichte der Juden in Deutschland von Mittelalter bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges*, Fischer Taschenbuch Verlag, 1989, 450 p. (*Betinio Diamant*); PETER LAHNSTEIN, *Auf den Spuren von Karl V.*, Paul List Verlag, München, 1993, 352 p. (*Ileana Căzan*); CONSTANTIN MĂLINAȘ, *Catalog de carte românească veche*, Cuvânt înainte de Dan Simonescu, Mihai Eminescu, Oradea, 1993, 152 p. + 27 fig. (*Iacob Mârza*); AXINTE URICARIUL, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, Vol. I, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Edit. Minerva, București, 1993, XLVIII + 380 p. (*Viorel Achim*); KATHERINE VERDERY, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Trad. Mona și Sorin Antohi, Edit. Humanitas, București, 1994, 380 p. (*Andrei Pippidi*) 429

- BULETIN BIBLIOGRAFIC 441

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME VI, Nos. 3 – 4

March – April 1995

CONTENTS

ECONOMIC EVOLUTIONS: TRADE AND MERCHANTS

VIOREL PANAIT, Trade and Merchants in the Ottoman-Polish Treaties 1489-1607	217
BOGDAN MURGESCU, Debts of the Wallachian and Moldavian Princes in 1594	243
ANCA POPESCU, The Trading of Goods in the Lower Danube in the Light of the <i>kanunname</i> (The Second Half of the 16th Century)	255
MARIETA ADAM CHIPER, Old Romanian Notes as a Source of Economic and Social Data	279

FINANCE AND CREDIT

ROBERT PĂIUȘAN, The External Loan to Romania in 1899	295
DANIELA BUȘĂ, The French Finance in South-Eastern Europe (1900-1914) (II)	309
NICOLAE DASCĂLU, Romania's Contribution to the Creation of the Economic Structures of the Balkan Entente (1934-1940) (II)	329

THE BYZANTINE EMPIRE, VENICE AND THE ROMANIAN PRINCIPALITIES

GHEORGHE MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Some Aspects Concerning the Policy of Emperor Alexios I Comnen in the Area of the Lower Danube in the Light of Recent Sphragistic and Numismatic Discoveries.....	345
EUGEN DENIZE, Vlad the Impaler, the Anti-Ottoman Struggle and Venice	371

DOCUMENTARY

DANIELA ARGEȘEANU, Ioan Zápolya at Brașov (1522). Considerations on the History of Nutrition	389
IOLANDA ȚIGHILIU, Details Concerning the Landed Property of Prince Constantin Brâncoveanu.....	397

SCIENTIFIC LIFE

- International Symposium: "The Origin of the Tatars. Their Place and Role in Romania and Within the Turkish World", Constanța, 17-20 November, 1994 (*Nagy Pienaru*); The Symposium "The National Cultural Patrimony. Medieval Art and Civilization", Suceava, 25-26 November 1994 (*Constantin Șerban*); Documentary stage in Hungary (*Violeta Barbu*); Documentary trip to Poland (*Eugen Denize*); Documentary stage in Bulgaria (*Gheorghe Lazăr*); Research work in archives and libraries in Israel (*Eugen Glück*) 421

NOTES

- * . *Crestomația limbii române vechi, volumul I (1521-1639)* (Chrestomathy of the Old Romanian Language, Volume I, 1521-1639), coord. by Alexandru Mareș, authored by Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș and Florentina Zgraon, Bucharest, 1994, 246 p. (*Violeta Barbu*); * . *Ștefan cel Mare și Sfânt. Legende* (Stephen the Great and Saint. Legends), Edition, introductory study and bibliographpy by Nicolae Cojocaru, Editis, Bucharest, 1992, 192 p. (*Mirela-Luminița Murgescu*); ÉMILE VAN BALBERGHE, *Les manuscrits médiévaux de l'abbaye de Parc. Recueil d'articles. Avant-propos de Jean-Francois Gilmont, le Libraire Alain Ferraton & Émile Van Balberghe*, Brussels, 1992, 183 p. (*Jacob Mârza*); JOSÉ ÁNGEL GARCIA DE CORTÁZAR, *La sociedad rural en la Espana medieval*, Madrid, 1990, 317 p. (*Eugen Denize*); WANDA KAMPMANN, *Deutsche und Juden. Die Geschichte der Juden in Deutschland von Mittelalter bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges*, Fischer Taschenbuch Verlag, 1989, 450 p. (*Betinio Diamant*); PETER LAHNSTEIN, *Auf den Spuren von Karl V*, Paul List Verlag, München, 1993, 351 p. (*Ileana Căzan*); CONSTANTIN MĂLINAȘ, *Catalog de carte românească veche* (Catalogue of Old Romanian Books), foreword by Dan Simionescu, Edit. Mihai Eminescu, Oradea, 1993, 152 p. + 27 fig. (*Jacob Mârza*); AXINTE URICARIUL, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei* (The Palallel Chronicle of Wallachia and Moldavia), Vol. I, Critical edition and introductory study by Gabriel Ștrempel, Edit. Minerva, Bucharest, 1993, XLVIII + 380 p. (*Viorel Achim*); KATHERINE VERDERY, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu* (Compromise and Resistance. The Romanian Culture in the Time of Ceaușescu), transl. by Mona and Sorin Antohi, Edit. Humanitas, Bucharest, 1994, 380 p. (*Andrei Pippidi*)..... 429

- BIBLIOGRAPHICAL BULLETIN 441

EVOLUȚII ECONOMICE: TRAFIC ȘI NEGUSTORI

COMERȚ ȘI NEGUSTORI ÎN TRATATELE OSMANO-POLONE: 1489–1607

VIOREL PANAITE

În majoritatea lucrărilor consacrate condiției negustorilor străini în Imperiul otoman, sau, cu alte cuvinte, „regimului Capitulațiilor”, atenția este concentrată, din păcate, mai ales asupra statelor vest-europene (Veneția, Franța, Anglia, Olanda)¹. Se elimină astfel, intenționat sau nu, zona de frontieră dintre Poarta otomană și Creștinătate, unde, în ciuda caracterului său belicos din secolele XV-XVIII, erau antrenați în activități negustorești supuși ai principilor Ungariei, Poloniei și Austriei, ai Moldovei, Țării Românești, Transilvaniei și Ragusei, dar și supuși ai sultanilor otomani.

Beneficiind de întreaga serie a tratatelor osmano-polone din secolul al XVI-lea, ba chiar de majoritatea originalelor turco-osmane, încercăm, aici și acum, să realizăm un studiu de caz consacrat regimului juridic al comerțului și al negustorilor, așa cum a fost el definit în textele ‘*ahdname*-lelor acordate regilor Poloniei de către sultanii otomani. Un motiv în plus, de ordin metodologic, pentru această opțiune: un studiu de caz poate fi de multe ori mai edificator pentru întreaga problematică pusă în discuție, decât o abordare globală.

1. IZVOARE

Seria tratatelor osmano-polone pe care ne bazăm investigația începe în anul 1489 și se încheie în 1607. Cu câteva excepții, originalele acestor ‘*ahdname*-le se găsesc la *Arhiva Centrală de Acte vechi din Varșovia*^{1bis}. Ele au fost catalogate, încă din 1959, de Zygmunt Abrahamowicz², și parțial, de Mihail Guboglu³. Copia

¹ Amintim aici: G. Pélissier du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman*, Vol. I-II, deuxième édition, Paris, 1910-1911; H. Abi-Chahla, *L'extinction des capitulations en Turquie et dans les régions arabes*, Paris, 1924; N. Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey. Its History, Origin and Nature*, Baltimore: J. Hopkins, 1993.

^{1bis} *Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie* (în continuare AGAD), *fond Archiwum Korone Warszawskie* (în continuare Akw), *Tureckie* (K = *karton* = carton; t = *teczka* = mapă mică). Mare parte din aceste texte se găsește sub formă de microfilme la *Arhivele Statului din București*, Colecția Microfilme, Polonia. Rola 1: cadrele 197-200 (1577); C. 203-205 (1591); C. 211-215 (1598).

² Z. Abrahamowicz, *Katalog Dokumentów Tureckich...* (*Catalogue des documents turcs. Documents concernant la Pologne et les Pays Voisins de 1455 à 1672*, Warszawa, 1959, p. 22-23 (1489); p. 27 (1494); p. 29 (1502); p. 32-32 (1519); p. 35 (1525); p. 37-38 (1528); p. 44-45 (1523); p. 138-139 (1553); p. 149-150 (1554); p. 217-219 (1577); p. 225-227 (1591); p. 229-230 (1597); p. 232-233 (1598).

³ Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești. Vol. II (1455-1829)*, București, 1965, p. 17 (1554); p. 57(1577); p. 50-61 (1591); p. 62-63 (1598).

'ahdname-lei din 1607, al cărei original lipsește din arhiva poloneză, o găsim la Arhiva Otomană a Președinției Consiliului de Miniștri din Istanbul (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*), în „Condica 'ahdname-lelor Poloniei” (*Lehistan Ahidnamesi Defteri*), care face parte din „Condicile Statelor Străine” (*Düvel-i Ecnebiye Defterleri*)^{3bis}.

Textele osmane ale 'ahdname-lelor osmano-polone din 1577 și 1607 au fost incluse, alături de alte 'ahdname-le din secolul XVII, în colecția de documente tipărită la Istanbul în 1265/1848-1849, după corpusul masiv de documente inițiat de Ahmed Feridun Bey sub titlul *Münşe'at es-Selatin (Correspondența sultanilor)* în a doua jumătate a secolului XVI⁴. În sfârșit, textele osmane ale 'ahdname-lelor din 1525 și 1553 au fost publicate de Tayyib Gökbilgin după copiile aflate în *Archivo di Stato Venezia*, în cadrul unei antologii intitulată *Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri (Documente din epoca sultanului Süleyman „Legiuitorul” în colecțiile de izvoare din Arhivele de Stat ale Veneției)*, publicată în „Belgeler. Turk Tarih Belgeleri Dergisi”^{4bis}.

Pasaje referitoare la relațiile polono-moldo-otomane din unele tratate osmano-polone, asupra cărora ne oprim în studiul de față, au fost publicate, cel mai recent, de Ilie Corfus⁵, după variantele în limba polonă sau latină, și de Mustafa A. Mehmet^{5bis}, după textele osmane.

Pentru o mai bună orientare de-a lungul studiului nostru prezentăm mai jos un tabel cronologic al tratatelor osmano-polone, mai precis al 'ahdname-lelor emise de cancelaria otomană între anii 1489-1607, ale căror texte s-au păstrat⁶ până astăzi (precizând și locul unde ne sunt accesibile).

^{3bis} În continuare, BOA, DED, 55 / 1, LAD, doc. 2, p. 4-7.

⁴ 1577 (p. 417-420); 1607 (p. 414-417).

^{4bis} Cilt 1, Temmuz 1964, Sayı 2, Ankara, 1965, p. 128-132.

⁵ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 86-87 (1553); *ibidem*, *Secolul al XVII-lea*, București, 1983, p. 50-51 (1607).

^{5bis} Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României, vol. I: 1455-1774*, București, 1976, p. 45 (1554); p. 127-128 (1577); p. 136-137 (1591); p. 142-143 (1598).

⁶ Există mențiuni despre alte înțelegeri de pace osmano-polone. Un tratat s-a încheiat pe o durată de 5 ani, probabil în 1507, reînnoindu-l pe cel din 1502 (Z. Abrahamowicz, *op. cit.*, doc. 14, p. 31-32, scrisoare a sultanului Bayazid II către Sigismund I; Gilles Vainstein, *L'occupation ottomane d'Osakov et le problème de la frontière lituano-tatare. 1538-1544*, în *Passé turco-tatar. Présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen / Turco-Tatar Past. Soviet Present. Studies presentes to Alexandre Bennigsen*, publiés par / edited by Gh. Lemerancier-Qulquejay, G. Veinstein, S.E. Wimbush, Louvain-Paris, 1986, p. 126, n. 10). De asemenea, după moartea lui Bayazid II este invocat un tratat încheiat la urcarea pe tron a lui Selim I, intrând în vigoare la 30 mai 1514 și valabil, probabil, tot 5 ani. (Z. Abrahamowicz, *op. cit.*, doc. 15, p. 31-32 / document din *eva'il rebi ül-evvel* 920/26 aprilie-5 mai 1514). Oricum, în acel an se va încheia un acord polono-tătar: *Pacta Sigismundi Primi cum Plano Tartarorum Melin gery...*, 1514, nov. 29 (Biblioteca Czartoryski, Krakow, IV, 612, p. 163).

***AHDNAMELER ACORDATE DE SULTANII OTOMANI REGILOR POLONIEI
ÎNTRE ANII 1489-1607**

Data și locul emiterii. Durata de valabilitate	Sultanii otomani	Regii Poloniei	Arhiva
22 martie 1489, Constantinopol, 2 ani (<i>ad annos duos</i>)	Bayezid II (1481–1512)	Cazimir IV (1447–1492)	AGAD, Akw-Tureckie, K. 66, t. 4, nr. 6 (<i>original în lb. latină</i>)
6 aprilie 1499, Constantinopol, 3 ani (<i>ad decursum trium annorum</i>)	„	Ioan I Albert (1492–1501)	AGAD, Akw-Tureckie, k. 66, t. 9, nr. 20 (<i>original în lb. latină</i>)
9 octombrie 1502, Constantinopol, 5 ani (<i>cinque anni futuri</i>)	„	Alexandru (1501–1506)	AGAD, Akw-Tureckie, k. 66, t. 11, nr. 26 (<i>original în lb. italiană</i>)*
1 Şevval 925/1 octombrie 1519, Constantinopol, 3 ani (<i>per tre anni</i>)	Selim I (1512–1520)	Sigismund I cel Bătrân (1506–1548)	AGAD, Akw-Tureckie, k. 66, t. 17, nr. 36 (<i>original în lb. italiană</i>)
1 Muharrem 932/18 octombrie 1525, Constantinopol, 3 ani (<i>üç yıla sulhi kabul idüb</i>)	Süleyman Kanunî (1520–1566)	„	AGAD, Akw-Tureckie, K. 66, t. 19, nr. 41 (<i>original în lb. turco-osmană</i>)
evahir Muharrem 935/5–14 octombrie 1528, Constantinopol, 5 ani (<i>per anni cinque</i>)	„	„	AGAD, Akw-Tureckie, K. 66, t. 25, nr. 56 (<i>originalul pierdut, copie în lb. italiană</i>)
evahir Cemaziülahur 932/18–26 ianuarie 1533, Constantinopol, (pe timpul vieții celor doi suverani)	„	Sigismund I cel Bătrân (1506–1548)	AGAD, Akw-Tureckie, K. 66, t. 25, nr. 56 (<i>original pierdut, copie în lb. italiană</i>)**
20 Şaban 960/1 august 1553	„	Sigismund II August (1548–1572)	Archivo di Stato Venezia. Documenti Turchi; T. Gökbilgin, în „Belgeler”, I, 1964, p. 128–130 (<i>copie în lb. osmană</i>)
evasit Muharrem 926/6–15 decembrie 1554, Amasya	„	„	AGAD, Akw-Tureckie, K., 69, t. 172, nr. 329 (<i>copie originală în limba turco-osmană</i>)***
evasit Rebiül evvel 972/17–27 octombrie 1564, Kutahya	Selim II (1566–1574)	„	AGAD Akw-Tureckie, K. 69, t. 189, nr. 363b (<i>copie în limba latină</i>)****

Data și locul emiterii. Durata de valabilitate	Sultanii otomani	Regii Poloniei	Arhiva
14 august 1568	Selim II (1566–1574)	„	<i>Hurmuzaki</i> , VIII, doc. CXI, p. 132–4 și (<i>Hurmuzaki</i> , Supl. II, vol. I, doc. CXXXVI, p. 250–253 (data 23 iulie 1568 <i>text în limba latină</i>))
1 <i>Cemaziulevvel</i> 985/17 iulie 1577, Constantinopol	Murad III (1574–1595)	Ștefan Báthory (1575–1586)	AGAD, <i>Akw-Tureckie</i> , K. 71, t. 260, nr. 486 (<i>original în lb. turco-osmană</i>)
<i>evahir Zilhicce</i> 999/10–18 octombrie 1591, Constantinopol	„	Sigismund III Wassa (1587–1632)	AGAD, <i>Akw-Tureckie</i> , K. 71, t. 268, nr. 498 (<i>original în lb. turco-osmană</i>)*****
<i>eva'il Rebiülahir</i> 1006/11–20 noiembrie 1597, Constantinopol	Mehmed III (1595–1603)	„	AGAD, <i>Akw-Tureckie</i> , k. 7, t. 276, nr. 54 (<i>original în lb. turco-osmană</i>)
1 <i>Maharrem</i> 1007/4 august 1598, Constantinopol	„	„	AGAD, <i>Akw-Tureckie</i> , k. 7, t. 276, nr. 54 (<i>original în lb. turco-osmană</i>)
20 <i>Rebiülevvel</i> 1016/15 iulie 1607 Constantinopol	Ahmed I (1603–1617)	„	<i>Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Düvel-i Ecnebiye</i> , 55/1, <i>Lehistan Ahidnamesi Defteri</i> , doc. 2, p. 4–7 (<i>copie în osmană</i>)*****

* Text publicat în *Monumenta Medii Aevi Historica...*, Tomus XIX. *Acta Alexandri Regis Poloniae*, Magni Ducis Lithuaniae (1501–1506), w Krakowia, 1927, nr. 117, p. 168–170.

** Textele polonez, latin și italian au fost publicate în *Acta Tomiciana*, XV, 1533, Wroclaw, 1957, nr. 44, p. 63–68.

*** Text latin publicat în *Hurmuzaki-I, Bogdan*, Supl. II, vol. I, 1510–1600, București, 1893, doc. XCIX, p. 202–204.

**** Text latin publicat în *Hurmuzaki-I, Bogdan*, Supl. II, vol. I, 1510–1600, București, 1893, doc. CXXX, p. 251–254 (numit tratat de alianță dn 30 aprilie 1565, care reînnoiește tratatul din 12 martie 1554)

***** Text latin publicat în *Hurmuzaki*, vol. III, 1576–1599, București, 1880, doc. CXLIX, p. 160–162 (15 ianuarie 1592, ratificarea tratatului încheiat între Sigismund III și Murad III).

***** Traducere în franceză, în J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, tome huitième, 1600–1623, traduit de l'Allemand par J.J. Hellert, Paris, 1837, p. 407–415.

2. PACE ȘI COMERT

Din perspectiva demersului nostru, regimul juridic al negustorilor în Imperiul otoman, nu-și găsesc locul analiza detaliată a conjuncturilor politico-militare sau investigarea economico-financiară a schimburilor comerciale ce au marcat relațiile polono-otomane. Totuși, câteva repere trebuie punctate.

Bineînțeles, conjuncturile politico-militare ale încheierii tratatelor de pace între Polonia și Poarta otomană nu au fost același de-a lungul secolului XVI. Se remarcă, totuși, câteva invariabile care au marcat evoluția raporturilor polono-otomane. Conflictele Imperiului otoman cu Iranul safavid i-au silit pe sultani, ca întotdeauna din motive strategice,⁷ să reglementeze rapid și pacific relațiile cu Europa. Iar Polonia era una din componentele esențiale ale zonei de frontieră cu Europa creștină. Pe de altă parte, raporturile de forță cu Imperiul habsburgic, altă componentă de bază a frontierei osmane în Europa, marcate de neîncrederea Porții în trăinicia tratatelor cu Habsburgii (tratate care erau, de altfel, încheiate pe o durată specificată de timp), i-au determinat pe sultanii otomani să păstreze de-a lungul secolului al XVI-lea relații pașnice cu Polonia⁷.

Pornind de la textele '*ahdname*-lelor osmano-polone din secolul XVI, care conțin, cu excepția „tratatului” eminate politic din 1533, clauze referitoare la comerț și negustori, ne putem întreba ce pondere au avut interesele comerciale, comparativ cu cele politico-militare, în momentele de încheiere a tratatelor de pace între sultani și regii poloni?

Pe durată scurtă, imaginea trebuie nuanțată. Astfel, până în deceniul patru al secolului XVI, conflictele dintre Polonia și Moldova, privite în contextul unor relații „încordate” cu Imperiul otoman, au marcat negativ traficul comercial în zonă⁸. Pe de altă parte, din relatările vremii aflăm că perioada de sfârșit a secolului XVI și de început a secolului XVII nu a fost favorabilă comerțului desfășurat în zona moldo-osmano-polonă (atât celui de frontieră, cât și celui de tranzit)⁹. Soli, negustori sau simpli călători care străbăteau drumurile ce legau Polonia de Istanbul, trecând prin Moldova, remarcă cu groază insecuritatea acestora datorită tătarilor și cazacilor. Sunt revelatoare relatările armeanului Simeon Dbir Lehați, germanului Johann Wilden, ragusanului Gregorio di Nicolo și italianului Tommaso Alberti, toți parcurgând drumul din Polonia (Cracovia, Liov, Camenița), până la Constantinopol, ruta Moldova, la începutul secolului XVII¹⁰.

⁷ Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional 1621-1672*, București, 1979, p. 38.

⁸ M. Malowist, *Les routes du commerce et les marchandises du Levant dans la vie de la Pologne au Bas Moyen Age et au début de l'époque moderne*, în *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Firenze, 1970, p. 168. Pentru situația de dinainte de 1484, vezi Mihnea Berindei, *L'Empire ottoman et la „route moldave” avant la conquête de Chilia et de Cetatea Albă (1484)*, în „Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları” (Harvard University), vol. 10, 1986, p. 47-71.

⁹ M. Berindei, *Contribution à l'étude du commerce ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonoise, 1453-1700*, în „Cahier du Monde Russe et Soviétique”, vol. XII, 4/1971, p. 403.

¹⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. IV, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1972, p. 303-365.

Pe durata lungă, însă, în ciuda obstacolelor ridicate de jaful la drumul mare sau ale abuzurilor autorităților locale, după aprecierea lui M. Małowist, secolul XVI a fost o perioadă prosperă pentru comerțul polono-otoman. În acest sens, *baillii* venetieni, cei mai profunzi observatori ai vieții de la Istanbul, erau de părere că negoțul cu Polonia corespundea intereselor otomane¹¹. Într-adevăr, pe de o parte, Poarta era interesată în obținerea mărfurilor polone (în special, metalele), iar pe de altă parte, în creșterea veniturilor statului prin taxele vamale impuse asupra comerțului¹². În plus, Poarta avea nevoie de trecere liberă prin teritoriile poloneze pentru comerțul cu blănuri¹³. La rândul ei piața poloneză era una dintre cele mai absorbante din nord-vestul Europei în privința mărfurilor orientale¹⁴.

În consecință, putem spune că negoțul era una din cauzele fundamentale care a determinat Poarta otomană să ducă o politică pacifistă față de Polonia în secolul al XVI-lea, mai ales după 1533. Un argument formal, oferit chiar de textele tratatelor osmano-polone: pe de-o parte, numărul clauzelor referitoare la regimul comerțului și al negustorilor este în creștere continuă de-a lungul secolului XVI, de la 2 în 1494 la 22 în 1607; pe de altă parte stipulațiile referitoare la comerț reprezintă în *'ahdname*-lele din a doua jumătate a secolului XVI, aproximativ jumătate de totalul clauzelor unui tratat.

Se poate spune că, în general, între starea de pace și comerț a existat o interdependență complexă, nu o determinare într-un singur sens. Semnificative nuanțări găsim în tratatele osmano-polone din a doua jumătate a secolului XVII. Pe de o parte, libertatea de a veni și pleca, de a vinde și cumpăra în teritoriile otomane era acordată supușilor poloni, conform tratatului de la Zurawna încheiat între Mehmed IV și Ioan III Sobieski la 15 *Sefer* 1089/10 aprilie 1678, „cu scopul de a întări și mai mult prietenia”^{14 bis}. Pe de altă parte, în tratatul de la Karlowitz (4 *Receb* 1110/6 ianuarie 1699), acordarea libertății de comerț pentru „negustorii celor două părți” pornea de la premisa că războiul se terminase: „comerțul fiind fructul Păcii și contribuind la înflorirea statelor, negustorii celor două părți vor circula pe drumurile mari și după ce-și vor plăti taxele obișnuite... nu li se va cere nici un alt impozit...” (subl. ns.)¹⁵.

¹¹ M. Małowist, *op. cit.*, p. 174-175 (îl citează pe Domenico Trevisano, care scria în 1544 Segnoiriei despre relațiile polono-otomane).

¹² *Ibidem*, p. 174-175.

¹³ M. Berindei, *op. cit.*, p. 402; *idem*, *Le rôle des fourrures dans les relations commerciales entre la Russie et l'Empire Ottoman avant la conquête de la Sibirie*, în *Passé turco-tatar. Présent Soviétique...*, Louvain-Paris, 1986, p. 89-98.

¹⁴ Cvetana Georgieva, *Les rapports de commerce entre l'Empire Ottoman et la Pologne et les terres bulgares au XVIe siècle*, în „Bulgarian Historical Review”, 3/1978, p. 38-49. Avem știință că prof. dr. Andrzej Dziubinski de la Institutul de Istorie din Varșovia al Academiei Poloneze de Științe pregătește o lucrare amplă despre comerțul polono-otoman.

^{14 bis} *Biblioteka Czarotorski*, IV, 859, p. 41-42 (Articles des Traités de la Pologne avec la Porte Ottomane concernant le Commerce, nommément du Traité de Zurawno et. respectif. de celui de Carlowitz).

¹⁵ *Ibidem*, IV, 853 p. 43-44

3. 'AHDNAME

Din perspectiva Europei medievale, reglementarea regimului comerțului și negustorilor între Polonia, Moldova și Imperiul otoman nu are nimic spectaculos. Acesta era reglementat, fie prin *privilegii* care țineau loc de tratate de comerț – cazul relațiilor moldo-poloneze^{15 bis}, fie prin tratate de pace care cuprindeau, de regulă, clauze referitoare la comerț și negustori.

3.1. Actele prin care Poarta confirma încheierea unei păci cu Polonia se numeau, conform practicii otomane de cancelarie, '*ahdname-i hümayun* (carte imperială de legământ)¹⁶.

'*Ahdname*-lele acordate de sultanii otomani erau, din punctul de vedere al dreptului islamic al popoarelor, o concretizare în formă specifică cancelariei otomane a '*ahd*-ului și '*aman*-ului garantate unor nemusulmani de suveranul unei comunități musulmane¹⁷. Textele tratatelor osmano-polone vorbesc de la sine: „fiind reînnoite legământul și protecția” (*ahd ü-amân mukarrer olub*), sau „să nu se facă ceva împotriva legământului și iertării” (*hilâf-ı 'ahd ü-amân; 'ahd ü-amana muğayr*)¹⁸.

Trebuie remarcat, totuși, că noțiunea *aman* (iertare, protecție), fundamentală pentru dreptul islamic, nu apare decât începând cu '*ahdname*-a din 1577. În textele osmane anterioare care s-au păstrat, respectiv în '*ahdname*-lele din 1525, 1553 și 1554, este folosit numai conceptul de „legământ” ('*ahd*)¹⁹. În textele

^{15 bis} Voievodul Moldovei era cel ce permitea sau nu trecerea negustorilor din Lwow și Cracovia prin Moldova, prin acordarea unui „privilegiu” (numit și „reglementarea vămilor”). La rândul lor, regii Poloniei au acordat negustorilor Moldovei privilegii asemănătoare care s-au pierdut (P.P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, în „Revista Istorică Română”, vol. III, fasc. II-III, 1933, p. 177-180).

¹⁶ Midhat Seroğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (Enciclopedia ilustrată a istoriei otomane), Istanbul Matbası, 1958, p. 8. Mustafa A. Mehmet, *Tratatetele internaționale ale Imperiului otoman: Capitulațiile ca mijloc de realizare a „păcii otomane”*, intervenție la dezbaterile *Forme ale păcii în sud-estul european în secolele XIV-XVI* din 10 iunie 1981, de la Institutul de Studii Sud-Est Europene, în „Revista de istorie”, 1/1982, p. 149-150; Mihai Maxim, „*Capitulațiile*” în istoria relațiilor româno-otomane în evul mediu, în *Din cronică relațiilor poporului român cu popoarele vecine*, București, 1984, p. 68-118; T. Gökbilgin, *Venedik ve Leh Kralına verilen, bir kısım ahitnamelerin şekil ve muhteva bakımından tasdikları önem ve tarihi gerçekleri* (Însemnătatea și realitățile istorice pe care le prezintă o parte din *ahdname*-lele acordate dogelui Veneției și regelui Poloniei, din punct de vedere al formei și conținutului), în vol. VII *Türk Kongresi, Ankara 25-29 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler* (Al VII-lea Congres turc de istorie, Ankara 25-29 septembrie 1970, Comunicările prezentate la Congres), vol. II, Ankara, 1973, p. 473-483; N.H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship. According to the Firmans of Murad III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, Mouton, The Hague-Paris, 1967, p. 48-49. În turca modernă, *ahitname* sau *ahidname* = tratat (*Türkçe Sözlük*, I, A.-J., Yeni Baskı, Ankara, 1988, p. 29-30).

¹⁷ Despre *amân* (iertare, protecție), vezi, J. Schacht, art. *Amân*, în *Encyclopedie de l'Islam*, nouvelle édition, B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, Paris, Leyda: E.J. Bulle, vol. I, p. 441-442.

¹⁸ AGAD, AKW-Tureckie, k. 71, t. 260, nr. 486 (în '*ahdname*-a din 1577); k. 71, t. 268, nr. 498 (în '*ahdname*-a din 1591); k. 71, t. 280, nr. 518 (în '*ahdname*-a din 1598); Feridun Bey, *op. cit.*, p. 414, 417 și BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-7 (în '*ahdname*-a din 1607).

¹⁹ AGAD, AKW-Tureckie, K. 66, t. 19, nr. 41 ('*ahdname*-a din 1525); T. Gökbilgin, *Venedik Devlet 'Arşivindeki*, p. 128, 130 ('*ahdname*-a din 1553); AGAD, AKW-Tureckie, K. 69, t. 172, nr. 329 ('*ahdname*-a din 1554).

'*ahdname* lclor se sublinia, în primul rând, existența unci cereri a regilor poloni de încheiere sau reînnoire a păcii, cerere făcută, bineînțeles, prin intermediul solilor. Astfel, în 1525, Süleyman Kanunî a acceptat „pacea” (*sulh*) cu Sigismund I, „deoarece, acum, Sigismund, care este regele Poloniei (*halya Leh kiralı olan Sigismundus*), trimițând pe omul său Istanislaus la Pragul meu al Fericirii, a cerut și s-a rugat (*tezarru've istid'ayi etdüği*) de la Pragul iertării să fie pacc și înțelegere între noi (*mabeyinde sulh ü-salah olması*)”²⁰.

Găsim această idee și în '*ahdname*-lele ulterioare, ce-i drept într-o formă mai amplă, în care se specifică, în plus, dorința de reînnoire: „deoarece regele Poloniei... a cerut să fie pace și înțelegere între noi, și s-a rugat să fie reînnoită cartea mea imperială de legământ” (...*Leh kiralı... mabeyin sulh ü-salah üzere olmasın istid'a ve muceddeden 'ahdname-i hümayunum ricâ eyledüğü ecilden*)”²¹.

Când interesele otomane nu erau afectate sau, mai mult, impuneau încheierea sau reînnoirea păcii cu Polonia, sultanul otoman răspundea afirmativ la cererea regelui polon. Bineînțeles, aveau loc negocieri între cele două părți, până la o relativă punere de acord a intereselor lor. '*Ahdname*-lele, conform practicii osmane de cancelarie, consemnează însă clauzele negociate, ca fiind „comunicate” sau „poruncite” de sultanii otomani.

Formulele utilizate sugerează, într-o oarecare măsură, evoluția raporturilor de forțe între cele două părți de-a lungul secolului XVI. Dacă în 1525, Süleyman Kanunî „comunica” stipulațiile '*ahdname*-lei celor ce o vor citi: „să se știe” (*ma'lum ola ki*)^{21 bis}, în a doua jumătate a secolului XVI și la începutul secolului XVII sultanii Murad III, Mehmed III și Ahmed I „dau” '*ahdname*-le și „poruncesc” clauze. Astfel, în textele osmane din 1577, 1591, 1598, 1607, formula este invariabilă: „am dat această carte imperială de legământ și am poruncit ca...” (*işbu 'ahdname-i hümayum virdüm ve buyurdum ki...*)²². Tranziția are loc în timpul lui Süleyman Kanunî. În '*ahdname*-aua din 1553 găsim amândouă formulele: sultanul începe prin a comunica (*ma'lum ola ki / să se știe*) și sfârșește prin „a da porunci” (*virdüm ve buyurdum ki*)^{22bis}. Având drept criteriu forma diplomatică de '*ahdname*, tratatele osmano-polone din secolul XVI, aidoma tuturor tratatelor încheiate de Poarta otomană cu statele creștine în această perioadă, pot fi caracterizate ca *acte unilaterale*. Analizând însă conținutul '*ahdname*-lelor acordate de sultanii otomani regilor Poloniei, concluzia – după cum vom vedea puțin mai departe – nu va mai fi aceeași.

3.2. Tratatele osmano-polone din secolul XVI erau încheiate pe o durată de timp limitată. După criteriul duratei de valabilitate, acestea pot fi împărțite în două categorii: tratate valabile pe un anumit număr de ani, specificat în textul acestora; tratate valabile pe timpul vieții sultanului otoman și a regelui polon.

²⁰ AGAD, AKW-Turekie, K. 66, t. 19, nr. 41; T. Gökbilgin, *Venedik Devlet Arşivindeki*, p. 131-132.

²¹ AGAD, AKW-Turekie, K. 71, t. 268, nr. 498 (în '*ahdname*-aua din 1591); AGAD, AKW-Turekie, K. 71, t. 280, nr. 518 (în '*ahdname*-aua din 1598).

^{21 bis} AGAD, AKW-Turekie, K. 66, t. 19, nr. 41.

²² AGAD, AKW-Turekie, K. 71, t. 260, nr. 486; K. 71, t. 268, nr. 498; K. 71, t. 280, nr. 518. Ahmed Feridun Bey, *Münşe'at*, II, p. 414-415.

^{22 bis} T. Gökbilgin, *op. cit.*, p. 128-130.

În prima categorie se înscriu primele tratate osmano-polone, respectiv cele încheiate până la „pacea veșnică” din 1533. Durata de validitate a acestor înțelegeri de pace era cuprinsă între 2 și 5 ani. „Doi ani” (*ad annos duos*) se specifică în tratatul din 1489²³. Pentru 3 ani se încheiaseră tratatele din 1494 (*ad decursum trium annorum fecimus*)²⁴, 1519 (*per tre anni proximi*)²⁵ și 1525 („acceptând o pace de trei ani” / *üç yıla sulhı kabul idüb*)²⁶. În sfârșit, 5 ani era durata de valabilitate a tratatului de pace din 1502 („La quale incommencia addi nove di ottobre 1502, e deba durar in fino cinque anni futuri, ali nove de ottobre che sono 1507...”)²⁷ și, de asemenea, a păcii din 1528 (*per anni cinque hovero*)²⁸.

Odată cu tratatul osmano-polon încheiat la 18-26 ianuarie 1533 (*evahır Cemazi ül-ahır 939*), durata nu mai este precizată, ci condiționată de respectarea clauzelor înscrise în ‘*ahdname* de către cele două părți, mai ales de către regele polon. Iată, integral pasajul final al ‘*ahdname*-lei din 1607, care consfințește reînnoirea păcii cu Polonia, cel mai complet din seria tratatelor osmano-polone analizate de noi: „Toate problemele pomenite mai sus (și) care au fost cerute, având acum, pe deplin, ilustrul acord al Majestății mele imperiale, am dat din nou această carte imperială de legământ (*müceddeden işbu ‘ahdname-i hümayunı virdüm*) și am poruncit ca, dacă din partea sus-numitului rege și a demnitarilor săi și a altora nu se ivește nici o purtare care să cauzeze încălcarea pactului și înțelegerii (*akd-ı ahd ü-peyman*) și să producă distrugerea clauzelor și a credinței, și se respectă, potrivit prieteniei, condițiile siguranței și protecției (*şerayt-i emn ü-aman*) menționate, atunci și din partea Majestății mele imperiale fac jurământ (*yemin iderim*) cu credință temeinică ca, pentru dreptatea lui Allah, creatorul cerului și al pământului, și din respect față de minunile strălucitului nostru Profet, Stăpânul nostru, să nu fie încălcat acest tratat (*bu muahede*), (iar) această pace și înțelegere (*bu sulh ü-salâh*) să fie și durabilă (*mukarrer ve paydâr*) și această prietenie și împăcare (*bu dostluk ve barışıklık*) să fie veșnică și stabilă (*müebbed ve ber-karar*), în timpul stăpânirii mele – care crește zilnic – și în vremea califatului meu puternic și a sultanului meu aducător de fericire”.

(... *hâlâ cenâb-ı celalet meabim tarafından rica eyledükleri cümle zikr olunan hususlar bi’-l-temam makbul-i şerifim olub müceddeden işbu ‘ahdname-i hümayunı virdüm ve buyurdum ki müşarileyh kiral tarafından ve beğlerinden ve mucib-i inhilâl-ı akd-ı ahd ü peymen ve ba’is-i ihtilâl-i şart ve imân bir va’zi sadir ollmiyb zikr olunan şerayt-i emn ii-amâni dostluk üzere ri’ayet iderlerse cenâb-i celâlet meabim tarafından dahi imân-i galiza yemin iderimki yeri ve göği*

²³ AGAD, AKW-Turekie, K. 66, t. 4, nr. 6; Hurmuzaki, vol II/2, doc. CCLXXX, p. 315-316.

²⁴ AGAD, AKW-Turekie, K. 66, t. 9, nr. 20; Biblioteka Czartoryski, IV, 611, p. 35-38.

²⁵ AGAD, AKW-Turekie, K. 66, t. 17, nr. 36; Biblioteka Czartoryski, IV, 612, p. 177-191.

²⁶ AGAD, AKW-Turekie, K. 66, t. 19, nr. 41.

²⁷ AGAD, AKW-Turekie, K. 66, t. 11, nr. 26; Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae illustrantia. Tomus XIX. Acta Alexandri... (1501-1506), w Krakowie, 1927, nr. 117, p. 169

²⁸ AGAD, AKW-Turekie, K. 66, t. 25, nr. 56; Biblioteka Czartoryski, IV, 859, p. 21.

Perverdigâr hakkiçun ve ulu'aziz Peygamberimiz Efendimiz mu'cizati hurmeticün bu muahede olunanlardan tecavuz olunmıyub müddet-i devlet-i ruz-i efzun ve zaman-i hilafet ve sultanat-i sa'adet makrumuda bu sulh ü-salâh mukarrer ve paydar ve bu dostluk ve batırışıklık müebbed ve ber-karar ola)²⁹.

4. COMERȚ ȘI NEGUSTORI ÎN 'AHDNAME-LELE OSMANO-POLONE

4.1. Tratatetele osmano-polone din secolul XVI conțin și ele, ca toate 'ahdname-lele otomane prin care se reglementau relațiile cu statele creștine, o înșiruire a „condițiilor siguranței și protecției” (*şerayt-i emn ü-amān*) fixate în urma negocierilor dintre cele două părți. „Clauzele”, numite în 'ahdname-le când „probleme” (*hususlar*), când „condiții” (sing. *şart*; pl. *şartlsr*, *şerayt* sau *şurut*), nu erau numerotate în textele osmane ale 'ahdname-lelor analizate de noi. În aceste condiții singurul criteriu de identificare a începutului de „articol” este, eventual, conjuncția *ve* = și. Nici în variantele în latină, poloneză sau italiană ale tratatelor osmano-polone din secolul XVI nu există o numerotare a clauzelor.

În 'ahdname-aşa din 1607, care încheie seria tratatelor osmano-polone analizate aici, am numărat 22 de „articole” care privesc, mai mult sau mai puțin, regimul comerțului și al negustorilor. Diferențierea clauzelor are un caracter subiectiv. Altceineva ar putea număra cu 2-3 clauze în plus sau în minus. Să amintim, de exemplu, că în copia 'ahdmane-lei din 1607, cu care începe „Condica 'ahdname-lelor Poloniei” (*Lehistan Ahdnāmesi Defteri*) de la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (Istanbul), fiecare început de „articol” este marcat cu o linie roșie scurtă, trasată deasupra primului cuvânt. Astfel, în viziunea copistului, numărul clauzelor referitoare la comerț și negustori este cu mult mai mic^{29 bis}, decât cel stabilit de J. von Hammer³⁰, sau, acum, de către noi. Cum s-a ajuns de la cele 2 clauze care privesc negoțul și negustorii în tratatul din 1494^{30 bis}, și pe care le regăsim dispuse în aceeași ordine la începutul tuturor tratatelor ulterioare, la cele 21 „probleme” (*hususlar*) din textul 'ahdname-lei din 1607³¹? După cum se observă din tabelul alăturat, această creștere s-a realizat prin includerea treptată, în momentele de reînnoire a tratatelor osmano-polone de-a lungul secolului XVI (1502, 1519, 1525, 1528, 1553, 1564, 1568, 1577, 1591, 1598), a unor porunci sultanale care soluționaseră anterior multitudinea de aspecte noi ce grevau un comerț din ce în ce mai avantajos pentru ambele părți. Cele mai importante adăugiri se fac simțite în 'ahdname-lele acordate de Süleyman Kanunî în 1553, Murad III în 1577, Mehmed III în 1598 și Ahmed I în 1607. Astfel, în textul 'ahdname-lei din 1553, după ce

²⁹ Ahmed Feridun Bey, *Münşe'at*, vol. II, p. 417, BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 7.

^{29 bis} BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-7.

³⁰ J. von Hammer, *op. cit.*, VIII, p. 407-415.

^{30 bis} AGAD, AKW-Turekie, K. 66, t. 4, nr. 6.

³¹ BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-7; Ahmed Feridun Bey, *Münşe'at*, vol. II, p. 414-417.

sunt reluate aproape identic clauzele 'ahdname-lei din 1525³², afirmându-se „reînnoirea și confirmarea tratatului” (*mu'ahede mukarrer ve müekked olub*), se adaugă noi clauze, inclusiv patru care se referă la comerț și negustori³³. O adăugire substanțială se observă în 'ahdname-aşa din 1577, când apar cinci noi clauze care le întâlnesc pe cele vechi, reflectând, în același timp, abuzul. Două noi dispoziții sunt incluse de Mehmed III în 'ahdname-aşa din 1598. La cererea solului polonez Szczesny Herbert³⁴, se stipulează cu tărie ca negustorii polonezi să fie scutiți de a plăti *reft akçesi*³⁵ și *kasab akçesi*³⁶. În același timp, este inclusă o dispoziție anterioară prin care se interzice a se cere vamă (*gümrük*) pentru *guruş*-ii aduși de negustorii polonezi: „S-a dat ilustra mea poruncă cu semnătura mea imperială... Să se procedeze în conformitate cu ea” (*hatt-i hümayunumla fermân âlişanım sadir olmuşdır. Mucibi ile amel oluna*)³⁷.

În sfârșit, 'ahdname-aşa acordată de Ahmed I în 1607 marchează un nou punct de reper. După ce reia aproape identic tratatul din 1598, precizând: „Condițiile (mai sus) arătate au fost confirmate și ținute în cinste și de către Maiestatea mea imperială (*tasrih olunan şartlar cenab-i celalet meabim tarafından dahi mukarrer ve mu'teber tutulub*)³⁸, sultanul mai adaugă „în afară de acestea” (*bundan gayrı*) alte șapte clauze. Ce-i drept, doar trei aveau și un conținut nou, restul reluând stipulații din 'ahdname-lele anterioare.

Din cauza acestui mod de realizare a înțelegerilor de pace, în 'ahdname-le clauzele referitoare la comerț și negustori nu sunt grupate, ci intercalate cu alte dispoziții referitoare la despăgubiri, prizonieri, soli, relații cu vecinii etc.

Pe de altă parte, conform principiilor de redactare a unui *berât* (diplomă), toate dispozițiile din 'ahdname-le sunt adresate, mai mult sau mai puțin explicit, autorităților teritoriale cu care negustorii din Polonia, Imperiul otoman sau Moldova intrau în contact pe drumurile sau în timpul activităților comerciale (voievozii români, sangeacbeyi, intendenții schelelor, strângătorii de taxe și impozite, judecătorii etc.).

4.2. Vom da în continuare un tebel ce prezintă evoluția clauzelor din tratatele osmano-polone încheiate între 1494 și 1607, care definesc regimul comerțului polono-moldo-osman și al negustorilor care îl practicau. Numerotarea „articolelor” este pur orientativă, și o facem pentru a ne folosi de ea în comentariul nostru.

³² Luăm ca termen de comparație 'ahdname-aşa din 1525, întrucât este singurul tratat încheiat înainte de 1553, al cărui text turco-osman s-a păstrat (AGAD, AKW-Tureckie, K. 66, t. 19, nr. 41).

³³ T. Gökbilgin, *Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar*, în „Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi”, Cilt 1, Say 2/1964, p. 128-130.

³⁴ Tadeusz Majda, *A Letter by Sultan Mehmet III to King Sigismund III in Polish Transcription*, în „Rocznik Orientalistyczny”, t. XXXVIII, Warszawa, 1976, p. 199-203.

³⁵ *Reft akçesi* sau *reftiye* = taxă de export, de plecare.

³⁶ *Kasab akçesi* sau *kasabiye* = taxă pe animalele aduse la Istanbul.

³⁷ AGAD. AKW-Tureckie, K. 71, t. 280, nr. 518.

Ahmed Feridun bey, *Münşe'at*, il, p. 416-417, BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2

CLAUZELE TRATATELOR OSMANO-POLONE
CARE DEFINESC REGIMUL COMERȚULUI ȘI NEGUSTORILOR (1494-1607)

Clauze privind regimul comerțului și al negustorilor	1494	1502 1519	1525 1528	1553 1554	1564 1568	1577	1591	1598	1607
I. Clauza generală privind libertatea de a circula, a face comerț, cu plata taxelor vamale și garantarea protecției negustorilor și mărfurilor (în regim de reciprocitate).	x	x	x	x	x	x	x	x	x
II. Inviolabilitatea moștenirii (în regim de reciprocitate).	x	x	x	x	x	x	x	x	x
III. Rezolvarea litigiilor dintre creditorii polonezi și debitorii otomani.		x	x	x	x	x	x	x	x
IV. Responsabilitatea individuală pentru împrumut neachitat (<i>borc</i>) și fapte „penale” (<i>günah</i>).			x	x	x	x	x	x	x
V. Garantarea protecției negustorilor și mărfurilor după plata vămii (<i>gümriik</i>).				x	x	x	x	x	x
VI. Aspecte de tehnică juridică privind rezolvarea litigiilor dintre negustori: necesitatea documentelor scrise (<i>sicil, hüccet, temessük</i>); respingerea mărturie false (<i>şahid-i zâr ile</i>).				x	x	x	x	x	x
VII. Libertatea de a trece Nistrul, „negustorii celor două părți” fiind protejați de autoritățile otomane din <i>sancak</i> -urile <i>Silistra</i> și <i>Akkerman</i> .				x	x	x	x	x	x
VIII. Interzicerea confiscării cailor negustorilor (<i>tüccar bargırları</i>).				x	x	x	x	x	x
IX. Voievozii Moldovei să nu ia impozite și vămi mai mari de la „negustorii celor două părți”.						x	x	x	x

Clauze privind regimul comerțului și al negustorilor	1494	1502 1519	1525 1528	1553 1554	1564 1568	1577	1591	1598	1607
X. Protecția negoțului cinstit (<i>istikāmet üzere ticaret</i>); folosirea drumurilor publice, plata vămii legale.						x	x	x	x
XI. Plata <i>gümrük</i> -ului conform obiceiului și legii (<i>'adet ve kanun üzere</i>). Scutirea de alte taxe la Istanbul, Brusa și Edirne (<i>reft akçesi, kasab akçesi</i>).								x	x
XII. Scutirea de <i>gümrük</i> pentru <i>guruş-ü</i> aduși de negustorii polonezi.								x	x
XIII. Interdicția adresată negustorilor polonezi de a aduce monedă falsă în Imperiul otoman.									x
XIV. Reafirmarea responsabilității individuale pentru împrumut (<i>borc</i>) neachitat.						x	x	x	x
XV. Dreptul negustorilor din Polonia de a răscumpara robi luați dintre supușii regelui.						x	x	x	x
XVI. La Brusa, vama (<i>gümrük</i>) să se ia potrivit legii (<i>kanun üzere</i>), nu mai mult.						x	x		
XVII. Reafirmarea libertății de negoț la Adrianopol (<i>Edirne</i>) și Brusa.									x
XVIII. Litigiile dintre negustorii polonezi să fie rezolvate de șeful caravanei (<i>karbanbaşları</i>).									x
XIX. Rezolvarea litigiului dintre un creditor otoman și un debitor polonez conform documentului scris (<i>temessük</i>).									x

Clauze privind regimul comerțului și al negustorilor	1494	1502 1519	1525 1528	1553 1554	1564 1568	1577	1591	1598	1607
XX. Reafirmarea plății văzii (<i>gümrük</i>), o singură dată, la Istanbul.									x
XXI. Protecția negustorilor polonezi împotriva tătarilor. Despăgubirea.									x
XXII. Reafirmarea scutirii de <i>reftiyye</i> și <i>kasabiyye</i> , în general de dările neînscrise în <i>ahdname</i> .									x
TOTALUL CLAUZELOR:	2	3	4	8	8	13	13	14	21

5. LIBERTĂȚI, DREPTURI, PRIVILEGII

Încercând a defini condiția negustorilor în tratatele osmano-polone este evident că, în primul rând, trebuie să răspundem la întrebarea: cine erau *subiecții* la care se face referire în '*ahdname*-le?

Ca un reflex al principiului de reciprocitate care domină tratatele osmano-polone, este folosită – încă din prima clauză care se referă la comerț – formula „negustorii celor două părți” (*iki canibin bazerganları*). Prin ea erau acoperiți atât supușii regelui polon, cât și cei ai sultanului otoman. La ambele categorii se referă clauza generală (I) prin care se acorda libertate de intrare, circulație și ieșire, libertate de comerț și se garanta protecția vieții, libertății și mărfurilor. Aceeași formulă este invocată de sultanii otomani în fața autorităților osmane din *sancak*-urile Silistra și Cetatea Albă și a voievozilor Moldovei, în scopul de a se facilita tranzitul negustorilor și a li se asigura protecția (VII, IX).

În celelalte articole ale tratatelor, se face referire, în mod distinct, la trei categorii de „supuși” antrenați în activități comerciale între Imperiul otoman, Moldova și Polonia. De regulă, supușii regilor polonezi sunt definiți, din perspectiva sultanilor otomani, printr-o formulă politico-teritorială: „negustorii care vin din țara regelui mai sus-pomenit” (*mezbur kiral memleketinden gelen bazergānlar...*); „negustorii care vin din Țara Leșească” (*vilayet-i Lehden gelen bazergānlar*). Ei sunt numiți însă și prin expresii globale cu caracter socio-economic, de tipul „tagma negustorilor” (*tüccar tayfesi*) sau „negustorii regelui” (*kıralın bazergānları*), care par a indica o categorie profesională bine definită și cu strânse legături interne, respectiv o categorie de „comercianți” oficiali ai curții poloneze.

Într-una din clauze (X), ce apare în '*ahdname*-lele din 1577, 1591 și 1598 dar și în cele din secolul XVII), negustorilor li se aplică, deopotrivă, criteriul politic și cel religios: „armenii supuși ai regelui și alți negustori necredincioși”

(*kıralın eli altında ermeni ve sayr kefer bazergânlar*)³⁹. Toate aceste formulc se topesc în expresia generală „negustorii polonczii” (*Leh bazergânlar*), pe care o întâlnim în clauzele finale ale ‘*ahdname*-lei din 1607’⁴⁰.

Supușii sultanului sunt, la rândul-le, subiecți ai regimului de reciprocitate instituit prin tratatele osmano-polone față de „străini”. Sultanii își definesc supușii prin formulele: „negustorii noștri” (*bizim bazergânlarımız*...) sau „cineva din Țările noastre bine păzite” (*Memalik-i Mahrusemizden bir kimesne*...).

Tratatele osmano-polone mai reglementau, dar, vag, și statutul juridic al supușilor voievozilor moldoveni. În ‘*ahdname*-a din 1607 se face referire, astfel, la „negustorii din ținuturile Moldovei” (*Boğdan vilayetlerinin bazergânları*)⁴¹.

5.1. LIBERTATEA DE A CIRCULA

Libertatea de a intra, a circula, dar și a ieși din Imperiul otoman era primul drept acordat de sultani supușilor regilor Poloniei în ‘*ahdname*-lele din secolul XVI. Începând cu tratatul din 1494, acest drept era stipulat printr-o clauză generală (I), care deschidea, de altfel, seria dispozițiilor referitoare la comerț și negustori în tratatele osmano-polone. De remarcat formularea acestei clauze după principiul reciprocității, aplicat de regulă în tratatele încheiate de otomani cu statele creștine din zona de frontieră (Veneția, Ungaria, Imperiul habsburgic, ulterior, Rusia). „Și negustorii celor două părți – se stipula în 1577 – să vină și să plece pe mare și pe uscat” (*iki canibin bazergânları denizden ve karadan gelüb ve gidüb*)⁴². Totodată însă, în ‘*ahdname*-le se fac, începând cu 1553, respectiv 1577, două precizări privind traficul negustoresc în zonă: una cu caracter de privilegiu și alta cu nuanță de interdicție. Astfel, într-una din clauze (VII)⁴³ se porunceau autorităților otomane din sangeacurile de Silistra și Cetatea Albă să permită, alături de slujitorii Porții, numai negustorilor celor două părți de a urma drumurile ce duceau în Polonia. Pe de altă parte, începând cu ‘*ahdname*-a din 1577 apare o clauză (IX) prin care se interzice negustorilor care veneau din Polonia și tranzitau prin Moldova spre sudul Dunării să vină pe „drumuri ascunse” (*mahuf yollardan*), recomandându-le „să vină pe drumurile pe care vin negustorii din vechime”⁴⁴. Motivul real, neinvocat explicit în tratat, era împiedicarea evaziunilor fiscale la care se pretau negustorii prin evitarea traseelor vămuite. Se argumenta, de data aceasta explicit, că ocolirea drumurilor „umblate” (*revinde*) i-ar fi putut expune la jaful „răufăcătorilor” (*ehl-i fessad*). De altfel, legătura strânsă dintre traficul și negoțul „cinstite” (*istikamet üzere*) și protejarea vieții și mărfurilor era subliniată și de voievodul Moldovei

³⁹ AGAD, AKW-Turekie, K. 71, t. 268, nr. 498, și K. 71, t. 280, nr. 518. În ‘*ahdname*-a din 1577: *ve kıralın eli altında olub ermeni ve sayr keferenden olan bazergânlar* (AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 260, nr. 486).

⁴⁰ Ahmed Feridun Bey, *Münşe’at*, II, p. 414-417, BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2.

⁴¹ *Ibidem*, II, p. 415; BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-5.

⁴² AGAD, AKW-Turekie, K. 71, t. 260, nr. 486.

⁴³ T. Gökbilgin, *Venedik Devlet Arşivindeki*, p. 129-130. Identic în copia originală emisă în *evasit Muharrem 962/6-15 decembrie 1554* (AGAD, AKW-Tureckie, K. 69, t. 172, nr. 329) și în ‘*ahdname*-lele ulterioare).

⁴⁴ AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 260, nr. 486.

într-o poruncă adresată la 10 decembrie 1613 pârcălabilor de Cernăuți, Hotin și Soroca. Ștefan Tomșa le indica să-i protejeze pe negustorii care ar fi trecut pe drumurile comerciale apărute de ei. Comentând acest caz, N. Iorga completa: „Numai dacă ar evita aceste drumuri mari, cu locuri de vamă, ei își vor primejdui mărfurile”⁴⁵.

5.2. SIGURANȚA VIEȚII ȘI AVERII

Acordarea dreptului de a circula liberi în Imperiul otoman presupunea și garantarea inviolabilității persoanei și mărfurilor negustorilor. În textele osmane ale *‘ahdname*-lelor din secolul XVI acest drept, acordat tot în regim de reciprocitate, se exprima foarte simplu încă din clauza I: „să nu se facă pagubă și stricăciune avutului și sufletului cuiva” (*kimesnenin malına ve nefşine zarar ve ziyân olmya*)⁴⁶.

„Protecția” (*amān*) garantată negustorilor veniți din Polonia de sultanul osman se traduce în *‘ahdname*-le prin interdicția adresată autorităților teritoriale de a se face „supărare” (*rencide*) negustorilor, în cazul în care aceștia respectau regimul vamal (clauzele I, V, VIII, X). În două rânduri (X, XXI) se face referire directă la cei ce puteau cauza atacarea și jefuirea caravanelor negustorești (X, începând cu 1577 – răufăcători = *ehl-i fessad*⁴⁷; XXI, începând cu 1607 – „ceata tătarască = *tatar tayfesi*⁴⁸). Și într-un caz și într-altul, cei în măsură (voievodul Moldovei, sangeacbeii, judecătorii etc.) erau obligați să acționeze pentru împiedicarea acestora de a ataca „tagma negustorească”, pentru prinderea și pedepsirea lor și, mai mult, pentru înapoierea „fără lipsă” (*bî-kusur*) a mărfurilor jefuite către cei păgubiți. Condițiile esențiale impuse negustorilor pentru a beneficia de protecție constau în respectarea regimului vamal, prin plata impozitelor stabilite prin cutumă și lege și, în consecință, folosirea drumurilor comerciale obișnuite, „vămuite”. Acestea marcau, de altfel, așa-numitul „negoț cinstit” (*istikamet üzere ticaret*)⁴⁹, cerut de sultanii otomani începând cu *‘ahdname*-a din 1577. Este subliniată, de acum înainte, interdependența dintre acest tip de trafic-negoț și protejarea vieții și bunurilor negustorilor. „Și negustorii care vin și pleacă în mod cinstit să nu fie supărați, <ci> să li se ia vama potrivit vechii legi” (*ve istikamet üzere gelüb gi den bazergānlar rencide olunmayub gümrükleri kanun-ı kadim üzere oluna*)⁵⁰.

Problema moștenirii și respectării dispozițiilor testamentare reprezintă o formă de manifestare a siguranței mărfurilor și avutului, de data aceasta după dispariția proprietarului sau posesorului. *Shari’a* prevedea deja că la moartea unui

⁴⁵ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc*, în *Opere economice*, București, 1982, p. 610.

⁴⁶ Formula este neschimbată din 1525 până în 1607 (AGAD, AKW-Tureckie, K. 66, t. 19, nr.

41 – pentru *‘ahdname*-a din 1525).

⁴⁷ AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 260, nr. 486.

⁴⁸ Ahemd Feridun Bey, *Münşe’at*, II, p. 417, BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 7.

⁴⁹ În *‘ahdname*-a din 1577 (AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 260, nr. 486).

⁵⁰ În *‘ahdname*-lele din 1591 și 1598 (AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 268, nr. 498; K. 71, t. 280, nr. 518).

străin (*müste'min*) în „Casa Islamului”, *amān*-ul garantat lui rămâne valabil și pentru bunurile ce-i aparțineau, moștenitorii putând să le ducă în afara „Casei Islamului”⁵¹. Această stipulație apare chiar în primele „Capitulații” acordate de statele musulmane creștinilor. În *‘ahdname*-lele otomane acordate Veneției, Franței, Angliei, dar și Ragusei, ea devine o clauză „standard”: averea negustorilor străini care mor în Imperiu nu va fi preluată de Vistieria publică otomană, ci va fi păstrată pentru moștenitori⁵². În tratatele osmano-polone una din stipulațiile cele mai timpurii (clauza II) prevedea preluarea bunurilor testamentare (*muhalefat*, sing. *muha-lef* = moștenire) de către starostele caravanei și transportarea lor în Polonia pentru a fi predate moștenitorilor legitimi (*vâris*). Și în această chestiune reciprocitatea este afirmată explicit: „...dacă cineva dintre negustorii noștri moare (*fevt olursa*) în Țara Leșească – precizează sultanul Murad III – regele să procedeze, de asemenea, în chipul arătat” (*kıral dahi vech-i meşruh üzere eyleye*)⁵³. Repetarea cu asiduitate a acestei clauze de la primele tratate osmano-polone (ea apare încă din 1494)⁵⁴ reflectă, de fapt, deseale încălcări ale acestei reguli. Cvetana Georgieva ne oferă exemple de intervenții – mai ales ale sultanului Süleyman Kanunî pe lângă autoritățile poloneze – pentru rezolvarea problemei moștenirii⁵⁵.

5.3. LIBERTATEA DE A FACE COMERȚ

Garantarea dreptului de a circula liberi în Imperiu pentru negustorii veniți din Polonia este însoțită de acordarea libertății de a face comerț, tot în clauza I și tot în regim de reciprocitate. Acest drept, specific categoriei negustorilor, dar acordat, uneori, și altor supuși ai regelui veniți la Poartă, precum solii⁵⁶, este reafirmat în mai multe rânduri în *‘ahdname*-lele din secolul XVI. Aproape de fiecare dată, se pune accentul pe respectarea regimului vamal de către autoritățile teritoriale poloneze, românești și otomane, dar și de către negustorii înșiși (I, V, IX, X, XI, XVI, XX, XXII). Nu se pomeneste în tratatele analizate nici un quantum pentru vămi și alte impozite. Nici măcar pentru *gümrük*, care trebuia să se perceapă pentru mărfurile negustorilor polonezi, o singură dată, la sosire, respectiv la plecare, în și din Imperiul otoman (de regulă, la Istanbul, Adrianopol sau Brusa) (XI, XVI, XX). Sunt indicate, însă, izvoarele juridice care fixau regimul vamal și se cerea în mod repetat respectarea acestora: „potrivit obiceiului și legii” (*‘adet ve kanun üzere*) (I, V); în Moldova „să se dea în chipul și în quantumul în care se dau de obicei” (*ne-*

⁵¹ I. Mouradgea d'Ohson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, vol. V, Paris, 1824, p. 37-44. El traduce și comentează celebra lucrare a lui Ibrahim al-Halebi (m. 1549), *Mülteka al-abhur* (*Confluența mărilor*).

⁵² N.H. Biegman, *op. cit.*, p. 48-49.

⁵³ AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 260, nr. 486.

⁵⁴ AGAD, AKW-Tureckie, K. 66, t. 9, nr. 20; *Biblioteka Czartoryski*, IV, 611, p. 35-38.

⁵⁵ C. Georgieva, *op. cit.*, p. 43, 44, 46. 48-49.

⁵⁶ Un exemplu din 1585 ni-l oferă I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi. II. Cilt (Istoria Otomană. Vol. II)*, Ankara, 1949, p. 678, n. 1.

vecihle ve ne-mikdar viregelmişler ise ana göre vireler) (IX)⁵⁷; „potrivit vechii legi” (*kanun-ı kadim üzere*) (XI, XVI)⁵⁸.

În mai multe clauze sunt enumerate, chiar reluate, privilegiile fiscale acordate negustorilor veniți din Polonia: vama (*gümrük*) pe mărfurile aduse în Imperiul otoman sau cumpărate pentru a fi exportate se achita o singură dată (XX)⁵⁹; scutirea negustorilor de alte taxe, precum *reft akçesi* și *kasab akçesi* (XI, XXII); scutirea *guruş*-ilor cu care negustorii veneau în Imperiu de taxă vamală (XII)⁶⁰.

Tratatul osmano-polon din 1607 mai înglobează încă două „dispoziții” privind activitatea comercială a negustorilor veniți din Polonia în Imperiul otoman: libertatea de a aduce și vinde mărfuri, oricât și oricui, la Adrianopol și Brusa (XVII); interdicția de a introduce în circulație monedă cu titlul depreciat, în special *guruş*-ul leonin, prin care se desemna talerul olandez (XII)⁶¹.

5.4. PRIVILEGII JURIDICE

‘*Ahdname*-lele acordate de sultanii otomani unor state europene au preluat o cutumă medievală, potrivit căreia străinul rămânea, în orice loc s-ar afla, supus legii suveranului propriu. În dreptul internațional privat acest sistem a fost numit „personalitatea legilor”⁶².

În tratatele osmano-polone din secolul XVI se pot distinge două categorii de conflicte: litigiile ce puteau apare între supușii celor două părți (contractele de vânzare-cumpărare; împrumuturile neachitate; infracțiuni cu caracter penal = *günah*), pe de o parte, și litigiile care survineau în interiorul „tagmei negustorilor” (*tüccar tayfesi*) veniți din Polonia, pe de altă parte.

Încă din 1502 este înscrisă o stipulație⁶³, reluată ulterior fără modificare, clauză (III) impusă de desele litigii care apăreau în timpul activităților comerciale între creditori și debitori. Rezolvarea lor în Polonia urma a fi de competența „judecătorului” aceluia loc” (*ol yerin hakimi*)⁶⁴. Pe de altă parte, la fel ca în toate ‘*ahdname*-lele acordate statelor occidentale, și în tratatele osmano-polone găsim – dar în regim de reciprocitate – dispoziții privind responsabilitatea individuală, atât

⁵⁷ Ahmed Feridun Bey, *Münşe’at*, II, p. 415-416 (pentru 1607); AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 280, nr. 518 (pentru 1598).

⁵⁸ Fiecare oraș dispunea de un regulament vamal (*kanunname*) cuprinzând cuantumul taxelor ce trebuiau percepute pentru mărfurile ce intrau și ieșeau, ca și pentru mărfurile vândute pe piața locală.

⁵⁹ *Gümrük* era un impozit pur fiscal impus pe valoarea bunurilor importante sau exportate, fără a interesa caracterul mărfii sau locul său de origine. Diferența era făcută numai după „naționalitatea” sau categoria juridică a negustorului (N.H. Biegan, *op. cit.*, p. 47, n. 5).

⁶⁰ Într-o scrisoare sultană din ianuarie 1617 către regele Poloniei se confirmă această scutire (E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. II, Vol. II (1601-1640), București, 1895, p. 423, d. CCVIII).

⁶¹ BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 4-7; A. Feridun Bey, *Münşe’at*, II, p. 414-417; M. Maxim, *Considérations sur la circulation monétaire dans les pays roumains et l’Empire ottoman dans la seconde moitié du XVIe siècle*, în RESEE, 3/1975, P. 414.

⁶² Grigore Geamănu, *Drept internațional public*, București, 1981, vol. I, p. 385.

⁶³ AGAD, AKW-Tureckie, K. 66, t. 11, nr. 26; *Monumenta Medii Aevi Historica*, nr. 117, p. 169.

⁶⁴ În textul osman al ‘*ahdname*-lei din 1525 (AGAD, AKW-Tureckie, K. 66, t. 19, nr. 41).

în privința împrumuturilor neachitate, cât și a unor infracțiuni cu caracter penal (*günah*). O primă stipulație (IV) cu acest conținut apare încă din 1525, reflex al abuzului ce apare în practică, de a considera negustorii veniți dintr-un stat întru-altul ca formând o comunitate (*tayfe*) cu responsabilitate colectivă.

Trebuie subliniat că abuzul nu dispare odată cu înscrierea în tratatele osmano-polone a clauzei care îl combate. Mai mult, dublarea vechii clauze cu o stipulație aproape identică (XIV), începând cu 1577, trădează intensificarea abuzurilor la care erau supuși negustorii. „Să nu fie reținută tagma negustorilor pentru datoria altcuiva – se preciza în ‘*ahdname*-a din 1598 – atât timp cât nu exista chezaș pentru paguba avuției”. (*Ve bir gayrı kimesnenin borcu için zarar-ı mala kefil olmıyınca tüccar tayfesi tutulmıya*)⁶⁵.

Începând cu 1553, în privința litigiilor dintre supușii regelui polon și supușii otomani, apar noi precizări, ce-i drept, sumare și cu caracter preventiv. În acest sens, se poruncește instanțelor care primesc „plângerea” (*da’va*) și judecă procesul să nu ia în seamă decât dovezile scrise (*sicil, hüccet, temessük*) (VI, XIX), să nu ia decizii în absența uneia din părți (VI), să nu accepte martori mincinoși (*şahid-i zür ile*)⁶⁶.

Rezolvarea litigiilor ce apăreau între negustorii ce formau o „caravană” venită din Polonia de către șeful acesteia era o practică cutumiară. Atâta timp cât ea nu era încălcată, apare a fi fost fără rost înscrierea în tratate a unei clauze care s-o apere. Realitatea dură o impune însă de la începutul secolului XVII. Urmărind să înlăture orice ingerință a autorităților otomane, în condițiile în care abuzul acestora devine tot mai frecvent, în ‘*ahdname*-a din 1607 este inclusă pentru prima dată o clauză (XVIII) care prevedea că disputele (*kıl ve kal*) ce se iveau în cadrul „tagmei negustorești” (*tüccar tayfesi yanında*) să fie rezolvate de „șeful caravanei lor” (*karaban-başıları*)⁶⁷.

5.5. REGIMUL JURIDIC AL NEGUSTORILOR

În concluzie, ne putem întreba ce regim juridic a fost aplicat în Imperiul otoman negustorilor veniți din Polonia în secolul al XVI-lea? Pentru a răspunde trebuie să avem în vedere o triplă raportare: a) la statutul supușilor sultanului (musulmani și / sau nemusulmani); b) la statutul altor negustori străini veniți în Imperiul otoman din alte state creștine; c) la statutul negustorilor otomani în teritoriile poloneze.

a) O primă imagine ne oferă tratatele de drept islamic al popoarelor. Conform *şeriat*-ului, supușii regelui polon erau considerați pe teritoriul otoman a fi *müste’mini*, deci beneficiari ai unei protecții temporare (*amân*) oferită de sultan. Pornind de la această premisă, putem spune că supușii regelui polon aflați pe

⁶⁵ AGAD, AKW-Tureckie, K. 71, t. 280, nr. 518. În textul ‘*ahdname*-lei din 1591: *Ve bir gayrı kimesnenin borcu için tacir tayfesi tutulmıya* (AKW-Tureckie, K. 71, t. 268, nr. 498).

⁶⁶ T. Gökbilgin, *Venedik Devlet Arşivindeki*, p. 128-130 (pentru 1553). Clauza XIX apare abia în ‘*ahdname*-a din 1607 (Ahmed Feridun Bey, *Münşe’at*, II, p. 416-417, BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2, p. 6-7).

⁶⁷ Ahmed Feridun Bey, *Münşe’at*, II, p. 416-417, BOA, DED, 55/1, LAD, doc. 2.

teritoriul „Țărilor bine păzite” aveau un statut discret și de cel al musulmanilor, și de cel al supușilor tributari ai sultanului, *zimmii* (creștini, evrei, armeni). Aveau, deci, un *regim special*⁶⁸.

b) Pe de altă parte, în unele documente emise de cancelaria otomană (*name-i hümayun*, *‘ahdname*) în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Polonia era considerată de sultani printre statele creștine, alături de Franța și Veneția, ai căror supuși, în special negustorii, beneficiau în Imperiul otoman de anumite „privilegii”: „...la fel cum negustorii Poloniei și Franței și Veneției vin și pleacă – îi scria Murad III (1574-1595) reginei Angliei, Elisabeta I (1558-1603), pe 8 *Cemazi ül-evvel* 988/21 iunie 1580 –, negustorii țării voastre să aducă, de asemenea, mărfuri în Țările mele bine păzite și să ia mărfuri...” (*Leh ve Françe ve Venedik bazergânları gelüb gıtdüğü üzere sizin vilayetinizin bazergânlar dahi Memalik-i Mahrusemize metâ’ götürüb ve metâ’ alub gıdüb*)⁶⁹. Cu alte cuvinte, comercianții polonezi se bucurau, în principiu, de aceleași privilegii comerciale ca negustorii veniți din Veneția, Franța, Anglia, Olanda. Aveau, deci, putem spune, „regimul clauzei națiunii celei mai favorizate”⁷⁰.

c) Trebuie să subliniez, totodată, ca o trăsătură fundamentală a tratatelor osmano-polone, structurarea lor pe baza principiului reciprocității. Ele se deosebesc, astfel, de „Capitulațiile” acordate de sultanii osmanlii statelor occidentale, ca Franța, Anglia, Olanda, dar se aseamănă cu tratatele încheiate de Poarta osmană cu Veneția, Ungaria, Imperiul habsburgic. Libertatea de a circula și de a face comerț, siguranța persoanei și a mărfurilor, respectarea dispozițiilor testamentare, procedura de judecată a litigiilor, abolirea responsabilității colective, respectarea regimului vamal sunt drepturi și obligații care se aplică, în mod egal, „negustorilor celor două părți” (*iki canibin bazergânları*).

Conform *‘ahdname*-lelor sultanale analizate aici, negustorilor veniți din Polonia în Imperiul otoman li se acordau anumite libertăți, cu condiția ca și negustorii supuși ai sultanului să se bucure de aceleași drepturi în Polonia. Aveau deci, un *regim de reciprocitate*⁷¹.

⁶⁸ Potrivit *regimului special*, așa cum este definit în dreptul internațional privat, străinul are anumite drepturi și obligații stabilite prin legi interne și / sau tratate internaționale (Ion Filipescu, *Drept internațional privat*, București, 1991, p. 198-203; Gr. Geamănu, *op. cit.*, I, p. 385-386).

⁶⁹ Susan Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey. 1578-1582. A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, London, Oxford University Press, 1977, p. 247; I.H. Uzunçarşılı, *On dokuzuncu asır başlarına kadar Türk-İngiliz minasebatına dair vesikalar* (Documente referitoare la relațiile turco-engleze până la începutul secolului XIX), „Belleten”, 13 Cilt, 51 Sayı, 1949, p. 616, 617. Comparăția cu statutul negustorilor polonezi (alături de cei ai Franței și Veneției) o găsim, de asemenea, în „Capitulațiile” (*‘ahdname*) acordată de sultanul Mehmed III (1595-1603) în 1601, aceleași regine (Ahmed Feridun Bey, *Münşe’at*, II, p. 382).

⁷⁰ După dreptul internațional privat, conform regimului clauzei națiunii celei mai favorizate, străinul se bucură, printr-un tratat încheiat între două state, de tratamentul cel mai favorabil acordat unor state terțe (Ion P. Filipescu, *op. cit.*, p. 198-203; Gr. Geamănu, *op. cit.*, I, p. 385-386).

⁷¹ Conform regimului reciprocității, drepturile unui străin sunt acordate de un stat cu condiția ca cetățenii săi să se bucure de aceleași drepturi în celălalt stat (*Ibidem*).

6. TRADUCERE⁷²

Oferim în încheiere traducerea clauzelor referitoare la comerț și negustori din *'ahdname*-lele acordate de sultanii otomani regilor polonezi în secolul XVI și la începutul secolului XVII. Ca punct de reper, am luat textul original al *'ahdname*-lei din 1598, la care am raportat textele *'ahdname*-lelor din 1525, 1553-1554, 1577, 1591 și 1607, ale căror originale sau copii s-au păstrat în limba turco-osmană.

Clauze despre comerț și negustori înscrise începând cu 'ahdname-uaa din 1525:

I. „Negustorii celor două părți să vină și să plece pe mare și pe uscat (*denizden ve karadan*) și să vândă și să cumpere⁷³. Să achite impozitele (*rüşsumu*) oricare ar fi ele, potrivit obiceiului și legii (*adet ve kanun üzere*) din locul în care se află. Să nu se facă pagubă și stricăciuni (*zarar ve ziyân olmıya*) avutului și sufletului cuiva⁷⁴.

II. Și dacă vreunul dintre negustorii care vin din Țara Leșească moare (*murd olur ise*) în Țările mele bine păzite, moștenirea celui răposat (*müteveffanın muhalefatı*) să nu fie luată de cei din această parte, (ci) să fie predată șefului caravanei lor (*kârban-başlarına*)⁷⁵, care, plecând în țara lor, să o dea moștenitorilor (*vârislerine*)⁷⁶.

Și dacă cineva dintre negustorii noștri moare (*fevt olur ise*)⁷⁷ în Țara Leșească, regele să procedeze, de asemenea, în chipul arătat (*kıral dahi vech-i meşruh üzere eyleye*).

III. Și dacă cineva din Țările noastre bine păzite ajunge datornic față de cineva din țara regelui, oriunde s-ar întâmpla aceasta, atunci să se deschidă proces la judecătorul (*hakim*)⁷⁸ acelui loc, și după ce se va face cercetare și se va stabili (adevărul), să se înapoieze de îndată stăpânului (*sahib*)⁷⁹, dreptul său.

IV. Și pentru datoria (*borc*) și vina (*günah*)⁸⁰ cuiva, să nu fie reținut altcineva și să nu i se facă necazuri, atâta timp cât nu este chezaș (*kefil*)⁸¹ pentru paguba avutului.

⁷² Pentru verificarea traducerii *'ahdname*-lei din 1607 mulțumim profesorului Mihai Maxim de la Facultatea de Istorie din București.

⁷³ *Bey've şıra* = vânzare și cumpărare, sau, într-un cuvânt, comerț. Deci, se poate traduce și: „să facă comerț”.

⁷⁴ *Mal* = proprietate, posesiune, avere, bogăție, marfă, avut, bunuri; *nefs, nefis* = suflet, persoană, viață. Deci, se poate traduce și: „bunurilor și vieții nimănui”.

⁷⁵ *Kârban* = *kervan*, sunt cuvinte de origine persană; *Karban-başı* = starostele caravanei.

⁷⁶ *Vâris* = moștenitor.

⁷⁷ De remarcat, folosirea pentru verbul *a muri* a două variante cu semnificații profunde: *fevt olmak* – pentru supușii sultanului, în special musulmani; *murd olmak* – pentru necredincioși (Divan Kélékian, *Dictionnaire turc-français*, Constantinople, 1911, p. 1148).

⁷⁸ *Hakim* = conducător, guvernator, judecător.

⁷⁹ *Sahib* = stăpân, proprietar, posesor, protector.

⁸⁰ *Günah* = păcat, vină, crimă.

⁸¹ *Kefil* = garant, chezaș. *Kefulet* = garanție, chezașie.

Clauzele care se adaugă începând cu 'ahdname-aua din 1553:

V. Și negustorii⁸², după ce-și plătesc vama potrivit obiceiului și legii (*adet ve kanun üzere*), să nu fie împiedicați și supărați de nimeni.

VI. Și diferendul⁸³ unui negustor cu cineva pentru (treburi de) vânzare și cumpărare să fie înregistrat (la tribunal).

Atâta vreme cât nu se arată *sicil*⁸⁴ și *hüccet*⁸⁵, să nu se aplece urechea (la acuzații).

Dacă este (vorba de) garanție (*kefalet*) și de împrumut (*karz*)⁸⁶, la prezentarea plângerii și cererii să se ia în considerație (numai) *sicil*-ul și *hüccet*-ul.

În absența uneia din cele două părți, să nu se falsifice adevărul prin mărturie falsă (*şahid-i zûr ile*)⁸⁷.

Din partea regelui, de asemenea (*kıral canibinden dahi*) să nu se aplece urechea (la acuzații), până când (acestea) nu sunt aduse la cunoștința judecătorilor din țara sa.

VII. Și beii și intenđenții schelelor (*iskele eminleri*) și strângătorii de *bac*⁸⁸ din sangeacurile Silistra (*Silisre*) și Cetatea Albă (*Akkerman*) să nu lase pe nimeni să treacă apa Nistrului (*Turlu suyundan*) în Țara Leșească, în afară de robii (*kullar*)⁸⁹ Pragului meu al Fericirii și de negustorii celor două părți (*iki canibin tacirlerinden gayri*).

VIII. Și să nu se ia caii (negustorilor)⁹⁰ care vin și pleacă, pentru *olak*⁹¹. Și ienicerii să nu ia caii lor pentru campanii militare.

Clauzele care se adaugă începând cu 'ahdname-aua din 1577:

IX. ...Și cei ce sunt voievozi ai Moldovei să păstreze prietenia (cu regele Poloniei), așa cum se obișnuia în trecut să fie prietenie cu (acești) regi. Și să nu se întâmple vreo faptă contrară condițiilor (acestui tratat). Și să nu ia mai multe impozite și vămi⁹² de la negustorii celor două părți, (ci aceștia) să dea în chipul și cuantumul în care dau de obicei.

⁸² În 'ahdname-aua din 1607: „negustorii din ținuturile Moldovei” (*Boğdan vilayetlerinin bazegânları*) (Feridun Bey, *op. cit.*, II, p. 415).

⁸³ *Niza* = dispută, ceartă, litigiu, conflict, diferend.

⁸⁴ *Sicil* = registru (juridic), condică. *Sicil olunmak* = a fi înregistrat (sinonim cu *sicile kaydetmek*).

⁸⁵ *Hüccet* = sentință judecătorească concretizată într-un act emis de un judecător. În general, dovadă, document.

⁸⁶ *Karz* = împrumut; *borç* = datorie, obligație.

⁸⁷ *Şahid* = martor, mărturie, dovadă; *şahid-i zûr* = mărturie mincinoasă, martor mincinos.

⁸⁸ *Bac* = taxă de trecere sau de piață (numite și *bac-ı ubur*, respectiv *bac-ı بازار*). În termeni moderni, taxă percepută pe circulația mărfurilor; *bacdâr* = strângător de *bac*.

⁸⁹ *Kul* = sclav, rob. Aici, în sens de slujitori ai Porții trimiși în misiune oficială (dregători, oșteni etc.).

⁹⁰ În *ahdname-aua din 1553* apare complet: „*jüccar bargırların*” (T. Gökbilgin, *op. cit.*, p. 129).

⁹¹ *Olak* = cai de poștă.

⁹² *Virgü* = dar, taxă, impozit, tribut, dare; *gümrük* = vamă.

X. Și armenii și alți negustori necredincioși, supuși ai regelui Polonici⁹³, când vor dori să vină ca să facă negoț în Țara Moldovei și în celelalte Țări ale noastre bine păzite, să nu vină pe drumuri ascunse, (ci) să vină pe drumurile pe care vin negustorii din vechime și obișnuite și umblate. Dacă se vor pricinui pagube avutului și sufletului⁹⁴ unuia de acest fel, să fie prinși răufăcătorii (*ehl-i fessad*) și să li se vină de hac. Și negustorii care vin și pleacă în mod cinstit (*istikamet üzere*) să nu fie supărați, (ci) să li se ia vama potrivit vechii legi (*kanun-ı kadim üzere*).

Două clauze intercalate începând cu 'ahdname-ua din 1598:

XI. Și după ce și-au plătit vama pe mărfurile aduse și luate – potrivit obiceiului și legii ('*adet ve kanun üzere*) – să nu se ceară bani (*akçe*) ca *reft akçesi* și *kasab akçesi* la Istanbul și Brusa și Edirne.

XII. Și pentru *guruş-ii*⁹⁵ aduși cu ei să nu li se ceară vamă.

Clauză adăugată în 'ahdname-ua din 1607:

XIII. Dar *ayar-ul*⁹⁶ *guruş-ului* leonin (*arslanlu guruş*)⁹⁷ care se folosește în Polonia, fiind rău și neautentic, produce pagubă publică și este pricină de distrugere a monedei imperiale; (de aceea) am dat ilustrul meu firman cu semn imperial ca, de acum înainte, în Țările mele bine păzite să nu mai fie folosit în circulație *guruş-ul* leonin cu lipsă la greutate. De acum încolo, să nu mai fie (adusă) monedă rea din acea parte în Țările mele bine păzite, (ci) să vină monedă cu *ayar-ul* întreg și mărfuri de tot felul.

XIV. Și să nu fie reținut cineva din tagma negustorilor (*tüccar tayfesi*) pentru datoria altcuiva, atât timp cât nu este chezaș pentru paguba avuției.

XV. Și când negustorii regelui doresc să elibereze pe cei care au fost înrobiți mai înainte dintre supușii săi în Țările mele bine păzite, răscumpărându-i cu bani, judecătorii (*kadılar*) să nu-i împiedice. Și după achitarea prețului, cei eliberați să nu fie luați înapoi din mâna lor (a negustorilor).

⁹³ *Ve kıralın eli altında ermeni ve sayr keferi bazergânları* (AGAD, AKW-Tureckie, k. 71, t. 260, nr. 486).

⁹⁴ De data aceasta se folosește termenul *can* = suflet, viață, persoană (sinonim cu *nefs*, *nefis*).

⁹⁵ *Guruş* (sau *kuruş*) era folosit pentru a desemna, în general, monedele străine ce circulau în Imperiul otoman. De exemplu, *tam guruş* = taleri austrieci, *esedi guruş* = taleri olandezi.

⁹⁶ *ayar* = calitate; titlul unei monede, adică conținutul de metal prețios din componența acesteia.

⁹⁷ Talerii olandezi (*leeuwendaalders*, în latină *aleri leonis*), bătute pentru prima dată în 1575 (Mihai Maxim, *Ō luptă monetară în sec. al XVI-lea: padişahî contra aspru*, în „Cercetări numismatice”, V, 1983, p. 132; Octavian Iliescu, *Les monnaies, în Istanbul à la jonction des cultures balkaniques, méditerranéennes, slaves et orientales aux XVIe siècles*, București 1977, p. 277).

Clauză care apare sub această formă numai în 'ahdname-lele din 1577 și 1591:

XVI. Și în bine păzita Brusa, să nu se ceară mai multă darc și vamă (virgü ve gümrük) de la polonezi, <ci> să se ia potrivit legii vechi (*kanun-ı kadim üzere*).

Clauze adăugate începând cu 'ahdname-aua din 1607:

Condițiile (mai sus) arătate au fost confirmate și ținute în cinste⁹⁸ și de către Maiestatea sa imperială; în afară de acestea:

XVII. Negustorii polonezi (*Leh bazergânlari*) când vin pentru comerț în Țările mele bine păzite, dacă vor să-și vândă mărfurile la Edirne și Brusa oricui ar dori, să nu-i oprească nimeni⁹⁹.

XVIII. Ivindu-se ceartă¹⁰⁰ în tagma negustorească (*tüccar tayfesi yanında*) pentru o chestiune, dacă se ajunge la plângeri între ei, răspunsul corespunzător să fie dat de șeful caravanei lor (*karban-başıları*), oricine ar fi.

XIX. Când se cere datoria de la un polonez, să nu se ceară datoria de către cel care nu are în mână chitanță pecetluită (*temessük*)¹⁰¹.

XX. Și deși negustorii polonezi obișnuiau din vechime să-și dea vama lor în Istanbul, acum în unele locuri li se cere, din nou, vamă. Să se procedeze în felul de mai înainte și (negustorii), după ce și-au plătit vamă o dată la Istanbul (*bir def'a İstanbul'da gümrük*), să nu mai fie supărați cerându-li-se din nou vamă în alt loc.

XXI. Și întrucât neamul tătarăsc a pricinuit supărare negustorilor polonezi la venirea lor pentru comerț în Țările mele bine păzite, în fiecare ținut din Țările noastre bine păzite în care există neam tătarăsc, judecătorul și sangeacbeiuul aceluia ținut să-i împiedice și să-i oprească, (astfel încât) – conform cărții mele imperiale de legământ ('*ahdname-i hümaynum mucibince*) – ceata tătarăscă să nu-i mai atace pe cei ce vin pentru comerț.

Dacă s-a luat vreun lucru să fie dat înapoi fără lipsă (și) să nu se mai facă faptă contrară legământului și înțelegerii.

XXII. Și să nu se ia *reft* și *kasabiyye* și nimic altceva decât ceea ce este scris și înregistrat și arătat în cărțile noastre de legământ¹⁰².

⁹⁸ *Mukarrir* = care stabilește, care confirmă; *mu'teber* = respectat, ținut în cinste, valid, legal.

⁹⁹ De data aceasta sunt folosiți termenii *ticaret* = comerț, negoț și *meta'* = mărfuri.

¹⁰⁰ *Kıl ve kal* = scandal, ceartă, dispută.

¹⁰¹ *Temessük* = dovadă, chitanță; act care face cunoscută existența unei datorii.

¹⁰² Realizarea acestui studiu a fost posibilă datorită unor stagii de documentare în Polonia (septembrie 1993 – un schimb interacademic) și Turcia (decembrie 1993 – prin sprijinul acordat de prof. Jacques Thobie, directorul Institutului Francez de Studii Anatoliene de la Istanbul, Em. Büyükelçi, prof. Kemal Girgin de la Universitatea din Istanbul și Em. Büyükelçi İsmail Soysal, directorul *Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı*). Le mulțumim tuturor pe această cale. Ținem să menționăm, totodată, sprijinul primit din partea istoricilor de la *Arhivele Statului* din București, de la *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* din Istanbul, de la *Arhiva Centrală de Acte Vechi* din Varșovia și de la *Bil li teca C ar t r y s k i* din Cracovia.

TRADE AND MERCHANTS IN THE OTTOMAN-POLISH TREATIES, 1489–1607

Abstract

The object of the present study is to define the foreign merchants' status in the Ottoman Empire, pointing out the Polish merchants' case. This subject has hitherto received little attention. Having almost the whole series of the 16th century Ottoman-Polish treaties, even most of the Ottoman originals (*ahdname*), the author tries to achieve a case study devoted to the regime of trade and merchants as it was defined in the '*ahdnames* granted by sultans to Polish kings between 1489 and 1607. He has used, as sources, the originals of these '*ahdnames* from the *Central Archives of Old Documents* in Warsaw and the copies preserved at *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* in Istanbul (*Lehistan Ahidnamesi Defteri*).

The acts used by the Porte for confirming the conclusion of peace with Poland are called – according to the practice of the Ottoman Chancery – '*ahdname-i humayun*. The 16th cent. Ottoman-Polish treaties were concluded on a limited period of time. Thus, the treaties concluded between 1489 and 1528 were valid for 2, 3 or 5 years. Since the treaty of 1533, the period of validity has been no more specified, but it is stipulated that the Polish kings observe the clauses of '*ahdnames*.

The author tries to show how the number of stipulations concerning trade and merchants come from two, in treaty of 1494, to twenty-two, in '*ahdname* of 1607. With that end in view, he offers an interesting and suggestive list. Then, he comments upon the articles of treaties in connection with the Polish merchants' status and the condition under which they could trade: a) Safe access by land and by sea; b) Safety of their lives and properties; c) Freedom and security of their trade; d) Juridical privileges.

According to *shari'a*, merchants coming from Poland had status of *muste'mins* during their sojourn in the Ottoman Empire, i.e. of tolerated and protected non-Muslim foreigners, as distinct from non-Muslim Ottoman subjects (*dhimmi*). In consequence, they had a "special status".

In the Ottoman-Polish treaties, free access and guarantee of safety (*amân*) was granted by sultans to Polish merchants, provided that Ottoman merchants have the same rights in Poland, too. They had a "mutual regime". At the same time, other documents inform us that the Polish merchants enjoyed same privileges as French, Venetian and, then, English merchants. They had "the most favoured nation clause" regime.

Finally, the author translated all "articles" of 16th cent. '*ahdnames* with reference to trade and merchants.

CÂTEVA OBSERVAȚII PE MARGINEA DATORIILOR DOMNILOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI ÎN 1594

BOGDAN MURGESCU

Problematika datoriilor imense acumulate de domnii Țării Românești și Moldovei în cursul competiției dezlănțuite pentru tron a dat o coloratură specială ridicării la luptă antiotomană a Țărilor Române din anul 1594. Masacrarea creditorilor otomani la București de către Mihai Viteazul (evenimentele de la Iași din aceeași vreme sunt mult mai obscure, știindu-se totuși faptul că și Aron Tiranul și-a „plătit” într-un mod asemănător datoriile față de unii dintre creditorii¹), s-a bucurat de un larg ecou, atât în epocă, dar și în literatura secolelor XIX-XX. Reputația financiară a lui Mihai Viteazul a fost durabil marcată de acest eveniment, de vreme ce ambasadorul venețian la Praga, Piero Duodo, raporta la 6 martie 1600 faptul că la curtea imperială s-ar fi aflat că „questi giorni passati” Mihai și-ar fi convocat creditorii și i-a măcelărit pe toți („et li ha fa tutti ammazzari”)². Evident, ambasadorul venețian, altfel un personaj destul de bine informat și de realist, se făcea de această dată ecoul unor zvonuri care amestecau intenționat evenimentele desfășurate în urmă cu 5 ani cu cele curențe pentru a submina credibilitatea lui Mihai într-un moment când el solicita sprijin politic și financiar și când curtea imperială nu adoptase încă o linie politică limpede față de domnul român.

Revenind însă la problema datoriilor acumulate de domnii români în anul 1594, trebuie să menționăm faptul că în istoriografie există un anume consens cu privire la faptul că aceste datorii ajunseseră la un nivel de nesuportat pentru economiile Țării Românești și Moldovei, și că soluția ridicării antiotomane era singura posibilă pentru a rupe cercul vicios al accentuării dominației otomane și al epuizării resurselor Țărilor Române. Deși imaginea generală este concordantă, în majoritatea lucrărilor se evită discutarea cuantumului concret al acestor datorii. Unul dintre cei mai buni specialiști ai acestei problematici explică această rețineră astfel: «un calcul asupra cuantumului obligațiilor asumate de competitorii câștigători ai „mezatului” țarigrădean al tronului dintr-o țară românească sau din alta este mai greu de făcut din cauza naturii și diversității lor ca și din cauza lipsei unor contribuții analitice, pe care varietatea și caracterul extrem de contradictoriu al surselor nu sunt de natură să le încurajeze»³. Totuși, cifrele, deși uneori

¹ Ioan Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989, p. 65-67.

² Hurmuzaki, III/2, doc. CCCXVI, p. 346.

³ Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 66, nota 134.

contradictorii, nu lipsesc pe de a ntregul, astfel încât unii istorici au îndrăznit să faca în mod ferm estimări cantitative.

Deschizător de drum a fost în această privință Mihai Maxim, care a afirmat că datoriile lui Aron Tiranul se ridicau în 1593 la 110 milioane de aspri, iar cele ale lui Mihai Viteazul la 700 milioane de aspri⁴. Specificul publicării acestor informații (într-un studiu care reprezenta un capitol pentru tratatul colectiv *Istoria României*, aflat în pregătire în acea vreme și ulterior abandonat, și avea din acest motiv numai foarte puține trimiteri bibliografice), nu a încurajat preluarea în lucrările ulterioare a estimărilor cantitative propuse de Mihai Maxim. Se adăuga și discrepanța dintre aceste sume uriașe și cele sensibil mai modeste ale haraciului Moldovei și Țării Românești, discrepanță semnalată chiar de Mihai Maxim: în cazul Moldovei datorii de 110 milioane de aspri la un haraci anual de numai 7 milioane de aspri, iar în cazul Țării Românești datorii de 700 milioane de aspri la un haraci anual de 10 milioane de aspri⁵. Dată fiind absența din istoriografia română a unei discuții sistematice pe marginea acestor cifre, în cele ce urmează ne propunem mai întâi să verificăm credibilitatea acestor informații și apoi să evaluăm semnificația lor în contextul economic al epocii.

Vom începe cu Moldova, pentru care lucrurile sunt mult mai clare. Cifra de 110 milioane de aspri provine din documente otomane din anul 1593, în care se menționează că datoriile domniei Moldovei (inclusiv sumele rămase de la fostul domn Petru Șchipul) se ridicau la 110 yük (poveri) de aspri⁶. Această sumă enormă contrastează cu puținele date concrete despre creditele contractate de Petru Șchiopul în ultimii ani de domnie, și care privesc împrumuturi ce nu întrec nici unul ordinul de mărime al sutelor de mii de aspri, iar luate împreună nu depășesc câeva milioane de aspri⁷. Discrepanța a fost observată din timp de către Ioan Caproșu, care, comparând datele din chitanțe cu catastifele livrărilor de oi în contul datoriilor din anul 1591⁸, a arătat limpede că aceste chitanțe nu reprezintă decât o mică parte din totalul creditelor contractate de domn⁹. Ca atare, aceste chitanțe nu pot pune sub semnul întrebării suma menționată în documentele otomane. De altfel, ordinul de mărime de peste 100 milioane de aspri este confirmat și de un

⁴ Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, „Revista de istorie”, 32, 1979, nr. 9, p. 1742.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Mühimme Defteri*, vol. 70, ordinele 496, 497 și 501, p. 258-260 (documente care ne-au fost comunicate de dl. Mihai Maxim, căruia ținem să-i mulțumim și pe această cale). Pentru faptul că 1 yük (povară) de aspri cuprindea 100.000 de aspri a se vedea orice dicționar de termeni istorici sau orice glosar al unei culegeri de documente otomane.

⁷ Vezi Nicolae Iorga, *Documente noue, în mare parte romanesce, relative la Petru Șchiopul și Michaiu Vitézul*, București, 1898, p. 3; *Hurmuzaki*, vol. XI, doc. CCCXLIV, p. 212 și vol. XIV/1, doc. CL-CLVIII, p. 86-89; *D. I. R. Veacul XVI. A. Moldova*, vol. III (1571-1590), doc. 536-539, p. 446-447, doc. 544, p. 450, doc. 546, p. 451.

⁸ *D.I.R. Veacul XVI. A. Moldova*, vol. IV (1591-1600), doc. 24-25, p. 19-27.

⁹ Ioan Caproșu, *Creditul moldovenesc în timpul lui Petru Șchiopu*, în volumul *Stat – societate – națiune. Interpretări istorice*. Îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1982, p. 109-113.

raport din 16 noiembrie 1591 al lui Pezzen către arhiducele Ernest, unde se arată că Aron a plecat din Constantinopol cu datorii de 1,5 milioane de taleri („mit anderthalb million schulden”)¹⁰, ceea ce, la un curs de 70 de aspri pentru un taler-leu olandez și 80 de aspri pentru un taler imperial¹¹ (tip la care făcea probabil referire Pezzen), ar însemna 105 sau mai probabil 120 de milioane de aspri. Cele două surse, otomană și imperială, fiind independente una de alta, credem că ordinul de mărime al datoriilor domnilor Moldovei este confirmat fără putință de tăgadă. Felul concret cum s-a ajuns la aceste datorii se lasă însă mai greu reconstituit, documentația existentă oferindu-ne doar unele informații parțiale în acest sens. Astfel, se știe că la înscăunarea sa în a doua domnie în 1582 Petru Șchiopul, pe lângă marile sume de bani oferite sultanului și marelui vizir, a trebuit să preia și datoriile rămase de la Iancu Sasul și care se ridicau la 170 de poveri de aspri¹², adică 17 milioane de aspri, ceea ce la cursul oficial din 1582/1583¹³ însemna aproape 233.000 de galbeni. Se știe de asemenea faptul că această a doua domnie a lui Petru Șchiopul (1582-1591) a fost marcată de mari și repetate plăți către Istanbul pentru păstrarea tronului, chiar dacă în legătură cu cuantumul exact al acestor plăți informațiile documentare sunt uneori nesigure. Dacă pentru multe dintre plățile către Poartă sumele menționate documentar par exagerate¹⁴, în schimb aprecierea lui Pezzen potrivit căreia datoriile lui Petru Șchiopul se ridicau la începutul anului 1590 la mai mult de 500.000 de taleri¹⁵ este aproape sigur prea modestă. S-au adăugat apoi noi plăți, unele și pentru a împiedica declanșarea unui război otomano-polon¹⁶, astfel încât pare cert că datoriile lui Petru Șchiopul au crescut și în ultimii ani de domnie. În ceea ce-l privește pe Aron Tiranul, cheltuielile sale pentru obținerea tronului în 1591 au fost estimate la 600.000 de ducăți¹⁷, sumă uriașă, care a necesitat apelul masiv la credit. Dacă mai adăugăm sumele cheltuite în 1592, când Aron a fost mazilit temporar și apoi repus pe tron

¹⁰ Hurmuzaki, III/1, doc. CXLVIII, p. 159.

¹¹ Mihai Maxim, *New Turkish Documents concerning Michael the Brave and His Time*, „Revue roumaine d'histoire”, XXXII, 1993, nr. 3-4, p. 186, nota 6.

¹² „Petrus omne debitum Janculae in se recepit, Centrum septuaginta nempe onera Asperorum” (Hurmuzaki, III/1, doc. LXIII, p. 79).

¹³ Am folosit pentru calcul cursul de 73 de aspri pentru 1 galben, indicat de Mihai Maxim pentru anul 1583 (*Regimul economic...*, p. 1764), deși în paralel mai era folosit în diverse tranzacții și cursul „tradițional” de 60 de aspri pentru 1 galben.

¹⁴ De exemplu, rapoartele imperiale din octombrie 1586 afirmă că Petru Șchiopul și-ar fi salvat tronul în schimbul a 800.000 de ducăți, sumă cu adevărat fabuloasă (Hurmuzaki, XI, doc. CL-CLI, p. 695). Ceva mai clare par lucrurile în legătură cu plățile pentru numirea ca domn a fiului lui Petru Șchipu, Ștefan (1589): potrivit însemnărilor lui Ierotei, mitropolit de Monemvasia, Petru Șchiopul ar fi cheltuit în acest scop 300 de poveri de aspri (*ibidem*, XIV/1, p. 85), adică aproximativ 250.000 de galbeni; la rândul său, Pezzen vorbește de 200.000 de ducăți pentru sultan și 60.000 de ducăți pentru marele vizir (*ibidem*, XI, doc. CC, p. 731); prudența cu care trebuie să tratăm aceste cifre ne este reliefată și de faptul că într-un raport ulterior același Pezzen amintește de o cheltuială de numai 200.000 de ducăți (*ibidem*, III/1, doc. CXV, p. 131).

¹⁵ *Ibidem*, p. 132.

¹⁶ *Ibidem*, XI, doc. CCXV, p. 134.

¹⁷ *Ibidem*, III/1, doc. CXL, p. 153.

grație insistențelor creditorilor săi, ne putem da seama că acumularea unor datorii de 110-120 de milioane de aspri (sub 1 milion de galbeni) nu este deloc nevrosimilă. Mai mult, dacă ținem seama de faptul că informațiile noastre cantitative provin din anii 1591-1593, iar acumularea de datorii a continuat până în 1594, este probabil că în momentul declașării acțiunii antiotomane a lui Aron datoriile domniei Moldovei erau chiar ceva mai mari decât aceste 110-120 de milioane de aspri.

În ceea ce privește Țara Românească lucrurile sunt pe de o parte mai clare, iar pe de altă parte mai complicate. Astfel, informația referitoare la datoriile în valoare de 7000 de poveri de aspri (= 700 de milioane de aspri) ale lui Mihai Viteazul în 1594 provine din cronica lui Ibrahim Pecevi, care în acest sens se bazează pe relatarea lui Ali Djan efendi, naib (ajutor de cadu) la Giurgiu și martor ocular la evenimentele care au precedat ridicarea la luptă a lui Mihai Viteazul, deoarece fusese chemat la București pentru a arbitra în fixarea obligațiilor de plată ale domnului față de creditori¹⁸. Chiar dacă suma este cu adevărat uriașă, echivalând cu aproximativ 5,8 milioane de galbeni la cursul oficial al vistieriei otomane¹⁹, seriozitatea sursei (Ibrahim Pecevi a lucrat efectiv în sistemul financiar otoman¹⁹ și spre deosebire de alți cronicari otomani avea o percepție mai realistă asupra semnificației cifrelor, iar Ali Djan efendi se afla chiar în miezul acțiunii de stabilire a cuantumului datoriilor lui Mihai) ne obligă să acceptăm măcar cu titlul de ipoteză această estimare. Într-un studiu anterior, dedicat verificării capacității Țării Românești de a face față plăților către Poartă înainte de 1594, am arătat că principatul muntean nu putea plăti decât puțin peste 400.000 de galbeni anual, ceea ce înseamna că în fiecare an până la achitarea mediei anuale de 650.000 de galbeni calculată de Mihai Berza mai rămânea un deficit de peste 200.000 de galbeni care trebuia acoperit prin recursul la împrumuturi²⁰. În acel studiu am acceptat poate prea ușor media de 650.000 de galbeni anual calculată de Mihai Berza pentru plățile totale ale Țării Românești către Poartă în deceniul 9 al secolului al XVI-lea²¹, medie care ar fi trebuit corectată ținând seama de studiile mai precise ale lui Mihai Maxim cu privire la cuantumul haraciului. Astfel, față de media de 116.000 de galbeni anual postulată de Mihai Berza, calculele noastre bazate pe informațiile lui Mihai Maxim extrase din documentele otomane²² evidențiază faptul că în deceniul 9 al secolului al XVI-lea haraciul muntean a

¹⁸ Mihail Guboglu, Mustafa Ali Mehmet, *Cronici turcești privind țările române (Extrase, sec. XV – mijlocul sec. XVIII)*, vol. I, București, 1966, p. 499. O surprinzătoare eroare de calcul apare la eminentul turcolog Nicoară Beldiceanu, care echivalează în mod eronat cele 7000 de yük (poveri) de aspri cu numai 7 milioane de aspri (*La crise monétaire ottomane au XVIème siècle et son influence sur les principautés roumaines*, în „Südost- Forschungen”, XVI, 1957, p. 81).

¹⁹ Vezi Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 192-193.

²⁰ Bogdan Murgescu, *Plăți externe, fiscalitate și economie monetară în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, „Revista istorică”, serie nouă, 4, 1993, nr. 5-6, p. 458 - 465.

²¹ Mihai Berza, *Variațiile exploataării Țării Rămânești de către Poarta Otomană în sec. XVI-XVIII*, „Studii. Revistă de istorie”, 11, 1958, nr. 2, p. 59- 61.

²² Mihai Maxim, *Regimul economic...*, p. 1739 și 1764; idem, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în ultimul sfert al veacului XVI*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XII, 1994.

valorat în medie doar circa 72.000 de galbeni anual. Scăzând din media totală calculată de Mihai Berza această diferență de 44.000 de galbeni anual, ținând cont de faptul că impozitul pentru redresarea monedei imperiale (akçe-i tashih-i sikke-i humâyun) de 1 milion de aspri anual plătit de Țara Românească timp de 3 ani succesiv spre sfârșitul deceniului²³ determină o creștere de numai 2500 de galbeni a mediei decenale, echivalând scăderea datorată nesiguranței cu privire la suma de 700.000 de galbeni pentru averea cu care a fugit Petru Cercel în 1585 în Transilvania²⁴ cu valoarea prestațiilor considerabile în muncă și natură din acest deceniu²⁵, și rotunjind apoi suma, procedeu inevitabil la socoteli atât de aproximative, credem că plățile totale către Poartă ar putea fi estimate mai degrabă la circa 600.000 de galbeni în medie anuală pentru anii 1581-1590, și poate ceva mai mult în anii 1591-1594. Această corecție nu determină însă modificări majore în concluziile la care ajunsese anterior: chiar și cu aceste cifre corectate, rezultă limpede faptul că Țara Românească nu avea de unde plăti și deci trebuia să apeleze la credite pentru 150.000-200.000 de galbeni anual în perioada 1581-1594. În consecință, și ținând cont de acumularea dobânzilor deseori exorbitante la aceste credite (uneori chiar 50% anual)²⁶, cuantumul de 700 milioane de aspri (5,8 milioane de galbeni) datorii pare perfect „realizabil”. Pentru o verificare suplimentară se cuvine însă să trecem în revistă și puținele informații intermediare despre acumularea acestor datorii. În timpul disputelor cu Petru Cercel din anii 1581-1583 Mihnea Turcitul își plătise cele mai multe datorii, astfel încât urmașul său la tron a „moștenit” datorii de numai 7 milioane de aspri²⁷. În schimb, în 1585, când a fugit în Transilvania, Petru Cercel a lăsat o situație mult mai grea, cu datorii de 889 poveri de aspri (= 88,9 milioane de aspri), pe care sultanul a ordonat să le preia Mihnea Turcitul, cel care fusese numit din nou pe tronul muntean²⁸. Mai mult, Ecaterina Salvaresso, mama lui Mihnea Turcitul, arată că pentru redobândirea scaunului domnesc „ne-am îndatorat și noi până să venim în țară încă pe atâta”²⁹. Chiar dacă această a doua informație este mai puțin sigură, ea apărând într-un context în care Ecaterina Salcaresso refuza o cerere de bani a surorii sale Maria Adorno, este destul de sigur că Mihnea Turcitul a trebuit și el să facă datorii considerabile pentru a putea redeveni domn. Pe de altă parte, nu avem nici un motiv să ne îndoim de prima cifră, cea a datoriilor rămase de pe urma lui Petru Cercel, precizia cifrei excluzând invenția sau exagerarea. Aceste 88,9 milioane de

²³ Idem, *Considérations sur la circulation monétaire dans les Pays Roumains et l'Empire Ottoman dans la seconde moitié du XVI-e siècle*, în „Revue des études sud-est européennes” XIII, 1975, nr. 3, p. 413.

²⁴ Asupra problemei averii cu care a fugit Petru Cercel ne propunem să revenim special cu un alt prilej.

²⁵ Mihai Maxim, *Obligațiile militare, în muncă și de transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a veacului XVI*, în „Analele Universității București. Istorie”, XXVIII, 1979, p. 99-109. Aceste prestații nu au fost incluse în calculele lui Mihai Berza.

²⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 31.

²⁷ Nicolae Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei*, București, 1896, p. 57.

²⁸ *Hurmuzaki*, XIV/1, doc. CXLVI, p. 81.

²⁹ *Ibidem*.

aspri însemnau la cursul anterior devalorizării asprului din 1584-1586 peste 1,2 milioane de galbeni³⁰; după devalorizare, aceeași sumă mai valora numai vreo 750.000 de galbeni, dar este îndoielnic că creditorii din Istanbul au consimțit la o asemenea reducere a datoriilor lor și că n-au reușit să impună o recalculare pornind de la monedele mai stabile ale vremii (galbeni, taleri, etc.). Dacă adăugăm și datoriile noi ale lui Mihnea Turcitul, atunci rezultă că la mijlocul deceniului 9 datoriile domniei Țării Românești se ridicau la 1,5 – 2 milioane de galbeni. Pentru anii următori nu mai dispunem de estimări ale volumului total al datoriilor, dar avem unele informații despre unele adăugiri la datoriile deja existente. Astfel, în 1591 la disputele pentru tronul muntean a luat parte și un anume Radu, fiu al lui Mircea Ciobanul. Acesta a dat sau a promis 400.000 de ducați, dar, având greutăți în procurarea banilor, a trebuit să renunțe iar în locul său a fost numit ca domn al Țării Românești Ștefan Surdul, fiul lui Ion Vodă cel Cumplit; noul domn a trebuit însă să preia asupra sa toate datoriile contractate de concurentul său, deci cele circa 400.000 de galbeni menționate mai sus³¹. Pe lângă această sumă cei 80.000 de taleri bani ghiață dați de Ștefan Surdul³² nu mai însemnau prea mult, dar este semnificativ faptul că la Constantinopol se știa deja că situația financiară a noului domn era extrem de nesigură³³. În 1592, un nou competitor, Alexandru cel Rău, a dat 600 de poveri de aspri (60 de milioane de aspri sau circa 500.000 de galbeni) pentru a obține tronul Moldovei³⁴, dar, dat fiind faptul că Aron Tiranul avea mari datorii și creditorii săi voiau să fie siguri de recuperarea banilor lor, a primit până la urmă domnia Țării Rămânești, iar datoruțiile contractate de el cu acest prilej s-au adăugat celor deja uriașe ale domniei muntene. Dacă ținem cont de faptul că numai aceste două adăugiri documentează creșterea cuantumului total al datoriilor la circa 2,5 milioane de galbeni, dacă mai luăm în considerare faptul că datoriile au putut spori și cu alte prilejuri (de exemplu cu prilejul cumpărării tronului de

³⁰ Vezi supra nota 13.

³¹ *Hurmuzaki*, III/1, doc. CXXXIV, p. 148.

³² *Ibidem*, doc. CXXXVI, p. 150.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Nicolae Iorga, *Pretendenți domnesci în secolul al XVI-lea*, București, 1898, p. 54 (unde Iorga echivalează însă greșit cele 600 de poveri de aspri cu 900.000 galbeni); în legătură cu datoriile noi contractate de Alexandru cel Rău cronicarul lui Mihai Viteazul oferă cifra de „10 poveri de aur” (cf. Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în „Studii și materiale de istorie medie”, III, 1959, p. 54). Povara de aur nu era însă o unitate de calcul prea des folosită în epocă, astfel încât nu dispunem de o echivalență sigură; în cazul în care ea cântărea aproximativ tot atât cât o povară de argint (aproape 100 kg), atunci o asemenea povară de aur ar fi putut avea către 30.000 de galbeni, iar toată suma ar fi putut valora către 300.000 de galbeni. Această informație fiind însă relativ târzie, iar indicarea sumei fiind realizată într-o manieră neobișnuită, înclinăm să credem că prima informație, cea referitoare la cele 600 de poveri de aspri, este mai aproape de adevăr. Comparativ cu aceste sume, ambele de ordinul sutelor de mii de galbeni, faptul că Alexandru cel Rău a trebuit să mai răscumpere cu 4,94 milioane de aspri bunurile rămase de pe urma banului Iani nu mai însemna prea mult (pentru această problemă a se vedea Mihai Maxim, *New Turkish Documents...*, p. 195-196); din acești bani Alexandru cel Rău a plătit numai o parte infimă, astfel încât 4,65 milioane de aspri au intrat în componența datoriilor mostenite” de Mihai Viteazul (*ibidem*, p. 197).

către Mihai Viteazul³⁵, sau cu ocazia competiției dintre Mihnca Turcitul și Petru Cercel din anii 1589-1590), precum și faptul că îndoielile exprimate public la Istanbul cu privire la capacitatea diferiților domni de a-și achita datoriile duceau în mod cert la sporirea dobânzilor și deci la acumularea de noi datorii, informația lui Pecevi despre datorii totale de 700 milioane de aspri (5,8 milioane de galbeni) capătă un plus de plauzibilitate.

Ce însemnau însă aceste datorii de circa 110-120 de milioane de aspri pentru Moldova și 700 de milioane de aspri pentru Țara Românească în contextul european al epocii? Se știe că a doua jumătate a secolului al XVI-lea a fost o perioadă în care tot mai mulți monarhi europeni s-au găsit în imposibilitatea de a-și finanța politica din resursele proprii și au trebuit să apeleze masiv la credit³⁶. Sumele cunoscute pentru unele dintre marile state europene sunt de-a dreptul uriașe. Astfel, în 1596, după o perioadă îndelungată de războaie civile, datoriile totale ale regalității franceze se ridicau la aproape 300 de milioane de livre de Tours³⁷, ceea ce echivalează cu circa 88 de milioane de ducati³⁸. La rândul său, Filip al II-lea, regele Spaniei, a lăsat la moartea sa datorii de 100 de milioane de ducati³⁹. În aceste cazuri, la fel ca și în cel al Țării Românești sau al Moldovei, rambursarea completă a datoriilor era practic imposibilă, ele depășind de mai multe ori suma totală a veniturilor anuale ale statului. Pe de altă parte însă, simpla juxtapunere a cifrelor este înșelătoare. Ca să putem înțelege corect ponderea acestor datorii ar trebui să le putem raporta la bogăția statelor respective, sau, așa cum propune Fernand Braudel, la produsul social realizat în cuprinsul acestor state⁴⁰. Un asemenea demers, oricât de ispititor, ridică însă dificultăți considerabile atunci când este vorba de societăți aflate în era prestatistică, așa cum este cazul statelor din secolul al XVI-lea. Dificultățile, deja substanțiale în cazul societăților mediteraneene⁴¹, care dispun totuși de o documentație deloc neglijabilă, sunt practic insurmontabile în actualul stadiu al cercetărilor privitoare la istoria economică a Țărilor Române.

Siliți să renunțăm la o asemenea comparație, care ar fi fost neîndoielnic cea mai relevantă, vom recurge la un indicator mai grosier, și anume la stabilirea cuantumului datoriilor ce reveneau pe cap de locuitor. În cazul Franței, la o populație estimată la aproximativ 16 milioane de locuitori⁴², cele 88 milioane de

³⁵ Conform lui Szamosközy Mihai ar fi cheltuit cu acest prilej 400.000 de galbeni (Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566-1608*, Cluj, 1928, p. 101).

³⁶ Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. 3. București, 1986, p. 357-367.

³⁷ Paul Kennedy, *Naissance et déclin des grandes puissances. Transformations économiques et conflits militaires entre 1500 et 2000*, Paris, 1989, p. 89.

³⁸ Am folosit pentru echivalare cursul de 67, 6 sous pentru 1 ducat valabil în Franța în anul 1602, știut fiind faptul că 1 livră de Tours era compusă din 20 de sous (cf. Marie-Thérèse Boyer-Xambeu, Ghislain Deleplace, Lucien Gillard, *Monnaie privée et pouvoir des princes. L'économie des relations monétaires à la Renaissance*, Paris, 1986, p. 203 și 221).

³⁹ Paul Kennedy, *op. cit.*, p. 78.

⁴⁰ Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. 2, București, 1985, p. 212-218.

⁴¹ A se vedea artificiile de calcul la care a trebuit să recurgă Fernand Braudel, *Mediterana...*, vol. 2, p. 319-376.

⁴² *Ibidem*, p. 348.

ducați ar însemna datorii de circa 5,5 galbeni pe cap de locuitor. Mai dificil este calculul în cazul spaniol, deoarece posesiunile regilor Spaniei erau deosebit de dispersate, și nu dispunem de cifre pentru fiecare dintre acestea. Totuși, credem că nu greșim prea mult dacă estimăm numărul supușilor europeni ai regilor Spaniei la sfârșitul secolului al XVI-lea la circa 18 milioane de oameni⁴³, ceea ce ar conduce la o medie foarte apropiată de cea franceză, datorii de 5,5 galbeni pe cap de locuitor. În ceea ce privește Țările Române vom porni în calculul nostru de la cifrele de 400.000 de locuitori pentru Moldova și 300.000 de locuitori pentru Țara Românească, deși ultima cifră nu a întrunit consensul tuturor specialiștilor⁴⁴. În acest caz, în Moldova datoriile pe cap de locuitor se ridicau la aproape 2,5 galbeni, iar în Țara Românească ele depășeau 19 galbeni. Chiar dacă în cazul Țării Românești vom proceda la rectificări ale acestui calcul, chiar dacă vom considera că cursul oficial de 120 de aspri pentru un galben nu este întotdeauna relevant și că uneori se ajungea la 150 de aspri pentru un galben (ceea ce ar duce la o diminuare a cifrei totale a datoriilor de la 5,8 milioane de galbeni la numai 4,6 milioane de galbeni), chiar dacă pentru populație vom accepta cifra mai ridicată de 400–450.000 de locuitori⁴⁵, tot ajungem la un quantum de peste 10 galbeni datorii pe cap de locuitor, mult mai mult decât oricare dintre cazurile europene cunoscute de noi până acum. În concluzie, în timp ce datoriile Moldovei nu depășeau media europeană pe cap de locuitor, cele ale Țării Românești se situau cu mult deasupra oricăror exemple europene contemporane.

În realitate, această comparație nu este pe deplin validă. Ea este deformată de diferența dintre nivelurile generale ale prețurilor din Țările Române și respectiv din Europa apuseană, prețurile occidentale fiind sensibil mai ridicate decât cele românești⁴⁶, ceea ce însemna că 1 galben valora mai mult în Țările Române decât în Occident. Aceasta apropie media moldoveană de cazurile francez și spaniol, și totodată accentuează caracterul excepțional al datoriilor muntene. Mai trebuie să ținem seama și de un alt aspect: în Occident în secolul al XVI-lea o mare parte a

⁴³ Calculul nostru pe baza datelor din ibidem, p. 292-297 și Hermann Kellenbenz (hrsg.), *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, III, Stuttgart, 1986, p. 119. Această evaluare este concordantă cu cea a lui Paul Kennedy, care consideră că spre anul 1600 posesiunile europene ale Habsburgilor spanioli și austrieci cuprindeau cam 25 de milioane de locuitori (*op. cit.*, p. 72). Nu am luat în calcul populația imperiului colonial spaniol, pe de o parte din cauza nesigurății cifrelor disponibile, și pe de altă parte din cauza faptului că această populație nu era prinsă pe deplin în circuitul fiscal al monarhiei spaniole.

⁴⁴ Pentru populația Țării Românești a se vedea analiza lui Ștefan Ștefănescu, *Demografia – dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 88-91. Dintre cei care consideră că populația Țării Românești era sensibil mai mare se remarcă în primul rând Louis Roman, *Populația Țării Românești în sec. XIV–XV*, în „Revista de Istorie” 39, 1986, nr. 7, p. 669-684; idem, *Epoca lui Constantin Brâncoveanu: cuantumul birnicilor și tendințele demografice*, în „Revista Arhivelor”, 1991, nr. 3, p. 324, tab. 2.

⁴⁵ Cf. Lia Lehr, *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII, 1974, p. 204.

⁴⁶ A se vedea pentru asemenea comparații europene Fernand Braudel, Frank Spooner, *Prices in Europe from 1450 to 1750*, în *The Cambridge Economic History of Europe. V. The Economic Organization of Early Modern Europe*, eds. E. E. Rich, C. H. Wilson, Cambridge, 1967, p. 395-400 și 472-473.

datoriilor erau deja consolidate sub formă de rente pe termen lung sau perpetue⁴⁷, în timp ce în Țările Române (la fel ca și în tot restul Europei răsăritene) aceste datorii erau pe termen scurt. Cauzele acestui decalaj în ceea ce privește tehnica împrumuturilor sunt multiple: ele derivă atât din nesiguranța generată de instabilitatea pe tron a domnilor români, cât și din îndoielile (deseori justificate) cu privire la capacitatea de plată a acestora. Pe de altă parte, tehnica consolidării datoriei flotante era relativ nouă chiar în Occident, unde statul a trebuit uneori să recurgă chiar la presiuni pentru a converti datorii pe termen scurt în rente, creditorii nefiind întotdeauna de acord cu asemenea operațiuni⁴⁸. În lumea otomană, de unde se împrumutau cu precădere domnii români, nu exista însă o piață a creditului la fel de evoluată și de reglementată ca în Occident⁴⁹, iar poziția domnilor români, zoriți mereu de cererile otomane de bani, nesiguri în ceea ce privește durata domniei și deja înecați în datorii, era prea slabă în raport cu diversii creditori pentru a putea negocia cu adevărat dobânzile și condițiile tehnice ale împrumuturilor. Din aceste motive, care în ultimă instanță sunt expresii ale nivelului mai scăzut de dezvoltare economică al Țărilor Rămâne comparativ cu Țările din apusul Europei, datoriile domnilor români, chiar dacă ar fi fost comparabile în termeni absoluți, erau mai apăsătoare decât cele ale diversilor monarhi occidentali.

Povara teribilă a datoriilor, mai ales în Țara Românească, nu a scăpat atenției contemporanilor. Cronicarul transilvănean Szamosközy a surprins plastic această realitate: „făgăduit-a Mihai înaintea Vizirilor, la Țarigrad, că va plăti toată datoria ce-a rămas de la Domnii, cari au fost înaintea lui. Dar acest lucru era cu neputință, căci dacă s-ar fi vândut toți copiii și toți oamenii din Țara Românească tot nu s-ar fi putut plăti datoria, ce rămăsese de mai înainte”⁵⁰. Dacă luăm în considerare faptul că în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea un rumân (bărbat în putere) costa în medie 2483 de aspri⁵¹, iar bărbaii în putere reprezentau cam un sfert din populația țării, rezultă limpede că aprecierea lui Szamoskozy, departe de a fi o figură de stil, este riguros exactă.

Situația lui Mihai și a Țării Românești era deci fără speranță din punct de vedere financiar, iar ridicarea la luptă antiotomană din 1594 a fost o soluție riscantă, dar totuși rezonabilă din punct de vedere economic⁵². Două nuanțări se impun însă înainte de a încheia: ceea ce era valabil pentru Țara Românească era numai în parte adevărat pentru Moldova, unde povara datoriilor, deși considerabilă

⁴⁷ Pentru mecanismele și însemnătatea trecerii de la datoria pe termen scurt la cea consolidată a se vedea îndeosebi Geoffrey Parker, *The Emergence of Modern Finance in Europe 1500 – 1730*, în Carlo M. Cipolla (ed.), *The Fontana Economic of Europe. 2. The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Glasgow, 1974, p. 567-574.

⁴⁸ Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. 2, 203-206.

⁴⁹ Idem, *Mediterranean...*, vol. 3, p. 366-367.

⁵⁰ Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 100.

⁵¹ Damaschin Mioc, *Prețurile din Țara Românească în secolele XV- XVI și dinamica lor*, în „Revista de istorie”, 33, 1980, nr. 2, p. 323.

⁵² Am analizat opțiunile lui Mihai Viteazul prin prisma teoriei economice a costurilor de protecție în Bogdan Murgescu, *Aspecte financiare ale acțiunii politico-militare a lui Mihai Viteazul*, în „Revista de istorie militară”, 1994, nr. 1-2, p. 40-47 și nr. 3, p. 15-20.

și stârnind lamentația lui Grigore Ureche⁵³, era totuși sensibil mai mică, iar perspectiva unei rambursări treptate nu era la fel de absurdă ca în cazul Țării Românești. Pe de altă parte, aceste datorii uriașe, împovărate de dobânzi oneroase, au reprezentat și un factor care a contribuit la frânarea eventualelor intenții otomane de a anexa cu totul Țările Române. Astfel, Bartholomeus Pezzen, ambasadorul în general bine informat al Habsburgilor la Constantinopol, raporta în noiembrie 1591 că Poarta ar fi hotărât ca „de îndată ce acesta [Aron] și Valahul își vor fi plătit datoriile, vor fi numiți în ambele țări beglerbegi”⁵⁴. Cum însă datoriile nu au putut fi plătite, suficient de multe persoane influente din Istanbul ar fi avut de pierdut dintr-o eventuală lichidare a statelor românești, astfel încât ideea transformării Țărilor Române în pașalâc nu a devenit niciodată hotărâre politică oficială înainte de 1594. Acest aparent rol benefic al marilor datorii acumulate de domnii români nu trebuie însă să ne înșele: era vorba de un veritabil cerc vicios, de o simbioză prin care exploatarea otomană a Țărilor Române a putut atinge un plafon de neatins prin alte mijloace, mult mai ridicat decât în cazul provinciilor aflate sub administrația directă a Porții. În momentul când exigențele otomane au depășit masiv și constant capacitatea economică a Țărilor Române, amenințând în Țara Românească înseși bazele reproducerii economice și sociale, cercul dependenței a fost rupt într-un mod brutal, „neortodox” dar totuși rațional din punct de vedere economic. Lupta antiotomană a Țărilor Române de la sfârșitul secolului al XVI-lea nu a putut conduce la o emancipare durabilă de sub dominația Porții, în mare măsură datorită dezechilibrului de resurse economice dintre Țările Române și Imperiul Otoman, dar ea a convins totuși pe otomani să-și modereze exigențele financiare. În consecință, deși odată cu restabilirea dominației otomane s-a reluat și apelul domnilor români la împrumuturile contractate pe piața otomană, în secolul al XVII-lea acestea nu au mai atins cuanțumurile uriașe de dinainte de 1594⁵⁵.

THE DEBTS OF THE WALLACHIAN AND MOLDAVIAN PRINCES IN 1594

Abstract

The author investigates the documentary data on the considerable debts accumulated by the princes of Wallachia and Moldavia before 1594, when the Romanian Principalities rose against the Ottoman Empire and canceled all their debts to Ottoman creditors. The critical survey of the available sources confirms the fact that Moldavia had debts of about 110-120 million akçe (almost 1 million gold pieces), while the debts of Wallachia amounted to 700 million akçe (about 5.8 million gold pieces). The investigation also proved that most of these debts

⁵³ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei* (ed. P. P. Panaitescu), București, 1958, p. 219.

⁵⁴ Hurmuzaki, III/1, doc. CXLVIII, p. 159-160.

⁵⁵ Irina Gavrilă, Bogdan Murgescu, *Credit și creditori în timpul lui Constantin Brâncoveanu*, în „Revista de istorie”, 41, 1988, nr. 9, p. 865-871.

were accumulated after 1580, when the Ottoman financial exactions became unbearable.

The author also tries to evaluate the economic significance of these huge debts. Being unable to compare them with GDP (macroeconomic figures lacking for the Romanian Principalities during this period), the author uses a more crude indicator, the debts per capita. In Moldavia these debts stay at 2.5 goldpieces, while in Wallachia they amount to 19 gold pieces per capita; for comparison, the corresponding figures for France and Spain during the same period are for about 5.5 gold pieces per capita. In fact, the Wallachian and Moldavian debts were even more burdening than those in Western Europe because in Eastern Europe the general price level was lower and money cost more. Quite more, while in Western Europe part of the monarchs' debts were consolidated long-run debts, the debts of the Romanian princes were only short-term debts and carried high interests. In these conditions, although there is a great discrepancy between the Moldavian and Wallachian debts more important is the common fact that both principalities were practically unable to pay their debts in a reasonable span of time.

As a conclusion, the author insists on the fact that the chain of debts established between the Romanian princes and their Ottoman creditors perpetuated for a while the peripheral relationship of the Romanian Principalities to the Ottoman Empire, even after the Ottoman financial exactions had surpassed the economic capability of Moldavia and especially of Wallachia. Yet, such a vicious situation couldn't last for long, and the decision of Aron the Tyrant of Moldavia and Michael the Brave of Wallachia to stop all payments and fight against the Ottomans was desperate and risky, but economically rational.

CIRCULAȚIA MĂRFURILOR LA DUNĂREA DE JOS REFLECTATĂ ÎN *KANUNNAME-LE* (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA)

ANCA POPESCU

Spațiul Dunării de Jos a participat încă din antichitate la relația economică ce interconecta nordul cu sudul Mării Negre, bazinul Mediteranei cu cel pontic, relație de complementaritate în cadrul căreia, produsele agricole și materiile prime ale regiunilor nordice și vestice ale Mării Negre se schimbau pentru obiectele manufacturate ale sudului acesteia sau produsele naturale specifice ținuturilor egeene. Vicesitudinile condițiilor comerțului în cele două bazine maritime (în primul rând cel pontic) se repercutau, firește, și asupra negoțului practicat în centrele dunărene.

La sfârșitul secolului XIII, în cadrul politic favorabil al „păcii mongole”, Marea Neagră devenise „placa turnantă a traficului internațional”, ceea ce conferise schimburilor comerciale din această zonă maxima lor intensitate¹. Deteriorarea condițiilor propice, după sfârșirea imperiului tătar, și, ca urmare, îndepărtarea marilor curenți ai negoțului internațional de bazinul pontic, nu au antrenat însă prăbușirea interesului comercial față de acest areal. Negoțul în Marea Neagră se reanșează pe funcția principală de captare și redistribuire în interiorul bazinului a produselor țărilor limitrofe. Acest comerț regional al Mării Negre este asumat de coloniile pontice italiene înainte de stabilirea aici a hegemoniei otomane². Dar, odată cu cucerirea litoralului Mării Negre de către noul stăpân, osmanlău, procesul de izolare început mai înainte se adâncește și capătă semnificația de tendință dominantă a cursului relațiilor comerciale în bazinul pontic. Treptat, cu fluctuații

¹ Gh. Brătianu, *La mer Noire, plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge*, în „Revue historique du sud-est européen”, XXI, 1944, p. 36-39. Pentru etapele integrării spațiului carpato-danubiano-pontic în circuitele comerțului internațional vezi studiul esențial al lui Ș. Papacoste, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI)*. *Drum și stat*, în vol. *Geneza statului în Evul mediu românesc*, Cluj, 1988, p. 151-204.

² Sintetizarea rezultatelor ultimelor cercetări în această privință împreună cu noi date privind supraviețuirea comerțului italian în Marea Neagră după cucerirea otomană a Strămtorilor și a litoralului acesteia, la Mihnea Berindei, *Les vénitiens en Mer Noire, XVIe–XVIIe siècle. Nouveaux documents*, în „Cahiers du Monde russe et soviétique”, XXX, 3-4, 1989, p. 207-224.

întinse pe o mare perioadă de timp, determinate de interesele de moment și de conjuncturile politico-militare, regimul etatist și de control permanent restaurat de otomani (urmând modelul Bizanțului târziu)³ se va solda cu închiderea pentru străini a accesului în Marea Neagră și rezervarea ei nevoilor de aprovizionare ale imperiului și comerțului negustorilor acestuia.

O cercetare recentă, bazată pe documente otomane păstrate în Arhivele de Stat ale Veneției, a pus în evidență persistența comerțului venețian în Marca Neagră până la sfârșitul secolului XVII⁴. Serenissima Republică cerea și obținea de la Poartă acordul pentru instalarea consulilor săi la Caffa (Kefe), în ultimul deceniu al secolului XVI și la Chilia, în prima jumătate a secolului următor⁵. Alte documente menționează prezența negustorilor venețieni și a corăbiilor acestora în porturile nord-pontice până în deceniul opt al secolului XVII⁶. Spre aceeași limită cronologică superioară converg și elementele de natură numismatică cunoscute până acum⁷. Toate aceste contra-argumente la caracterizarea dată Mării Negre otomane ca „lac turcesc”, „mare închisă” (*mare clausum*) sau „chasse gardée” a Sultanului, după sintagmele devenite clasice ale lui Gh. Brătianu, demonstrează doar că procesul îngădirii accesului străin în spațiul pontic controlat de otomani a fost de durată și a cunoscut etape de flux și reflux încă insuficient cunoscute. Însă, fondul transformărilor petrecute în regimul comercial al Mării Negre rămâne cel sintetizat de istoricul Gh. Brătianu și se anunță încă de la instalarea controlului otoman la Strâmțori, în 1452, când se instituie verificarea traficului maritim, în scopuri militare dar și comerciale⁸. El se limpezește prin măsurile ulterioare de

³ Gh. Brătianu, *La question de l'approvisionnement de Constantinople à l'époque byzantine et ottomane* în „Byzantion” t. V, 1929-1930, p. 88-92.

⁴ M. Berindei, *op. cit.*

⁵ Este vorba de un ordin al Sultanului, datând de la sfârșitul lui iulie 1593, care notifică dregătorilor otomani de la Kefe numirea consulului venețian Batista Masa și de un document de tip *nişan*, o diplomă de investire, pentru consulul de la Chilia, Girolamo Tomazi, din anul 1640; vezi M. Berindei, *op. cit.*, p. 211-212.

⁶ Două porunci imperiale din anul 1672, în favoarea negustorilor venețieni care veneau cu mărfurile lor până în Crimeea; *Ibidem*, p. 212.

⁷ Tezaurul monetar de la Kara-Harman (Vadu, Jud. Constanța), descoperit și semnalat de S. Iosipescu. Acest tezaur cuprinde piese bătute în intervalul 1578-1684 fiind compus în cea mai mare parte din ducați venețieni; *Ibidem*, p. 212.

⁸ H. Inalcık, *The question of the closing of the Black Sea under the ottomans*, în „Arheion Pontou”, t. 35, 1979, p. 82. Autorul citează cazul corăbiei venețiene a lui Antonio Erizzo transportând grâu, care, nerăspunzând somației de a se opri pentru control la castelele de pe Bosfor, este scufundată (întâmplarea are loc la 25 noiembrie 1452). În reglementările vamale pentru Strâmțori, elaborate în timpul domniei lui Mehmed II Cuceritorul, se precizează că orice corabie era supusă unei verificări atât la castelele de la Dardanele cât și la cele de pe Bosfor. Vama era percepută într-una din stațiunile vamale instituite la Gallipoli, Mudania și Constantinopol. Vezi N. Beldiccanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale de Paris*, Paris, Mouton – La Haye, 1960, regulamentele vamale din 29 mai 1453 (p. 116-118), 28 ianuarie 1476 (p. 112-116), 26 VIII – 24 IX. 1484 (p. 151-152).

prohibire a exportului anumitor mărfuri⁹ și de promovare a comerțului agenților proprii în spațiul pontic¹⁰.

În aceste condiții, porturile dunărene, legate de comerțul otoman și înainte de cucerirea Mării Negre, sunt tot mai strâns atașate economiei imperiale otomane. Cu atât mai mult cu cât, începând cu a doua jumătate a secolului XVI, accentuarea dependenței vasalice a principatelor românești față de Poartă și integrarea lor economică, fac din cursul Dunării o cale de transport de primă importanță pentru nevoile de aprovizionare, militare și civile, ale imperiului¹¹.

Comerțul schelelor dunărene, în secolul XVI, este relativ bine documentat în privința fiscalității comerciale, sortimentelor de mărfuri, unităților de măsură și a ariei¹² de penetrare, datorită publicării multor regulamente comerciale (*kanunname*) ale acestor centre sau ale altora din cuprinsul imperiului (din spațiul

⁹ Încă din anul 1456 se constată preocuparea Porții de a supraveghea (și la nevoie, de a limita) exportul de grâu prin Strâmtori, materializată prin existența unei autorități otomane care înregistra asemenea transporturi. Vezi Ș. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453-1484)*, în „München Zeitschrift für Balkankunde”, I Bd., München, 1978, p. 242. Prohibițiile la exportul unor mărfuri ca grânele, pielea, seul, ceara de albine, ș. a. sunt de obicei conjuncturale, fiind ridicate când abundența producției nu mai periclitează aprovizionarea internă. Dimpotrivă, perioadele de efort militar sunt însoțite de reintroducerea și extinderea interdicțiilor de vânzare în afara imperiului a articolelor considerate strategice. Vezi Gilles Veinstein, *L'Empire dans sa grandeur (XVIe siècle)*, în vol. *Histoire de l'Empire Ottoman*, red. R. Mantran, Paris, 1989, p. 220-223.

¹⁰ Reglementările comerciale otomane exprimă privilegierea fiscală a următoarelor categorii de negustori: musulmanii față de creștini, indigenii față de străini, tributarii și beneficiarii de capitulații comerciale față de cei aparținând sferei *Dar – al – Harb* (Casa Războiului). Fără îndoială este și acesta un motiv, chiar dacă nu unicul, pentru care la Caffa, potrivit registrului valal din anul 1490, dintre cele 75 de corăbii care ancoraseră aici în decurs de 4 luni, 59 erau musulmane și numai 16 creștine, iar din 157 de negustori, 130 erau musulmani și 27 creștini. Vezi H. Inalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age*, Londra, 1979, p. 129-130; Idem, *Capital formation in the Ottoman Empire*, în „The Journal of Economic History”, New York, XIX. 1969, p. 112. Registrul valal al Tulcei (1515 – 1517) menționează 42 de nume de negustori turci sau cel puțin musulmani; J. Hóvári, *Customs registers of Tulcea (Tulcea), 1515 – 1517*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. XXXIII, 1 – 2, 1984, p. 120.

¹¹ B. Tvetkova, *Vie économique des villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, în „Revue des Etudes Islamiques”, t. XXXIII, fasc. 2, 1970, p. 291; M. Cazacu, *L'impact ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452 – 1504)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, I. 1973, p. 159 – 192; M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în sec. XVI*, în „Revista de istorie”, 1983, t. 36, nr. 8 – 9, p. 802 – 817 și 879 – 890.

¹² Reglementări comerciale (*kanunname*-le) pentru porturile și târgurile de la Dunărea de Jos, din a doua jumătate a se. XVI, au fost publicate de: J. von Hammer, *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Viena, 1815, vol. I, p. 282 – 320 Silistra, Brăila, Tulcea, Isaceea, Măcin, Hârșova, Karaharman, Rusciuc, Nicopole, Vidin); documentele sunt date în regist, fără indicarea manuscrisului folosit în fiecare caz. Ö. L. Barkan, *XV ve XVI-inci asırlarda osmanlı imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları* (Bazele juridice și financiare ale economiei agricole în Imperiul otoman în sec. XV și XVI), Istanbul, 1943, vol. I, *Kanunlar* (Legi), p. 267-285 (*sancak*-urile Nikopole și Silistra; doar câteva stipulații se referă la comerț). H. Tunçer, *Osmanlı imparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları* (Dreptul funciar în Imperiul otoman, legile agrare și explicarea lor), Ankara, 1962, p. 107 – 108 și 196 – 206 (Brăila), p. 127-131 (Nicopole), p. 137 – 138 (Rahova), p. 136 – 137 (Turnu), p. 138 – 141 (Rusciuc), p. 141-143 (Giurgiu), p. 192 – 195 (Chilia), p. 210 – 211 (Tulcea, Isaceea și Măcin), p. 212 – 213 (Hârșova), p. 214 (Karaharmanlık), p. 215-216 (Silistra), p. 374 (Vidin); ediția conține multe

balcanic, Mediterana Orientală sau de pe coastele nordice și sudice ale Mării Negre). Parametrii cantitativi ai acestui comerț nu pot fi însă stabiliți pe baza acestui tip de surse. Uneori chiar originea și destinația mărfurilor rămân ambigue. Volumul, valoarea, intensitatea comerțului Dunării de Jos precum și ponderea acestuia în cadrul economiei imperiului otoman se vor putea elucida pe măsura prelucrării registrelor comerciale, a condicilor cadiale și a poruncilor cuprinse în Condicile afacerilor importante (*Mühimme Defterleri*).

Porturile otomane ale Dunării de Jos îndeplineau o întreită funcție: erau debușee pentru producția agro-zootehnică și meșteșugărească a hinterlandului, locuri de tranzitare (dar și de desfacere) a mărfurilor provenite din comerțul terestru al Imperiului otoman cu întreg spațiul european și centre de import și export în cadrul comerțului maritim al imperiului. Examinarea sortimentelor de mărfuri consemnate în *kanunname* – lele centrelor comerciale dunărene, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, arată că ponderea o dețin mărfurile care satisfăceau nevoile curente ale populației. Mărfurile de lux și mirodeniile sunt menționate cu o frecvență incomparabil mai mică.

neglijențe și erori de lectură, fiind deci anevoie de folosit. N. Beldiceanu și Irène Beldiceanu – Steinherr, *Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja*, în „Südost – Forschungen”, XXXIII, 1964, p. 96–98. Documentul privește prima jumătate a secolului XVI dar este important pentru înțelegerea regimului general al comerțului otoman la Dunărea de Jos. În versiune românească a fost publicat și de B. Țvetkova, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în sec. XVI*, în vol. *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII–XIX)*, București, 1971, p. 132–136 (împreună cu regulamentul comercial al Giurgiului, p. 136–138). B. Țvetkova, *Actes concernant la vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, în „Revue des Etudes Islamiques”, XL, 2, 1972, p. 349–370 (Vidin), p. 370 – 380 (Nicopole), p. 380–382 (Turnu), p. 382 – 385 (Rahova), p. 385 – 390 (Rusciuc). Aceste documente au fost publicate de autoare și în limba bulgară în *Turski izvori za istorijata na pravoto v bălgarskite zemi*, t. II, Sofia, 1979, p. 19–55. Vezi și Eadem, *Kam vâprosa za pazarnite i pristanišnite mita i taksi v njakoi bălgarski gradove prez XVI v.*, în „Izvestija na Instituta za Istorija Bălgarskata Akademja na Naukite”, Sofia, 1963, t. XIII, p. 183 – 260 (Nicopole). M. Berindei, Annie Berthier, Marielle Martin, G. Veinstein, *Code de lois de Murad III concernant la province de Smederevo*, în „Südost – Forschungen” XXXI, 1972, p. 140–163. M. M. Alexandrescu – Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din orașele și târgurile Dobrogei sub stăpânire otomană (sec. XV–XVII)*, în „Studii”, t. 26, 1, 1973, p. 43 – 44 (Hârșova). B. Țvetkova, *Actes concernant la vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, în „Revue des Etudes Islamiques”, XLIII, 1, 1975, p. 8–14 (Siliștra). M. Berindei, Marielle Kalus Martin, G. Veinstein, *Actes de Murad III sur la région de Vidin et remarques sur les qanun ottomans*, în „Südost – Forschungen”, XXXV, 1976, p. 50–60, (Kladovo și Orșova). M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender – Aqkerman, 1570*, în „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, XXII, 2–3, 1981, p. 266–268 (Chilia). Recent a început reeditarea tuturor *kanunname*-lelor otomane într-un corpus, îngrijit de A. Akgündüz, din care au apărut până în anul 1992 patru volume (*Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri*), Istanbul, vol. I – IV, 1990 – 1992. Pentru o bibliografie mai detaliată vezi M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană*, p. 802–806; Idem, *Documente turcești privind Kazaua Giurgiului*, în vol. *Ilfov, file de istorie*, București, 1978, p. 187–194 și T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV – XVI*, București, 1991, p. 190–210. În afară de aceste documente editate am utilizat un facsimil al regulamentului Brăilei (datat 1570), de la *Başbakanlık Arşivi* din Istanbul, fond *Tapu ve Tahrir*, nr. 483, versiune inedită, a cărei publicare este în pregătire. De asemenea, pentru verificarea unor documente publicate de H. Tunçer am beneficiat de textele în osmană puse la dispoziție de colegul Liviu Mitache căruia îi exprim cuvenitele mulțumiri.

O bună parte dintre produsele naturale vehiculate erau destinate alimentației oamenilor și animalelor (cereale, pește, păsări, animale, grăsimi, miere, lactate, băuturi, fructe, legume, sare, mirodenii). În aproape toate centrele dunărene considerate (cu una sau două excepții) sunt prezente următoarele grupe de produse: cerealele și furajele, animalele, peștele, produsele apicole (mie, ceara, hidromelul) lactatele (brânza, iaurtul) și băuturile (vinul și țuica)¹³.

Cerealele (grâu, orz, mei, secară) sunt menționate în toate porturile în afară de Giurgiu și Hârșova. Ele erau vândute pe piețele locale sau transportate spre alte locuri: de-a lungul fluviului, cu corăbiile, sau în teritoriile sud-dunărene, cu căruțele. În cea mai mare parte proveneau din Țara Românească așa cum se specifică în cazul schelelor Vidin, Turnu și Brăila¹⁴. Regulamentul comercial al Vidinului menționează chiar, ca unități locale de măsură și taxare a cerealelor, „sacul valah” și „căruța valahă”¹⁵. O parte din aceste cereale erau măcinat pe malul drept al Dunării. Făina obținută se vindea pe loc sau era transportată cu căruțele spre alte centre sud-dunărene. Cerealele îmbarcate pe corăbii maritime erau expediate la Istanbul și la Trapezunt (*Trabzon*). Acest indiciu se găsește în *kanunname*-a Brăilei, nu întâmplător, aici fiind un punct, cunoscut la vremea aceea, de concentrare a mărfurilor care, venind pe calea Dunării din spațiul adiacent, ieșeau pe mare. Corăbiile maritime care încărcau grâu la Brăila plăteau o taxă de 40 de aspri de *arșun*¹⁶, dacă-l transportau la Trapezunt și de 30 de aspri de *arșun* dacă-l îndreptau spre Istanbul sau în alte părți. Pentru orz, mei și furaje taxa era de 30 de aspri în primul caz și numai de 20 de aspri în al doilea caz. Direcția de export a cerealelor spre capitala imperiului era deci privilegiată de legiuitorul otoman. Din alte documente se cunoaște încă o cale practică pentru expedierea, la Istanbul, a cerealelor depozitate în portul Brăila: pe Dunăre, cu șăicile, până la Hârșova și de aici cu căruțele până la Constanța¹⁷. Regulamentul portului Constanța menționează

¹³ Cerealele și furajele nu sunt menționate în reglementările Giurgiului și Hârșovei; peștele lipsește din *kanunname*-a Giurgiului iar produsele apicole și brânza din regulamentele schelelor Tulcea, Isaccea și Măcin. Aceste constatări trebuie însă interpretate cu prudență întrucât, pe de o parte, *kanunname*-lele nu specifică absolut toate mărfurile care fac obiectul comerțului în centrul respectiv (enumerările se încheie de multe ori cu formula „și altele asemănătoare”, sau cuprind indicații vagi de felul: mărfurile care se vând „cu *kantar*-ul” etc.) iar pe de altă parte nu știm întotdeauna cât de completă este versiunea regulamentului care s-a păstrat. În schimb, când o marfă este menționată într-o *kanunname*, acest lucru poate fi indiciul că ea făcea obiectul unui comerț semnificativ în punctul respectiv.

¹⁴ B. Țvetkova, *Actes concernant la vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, în „Revue des Etudes Islamiques”, XL, 2, 1972, p. 364 și 382. Regulamentul Brăilei, din Registrul *saucak*-ului Silistra, fond *Tapu ve Tahrir*, nr. 483, păstrat la *Başbakanlık Arşivi*, Istanbul, f. 22. Reglementările comerciale din acest registru vor fi citate TT 483. Cerealele din Țara Românească sunt menționate și la Belgrad, vezi Bruce Mc. Gowan, *Sirem sancağı mufassal tahrir defteri*, Ankara, 1983, p. 37, nota 36.

¹⁵ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 364.

¹⁶ Taxa respectivă se aplica după determinarea capacității corăbiei prin măsurarea ei în lungime, lățime și adâncime, TT 483, f. 22. *Arșunul* era o unitate de lungime egală cu 63,66 – 67,3 cm; vezi N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle. Etude et actes*, Paris, 1973, p. 290.

¹⁷ Raportul din 15 ianuarie 1595 către regele Spaniei, în Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 106–107, nr. 227. Vezi și M. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României, 1455 – 1774*, București, p. 47, nr. 32.

aici pe negustorii care strângeau și depozitau cerealele în hambare (*mahzen*), de unde le încărcau pe corăbii (achitând vama), sau le vindeau altor negustori¹⁸. Un alt punct de strângere a grânelor destinate Istanbulului era portul Karaharman. *Kanunname*-aua acestuia prevede o vamă (*gümrük*) de 8 aspri de *müdd* pentru orzul și grâul expedit de aici, pe mare¹⁹.

În secolul XVI spațiul românesc constituia un rezervor de cereale pentru aprovizionarea Imperiului otoman spre care acestea se scurgeau prin aproape toate schelele de la Dunăre²⁰. Nu numai înspre Istanbul ci și în alte regiuni și centre ca Trapezunt, Sinop sau Tripoli, pe țărmul Siriei²¹. După o condică din deceniul 8 al secolului XVI, în doi ani s-au achiziționat din kazalele dunărene peste 120.000 t de grâu²².

În privința altor direcții de export cerealier, în afara Imperiului otoman, indiciile din *kanunname*-lele celei de-a doua jumătăți a secolului XVI sunt obscure și insuficiente, lăsând loc, totuși, și unei atari ipoteze²³.

Dinspre teritoriile balcanice ajungea la schelele dunărene orezul (menționat la Semendria, Nicopole și Rusciuc)²⁴. Acesta era un articol provenind din regiunile anatoliene. Dacă în prima jumătate a secolului XVI orezul era primit la Caffa și la Tana (*Azak*), pe mare²⁵, *kanunname*-lele centrelor de la Dunăre par să indice predominarea drumului de uscat, transbalcanic. Regulamentul portului Brăila menționează în această regiune existența unei categorii de cultivatori de orez (*çeltükçü*) care, în virtutea practicării acestei îndeletniciri, erau scutiți de anumite obligații fiscale²⁶.

¹⁸ Regulamentul portului Constanța, *Başbakanlık Arşivi*, Istanbul, fond *Tapu ve Tahrir*, nr. 483, f. 30 (se va cita în continuare TT 483); la fel pentru reglementările porturilor: Silistra, Hârșova, Brăila, Măcin, Isaccea, Karaharman (publicate parțial și de H. Tuncer, vezi nota 12, pentru a căror verificare și corectare am folosit copiile documentelor respective din acest fond).

¹⁹ Regulamentul portului Karaharmanlık, TT 483, f. 27. Pentru mei și furaje se plăteau 5 aspri de *müdd*. Un *müdd* era egal cu 513,12 kg (M. Beldiceanu, *op. cit.*, p. 300).

²⁰ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călători străini (sec. XV – XVII)* în „Studii” t. 21, 5, 1968, p. 846 – 850.

²¹ M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană*, p. 885.

²² *Ibidem*, p. 882.

²³ În Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 22, se folosește sintagma „corăbii (care vin) din alte *vilayet-uri*”, ceea ce s-ar putea traduce cu corăbii din alte regiuni, ținuturi dar și țări. În același text se prevede că cei care achită vama (*gümrük*) pentru exportul de cereale sunt musulmanii, *zimmi*-ii (supușii otomani creștini) și *harbi*-ii adică necredincioșii străini, din alte țări (aparținând sferei *Dar-al-Harb*). Faptul pare surprinzător știut fiind că exportul de cereale în afara imperiului era în general oprit, iar regulamentul citat (datat 1570) se înscrie cronologic într-un interval cunoscut pentru prohibirea vânzării cerealelor în afara granițelor otomane (M. Aymard, *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, Paris, 1966, p. 130). Regulamentele comerciale, se știe, nu reflectau strict situația de la data redactării lor ci, ca acte normative, ele oglindeau o sumă de situații caracteristice unui loc. Decretarea sau suspendarea prohibițiilor la export fiind conjuncturale, puteau să nu afecteze fondul principal de dispoziții al acestor regulamente. Cum însă în *kanunname*-lele porturilor dunărene considerate nu se nominalizează nicăieri o direcție de export a cerealelor în exteriorul Imperiului otoman problema rămâne în stadiul ipotetic până la noi date.

²⁴ B. Țvetkova, *Actes*, p. 370 și 385. M. Berindei. A. Berthier, M. Martin, G. Veinstein, *Code de lois de Murad III concernant la province de Smederevo*, „Südost – Forschungen”, 1972, p. 148.

²⁵ M. Berindei, G. Veinstein, *La Tana – Azak. De la présence italienne à l'emprise ottomane (fin XIIIe – milieu XVIe siècle)*, „Turcica”, VIII, 2, 1976, p. 145 – 146.

²⁶ H. Tunçer, *Osmanlı imparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları*, Ankara, 1962, p. 200.

Fructele proaspete și legumele sunt menționate în abundență pe segmentul Turnu, Rusciuc, Giurgiu, Silistra și Hârșova. Sporadic, legumele apar în regulamentele pentru Semendria, Vidin și Nicopol, iar fructele în cele ale porturilor Brăila, Tulcea, Isaccea, Măcin, Karaharman²⁷. În regulamentul portului Nicopol se precizează că legumele și fructele (mai ales merele) de aici proveneau fie din Țara Românească, fie din insulele dunărene învecinate. În primul caz se achita vama, în cel de-al doilea numai dijma (*öşr*)²⁸.

Predominant este comerțul local, în care teritoriile nord-dunărene își trimiteau surplusul de fructe, renumite pentru mulțimea și ieftinătatea lor și primeau legume a căror cultură era în mai mică măsură răspândită în spațiul românesc²⁹. Dintre fructele mediteraneene sunt menționate smochinele și stafidele, aduse pe uscat, la Tulcea, Isaccea și Măcin, pe spatele cailor sau al cămilelor³⁰.

Un mare număr de animale destinate tăierii sau transportului trecea prin toate porturile otomane de la Dunăre, dinspre țările române spre provinciile balcanice și spre capitala imperiului. Astfel la Chilia oile și bovinele provenind din Moldova sau Țara Românească erau cumpărate pentru aprovizionarea Istanbulului³¹. Din Țara Românească se aduceau oi la Nicopol³², Turnu³³ și Brăila³⁴, cai la Vidin³⁵, Rahova³⁶, Turnu³⁷ și Giurgiu³⁸ și bovine la Vidin, Rahova și Turnu. După frecvența menționării diferitelor categorii de animale s-ar părea că, pe întreg cursul Dunării de Jos, cel mai intens comerț se făcea cu oile, vitele și caii. Comerțul cu porci este și el atestat într-un număr suficient de mare de centre³⁹. În afara acestora se mai comercializau capre, măgari și catâri. De pe malul românesc, la Nicopol și Rusciuc se aduceau păsări⁴⁰. *Kanunname*-aua porturilor Tulcea, Isaccea și Măcin consemnează cămilele care, din context, treceau doar prin schelă, transportând probabil mărfuri⁴¹. În legătură cu direcțiile de mișcare a animalelor,

²⁷ Vezi Anexa

²⁸ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 376. Vezi și Eadem, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în sec. XVI*, în vol. *Relații româno – bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII – XIX)*, București, 1971, p. 126.

²⁹ M. M. Alexandrescu – Dersca, *op. cit.*, p. 859 – 860. Pomicultura era răspândită și în sudul Dunării în strânsă legătură cu viticultura, dar probabil, nu la aceeași scară ca în principatul nord – dunărean. Vezi Strașimir Dimitrov, N. Jecsev, V. Tonev, *Istorijska na Dobrudzja*, Sofia, 1988, vol. 3, p. 63.

³⁰ Regulamentul schelelor Tulcea, Isaccea și Măcin, TT 483, f. 24.

³¹ M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender – Akkerman, 1570*, în „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, t. XXII, 1, 1981, p. 268.

³² B. Țvetkova, *Actes*, p. 377.

³³ *Ibidem*, p. 381

³⁴ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 21.

³⁵ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 366.

³⁶ *Ibidem*, p. 382.

³⁷ *Ibidem*, p. 381.

³⁸ B. Țvetkova, *Regimul schimbului economic*, p. 136.

³⁹ Vezi Anexa

⁴⁰ B. Țvetkova, *Actes*, p. 375 și 389.

⁴¹ Regulamentul porturilor Tulcea, Isaccea și Măcin, TT 483, f. 25. Pentru clima și flora dobrogeană cămila era animalul de transport cel mai bine adaptat. Vezi R. I. Călinescu, *Cămilele de la Duranlar*, în „Analele Dobrogei” 1934, XV, p. 38 – 42.

ca mărfuri, *kanunname*-lele menționează două situații: importarea lor din Țara Românească și Moldova și vinderea pe piețele locale. Doar în cazul Chiliei se specifică destinarea oilor și vitelor (cumpărate din țările române) aprovizionării Istanbulului. Tot aici se precizează că între cumpărătorii de carne de vită de la abatoarele din Chilia erau și *celep*ii⁴². În legătură cu activitatea acestora în vederea procurării oilor și vitelor necesare aprovizionării populației civile și armatei otomane, *kanunname*-lele sunt sărace în detalii. În general, nu se poate distinge dacă în mulțimea atestărilor de animale care traversează Dunarea, de pe malul stâng spre malul drept, avem de-a face numai cu tranzacții obișnuite, în cadrul comerțului liber, sau este vorba și de transporturi speciale: turmele *celep*-ilor sau livrările impuse domnilor țărilor române. La vadul Chiliei se respectă și în epocă otomană un obicei vechi: traversarea cailor, oilor și boilor este scutită de taxe⁴³. Din alte surse se știe că, de exemplu, oile erau căutate de negustori din Rodosçuk (Rodosto, pe malul Mării Marmara⁴⁴), iar boii erau cumpărați din Țara Românească, prin Nicopole, de negustori din Adrianopol⁴⁵. Boii și caii din țările române erau apreciați și căutați nu numai de negustori otomani, ci și de cei venețieni, după cum relatează călăorii străini. Locadello vorbește de negustori albanezi care duceau la Zara, pe țărmul Adriaticii, boii destinați Veneției⁴⁶. Nici un indiciu din *kanunname* lele porturilor de pe linia Dunării nu sugerează o asemenea destinație, beneficiarul principal, pe această direcție de export, părând să fie Imperiul otoman. Vitele, oile și caii reprezentau pentru principatele nord-dunărene mărfuri dintre cele mai vechi și însemnate⁴⁷. Încercările puterii otomane de a canaliza exportul acestora exclusiv în profitul său nu reușesc în secolul XVI să bareze celelalte direcții spre țările creștine. Aceste exporturi aveau loc însă pe alte itinerarii decât cele care traversau centrelor dunărene⁴⁸.

Pescuitul și comerțul cu pește sunt amintite în toate *kanunname*-lele porturilor dunărene considerate, mai puțin în cea a Giurgiului. Se pescuia atât în Dunăre, cât și în lacurile învecinate ei, aflate în general pe malul stâng. Peștele, proaspăt sau sărat, era transportat cu căruțele, pe uscat, sau de-a lungul Dunării, cu

⁴² M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 268.

⁴³ *Ibidem*, p. 266.

⁴⁴ Un ordin al sultanului Murad III în legătură cu achiziționarea de oi pentru *vakıf*-ul din Rodosçuk, Arhivele Statului București, *Microfilme Turcia*, Rola 20, c. 515.

⁴⁵ B. Țvetkova, *Regimul schimbului economic*, p. 122.

⁴⁶ M. M. Alexandrescu – Dersca, *op. cit.*, p. 855.

⁴⁷ I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Cernauți, 1912, p. 158 – 161.

⁴⁸ Vezi Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și în prima jumătate a sec. XVII*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, 1960, p. 242–283. Pentru regimul exportului animalelor din țările române și sistemul prohibițiilor aplicat de Poartă vânzărilor către un alt partener decât statul otoman, începând cu a doua jumătate a sec. XVI, vezi M. Maxim, *Regimul comerțului animal în Moldova și Țara Românească, în a doua jumătate a sec. XVI*, în *Revista de istorie* 9 (1979) p. 1753–1758. În legătură cu oțlăria principatelor române de a furniza animale de transport și provizii pentru armata otomană, vezi M. Berindei și G. Veinstein, *Le Commerce animal en Roumanie et les perses*, în *Revue de l'histoire* 154 (1987) p. 177.

ambarcațiuni numite *nasad*⁴⁹ și *černik*⁵⁰. În afară de peștele mărunț și de crap (menționați la Rusciuc)⁵¹, se mai pescuiau sturioni la Vidin⁵², Orșova⁵³, Nicopole⁵⁴, Brăila⁵⁵, Chilia⁵⁶. Direcția de deplasare a vaselor fluviale încărcate cu pește este de cele mai multe ori din aval în amonte, căci peștele era exportat de obicei în țările creștine⁵⁷. Din *kanunname*-a Brăilei rezultă că de aici peștele (sărat în prealabil) se îndrepta spre Țara Românească și Brașov⁵⁸. Peștele provenind de la Brăila și de la Chilia aproviziona și piața poloneză prin Lemberg⁵⁹, iar sturionii pescuiți în regiunea Orșovei erau transportați pe malul Dunării, cu căruțele, spre Ungaria și Imperiul romano-german⁶⁰. Potențialul piscicol al Dunării inferioare era binecunoscut otomanilor care valorificau la maximum posibilitățile de exploatare fiscală a acestuia, rezervându-și, ca produse, icrele care erau trimise la Istanbul⁶¹.

Grăsimile (seul în primul rând, dar și untul), mierea și brânza sunt menționate în cvasi-totalitatea centrelor dunărene. Excepție fac: Tulcea, Isaccea și Măcin pentru miere și brânză, și Turnu pentru brânză. În multe porturi grăsimile (animale în general) erau aduse din Țara Românească, pentru acest import fiind specificată aplicarea vamei. Așa se întâmplă la Rahova⁶², Giurgiu⁶³, Rusciuc⁶⁴, Brăila⁶⁵, poate și la Turnu⁶⁶. Exportul de grăsimi este indicat în porturile Nicopole⁶⁷, Rusciuc⁶⁸, Hârșova⁶⁹, Tulcea, Isaccea, Măcin⁷⁰ și Karaharman⁷¹. La Nicopole, Hârșova și

⁴⁹ *Nasad*, mică ambarcație fluvială al cărei nume a fost împrumutat din limba maghiară, B. Țvetkova, *Vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, în „Revue des Etudes Islamiques”. XXXVIII, fasc. 2, 1970, p. 292, nota 5.

⁵⁰ *Černik*, un fel de barcă mare sau luntre, *Ibidem*, p. 293.

⁵¹ B. Țvetkova, *Actes*, p. 387. Crapii menționați se pare că erau pescuiți în altă parte căci la Rusciuc ajungeau aduși în căruțe.

⁵² B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 263.

⁵³ M. Berindei, M. Kalus – Martin, G. Veinstein, *Actes de Murad III sur la région de Vidin et remarques sur les qanun ottomans*, în „Südost – Forschungen” XXXV, 1976, p. 44.

⁵⁴ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 377.

⁵⁵ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 22.

⁵⁶ M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux*, p. 267.

⁵⁷ I. Nistor, *op. cit.*, p. 162.

⁵⁸ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 24.

⁵⁹ R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV – XVI)*, București, 1965, p. 112, C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, București, 1964, vol. I, p. 253.

⁶⁰ M. Berindei, M. Kalus – Martin, G. Veinstein, *Actes de Murad III*, p. 45.

⁶¹ I. Nistor, *op. cit.*, p. 162.

⁶² B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 382.

⁶³ Eadem, *Regimul schimbului economic*, p. 137.

⁶⁴ Eadem, *Actes*, p. 390.

⁶⁵ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 21.

⁶⁶ B. Țvetkova, *Actes*, p. 380. Se menționează doar că seul este adus la schelă cu căruțele.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 363 și 376.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 389.

⁶⁹ Regulamentul Hârșovei, TT 483, f. 26.

⁷⁰ Regulamentul schelelor Tulcea, Isaccea și Măcin, TT 483, f. 25.

⁷¹ Regulamentul Karaharmanlık – ului, TT 483, f. 27.

Rusciuc sunt menționate cele trei categorii de negustori care achitau diferențiat vama: musulmanii, *zimmi*-ii (supușii otomani nemusulmani) și *harbi*-ii (supuși ai statelor din afara Islamului). Se știe că seul românesc era un articol foarte solicitat pe piața otomană. Atât bucătăria imperială otomană cât și flota (care folosea seul la unsul corăbiilor) erau marii clienți ai seului moldo-muntean. Ca urmare, în ultimul sfert al secolului XVI, Poarta lua hotărârea de a interzice domnilor Moldovei și Țării Românești exportarea acestui produs altundeva decât la Istanbul⁷². Menționarea negustorilor *harbi* în comerțul cu seul, în centrele dunărene, nu e sprijinită de alte date care să clarifice cazul. Totuși, o indicație din *kanun*-ul Rusciucului sugerează una din soluții: ambarcațiile (*şayka*) încărcate cu seul, miere și cereale venind dinspre Vidin achitau eminului de la Rusciuc vama. Este posibil deci ca încărcătura să fi provenit de pe malul românesc, cu destinația Rusciuc. Această supoziție e întărită de prevederea din regulamentul comercial al Brăilei ca seul, mierea și ceara sosite cu căruța (deci din teritoriul românesc) să fie taxate vamal după tripartita cunoscută: musulmanii 3%, *zimmi*-ii 4% și *harbi*-ii 5%⁷³.

Mierea apare de cele mai multe ori în cadrul acelorași dispoziții fiscale ca și seul. În portul Karaharman ea ajungea adusă cu căruțele iar de aici o parte era încărcată pe corăbii⁷⁴. Se specifică importul de miere din Țara Românească în următoarele porturi: Vidin⁷⁵, Turnu⁷⁶, Giurgiu⁷⁷, Rusciuc⁷⁸ și Brăila⁷⁹. Abundența mierii românești este un leitmotiv al relatărilor călătorilor străini din secolele XVI și XVII⁸⁰. Ea este foarte căutată pe piața de la Istanbul, care absoarbe mari cantități, dar și în alte centre europene ale imperiului, constituind un articol caracteristic al comerțului principatelor românești cu Orientul⁸¹.

Marea amploare a albinăritului în țările române disponibiliza pentru export și însemnate cantități de ceară de albine, solicitată mai ales pe piețele apusene⁸². După spusele lui Sivori, ceara de albine urma un traseu de uscat până la Raguza sau era transportată pe Dunăre, cu bărcile, spre porturile Constanța și Varna, de unde, cu corăbiile maritime, ajungea la Constantinopol și apoi la Ancona⁸³. În

⁷² M. Maxim, *op. cit.*, p. 1753. Documentele otomane relevă achiziționarea de seul din teritoriile românești și pentru alte centre de exemplu pentru Adrianopol; Arhivele Statului, București, *Microfilme Turcia*, R 16, c. 15.

⁷³ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 21.

⁷⁴ Regulamentul portului Karaharman, TT 483, f. 27.

⁷⁵ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 387.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 381.

⁷⁷ B. Țvetkova, *Regimul schimbului economic*, p. 137.

⁷⁸ *Eadem*, *Actes*, p. 390.

⁷⁹ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 21.

⁸⁰ M. M. Alexandrescu – Dersca, *op. cit.*, p. 857- 859.

⁸¹ P. Cernovodeanu, *Imaginea țărilor române la călătorii străini din secolele XIV – XVIII*, în „Revista de istorie”, 12, 1979, p. 2360. Mierea moldo-valahă se exporta însă și în Apus: cea din Moldova în Italia, vezi N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, București, 1981, p. 177, iar mierca din Țara Românească, deși sporadic, la Brașov, vezi R. Manolescu, *op. cit.*, p. 125 – 128.

⁸² *Ibidem*

⁸³ Șt. Pascu *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului XVI*, Sibiu, 1944, p. 180.

kanunname le acest produs este amintit doar la Brăila fără indicii asupra destinației ulterioare.

Dintre produsele lactate cel mai frecvent este menționată brânza. Adusă cu căruțele, în putini sau în burdufuri, se vindea pe piețele locale sau se încărca pe corăbii (așa se petrec lucrurile la Brăila⁸⁴ și la Karaharman⁸⁵). În unele cazuri se specifică proveniența valahă a brânzei vândute în centrele otomane (Giurgiu⁸⁶ și Brăila).

Comerțului cu vin îi sunt destinate reglementări numeroase și amănunțite, ceea ce arată pe de o parte intensitatea acestuia, iar pe de altă parte, amploarea activităților viticole și a celor legate de vinificație în regiunile nord și sud-dunărene. Vinurile obținute, provenind din podgoriile locale, circulau de la un mal la altul și de la un port la altul. Dinspre teritoriile otomane treceau vinuri în Țara Românească la Rahova⁸⁷, Turnu⁸⁸, Nicopole (prin Islaz)⁸⁹, Rusciuc (prin Giurgiu)⁹⁰, Hârșova (prin Floci)⁹¹ și Karaharman⁹². În sens invers, din ținuturile românești soseau butoaie sau burdufuri cu vin la Nicopole (unde este menționată vama)⁹³, Silistra⁹⁴, Brăila⁹⁵. Un intens trafic avea loc de-a lungul Dunării: la Chilia⁹⁶ sunt menționate transporturi de vin de la Vidin, Nicopole și Silistra, la Hârșova⁹⁷ se vindea vinul sosit de la Silistra, Nicopole, Rusciuc și Vidin iar la Silistra⁹⁸ se aducea vin de la Rahova, Nicopole și Vidin. În privința destinațiilor posibile din afara imperiului ale acestor vinuri care circulau de-a lungul Dunării regulamentul comercial al portului Măcin face o precizare: se stipulează achitarea vămii la Măcin pentru corăbiile (*gemî*) încărcate cu vin (sau cu alte mărfuri) care, venind dinspre Vidin și Nicopole, acostează la Brăila, Galați sau Tomorova (Reni)⁹⁹. Brăila, Galați și Tomorova erau porțile acestui export dinspre porturile dunărene spre nord, până în ținuturile Galiției unde călătorii străini vorbesc de „vinum valahicum”¹⁰⁰. Comerțul cu vin în teritoriile otomane era apanajul necredincioșilor (*kāfir*). *Kanunname*-a Silistrei îi distinge pe necredincioșii tributari (*haraçgüzar*) de cei din categoria *harbi*, aceștia din urmă plătind taxe superioare primilor.

⁸⁴ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 22.

⁸⁵ Regulamentul Karaharmanlık-ului, TT 483, f. 27.

⁸⁶ B. Țvetkova, *Regimul schimbului economic*, p. 137.

⁸⁷ B. Țvetkova, *Actes*, p. 383.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 381.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 377.

⁹⁰ B. Țvetkova, *Regimul schimbului economic*, p. 138.

⁹¹ Regulamentul Hârșovei, TT 483, f. 26.

⁹² Regulamentul Karaharmanlık-ului, TT 483, f. 24. Se menționează că vinul era adus aici

cu căruța, probabil din regiunile dobrogene.

⁹³ H. Tunçer, *op. cit.*, p. 133.

⁹⁴ Regulamentul Silistrei, TT 483, f. 28.

⁹⁵ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 21.

⁹⁶ M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux*, p. 266.

⁹⁷ Regulamentul Hârșovei, TT 483, f. 26.

⁹⁸ Regulamentul Silistrei, TT 483, f. 29.

⁹⁹ Regulamentul Măcinului, TT 483, f. 24.

¹⁰⁰ I. Nistor, *op. cit.*, p. 163.

În porturile Dunării de Jos ajungeau însă vinuri și din alte regiuni ale Imperiului otoman, mai îndepărtate. Astfel, la Chilia soseau vinurile, mai cotate, ale regiunilor bulgărești ale Messembriei și Varnai sau de pe coasta albaneză a Valonei (Avlonya)¹⁰¹. Vinurile scumpe și renumite de Malvasia (*benefşe*) sau Modon, din sudul Peloponezului, sunt menționate la Chilia și la Brăila. Tot aici se întâlnesc și vinuri sosite de la Trapezunt. Regulamentul comercial al Brăilei înregistrează în plus vinul numit *mervazi* originar, se pare, din regiunea Malevizi din Creta¹⁰². Vinurile din Creta erau aduse de obicei în Marea Neagră de negustorii venețieni. Legiuitorul otoman nu face nici o precizare în acest sens dar numește pe participanții la acest trafic *zimmi* și *harbi*. Aceste vinuri scumpe, malvasia (*benefşe*), muscatul sau „moscatello”, în sursele occidentale (*misket* în tc.) și vinurile de Candia (*mervazi*) erau rareori vândute pe loc fiind tranzitate spre Polonia, Rusia sau capitalele principatelor românești¹⁰³.

Un alt articol căruia i se rezervă un spațiu întins în cadrul prevederilor comerciale otomane ale centrelor Dunării de Jos este sarea. Asupra acesteia apasă o fiscalitate meticuloasă menită pe de o parte să realizeze profituri cât mai mari pentru statul otoman din comercializarea ei, iar pe de altă parte să asigure atragerea pe piața otomană a unor cantități îndestulătoare pentru nevoile interne. Sarea românească, considerată ca fiind de cea mai bună calitate și, de aceea, foarte solicitată¹⁰⁴ este menționată în toate regulamentele schelelor Dunării inferioare, mai puțin în cele ale Hârșovei, Karaharmanului și Chiliei. Alături de agenții fiscolei otoman, atât pe malul stâng cât și pe cel drept (la Calafat, Izlaz, Turnu, Giurgiu, Vidin, Rahova, Nicopole, Siștov și Rusciuc)¹⁰⁵ se află și reprezentanții Domniei românești, vameșii, care percep cota-parte din taxele vamale revenind principilor români (numită în documentele otomane, *vam* sau chiar *vama*)¹⁰⁶. În scopul satisfacerii nevoilor de aprovizionare cu sare, tot mai mari, Poarta introduce între obligațiile economice ale Țării Românești (în ultimii ani de domnie ai lui Radu Paisie) livrarea unei cantități de sare în contul haraciului¹⁰⁷. În cazul comerțului cu sare la Dunărea de Jos, autoritățile otomane se arată interesate mai mult de produsul propriu-zis, decât de taxele în bani percepute în legătură cu

¹⁰¹ M. Berindei, G. Veinstein *op. cit.*, p. 266.

¹⁰² Pentru această identificare vezi M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 316, nota 23.

¹⁰³ I. Nistor, *op. cit.*, p. 163 – 164. Inalcık, *The Ottoman Empire*, p. 131. Dintr-o poruncă sultană din 7 octombrie 1568 se știe că domnul Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, își trimisese omul său în Creta pentru a cumpăra 70 de butoaie de vin, Arhivele Statului București, *Microfilme Turcia*, R 15, c. 523.

¹⁰⁴ M. Maxim, *Regimul economic*, p. 1752.

¹⁰⁵ Idem, *Ottoman documents concerning the Wallachian salt in the ports on the Lower Danube in the second half of the sixteenth century*, în „Revue des Etudes Sud – Est Européennes”, 2, 1988, p. 112 – 122.

¹⁰⁶ Regimul sării românești în porturile otomane reflectat în reglementările comerciale ale secolului XVI, a făcut obiectul unor studii amănunțite. Vezi: L. Güçer, *XV – XVII asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda tuz inhisarı ve tuzlaların işletme nizamı* (Monopolul sării în Imperiul otoman în secolele XV – XVII și reglementările exploatarei salinelor) în „İktisat Fakültesi Mecmuası”, t. XXIII, 1962 – 1963. B. Tsvetkova, *Vie économique de villes et ports balkaniques*, p. 299 – 305. Vezi și M. Maxim, *op. cit.*, (p. 113 – 114, pentru bibliografia extensivă).

¹⁰⁷ M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire Ottoman et les pays roumains*, p. 48.

vânzarea lui. Astfel, în locul bolovanilor de sare care revenceau domnului român la fiecare transport, cu titlul de vamă, acesta primește echivalentul lor în aspri. Această operație este făcută de statul otoman în cazul celorlalte taxe comerciale aplicate sării¹⁰⁸.

Marile absențe în comerțul schelelor dunărene în secolul XVI sunt mirodeniile (piper, cuișoare, ghimber, scorțișoară). În *kanunname*-lele din a doua jumătate a secolului XVI acestea sunt semnalate doar la Semendria, Vidin și Nicopole¹⁰⁹. Pentru primele două decenii ale aceluiași secol se cunosc două mențiuni la Giurgiu (pentru anii 1506 și 1515), o mențiune la Chilia (1504) și una la Tulcea (1505)¹¹⁰. Nici registrul vamal al Tulcei din 1515-1517 nu menționează mirodeniile, deși seseau aici o serie de alte mărfuri orientale¹¹¹. Această absență a fost explicată prin dezorganizarea temporară a comerțului cu mirodenii în contextul tulburărilor produse de cucerirea Siriei și Egiptului de către Selim I. În general a fost invocată perturbarea drumului mediteranean al mirodeniilor ca urmare a instalării dominației portugheze în Oceanul Indian, ca și ruinarea acestui comerț după descoperirea drumului Capului și devierea circuitelor din Mediterana în Oceanul Atlantic¹¹². Cercetările ultimelor decenii înclină balanța spre imaginea supraviețuirii negoțului mediteranean al mirodeniilor în pofida circumnavigației Africii¹¹³. Un document din 1548 arată că mai funcționa același drum al mirodeniilor ca cel descris, în 1432, de către Bertrand de la Broquière¹¹⁴. Abia spre 1630 olandezii vor reuși să deturneze pe drumul Capului comerțul cu mirodenii din Extremul Orient spre Europa¹¹⁵. Informațiile de care dispunem asupra prezenței mirodeniilor în porturile dunărene și a căilor pe care ajungeau aici sunt prea firave pentru a produce o concluzie fermă. Ca ipoteză de lucru, ar mai fi de luat în considerare, pentru a doua jumătate a secolului XVI, politica lui Süleyman I de a da capitalei imperiului său rolul de principal centru de tranzit al mirodeniilor¹¹⁶. Acest lucru a făcut, poate, ca transporturile pe uscat ale acestor mărfuri (spre spațiul nord-balcanic) să treacă pe primul loc față de cele maritime. Așa s-ar explica de ce în regulamentele comerciale ale celei de-a doua jumătăți a secolului XVI nu sunt

¹⁰⁸ B. Tvetkova, *op. cit.*, p. 302.

¹⁰⁹ Eadem, *Actes*, p. 361 și 372. M. Berindei, A. Berthier, M. Martin, G. Veinstein, *Code de lois de Murad III concernant Smederevo*, p. 149.

¹¹⁰ În anul 1506 se primeau la Giurgiu 1501 kg de piper în 8 luni, iar în anul 1515, 2112 kg de piper în 6 luni. Vezi H. İnalcık, *Bursa and the commerce of Levant*, în „Journal of Economic and Social History of the Orient”, III, 2, 1960, p. 138 și 139.

¹¹¹ J. Hóvári, *Customs register of Tulca (Tulcea), 1515 – 1517*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. XXXVIII, 1–2, 1984, p. 136–138. Vezi și comentariul detaliat în această privință la Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991, p. 204–210.

¹¹² Vezi T. Gemil, *op. cit.*, p. 209.

¹¹³ F. Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, Ed. Meridiane, București, 1986, vol. 3, p. 139–184.

¹¹⁴ H. İnalcık, *op. cit.*, p. 141.

¹¹⁵ F. Braudel, *L'Empire turc est-il une économie-monde?*, în vol. *Mémorial Ö. L. Barkan*, Paris, 1980, p. 45–50. O prezentare sintetică a acestor probleme la H. Ahrweiler, *Istanbul, carrefour des routes continentales et maritimes aux XVe–XIXe siècles*, în vol. *Istanbul à la jonction des cultures balkaniques, méditerranéennes, slaves et orientales, aux XVIe–XIXe siècles. Actes du Colloque international organisé par L'AIESEE*, Istanbul, 1973, p. 17–26.

¹¹⁶ H. İnalcık, *The Ottoman economic mind and aspects of the ottoman economy*, în vol. *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M. A. Cook, Londra, 1970, p. 212.

notate mirosul nilei nici la Braila și nici la Chilia sau Tulcea. În schimb, ele apar în doua porturi strâns legate de comerțul terestru balcanic: la Nicopole și la Vidin. Mențiunea de la Semendria poate fi în egală masura pusă în legătură cu primirea mirodeniilor pe drumurile terestre, venind însă prin continentul european fie dinspre Viena, fie dinspre Cracovia și Liov. Regulamentul comercial al porturilor Buda și Strigoni (Estergon) menționează de asemenea mirodeniile, taxate vamal, care par a veni dinspre regiunile germane (*Nemçe canibinden gelen*)¹¹⁷.

Produsele meșteșugărești și materiile prime au, față de cele alimentare, zone de proveniență sau destinație mai bine individualizate în *kanunname*-lele centrelor dunărene.

Țesăturile, îmbrăcămintea sau materiile prime textile sunt mărfuri curente circulând în toate sensurile prin porturile otomane ale Dunării de Jos. Stofele se întâlnesc într-un sortiment sărac și sunt în esență de două categorii: postavurile groase obișnuite și stofele scumpe de mătase (*kumaş*). Primele fac frecvent obiectul importului din Țara Românească sau, prin aceasta, din Transilvania. Astfel, postavul numit *kebe* este menționat la Rahova¹¹⁸, Nicopole¹¹⁹, Giurgiu¹²⁰, Hârșova¹²¹ și Karaharman¹²² ca venind din spațiul românesc (din Eflāk). Hârșova¹²³, Brăila¹²⁴, Karaharman¹²⁵ și Chilia¹²⁶ apar ca puncte de iradiere a comerțului brașovean de postav (*Braşov kebesi* și *bobu kebesi*)¹²⁷. Spațiul nord-dunărean mai primea și postavuri balcanice sau pe cele aduse de negustorii sud-dunăreni chiar de la Brusa¹²⁸. Agenții acestui schimb de postavuri peste Dunăre, într-un sens ca și în celălalt, erau nu numai negustori otomani (musulmani sau *zimmi-i*), dar și *harbi*¹²⁹. Stofele de lux (*kumaş*) veneau în general dinspre mare, cu corăbiile. Ele sunt menționate la Chilia¹³⁰, Karaharman¹³¹, Tulcea, Isaccea și Măcin¹³²,

¹¹⁷ Contextul este totuși neclar. Următorul articol menționat – îmbrăcămintea – era adus de negustorii islamici (*Dar al – islamdan tüccar taifesi*), Gyula Kaldy – Nagy, *Kanuni devri Budin, tahrir defteri (1546 – 1562)*, Ankara, 1971, p. 3. M. Mollat, *Istanbul à la rencontre de la Mer Noire et de la Méditerranée*, în *Buletinul AIESEE*, 2, XII, 1974, p. 36.

¹¹⁸ B. Țvetkova, *Actes*, p. 384.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 375.

¹²⁰ B. Țvetkova, *Regimul schimbului economic*, p. 137.

¹²¹ Regulamentul Hârșovei, TT 483, f. 26.

¹²² Regulamentul Karaharmanului, TT 483, f. 27.

¹²³ Regulamentul Hârșovei, TT 483, f. 26.

¹²⁴ Regulamentul Brăilei, f. 21. Este menționat postavul, *çuka*, venind dinspre Transilvania împreună cu alte mărfuri caracteristice importului de acolo.

¹²⁵ Regulamentului Karaharmanului, TT 483, f. 27.

¹²⁶ M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux*, p. 266.

¹²⁷ Boboul (tc. *bobu*) era un fel de haină fără mâneci, de toată ziua, purtată de țăranii din Transilvania. *Ibidem*, p. 317, nota 25. În legătură cu industria și comercializarea postavurilor transilvănene în sec. XVI vezi S. Goldenberg și S. Belu, *Două registre privind postăvăritul și comerțul cu postav la Braşov în secolul XVI*, în „Acta Musei Napocensis” IV, 1967, IV, p. 127 – 151.

¹²⁸ La Nicopole se menționează postavul de Brusa care era tranzitat spre Țara Românească și Ungaria. B. Țvetkova, *Actes*, p. 372.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 375.

¹³⁰ M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 266.

¹³¹ Regulamentul Karaharmanului, TT 483, f. 27.

¹³² Regulamentul schelelor Tulcea, Isaccea și Măcin, TT 483, f. 24.

Brăila¹³³ și Hârșova¹³⁴. Însă stofele numite *kumaş* mai sunt menționate la Brăila, venind dinspre Vidin¹³⁵ și la Silistra, venind din nordul Dunării¹³⁶. Este vorba, probabil, de stofe de preț dar de proveniență occidentală.

Articolele de îmbrăcăminte circulă mai ales după direcții transdanubiene: de la Adrianopol și Brusa (prin centrele sud-dunărene) spre nordul Dunării și dinspre Țara Românească spre centrele otomane de pe ambele maluri ale fluviului. Astfel, la Giurgiu se importau haine din Țara Românească, plătindu-se vama. Apoi acestea erau expediate la Adrianopol¹³⁷. Invers, soseau la Giurgiu, prin Rusciuc, haine aduse de localnici de la Adrianopol sau de la Brusa¹³⁸. Tipul de îmbrăcăminte este dezvăluit în puține cazuri. De exemplu, cel numit *kepenek*, menționat la Rusciuc¹³⁹ și la Silistra¹⁴⁰ și desemnând o manta groasă, asemănătoare cu cea purtată de ieniceri, confecționată din postav. În restul situațiilor se folosește termenul generic *melbusat* (îmbrăcăminte, haine). Asemănătoare este circulația articolelor de încălțăminte (sandale, papuci și cizme). Cizmele din piele de Adrianopol (deci de bună calitate) sunt menționate printre importurile din Țara Românească, la Vidin¹⁴¹ și la Nicopole¹⁴². În centrele dunărene, între meșteșugurile practicate de populație cel legat de confecționarea încălțăminte era bine reprezentat. Astfel, un document de la mijlocul secolului XVI menționează în orașul Silistra: 3 papugii, 2 opincari, 2 pantofari și un meșter de sandale¹⁴³.

Țesăturile de in și cânepă figurau și ele în comerțul schelelor de la Dunăre ca și materiile prime pentru acestea, fuiorele de in și cânepă. La Rusciuc, inul se importa din Ungaria, dar și din Țara Românească, fiind implicați în acest comerț atât negustorii otomani (musulmani sau nemusulmani), cât și negustori din afara imperiului (*harbi*)¹⁴⁴. Pentru inul adus în saci, cu căruțele, la Brăila (probabil din Transilvania), negustorii otomani nemusulmani (*zimmi*) aveau același tarif vamal cu cei neotomani (*harbi*)¹⁴⁵. *Kanunname*-aia Vidinului notează că aici se aducea in și din cel plantat în insulele de lângă malul românesc¹⁴⁶. Cânepa este menționată, la Chilia, cu numele de formă italiană *kenevice* (de la *canavaccio*, în loc de turcescul *kenevir*), reflectând vechimea acestui comerț¹⁴⁷. Bumbacul provenea fie din sudul Dunării (la Vidin și Nicopole)¹⁴⁸ fie sosea pe corăbii maritime așa cum se întâmpla la Brăila¹⁴⁹.

¹³³ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 22.

¹³⁴ Regulamentul Hârșovei, TT 483, f. 26.

¹³⁵ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 22.

¹³⁶ Regulamentul Silistrei, TT 483, f. 28.

¹³⁷ B. Țvetkova, *Regimul schimbului economic*, p. 138.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ B. Țvetkova, *Actes*, p. 386.

¹⁴⁰ Regulamentul Silistrei, TT 483, f. 28.

¹⁴¹ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 364.

¹⁴² *Ibidem*, p. 376.

¹⁴³ Strașimir Dimitrov, M. Jecev, V. Tonev, *op. cit.*, p. 63.

¹⁴⁴ B. Țvetkova, *Actes*, p. 389 și 390.

¹⁴⁵ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 21.

¹⁴⁶ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 364.

¹⁴⁷ M. Bérindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux*, p. 266.

¹⁴⁸ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 362 și 373.

¹⁴⁹ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 22. Aici sosea bumbac tors și este specificată achitarea vamii

Comerțul cu lână este menționat, mai mult ca un comerț local, în reglementările referitoare la Vidin și Nicopole¹⁵⁰. Pe piața Chiliei aceasta este adusă cu căruțele, dinspre hotarele Moldovei¹⁵¹. Notațiile asupra acestui produs sunt lapidare și rare în raport cu importanța lui în industria postavurilor¹⁵².

În schimb comerțul cu piei (de oaie, de capră și de bivol) este înfloritor judecând după abundența mențiunilor. Consemnate în aproape toate regulamentele porturilor dunărene, pieile brute sau prelucrate făceau obiectul comerțului local curent, dar și al exportului. În nici unul din cazuri nu este indicată însă direcția unui astfel de export. Se întâlnesc, în esență, două situații: la Vidin¹⁵³, Nicopole¹⁵⁴ și Rusciuc¹⁵⁵ se face mențiunea că pieile sunt transportate în afara orașului cu căruțele, deci un export pe cale terestră. Perceperea vămii este specificată în cazul regulamentului Nicopolei. În reglementările porturilor Silistra¹⁵⁶, Hârșova¹⁵⁷, Brăila¹⁵⁸ și Karaharman¹⁵⁹, fără să apară nici un indiciu asupra direcției de mișcare, se notează însă sistematic achitarea vămii în acel loc. Ambele situații evocă în primul rând comerțul cu piei făcut de raguzani, atât pe uscat cât și pe apă. Prezența lor la Gurile Dunării în secolul XVI în comerțul cu ceară, lână și piei este atestată într-un mare număr de documente¹⁶⁰. *Kanunname*-aua Chiliei menționează îmbarcarea pieilor sărate sau uscate aduse aici¹⁶¹. Negoțul de piei interesa însă și pe negustorii otomani: la Karaharman sunt specificate două tarife vamale: pentru musulmani (2%) și pentru *zimmi*-i (4%)¹⁶². Încă de la începutul secolului XVI, pe piața de la Istanbul erau apreciate pieile de oaie provenind din Moldova (considerate de cea mai bună calitate), din Țara Românească și din Dobrogea¹⁶³.

Alături de pielărie sunt menționate și blănurile. Acestea apar ca exportându-se în Țara Românească din Vidin¹⁶⁴, Nicopole¹⁶⁵, Silistra¹⁶⁶ și Hârșova¹⁶⁷. Se detașează Silistra și Hârșova cu un sortiment relativ bogat de blănuri între care cele de lup, vulpe și jder.

¹⁵⁰ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 362 și 375.

¹⁵¹ M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 268.

¹⁵² Transilvania își completa rezervele de lână necesare dezvoltării industriei de postav cu importuri din Țara Românească și din sudul Dunării, S. Goldenberg, *Italiani și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul XVI*, în „Studii”, 1963, nr. 3, p. 604 – 605.

¹⁵³ B. Țvetkova, *Actes*, p. 362.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 373 și 376.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 387.

¹⁵⁶ Regulamentul Silistrei, TT 483, f. 28.

¹⁵⁷ Regulamentul Hârșovei, TT 483, f. 27.

¹⁵⁸ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 23.

¹⁵⁹ Regulamentul Karaharmanului, TT 483, f. 27.

¹⁶⁰ Vuk Vinaver, *Mercanti e bastimenti di Ragusa in India i una leggenda* în vol. *Méditerranée et Ocean Indian, Travaux du sixième Colloque International d'Histoire Maritime*, Veneția, 20–24 septembrie 1962, S. E. V. P. E. N. 1970, p. 181.

¹⁶¹ M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux*, p. 266.

¹⁶² Regulamentul Karaharmanului, TT 483, f. 27.

¹⁶³ N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville*, p. 193 – 194 și 249.

¹⁶⁴ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 361.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 372.

¹⁶⁶ Regulamentul Silistrei, TT 483, f. 28.

¹⁶⁷ Regulamentul Hârșovei, TT 483, f. 27.

O altă categorie de mărfuri o formau metalele: fierul, arama, oțelul, cositorul. Majoritatea mențiunilor le indică proveniența din Țara Românească (ca spațiu de origine sau de tranzit). Astfel la Vidin sunt cumpărate „de la valahi” bare de fier¹⁶⁸; cositor, aramă și fier sosesec din nordul Dunării la Rahova și Nicopole¹⁶⁹. Cuțite de fier, probabil renumitele „cuțite valahe” ajung la Rahova, Nicopole¹⁷⁰ și Brăila¹⁷¹. Acestea erau cunoscute la mijlocul secolului XVI pe piețele din Adrianopol și până în Antalya, în sudul Anatoliei, sau în Egipt¹⁷². Regulamentul portului Rusciuc menționează că arama importată aici provenea din Ungaria¹⁷³. Obiectele de fier erau aduse, în general, din regiunile germane așa cum arată reglementările vamale ale portului Budei¹⁷⁴.

Foarte des întâlnit între mărfurile enumerate în regulamentele centrelor dunărene este și lemnul, fie sub formă neprelucrată (bușteni), fie cherestea pentru construcții de locuințe sau navale. Din Țara Românească se importa lemn de construcții la Nicopole, Vidin¹⁷⁵ și Brăila¹⁷⁶. La Chilia sossea lemn de brad din Moldova¹⁷⁷.

În sfârșit, pe piețele de la Vidin, Rahova, Nicopole, Giurgiu, Brăila, Tulcea, Isaccea, Măcin și Chilia e semnalat comerțul cu robi¹⁷⁸. Regulamentul Rahovei menționează că aici ei erau aduși din Țara Românească¹⁷⁹.

Chestiunea provenienței și destinației mărfurilor întâlnite în comerțul dunărean nu poate fi lămurită în întregime numai pe baza *kanunname*-lelor, izvoare destul de lacunare în această privință. Dar, în linii mari, tabloul sensurilor circulației principalelor categorii de articole, și a naturii comerțului la Dunărea de Jos otomană, se detașează suficient de elocvent. În rândul mărfurilor întâlnite pe piețele târgurilor sau trecând prin porturile dunărene ponderea covârșitoare o dețin produsele care asigurau hrana (oamenilor și animalelor), materialele de construcție (lemnul în primul rând) și obiectele meșteșugărești de întrebuințare curentă. Mărfurile de lux (stofele orientale și occidentale, pielăria fină, blănurile de preț și vinurile scumpe), ca și mirodeniile sunt semnalate într-o măsură și cu o frecvență comparativ mai reduse

¹⁶⁸ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 364.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 375 și 382.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 21. „Cuțitele valahe” erau doar tranzitate prin Țara Românească ele fiind de fabricație germană, N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 202. Vezi și R. Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a veacului al XVI-lea*, în „Studii și Materiale de Istorie Medic” t. II, 1957, p. 155 – 156.

¹⁷² N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville*, p. 249. H. Inalçık, *Bursa and the commerce of the Levant*, în „Journal of the Economic and Social History of the Orient”, III, 2, 1960, p. 460.

¹⁷³ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 390.

¹⁷⁴ Gyula Kaldy – Nagy, *Kanuni devri Budin tahrir defteri*, p. 3 și 6.

¹⁷⁵ B. Țvetkova, *op. cit.*, p. 364 și 377.

¹⁷⁶ Regulamentul Brăilei, TT 483, f. 22.

¹⁷⁷ M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux*, p. 266 – 267.

¹⁷⁸ B. Țvetkova, *Regimul schimbului economic*, p. 126 – 127.

¹⁷⁹ Eadem, *Actes*, p. 384. O poruncă trimisă eminilor de pe malurile Dunării, datată ianuarie 1560, interzicea ridicarea și vânzarea ca robi a Țiganilor din Țara Românească, *Documente privitoare la comerțul românesc* (1473 – 1868), ed. D. Z. Furnică, București, 1934, p. 4, doc. 4.

O parte însemnată a schimburilor comerciale avea loc cu centrele și provinciile din interiorul Imperiului otoman. Nu lipseau însă partenerii externi: Ungaria, Polonia, Germania, principatele române, Raguza, Veneția. Negustorii raguzani asigurau legătura cu spațiul vest-european, pe drumurile de uscat sau maritime. Corăbiile venețiene aduceau renumitele vinuri de Candia și încărcau încă sturioni la Chilia¹⁸⁰. Prezența negustorilor străini în comerțul centrelor dunărene este marcată prin specificarea, în dispozițiile vamale, a categoriei *harbi* și a corăbiilor numite *frenk gemileri* (corăbii francești, europene). Corăbiile maritime (*deniz gemileri*) urcau pe Dunăre până la Silistra. După dimensiunile indicate în unele cazuri, aceste vase erau specifice atât navigației pontice, cât și celei mediteraneene¹⁸¹.

Dispozițiile *kanunname*-lelor privind achitarea taxelor portuare și vamale arată că porturile situate pe segmentul Belgrad-Silistra erau în mai mare măsură legate de comerțul terestru, balcanic și nord-dunărean în vreme ce acelea cuprinse între Silistra și Gurile Dunării erau orientate preponderent spre comerțul maritim. Se remarcă atenția acordată de legiuitorul otoman porturilor Brăila, Măcin, Isaccea și Tulcea prin care era controlat traficul care lega Dunărea de Marea Neagră. Aceste centre constituiau în același timp noduri ale circulației fluvialo-terestre formând o linie de convergență a unor drumuri comerciale de interes internațional: drumul Brăilei (sau al Brașovului), drumul Galațiului, „drumul moldovenesc”, „drumul turcesc” transdobrogean. Corăbiile care încărcau marfa fie la Brăila, fie în părțile Moldovei de sud, la Galați și Tomorova (Reni), mergând apoi în josul fluviului, achitau vama la Isaccea, dând la Tulcea o taxă de trecere. Dacă veneau dinspre Vidin și Nicopole îndreptându-se spre Brăila, Galați și Tomorova, atunci plăteau eminelor din Măcin vamă. Mergând însă mai departe spre Chilia achitau o taxă de pasaj la Măcin cât și la Isaccea¹⁸². Portul Karaharman (Vadu) pare să fie, din datele consemnate în dispozițiile comerciale, mai degrabă legat prin drumuri terestre decât fluviale de celelalte porturi dunărene. Totuși, menționarea aici a corăbiilor care aduceau vin de la Trapezunt și încărcau cereale este o indicație indirectă (și ipotetică) a frecvenței portului, pe brațul cu același nume, de către ambarcațiunile mici care făceau legătura cu celelalte centre dunărene¹⁸³. Cât privește celelalte porturi, din amonte de Silistra, profilarea lor pe comerțul transdanubian se reflectă în documentele secolului XVI prin numirea unor căi intens practicate după capătul lor dunărean: „drumul Diului” (Vidinului)¹⁸⁴, „drumul Niçopolei”, „drumul Rușilor” (Ruse), „drumul Sviștovului”¹⁸⁵, „drumul Giurguiului”¹⁸⁶.

¹⁸⁰ Suraiya Faroqhi, *The Venetian presence in the Ottoman Empire, 1600 – 1630*, în vol. *The Ottoman Empire and the world – Economy*, ed. Huri Islamoglu-inan, Cambridge – Paris, 1987, p. 333.

¹⁸¹ R. Mantran, *Droits d'entrée sur les navires à Istanbul au milieu du XVIIe siècle*, „Turcica” V, 1975, p. 99 – 107.

¹⁸² Regulamentul porturilor Tulcea, Isaccea și Măcin, TT 483, f. 25. *Eğer zikir olan gemiler Bra'il – da ve Boğdan yakasında Galaçda ve Tomorovada yuklenüb aşağı geldikte Sakçı iskelesinde gümrüğünü eda edecek Tolçada heman geçid bacaları alınur; ve Vidinden ve Niğboludan ve hilcumle yukarudan gelen gemilerden hamr ve sayir yük olsun Bra'il – da iskele urub çıksa veyahud Galaç ve Tomorovada çıksa Maçin eminleri gümrük alınur; amma mezkûr iskelede çıkmayub Kili canibine geç se Maçinde ve hem Sakçıda geçer bacı alurlar.*

¹⁸³ Hadiye Tunçer, *op. cit.*, p. 214 – 215.

¹⁸⁴ DHR, B, II, p. 299, nr. 155.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 213, nr. 105.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 91, nr. 40.

În a doua jumătate a secolului XVI, activitatea economică și veniturile comerciale ale schelelor Dunării cresc. Astfel, dacă la 1520 Silistra realiza un venit de 117.831 de aspri, în 1569 acesta urcă la 185.655 de aspri. În același interval de timp, veniturile Hârșovei cresc de la 19.429 de aspri la 31.100 aspri¹⁸⁷. Semnificativ este că, în comparație cu porturile dunărene, cele maritime realizează venituri mai mici¹⁸⁸. Creșterea intensității traficului comercial al Dunării se explică, pe de o parte, prin funcția schelelor „colectoare” ale drumurilor comerciale care, traversând teritoriile românești, legau Europa de Orient, iar pe de altă parte, prin calitatea fluviului de principala axă de drenare a resurselor economice ale principatelor românești în favoarea aprovizionării Istanbulului și a altor centre otomane.

Un loc privilegiat în negoțul porturilor dunărene îl au legăturile cu principatele românești. Transilvania se aprovizionează cu mărfuri orientale mai ales prin Țara Românească¹⁸⁹. La jumătatea secolului XVI, nu întâmplător, se înregistrează o masivă participare a negustorilor de aici la comerțul Brașovului, precum și o creștere de la 1,4% la 8,4% a participării negustorilor orientali pe aceeași piață¹⁹⁰. În prima jumătate a secolului XVI, registrele Sibiului înregistrează, ca element nou, participarea directă la acest comerț a unor centre sud-dunărene: Vidin, Nicopole, Rusciuc (alături de ele: Sofia, Târnovo și Istanbul)¹⁹¹. Relațiile comerciale ale țărilor române cu lumea otomană preced constituirea sistemului otoman al Dunării de Jos, având în esență același conținut. Schimbarea majoră care se produce începând cu mijlocul secolului XVI constă în înlocuirea treptată din funcția de intermediari ai acestui comerț a negustorilor indigeni de către cei otomani. Răspunsul pe care domnul Țării Românești, Radu Paisie, îl dă apelului negustorilor brașoveni și sibieni de a se opune pătrunderii negustorilor levantini, rezumă întreg procesul și conține liniile dezvoltării sale ulterioare: „Iar pentru greci, grațiozitatea voastră i-ați învățat astfel și opriți-i precum știți, căci domnia mea nu vreau să-i opresc, fiindcă țara noastră este a domnului nostru cinstitul împărat și ei sunt: și s-au învățat a se hrăni astfel și eu nu pot să-i opresc iar grațiozitatea voastră. măcar dacă o puteți, apoi opriți-i”¹⁹². Un ecou elocvent al acestei ofensive a comerțului otoman îl întâlnim în registrele vamale ale Budei, pentru anii 1571, 1573 și 1580: proporția stofelor importate din Apus față de cele aduse din teritoriile otomane este, de respectiv 80/140, 40/150, și numai 5/150, în anul 1580¹⁹³.

¹⁸⁷ Strașimir Dimitrov, N. Jecov, V. Tonev, *op. cit.*, p. 62.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ M. Dan și S. Goldenberg, *Le commerce balkano – Levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVe siècle et au debut du XVIe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes” t. V, 1 – 2, București, 1967, p. 92.

¹⁹⁰ R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV – XVI)*, București, 1965, p. 172 – 175.

¹⁹¹ M. Dan și S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 95.

¹⁹² Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei*, p. 151–180.

¹⁹³ L. Fekete – Gy. Kaldy-Nagy, *Budai török számadáskönyvek, 1550 – 1580* (Registrele de socoteli otomane ale Budei, 1550 – 1580), Budapesta, 1962, p. 577, 578.

Esența valorii economice și comerciale a spațiului românesc a fost surprinsă în concisă caracterizare făcută acestor ținuturi de La Croix la sfârșitul secolului XVIII. „Ces deux Provinces sont fort abondantes en blé, orge, millet, avoine, miel, cire, chevaux, boeufs, moutons, volailles, gibier, herbes, fruits et pâturages tres bons; elles sont aussi fort marchandes, servant de passage pour les Royaume de Pologne, de Hongrie, de Tartarie et de Moscovie, où ils negotient pendant la paix. Le Danube facilite beaucoup ce commerce par se trois embouchures, Kili, Selina et Saint Georges, par lesquelles entrent toutes les saïques qui viennent de la Mer Noire et vont jusqu'à Broylow où elles déchargent leurs marchandises dans des bateaux plats qui les portent à Belgrade”¹⁹⁴.

Schelele dunărene erau *hass* al Sultanului, veniturile realizate aici fiind destinate vistieriei imperiale¹⁹⁵. Exploatarea lor era concesionată în majoritatea cazurilor unor nemusulmani (evrei sau greci). Astfel, Rafael Haim cumpără în anul 1597 *mukata'a*-lele porturilor Silistra și Hârșova pentru 3.250.000 de aspri anual, iar veniturile schelelor Vidin, Nicopole și Rahova erau arendate, la 1592, evreului Solomon. Asemenea arendări făceau și musulmanii: nazârul Mustafa luase în arendă, în anul 1589, veniturile porturilor Tulcea și Isaccea. Sumele rezultate din impozitarea traficului prin porturile dunărene erau substanțiale: în anul 1569 totalul taxelor de piață (*bac*) și a celor portuare din schelele Silistra, Hârșova, Măcin, Isaccea, Tulcea și Karaharman însuma 3.204. 915 aspri la care se adăugau 1.128. 915 aspri din diferite alte *makata'a*-le¹⁹⁶. În vederea contabilizării acestor venituri a fost creată Cancelaria financiară a Dunării (*Tuna Defterdarlığı*) în ultimul pătrar al secolului XVI, și, tot atunci, lua ființă Căpitănia Dunării (*Tuna Kapudanlığı*) cu funcția de organizare și supraveghere a navigației fluviale¹⁹⁷. Asigurarea securității drumurilor (a navigației pe Dunăre inclusiv) era un obiectiv constant al politicii locale a Porții: nu numai protecția accesului pe brațele fluviului prin asigurarea apărării față de atacurile șăicilor căzăcești răzbate în rescripturile Sultanului către cadii și *sancak-beğ*-ii din centrele dunărene dar și asigurarea drumurilor terestre de-a lungul malurilor Dunării unde, sunt organizate patrulile de pază¹⁹⁸.

Evaluarea comerțului otoman la Dunărea de Jos, în secolul XVI, necesită încă multe studii detaliate și acumularea datelor numerice privind volumul și debitul său. Ceea ce se poate afirma deocamdată, ca parametru fundamental în caracterizarea funcției centrelor dunărene, este rămânerea lor, în această perioadă, în circuitul comerțului internațional. Căci, în condițiile în care Marea Neagră se închide progresiv negustorilor occidentali, Dunărea rămâne o cale de legătură a Imperiului otoman cu întreaga Europă.

¹⁹⁴ V. Mihordea, *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir (1676)*, în „Revista istorică” XXIII, 4 – 6, 1937, p. 13.

¹⁹⁵ Strașmir Dimitrov et alii, *op. cit.*, cap. II, p. 40 – 75.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

¹⁹⁷ Mihai Maxim, *Documente turcești privind kazaua Giurgiului*, p. 190.

¹⁹⁸ Aryen Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the late fifteenth and the sixteenth centuries*. Leiden – Brill. 1984, p. 162.

ANEXĂ

*Mărfuri menționate în kanunname-lele centrelor dunărene
situate între Semendria și Gurile Dunării (a doua jumătate a se. XVI)**

I. Cereale / Furaje

1. Cereale (în general) – *gallat, hububat, tereke* (Sm, O, K, V, R, N, T, Ru, S, B, KH, Ch)
2. Grâu – *buğday, kendüm* (K, O, V, B, KH)
3. Orz – *arpa, şa'ir* (K, O, V, N, S, B, TIM, KH)
4. Mei – *erzen, darı* (O, V, S, B, KH)
5. Orez – *pirinç* (Sm, K, O, N, Ru)
6. Secară – *çavdar* (V, N)
7. Furaje – *alef* (V, KH, B)
8. Fân – *kıyah* (K, O, N, B)
9. Stuf – *saz* (S)
10. Stuf tăiat – *çubuk kesüb* (S)

II. Animale

1. Cai – *at, bargır* (O, K, V, R, N, T, G, S, H, B, TIM, KH, Ch)
2. Iepe – *yund* (R, G, H, B, TIM, KH, Ch)
3. Vite de povară – *davar* (N, TIM)
4. Bovine – *sığır* (K, N, H)
5. Bivolii – *su/kara sığır* (K, O, V, R, T, Ru, G, S, B, TIM, KH, Ch)
6. Oii – *koyun* (Sm, K, R, N, T, Ru, G, S, H, B, TIM, Ch)
7. Miei – *kuzu* (V, B)

8. Porci – *hinzır* (Sm, V, N, S, H, TIM, KH)
9. Capre – *keçi* (K, V, Ru, H)
10. Măgari – *eşek, merkeb, har* (TIM)
11. Catări – *katır* (TIM)
12. Catârcă – *ester* (TIM)

III. Păsări

1. Gâște – *kaz* (N, Ru)
2. Găini – *tavuk* (N, Ru)

IV. Pește

1. Pește (în general) – *balık, mahi* (Sm, O, K, V, R, T, Ru, S, B, TIM, KH)
2. Pește uscat – *kuru balık* (B)
3. Pește sărat – *balık tuzlayan* (B)
4. Crapi – *sazan balığı* (Ru)
5. Sturioni – *morina, mersin* (Sm, K, O, V, Ru, Ch)
6. Nisetru – *nstr* (în text), (N)

V. Grăsime

1. Grăsime, unt – *yağ* (Sm, K, O, V, R, N, T, Ru, G, S, H, TIM, KH, Ch)
2. Unt curat – *sade yağ* (N)
3. Seu topit – *rugan-ı sade* (B)
4. Seu de lumânări – *rugan-ı şem'* (Ru, B)

* Lista a fost alcătuită în primul rând pe baza textelor în limba turco-osmană ale regulamentelor comerciale ale porturilor Silistra, Hârșova, Brăila, Tulcea, Isaccea, Măcin, Karaharman. La rubricile respective au fost integrate și centrele ale căror *kanunname*-le au fost publicate, în traducere, de diferiți autori. S-au folosit următoarele prescurtări ale numelor schelelor dunărene:

Semendria = Se

Orșova = O

Kladova (Feth – ül Islam) = K

Vidin = V

Rahova = R

Nicopole = N

Turnu = T

Rusciuc = Ru

Giurgiu = G

Silistra = S

Hârșova = H

Tulcea, Isaccea și Măcin = TIM

Brăila = B

Chilia = Ch

Karaharman = KH

VI. *Produse apicole*

1. Miere – *bal* (Sm, K, O, V, R, N, T, Ru, G, S, H, KH, Ch)
2. Miere pură – *safi'asel* (B)
3. Faguri de miere – *mumlu'asel* (B)
4. Ceară – *şemi'asel* (B)

VII. *Lactate*

1. Brânză – *peynir* (V, R, N, Ru, G, S, H, B, KH, Ch)
2. Iaurt – *yoğurt* (N, Ru)

VIII. *Provizii alimentare*

1. Provizii – *me'kâlat* (B)
2. Pastramă – *pasturma* (N, B)
3. Făină – *un* (K, O, V, S, H, TIM)
4. Ouă – *yumarta* (Ru)

IX. *Băuturi*

1. Vin – *hamr, şarap* (Sm, K, O, V, R, N, T, Ru, G, S, H, B, TIM, KH, Ch)
2. Vin muscat – *misket* (B)
3. Vin de Malvasia – *benefşe, mervazi* (B)
4. Must – *şira* (B, Ru)
5. Țuică – *araki* (V, B, KH, Ch)
6. Hidromel – *abı'asel* (B)
7. Oțet – *sirke* (Ch)

X. *Fructe*

1. Fructe (în general) – *meyva, yemiş* (T, Ru, S, B, KH)
2. Fructe uscate – *kuru yemiş* (Sm, Ru)
3. Mere – *elma* (V, S, H, B)
4. Pere – *emrud* (V, S, H, B)
5. Pepene galben – *kavun* (K, V)
6. Popene verde – *karpuz* (K, V, S)
7. Struguri – *üzüm* (V, S, Ru, TIM)
8. Struguri uscați (stafide) – *kuru üzüm* (V, N)
9. Cireșe – *keras* (V, S)
10. Smochine – *incir* (TIM)
11. Nuci – *koz* (Ru)

XI. *Legume*

1. Ceapă – *soğan, piyaz* (Sm, K, V, N, Ru, S, H)
2. Usturoi – *sarmısak* (K, V, N, H)
3. Castraveți – *hıyar* (S)
4. Linte – *mercimek* (V, N, Ru)
5. Fasole – *boğrulce* (V)
6. Năut – *nohut* – (V, N, Ru)
7. Spanac – *ıspanak* (V)
8. Varză – *lahana* (K, V)
9. Napi – *şalgam* (V)
10. Bob – *bakla* (Ru)
11. Legume (în general) – *sebzavat* (Ru, G)

XII. *Mirodenii*

1. Ghimber – *zencefil* (N, V)
2. Cuișoare – *karanfil* (Sm, V, N)
3. Scorțișoară – *tarcin* (V, N)
4. Piper – *biber* (Sm, V)
5. Coloranți – *kina* (N)

XIII. *Sare – tuz, milh* (K, O, V, R, N, T, Ru, G, S, B, KH)XIV. *Lemn, Cherestea, obiecte de lemn*

1. Lemn – *ağaç* (T, Ru)
2. Lemn de foc – *odun* (Sm, V, S, TIM, Ch)
3. Lemn de construcție – *ev-ağaçları* (V, S)
4. Trunchiuri – *ağaç kutuğu* (Sm, N, Ch)
5. Scânduri – *tahta* (V, N, T, Ru, S, B, Ch)
6. Grindă subțire – *kiriş* (S, Ru)
7. Grindă (groasă) – *mertek* (V, Ru, B)
8. Șindrilă – *padavra* (V, N, T, Ru, S, B, Ch)
9. Scândură pentru pereți – *hatil* (B)
10. Grindă – *direk* (S)
11. Țăruș – *kazık* (Ru)
12. Prăjină – *sırık* (N)
13. Vâsle, lopeți – *küreke* (B)
14. Vade de lemn – *ağaç çanak(ları)* (B)
15. Panere de lemn – *ağaç sepeti* (N)
16. Ambarcații – *ladiya* (V, N)
17. Căruță – *'araba* (Ru, TIM, Ch)

XV. *Țesături / materii textile*

1. Postav – *çuka* (Sm, B)
2. Postav (cenușiu) – *kebe* (K, V, N, R, Ru, S, G, B, KH)
3. Postav valah – *Eflāk kebesi* (KH)
4. Postav brașovean – *Brașov kebesi* (H, KH)
5. Alagea (stofă vărgată) – *alaca kebe* (H)
6. Cuverturi de postav – *ortu kebesi* (Ch)
7. Postav de Brusa – *Bursa kebesi* (N)
8. Postav pentru sarică (gubă) – *bobu kebesi* (Ch)
9. Stofe scumpe (de mătase) – *kumaş*, pl. *aknişe* (S, H, B, TIM, KH, Ch)
10. Aba – *'aba* (S, Ru)
11. Pânză – *bez*
12. In – *keten* (V, N, Ru, G, S, B, KH, Ch)
13. Câneapă – *kenevice* (Ch)
14. Bumbac tors – *penbe ipliği* (V, N, B)
15. Lână brută – *yapağı* (V, N, Ch)

XVI. *Îmbrăcămintे*

1. Îmbrăcămintе (în general) – *melbusat* (B, G)
2. Bobou, sarică (gubă) – *bobu* (B)
3. Manta groasă de lână – *kepenek* (K, S, Ru)
4. Burnus – *bornuz* (N)

XVII. *Încălțăminte*

1. Cizme – *çizme* (V, S, B)
2. Cizme din piele de Adrianopol – (N)
3. Un fel de cizme – *potos, botoşa* (S, H, B)
4. Sandale – *başmak* (N, H, S)
5. Papuci – *babuç* (N, H, S)

XVIII. *Pielărie*

1. Piei prelucrate – *gön, kerde gön* (Sm, Ch)
2. Piei neprelucrate – *taze gön* (Ru)
3. Piele argăsită, meșină – *meşin* (S, H, B)
4. Saftian, cordovan – *sahtyan* (S, B)
5. Pingele – *kösele* (B)
6. Piei sărate – *tuzlu gön* (Ch)
7. Piei uscate – *kuru gön* (Ch)
8. Piei de bivoliță – *der-i siğır, su/kara siğır gönü*, (K, V, N, S, T, H, B, TIM)
9. Piei de oaie – *koyun derisi* (O, K, V, N, Ru, H, S)

10. Piei de capră – *keçi derisi* (O, K, V, N, S)
11. Piei de ied – *oğlak derisi* (Ru)

XVIII. *Blănuri*

1. Blănuri (în general) – *kürk* (V, N, Ru)
2. Acoperământ de blană – *kaplama kürkü* (S, H)
3. Blănuri pentru femei – *avrat kürkü* (S, H)
4. Spinare de blană galbenă – *sarı yekin kürkü* (S)
5. Blană de vulpe – *dilki derisi* (S, H)
6. Blană de lup – *kurd derisi* (S, H)
7. Blană de jder – *zırdava derisi* (S, H)

XIX. *Metale*

1. Fier – *demir* (Sm, K, O, V, N, B, Ru)
2. Oțel – *çelik* (S, G, B)
3. Aramă – *bakır* (Sm, R, Ru)
4. Cositor – *kalay* (Sm, R)
5. Articole de fierărie – *hırdavat* (S)
6. Unele de aramă – *bakır avadanlık* (KH)

XX. *Recipiente*

1. Olărie (de pământ) – *çömlek* (V, S, B, Ch)
2. Vase de pământ – strachină, blid – *çanak* (Ru, Ch)
3. Recipiente de lemn de tei – *oflamur kabı* (Ch)
4. Cofă – *kofa* (S)
5. Vadră – *gav* (TIM)
6. Putină – *tekne* (S, Ch)
7. Bărbință – *berbeniçe* (S, B)
8. Cană – *bardak* (Ch)

XXI. *Diverse obiecte meșteșugărești*

1. Săpun – *sabun* (V, H, B)
2. Cuțite – *bıçak* (R, N, B)
3. Funie groasă – *ham halut* (B)
4. Rogojină – *ot minder* (V, N)
5. Cercuri de butoi – *çenber* (Ch)

XXII. *Combustibili*

1. Cărbune – *kok* (V)

XXIII. *Marfă umană*

1. Robi – *esir* (Sm, V, N, R, S, H, B, TIM, Ch)

THE TRADING OF GOODS IN THE LOWER DANUBE IN THE LIGHT OF THE *KANUNNAME* (THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY)

Abstract

Meant to regulate trade in the Ottoman Lower Danube, the *kanunname* are fairly known owing to the issuing of a nearly exhaustive series concerning the main Danubian ports in the second half of the 16th century and they throw light on the trading activities in the area.

The transformation of the Black Sea, under Ottoman influence, from a "turning point of international trade" into a controlled sea serving the policy and the needs of the Ottoman Empire had its influence on the trading conditions on the Danube. The Danubian ports which had been linked to the Ottoman trade long before the conquest of the Black Sea, became more and more subjected to the Ottoman imperial economy. And this especially in the second half of the 16th century when the deepening vassality of the Romanian Principalities to the Porte and their economic integration would turn the Danube into a primary means of transportation for the supplying with goods of the subjects of the Empire, both military people or civilians.

The Danubian ports had a triple function: they provided outlets for the agricultural farm produce, for the animal products and for handicraft wares of the hinterland, they were places for the conveying and selling of goods which resulted from the trading relations of the Ottoman Empire with Europe, and also centres for import and export for the maritime trade of the Empire.

Part of the exchange of goods was being made with centres and provinces in the heartland of the Ottoman Empire. External partners are nevertheless well-represented: Germany, Hungary, Poland, the Romanian Principalities, Ragusa, Venice.

The custom duties and changes for clearing stipulated in the *kanunname* indicate that ports along the line Belgrade Silistra were mainly concerned with the inland, the Balkan and the northern-Danubian trade, while ports situated between Silistra and the mouths of the Danube mainly focused on maritime trade. The documents exhibit a great concern for ports such as Braila, Macin, Isaccea and Tulcea which controlled the traffic linking the Danube to the Black Sea.

Of high significance for the trading activities in the Danubian ports are the relations with the Romanian principalities: Wallachia, Moldavia and Transylvania. A tendency clearly exhibited to begin with the middle of the 16th century is the replacement of indigenous merchants acting as go-betweens with Ottoman ones.

VALOAREA VECHILOR ÎNSEMĂNĂRI ROMÂNEȘTI CA IZVOR PENTRU ISTORIA ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

MARIETA ADAM CHIPER

Cea mai mare parte a însemnărilor de pe manuscrise și cărți vechi românești cu valoare deosebită ca sursă istorică este grupată cronologic între ultimele decenii ale secolului al XVII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea¹. Aceasta este, în istoria poporului român, perioada care marchează tranziția de la societatea medievală la cea modernă.

Procesul de trecere de la feudalism la capitalism s-a manifestat, în spațiul românesc, în forme specifice, generate de exercitarea unor dominații străine, pe fondul unor particularități de evoluție economico-sociale și politice sesizabile încă din faza genezei și maturizării societății noastre medievale. Cert este însă că dominațiile străine au constituit obstacole considerabile în calea progresului societății românești.

După cum se știe, de la sfârșitul secolului al XVII-lea, Transilvania, apoi, din 1718, Banatul, au intrat sub stăpânirea Curții din Viena; în 1775 ea și-a extins autoritatea asupra Bucovinei. Țara Românească (între 1718 și 1739, Oltenia s-a aflat și ea sub stăpânire austriacă) și Moldova au rămas sub dominația, agravată, a Porții otomane. În anul 1812, teritoriul dintre Prut și Nistru era anexat de Rusia. În această perioadă spațiul românesc a fost teatrul unor repetate confruntări militare ale imperiilor vecine și s-a aflat, de mai multe ori, sub regimul unor ocupații militare străine. Toate acestea au avut un puternic impact demografic, economic, social, politic și moral asupra societății românești. Caracterul unitar al societății românești nu a fost substanțial afectat de exercitarea unor stăpâniri diferite asupra teritoriului locuit de români, dar procesele de modernizare și de constituire ale statului național au fost mult întârziate.

În ansamblu, se constată în perioada amintită menținerea în agricultură, a structurilor domaniale, caracteristicile feudalismului, înțeles ca formație economico-socială². Marile domenii, laic și eclesiastic, își păstrează vechea organizare: o rezervă seniorială de întindere variată („plugul casei”, pământ alodial) exploatat

¹ Anterior acestei limite, însemnările, păstrându-și importanța ca sursă istorică, sunt tot mai puțin numeroase pe măsura întoarcerii în timp; la celălalt pol cronologic, numărul și calitatea altor surse diminuează treptat dar rapid, importanța istorică a informațiilor transmise de însemnări.

² Vezi argumentele lui Georges Lefebvre în favoarea termenului de regim domanial în ale sale *Observations* din „La pensée”, 1956/nr. 65, reproduse în Maurice Dobb, Paul M. Sweezy, *Du féodalisme au capitalisme: problèmes de la transition*, vol. I, Paris, 1977, p. 219-220.

direct de ȋmpănul de pamânt prin prestațiile în muncă ale țărănilor dependenți și loturile țărănești (delnițe, pamânt urbarial), care constituie principalul mijloc de subzistență al țărănilor producători. Munca salariață – utilizată mai ales în viticultură – nu introduce un element calitativ nou în aceste alcătuirii tradiționale. Tendința generală este aceea a agravării obligațiilor în muncă ale populației domaniale (mai ales în Transilvania). Ea a rezultat din orientarea producției cerealiere a marelui domeniu spre piața internă (Transilvania), dar mai ales spre cea externă (Țara Românească și Moldova).

Deși au existat notabile diferențe între regimul dominației otomane asupra Principatelor dunărene și cel al stăpânirii habsburgice asupra Transilvaniei, și unul și celălalt au o trăsătură comună în ceea ce privește situația țărănilor române. În ambele regimuri, spațiul românesc este plasat la periferia imperiului respectiv³. Pentru Transilvania, fenomenul de periferializare a însemnat transformarea ei într-un hinterland agrar al provinciilor ereditare ale Casei de Habsburg, în cuprinsul cărora, sub influența concepției mercantiliste, Curtea de la Viena încuraja dezvoltarea manufacturilor. Pentru Țara Românească și Moldova, regimul fanariot introdus în anii 1711-1716 a însemnat agravarea considerabilă a regimului de obligații materiale – în primul rând pecuniare – către Poarta otomană și practicarea de către reprezentanții fanarioți ai Imperiului otoman a unei politici de spoliere. Așa cum conchide un recent cercetător al problemei: „putem spune că, practic, fanarioții au creat cadrul de împingere a Principatelor totodată în suburbia capitalismului metropolitan. La parazitismul imperiului se adaugă acum și parazitismul uzurier-comercial, astfel încât trendul suburbial atinge valorile sale maxime, devenind trendul creator de destin în această arie a Europei”⁴.

Formularea citată – absconsă, într-o măsură, întrucât este impregnată de terminologia, mai puțin uzitată la noi, a lui Wallestein⁵ – relevă un aspect caracteristic al fazei de tranziție din secolul al XVIII-lea: trecerea Țării Românești și Moldovei din periferia Imperiului otoman în aceea a metropolei capitaliste. În cadrul sincronizării economice secolul al XVIII-lea înregistrează, mai întâi, integrarea treptată a societății și economiei românești în ordinea europeană, astfel cum a fost modelată ea de marile puteri (în primul rând de cele trei imperii limitrofe – habsburgic, otoman și rus), apoi integrarea în sistemul capitalist „mondial”⁶.

De o parte și de alta a Carpaților, secolul al XVIII-lea a fost caracterizat printr-o vastă politică de reforme care a sfârșit prin a cuprinde toate sferele vieții sociale. Analogiile între măsurile domnilor fanarioți – reamintim că volumul ce le este consacrat de Nicolae Iorga în ultima lui sinteză de istorie națională poartă

³ Problema „periferiei” a devenit un obiect de investigație de la apariția teoriei lui Immanuel Wallestein, *The Modern World System: Capitalist, Agriculture and the Origin of the European World Economy in the Sixteen-th Century*, New York, 1974.

⁴ Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, 1984, p. 65.

⁵ Cf. o altă aplicare a acestei teorii numai la situația Țării Românești în cartea lui Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society. The Creation of a Balkan Colony*, New York, Londra, 1976.

⁶ Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 10. Cf. Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977.

sugestivul titlu de *Reformatorii* – și cele ale Curții de la Viena (Maria Theresa, și, mai ales, Iosif al II-lea) sunt evidente. Obiectivele lor – și această realitate trebuie subliniată cu toată vigoarea – au fost însă diferite. Politica de reforme desfășurată de Curtea din Viena în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se integrează perfect tiparelor caracteristice ale absolutismului lămurat. Cercetările din perioada postbelică au disociat corect filozofia lămuristă și politica de reforme sau, pentru a relua fericita formulă a lui Robert Mandrou, „rațiunea, de rațiune de stat”⁷. Obiectivul final al măsurilor „despoților lămuși” a fost renovarea regimului feudal, prin eliminarea structurilor celor mai învechite și integrarea elementelor nou apărutele relații capitaliste pentru a-l feri de o zguduire socio-politică de proporții. Așa cum subliniază istoricul francez amintit „Renovarea statului nu putea să se facă printr-o transformare a structurilor sociale: renovarea nu este revoluție, aceasta este limpede”⁸.

Domnii fanarioși au practicat și ei o politică de reforme, ale cărei trăsături comune ca aceea a „despoților lămuși” de pe continent sunt lesne de identificat, și este meritul lui Nicolae Iorga de a o fi făcut⁹. Finalitatea măsurilor reformatoare ale domnilor fanarioși a fost însă alta: reorganizarea structurilor socio-politice pentru a le face cât mai potrivite satisfacerii exigențelor Porții otomane. „Măsuri similare ale fanarioșilor și ale suveranilor europeni (reformatori – n.n.) vizau scopuri deosebite: reformele fanarioșilor urmăreau să asigure dominația Imperiului otoman, reformele despoților lămuși să asigure un anumit raport între nobilime și burghezie, care să conserve însă fazele vechii ordini sociale”¹⁰.

O dată schițat cadrul istoric al secolului al XVIII-lea pentru întreg spațiul românesc, reflectarea realităților economice și sociale din acest spațiu în însemnări și evaluarea acestei reflectări devin mai ușoare.

Fără a ne angaja mai mult decât am făcut-o în formularea unor considerații cu privire la trăsăturile generale ale însemnărilor ca surse istorice, este cazul să remarcăm că anumite reguli de „exploatare” a însemnărilor, după tipul lor, se cer respectate. Trebuie observat că, atât cantitatea de informații directe și mai ales indirecte cât și critica veridicității informației pot diferi în funcție de tipul însemnărilor, de împrejurările care le-au generat și condițiile de transmitere, chiar de natura informației: economică, socială, politică, culturală etc.

Între primele reguli ale stabilirii valorii unei însemnări după depistarea și descifrarea acesteia sunt, în cazul în care cercetătorul este el însuși cel care descifrează nota, cele care trebuie să stabilească printr-un examen critic exterior (examinarea comparativă a cernelii, scrisului și a condițiilor de conservare) că nu este vorba de un adaos ulterior, de o datare falsă etc. O primă analiză critică de conținut este obligatorie pentru a consolida, coroborată cu critica externă, opinia

⁷ Robert Mandrou, *L'Europe „absolutiste”. Raison et raison d'Etat (1649-1775)*, Paris, 1977.

⁸ *Ibidem*, p. 338.

⁹ N. Iorga, *Le despotisme éclairé dans les Pays roumains au XVIIIe siècle* în „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences”, IX (1937), p. 101-115.

¹⁰ Florin Constantiniu, *Pentru o tipologie a „despotismului lămurat”* în „Analele Universității București”, Istorie. XXIX (1980), p. 66.

asupra autenticității datării și uneori poate permite chiar un verdict final cu privire la valoarea însemnării.

În general, însemnărilor li se aplică, cumulat, sistemul de analiză critică aplicat izvoarelor diplomatice și izvoarelor narative.

Întinderea textelor, numărul imens al autorilor și varietatea tipurilor de însemnări solicită însă un spirit critic deosebit în comparație cu alte categorii de surse și totodată mult mai multă disponibilitate în exploatarea și uneori chiar în acceptarea informațiilor furnizate de aceste izvoare istorice.

Valoarea însemnărilor ca sursă pentru cunoașterea istoriei economice pare de la început limitată. Nu este doar exclusiv o aparență, însă realitatea este mult mai complexă. Culegerea de însemnări realizată de I. Corfus, cuprinde într-adevăr, la capitolul *Istorie economică, socială, administrativă, drept*¹¹ – deci mai mult decât domeniul pe care-l abordăm aici – doar 44 de însemnări, adică aproximativ 1/8 din numărul însemnărilor depistate referitoare la politica internă și la relațiile externe, războaie etc.

În realitate, numeroase alte însemnări, având importante informații de natură economică, au fost incluse de autorul culegerii în alte capitole ale lucrării. Între cele 44 însemnări au fost incluse doar cele care se refereau exclusiv sau în principal și direct la aspecte ale vieții economice, administrative etc. Ele cuprind date referitoare la istoria fiscală, istoria comerțului etc. Vom reproduce una dintre aceste însemnări, în cele ce urmează, pentru a ilustra capacitatea unora dintre aceste note de a furniza o mare cantitate de informații interesante: „Această sfântă cărticea și sunt 2 cărți într-însa, una să chîmă carte creștinească, alta să chîmă carte Flo(are) darurilor, și au fost a Peatrii neguțătorul den București. Și au înbrăcat 300 de tal(eri) pe marfă și au rugat Dumnedzeu ca să meargă la Țarigradu ca (să) vînză marfa aceia, să e altă fel de marfă, să fie iar în București. Și au intrat de la Brăila în corabie și au mersu 5 luni pea Ma(rea) Neagră și au venit până la un loc, de-acii s-au spartu corabie și abie au scăpat cu sufletul și au intrat într-altă corabie, și au venit pîn la Țarigrad. Și au mersu la săraiul muntenescu și au șezut acolo. Și era Sterie căpitanul capechihae la Poartă. Și eram eu, So(are) copil în casă la căp(itanu) și amu cumpărat acea(stă) carte dereptu bani gata taleri 2. Let 7214 (1706), fevrarie 15. Și amu șezut în Țarigrad luni 6 și de (a)cie amu venit iar în țara”¹².

Această relatare demonstrează câte informații interesante pot furniza în mod succint și viu comentate adnotările de pe cartea veche. Textul ei permite numeroase considerații și concluzii cu privire la viața noastră economică la începutul secolului al XVIII-lea și, în primul rând, consemnează existența unor negustori români care practicau un comerț de oarecare amploare¹³, inclusiv prin utilizarea transportului fluvial și maritim, cu riscurile specifice.

¹¹ Ilie Corfus, *Însemnări de demult* (Iași), 1975, p. 102-114.

¹² Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 3, p. 102-103.

¹³ Acest Petre, la care se referă însemnarea, fusese anterior, potrivit unei alte însemnări (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 3, nr. 8) doar „mărgelar la prăvălie, în București”. Faptul că era posesorul celor două cărți, denotă o anumită situație materială ca și interesul pentru lectură, după cum, semnificativ este și luarea cărților cu sine, în cursul nereușitei sale călătorii de afaceri.

Tot despre comerț, dar și despre producție este vorba, printre altele, într-o însemnare din 1817 în care semnatarul, comisul Toader Buhuși, relatează eforturile sale materiale pentru construirea unei biserici, începând din anul 1808. Redăm câteva fragmente din această însemnare foarte amplă, importantă și pentru cunoașterea istoriei politice și sociale la începutul secolului al XIX-lea: „...Și cu această biserică am cheltuit piste șincizăci mii de lei, cari, când m-am apucat n-am avut nici una mie de lei bani stătători, (...), ba, încă eram și datoriu din pricina zestrării surorilor mele, apoi, la 1807 am intrat la ostășie aici, la țănut Neamțului și apoi, în vara aceea ... am făcut păpușoi și grâu mult, că am făcut la 400 și 600 de grâu. Și toamna, atunci, fiindcă erau oștile rusești în țară, am făcut grâu(l) tot făină și l-am vândut la magazaoa din Bacău, câte un galben cetferta și cetferta rusască este de 97 ocă și 3 litri. Și așa am luat pisti 500 de galbeni și mi-am plătit de datoriu și am început a mai plăti și piastrii. Și fiindcă făcusem păpușoi multășori și vin să făcusea viile de aici de la Bodești. Și așa m-am apucat și de plătit piatra de scos de la Blăgești și am început a și căra și am făcut și lăracind puținică întru acel an. Și după aceea, la anul 1808, iarăși (am) făcut pâine multășoară (...). Și la anul 1809 m-am rânduie la fână împărătescu (...). Și așa, după aceasta, la anu 1810 aprilie 1, după slujba ce am arătat, m-au făcut ispravnic la Cârligătură, la Vaslui și Fălciu și de acolo iarăși la Vaslui, tot ispravnic de laolaltă am fost. Și acum, plătit de datorii și am început a zădi și apoi însurându-mă și luând femeie cu zestre...”¹⁴.

Însemnarea aceasta, adevărată autobiografie a autorului pe un interval de un deceniu, dar și radiografie a societății moldovenești de la începutul secolului al XIX-lea prezintă noua categorie socială, a proprietarului care produce pentru piață, dinamic și întreprinzător care știe să profite – în acest caz, pentru o cauză nobilă – chiar de situația existentă în condițiile regimului de ocupație și, în același timp, se afirmă și beneficiază și de ascensiunea pe scara funcțiilor publice.

Însemnările cu informații direct economice au un grad mare de veridicitate, fiind rezultatul unor necesități sau observații cotidiene. Acesta este cazul categoriilor de însemnări generate de transformarea paginilor sau marginilor unor documente, manuscrise sau cărți vechi în adevărate registre de evidență contabilă.

Multe însemnări românești din sec. XVI, având ca autori pe domnitorii Mihai Viteazul, Petru Șchiopul sau dregători ai acestora, au un conținut economic. Astfel, Fiera logofătul consemna, la 6 iulie 1600, suma pentru care cumpărase niște rumâni, precizând că „pre aceea vreme au fost u(m)blat galbenul câte 140”¹⁵, Teodosie logofătul și Bărcan vistierul confirmau primirea sumei de 1000 de taleri de la municipalitatea orașului Cluj¹⁶, Petru Șchiopul își nota sumele de bani primite de vistierul Iani Cantacuzino și pe cele datorate lui Mahmud ceașul¹⁷,

¹⁴ *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului, Catalog*, București, 1985, p. 218-220. Însemnările de același gen sunt ilustrate de activitatea unui negustor care prin notele succesive înscrie între 1805-1815 pe marginile unui *Mystirio* tipărit în 1651, permite o serie de observații cu privire la tipul de comerț pe care-l practica și la evoluția prețurilor (Biblioteca Națională București – în continuare BN, CRV 59, inv. 55197, f. 40-40 v.).

¹⁵ *Documente și însemnări românești din sec. XVI*, București, 1979, doc. XLVI, p. 144-145.

¹⁶ *Idem*, doc. XLIX, p. 147.

¹⁷ *Idem*, doc. LXII, p. 155-156.

sumele de bani achitate în contul tributului¹⁸, nume de creditori¹⁹, bani privind arendarea vămlor Moldovei unor raguzani²⁰, cheltuielile de călătorie efectuate în perioada martie-noiembrie 1593²¹ etc.

Din ultima parte a secolului al XVII-lea rețin atenția, prin prisma obiectului prezentului articol, însemnările care relevă efectuarea unor plăți pentru anumite produse sau activități – uneori adevărate contracte de muncă sau documente de credit în produse sau bani, cu dobânzile aferente – ceea ce suplinește marile carențe existente în privința surselor referitoare la evoluția prețurilor mărfurilor și mai ales a muncii și, totodată, indică apariția unor mutații și polarizări economio-sociale în straturile de la baza societății românești.

Astfel, o însemnare din 1699 consemna: „De aceasta facem știre că să cade a ști că au venit la mine Popa Ioan din Dăișoara și Stan Oancea și cu Ion Zăvodean de s-au rugat să le dau ceva grâu pre bani și le-am dat lui Stan Oancea 5 găleate și lui Ion Zăvodean alte 5 găleate, câte 5 florinți găleata și o zi de seacere până la târgul Brașovului să-mi fie banii gata, iară de nu mi-ar hi banii gata la zi, 5 florinți, să poci trage 6 florinți, să poci trage eu, Popa Ion pre Stan Oance și pre Ion Zăvodean. Și mărturie la această tocmeală s-au tâmplat Stan Nebunelea și Ion Călbează cel tineriu și Stan Bucuța și Stoica Pumnelea”²².

O notă a unui posesor din Muntenia, preciza pe un exemplar din *Viețile Sfinților*, (Iași, 1682-1683): „Însemnare să se știe cât bani am dat la seteni când au fost Constandin al Milostimii cu Stan Cotețu am dat t(a)l la Măinea pârălab bani 6, la Papa bani t(a)l 3 bani 6, la Vasile Trâmbă bani 6, la Petrașco bani 5”²³. Acest tip de însemnare, semnalat încă spre sfârșitul secolului al XVII-lea – după cum demonstrează și o însemnare depistată pe un exemplar din *Îndreptarea legii* aflat la Biblioteca Națională din București²⁴ – relevă un fenomen economic interesant, care nu ar putea fi înțeles în dimensiunile și evoluția sa decât prin suportul ofrit de depistarea unui număr mai mare de asemenea adnotări.

O însemnare din cele mai interesante din aceeași categorie care, în drumul de la răboj la registru contabil a transformat cartea în carnet de evidențe este aceea transilvăneană din 1714 înscrisă pe un *Molitvenic* tipărit la Bălgrad în 1689, aflat tot în depozitele Bibliotecii Naționale, pe care o reproducem în continuare: „La Mihaiu 1 zi cosă, la Rotar o zi cosă, la Oprea Pârgar o zi cosă, la One Pu(r)car (?) 2 zile de seceră, la Dămian o zi la aubă, 2 zile de sapă la Radu Vițalar 2 zile de seceră una de sapă. La Mitroia o zi de seceră, o zi de sapă, la Stef 3 zile seceră o zi de sapă, la Mihaiu Tur (?) 2 zile de cosă. La Ion Petrișor giunir o zi de cosă, la

¹⁸ *Idem*, doc. LXX, p. 161.

¹⁹ *Idem*, doc. LXXXIII, p. 166.

²⁰ *Idem*, doc. LXXXVI, p. 168.

²¹ *Idem*, doc. XCVI, p. 187-188.

²² Doina Braicu, Victor Bunea, *Cartea veche românească din secolele XVI-XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1980, p. 106. Acealși „Popa Ion ot Dăișoara” vându-se, conform unci alte însemnări, în 1696 unor consăteni 10 găleți de grâu cu 4 florinți găleata și cu obligația efectuării unor zile de seceră.

²³ BN, CRV 73, inv. 178003, f. 60 v.

²⁴ BN, CRV 61, inv. 696641, p. 415.

Toader 2 zile cin (?) de secere, la Ion o zi de sapă. La Deva Ion din Crăciunel i-am dat 2 gălte de cucuruz, să lucre 4 zile de secere și să-mi de cucurăzu la tomnă. 1714”²⁵.

Însemnarea relevă, după cum se observă, un fenomen hibrid și timpuriu, de dijmă în muncă și produse, de esență precapitalistă, interesant deopotrivă din punct de vedere economic și social.

Între însemnările cu informații de istorie economică se înscriu cele care consemnează valoarea în natură, în bani sau în forme mixte ale unor cumpărări sau prestații de servicii, note de debitori etc.

Pe un exemplar din *Îndreptarea legii*, un preot din Vlașca nota în secolul al XVII-lea: „Această carte care să chiamă pravilă me-au dat preoteasa Stanca împreună cu Domenic fiu-su de am muncit de l-am învățat scrisoare, cântări, podobii și alte rânduile... și cu alte învățături l-am... și-a făcut pomeană cu cartea, iară eu mi-am făcut pomeană cu învățătura ce i-am dat lui Domenic... și am scris”²⁶. Pe un alt exemplar din *Îndreptarea legii* din depozitele Bibliotecii Academiei, se consemna, aproximativ la 1753-1754: „Am dat eu, popa Stanciul pe cojoace lui fraține-meu Costandache lei 103, iar lei 1, iar lei 5 pe chei, iar lei 10 pe chei...”²⁷, iar altă însemnare din prima jumătate a secolului al XVIII-lea de pe un exemplar din *Viețile sfinților*, preciza, între altele, că un „Vasile văcăriu” primise „bani 9” și adăuga „I-au dat și p(o)l de baniță de mălaiu din simbrie vitelor”²⁸.

O însemnare care prelua în copie o adeverință, ne permite să cunoaștem exact termenii unui contract de muncă între un „zugrav” (pictor) din Făgăraș și o comunitate sătească: „Copie, l-u martie ’819. Atestatul lui Ioan Pop zugrav de la Făgăraș. Dau crădincios zapisul mieu la mâna dumnealor, A.I. Preoți și frați și la toți săteni(i) din păzitul de Dumnezeu sat Cacova, în cinstit districtul Sibiului. Precum să știe că am primit la mâna mea o materie care e cusută pe sama a unui prapur, la care m-am tocmnit ca să fac eu o sfântă icoană, la acest mai sus pomenit prapor... Aceste praznice pă o parte Sfânta Troiță, pre cea parte Înălțarea Domnului și Mântuitorului nostru Isus Hristos, o seavârșesc cu toată cheltuiala și meșteșugu, zugrăvindu-le, învoindu-ne sub prețul de optzeci de nemzești, adecă 80 de zloți. Arvună n-am primit nimic bani, daru numai materia, la Târgul Sibiului să să aducă gata: aceasta adeverez. Cacova, 1 martie 1819. Eu, Ioan Pop zugrav din Făgăraș”²⁹.

Formularea unor concluzii valabile sub raportul importanței însemnărilor pentru evoluția economică și mutațiile sociale din spațiul românesc nu se poate face decât pe baza analizei și cunoașterii ansamblului însemnărilor din această categorie – or procesul de depistare și de publicare al însemnărilor nu este încheiat – și a confruntării cu celelalte categorii de surse istorice.

²⁵ BN, CRV 116 (împreună cu 87), inv. 293222, prima scoarță.

²⁶ Doina Braicu, Victor Bunca, *op. cit.*, p. 87.

²⁷ Biblioteca Academiei Române, în continuare BA, CRV 61, schimb 6, f. 1.

²⁸ BN, CRV 73, inv. 178003, interiorul ultimei scoarțe.

²⁹ Doina Braicu, Victor Bunca, *op. cit.*, p. 119.

Prin exemplele oferite mai sus am intenționat să atragem numai atenția asupra unor tendințe în evoluția economică și socială surprinse pe baza însemnărilor. Nu sunt însă singurele informații de istorie economică și socială cuprinse de însemnări.

Numărul mare de însemnări cunoscute în prezent permite alcătuirea unor serii de date care pot fi prelucrate statistic – desigur, utilizarea calculatorului în această privință ar fi nu numai preferabilă ci chiar necesară – și poate conduce la concluzii interesante cu privire la istoria prețurilor, la consecințele economice și demografice ale unor evenimente politice sau calamități naturale.

Evoluția prețurilor s-a bucurat, în perioada postbelică, de un interes deosebit din partea istoricilor îndemnați de cercetările lui Ernest Labrousse care a relevat rolul dinamicii prețurilor în izbucnirea Revoluției franceze³⁰. Pe urma lui, Școala de la „Annales” a dezvoltat o adevărată ramură de investigație, ilustrată prin contribuții de mare valoare.

În istoriografia română această preocupare s-a concretizat într-un număr de culegeri de documente de istorie economică, de studii și lucrări între care volumul elaborat de Mircea N. Popa este, în opinia noastră, cea mai importantă realizare³¹. Constatăm însă că și în această elaborată lucrare ca și în alte studii și lucrări, informațiile din însemnări au rămas în afara atenției autorilor. Or, notele marginale de pe manuscrise și cărți vechi cuprind informații bogate despre prețuri care, coroborate cu alte surse, permit verificarea și completarea cunoștințelor privind istoria prețurilor. Este suficientă o sumară parcurgere, fie și numai a culegerii de însemnări realizată de I. Corfus, pentru a ne convinge de această realitate. Practic, nu există o carte românească veche cu însemnări în care, cel puțin câteva dintre acestea, să nu se refere la prețul cărții (care nu era întotdeauna exprimat în bani).

De regulă, se poate urmări, la multe cărți, datorită circulației și schimbării posesorilor, evoluția prețului aceluiași exemplar în timp și spațiu. Aceste informații, comparate cu altele, cuprinse pe exemplare ale unor tipărituri identice, permit reconstituirea unor hărți economice, a unor curbe ale prețurilor care relevă nu numai raportul dintre cererea și oferta de carte – ea însăși extrem de importantă pentru înțelegerea unor dimensiuni culturale ale societății românești – ci și evoluții generale ale economiei și, în primul rând, evoluția prețurilor și a sistemelor monetare.

Eforturi pentru valorificarea, din acest unghi de vedere, nu au lipsit în istoriografia noastră. Florian Dudaș a consacrat un paragraf „prețului și prețurii cărții” în cazul exemplarelor din *Cazania lui Varlaam* cu circulație în Transilvania³². Importantă ni se pare, prin prisma obiectului acestui capitol, modalitatea propusă de Ion B. Mureșianu³³ care a alcătuit tabele privind circulația cărții vechi românești în Banat, cu indicarea anului procurării și a prețului achitat pentru

³⁰ E. Labrousse, *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Revolution*, tome I, Ire partie, *Sources, méthodes Objet de l'histoire des fluctuations économiques*, Paris, 1941.

³¹ Mircea N. Popa, *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774-1831)*, Bucarest, 1978.

³² Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 108 și urm.

³³ Ion B. Mureșianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, 1985, p. 64-68.

aceleași tipărituri în diferite localități și în ani diferiți. Eforturile celor doi pasionați de istoria cărții vechi românești sugerează evoluția prețului cărții în societatea noastră și, sub acest aspect, valorificarea completă a însemnărilor prin luarea în considerare a fluctuațiilor monetare – ca aspect al evoluției economice în condițiile unei circulații monetare atât de diversificate în timp și spațiu în societatea medievală și premodernă, necesita cunoștințele de specialitate ale unui bun cercetător al istoriei economice și nu mai puțin, după cum am afirmat, utilizarea calculatorului.

Diferitele aspecte și dimensiuni ale situației economice la un moment dat pot fi reconstituite, uneori în tot dramatismul lor, pe baza informațiilor a numeroase alte tipuri de însemnări care se referă la calamități naturale (secetă, inundații, invazii de lăcuste, cutremure etc.) sau la evenimente politice cu implicații economice (războaie, incursiuni de pradă și jaf). În astfel de cazuri, însemnările oferă informații mai numeroase și mai vii decât cronicile sau documentele. Cunoașterea unei serii de însemnări dintr-o anumită epocă și dintr-o anumită zonă geografică permite să se stabilească sau să se confirme aria unei calamități, implicațiile economice ale acesteia și impactul psiho-social al fenomenului, în mai bune condiții decât pe baza altor surse istorice, îndeosebi în absența documentelor unei administrații bine organizate de tipul celei austriece.

Există doar un număr limitat de tipuri de însemnări care nu conțin informații exploatabile ca sursă pentru istoria economică. Între acestea se află o parte a celor provocate de observarea unor fenomene astronomice, unele notări de politică internă etc. În schimb, aproape toate însemnările generate de războaie și ocupații externe, de fenomene meteo și în general de evoluția vremii, de calamități ca: epidemii, inundații, incendii, cutremure etc., oferă implicit și informații, mai mult sau mai puțin importante, privind situația economică. Chiar și pomelnicele – care, din păcate nu au fost reținute alături de alte însemnări în unele dintre cataloagele de carte rară editate – prelucrate cu metode adecvate, pot furniza observații importante cu privire la evoluția demografică, și, pe această cale, contribuie la precizări privind un element fundamental al vieții economice – forța de muncă – în perioada medievală și premodernă.

Însemnări generate de șocul provocat unor contemporani de invazii, epidemii sau alte calamități au condus indirect la consemnarea unor consecințe de maxim interes pentru istoria economică. Astfel, într-o însemnare de pe un exemplar din *Îndreptarea legii* aflat în depozitele Bibliotecii Academiei se consemna: „Să știe de când au prădat tătari(i) șapte ținuturi(i) în țara Moldovii și au făcut pagubă de 200 de mii de bungi (!) de lei, de bani, fără de robi ce au robit, săptemvrie 14 let 7267. Și au fost iarna fără omăt, în toate zilele ardè pojar, di la noemvri până la martie cald și pulbere și săcetă în toate zile, leat 7267”³⁴. Și mai concludentă este însemnarea mini-cronică pe o tipăritură de la Brașov³⁵, în care se consemna o suită

³⁴ BA, CRV 61, Dublet 3, f. 5; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 71-72, nr. 31, vezi și Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseșul Țării Moldovii de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)* în Pseudo-Enache Kogălniceanu, Ioan Canta, *Cronici moldovenești* (ediție îngrijită de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu), București, 1987, p. 81-82.

³⁵ *Tipărituri românești (1539-1760) existente la Brașov. Catalog*, Brașov, 1980, p. 115-116.

d călăniți varsat, lingoare, o catastrofală epizootie, dezinterie, o puternică seceta, un violent incendiu, invazia tătarască și, o mare epidemie de ciumă – care în decurs de câțiva ani (1715-1718) a lovit Brașovul și Țara Bârscei, unele dintre calamități fiind însă extinse la nivelul întregului spațiu românesc și care relevă, implicit, extraordinarele pierderi umane și materiale cu incalculabile consecințe economice

Situațiile create se exprimau uneori în mod concentrat prin semnalarea unuia din cel mai de seamă flagel din toate timpurile: foametea.

Numeroase însemnări semnaleză foametea de la sfârșitul deceniului al doilea al secolului al XVIII-lea³⁶. Momente de „foamete” în arii mai restrânse sau mai largi sunt relativ frecvent întâlnite în însemnări în diferite formulări „Însemnai de când cu foametea de la Alicesandru Moruz voiev(od), care foamete cu ajunsu ocoa de mlaiau parale 12” – nota un „Ivan logofăt de la Ciocan” în 1795³⁷ iar într-o altă însemnare se consemna: „Să se știe că în zilele domnului nostru Ion Alexandru Moruzi voevod la leat 1795 au murit de ciumă și s-au spartu Bucureștii și au ajuns chila de grâu taleri 50, mlaiau chila taleri 30. Și am scris eu, Petre grămă(tic) Neagoe Nastasiu of Fundu Crăsanilor iulie 20”³⁸. Circa două decenii mai târziu, un transilvănean însemna: „În anul 1817 au fostu foame mare în Ardealu că au fostu calu de (cu) cucuruzu cu 80 de zloți și grâu cu 100 de zloți”³⁹.

Un loc important în cadrul însemnărilor referitoare la istoria economică ocupă acelea privind istoria fiscală. Însemnările consemnează, întâmplător, elemente interesante despre organizarea evidenței contribuabililor, cum este cazul următoarei note inedite din 1653, de pe un exemplar din *Evangelhia învățătoare*: „Să știe că s-au făcut sama în luna lui noimvri din 19 zile, în postul Crăciunului. Și au înblat semnicie aice în oraș în Pitești în 2 zile, veneri și sâmbătă. Și au fost semnici comisul Sima și spătarul Pavel. Și am scris eu, Marco post(elnic), care am fostu birar aice în oraș, în Pitești, văleat 7162. Și cine va ceti aceste scripturi și va blestama că am scris aice să fie el blastamat de această sfântă carte”⁴⁰.

Conținutul politicii fiscale a fost reținut în însemnări în funcție, în special, de modul în care tășul acesteia afecta interesele autorului însemnărilor sau ale mediului social din care acesta provenea.

Astfel, însemnările înregistrează cu precădere în domeniul politicii economico-sociale sau fiscale, fie unele măsuri generale – de exemplu introducerea sau „legarea” vărăritului⁴¹ – fie măsuri care supuneau unor sarcini fiscale și categorii sociale privilegiate (boierimea, clerul).

Autorul unei însemnări menționând moartea lui Constantin Cantemir preciza: „Și au fost într-acei an 70 de orânduiale pe țar(ă), fără ilișur(i) și fără sulgiuri

³⁶ Vezi BA, CRV 61, Schimb 5, f. 1 v; CRV 110, Schimb 2; Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 5-6, p. 115-116.

³⁷ BN, CRV 61, inv. 293606, p. 424 v.

³⁸ *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului*, p. 33.

³⁹ BN, CRV 86, inv. 275126, f. VI.

⁴⁰ BN, CRV 42, inv. 834664, p. 787 v.

⁴¹ Cu privire la această obligație fiscală, vezi V. Mihordea, *Văcăritul, dare temporara*, în „Studii”, tom. 21, (1968), nr. 3, p. 449-467.

și fără alte mărunțișuri(i). Și mai pre urmă au scos și hârtii în țar(ă), hârtia de 6 ughi⁴². În 1729, un Constantin logofăt scria pe marginea unei *Evanghelii învățătoare*, „fiind în zilele mării sale lui Nicolae vodă cu dajdea hârtiilor...”⁴³, iar în anul următor, autorul unei însemnări din Săcuiceni Dâmboviței nota: „La leat 1730, luna lui Augustu în 2 zile au venit poruncă împărătească, pe la biserici dă s-au citit, pentru oerit și tutunărit, câte parale 6, i dă văcărit, câte parale 33 de bani vita mare i dă mânzați și dă gonitori prin jumătate”⁴⁴.

Treptat însă, în secolul al XVIII-lea, pe măsura înmulțirii și extinderii sarcinilor fiscale, însemnările își pierd din detașare, autorii își exprimă opiniile fără echivoc.

Însemnările cercetate până în prezent au dat la iveală puține relatări cu privire la politica fiscală și reformele lui Constantin Mavrocordat⁴⁵, dar acestea au lăsat totuși urme. Un preot muntean contemporan și apropiat ca vârstă de Constantin Mavrocordat nota: „Acest domnu (au scos) pogonăritul și au luat vinăriciurile tuturor mănăstirilor. Și la văleat 7255 (1747), iunie 24, au luat de toate bisericile câte taleri 3, bani 30. Și preoții i-au (pus) la biru”⁴⁶. O altă relatare din 1 martie 1749 permite o succintă privire asupra receptării politicii fiscale aplicate în Moldova de același domn: „Să s(ă) știi di când au vinit Constantin voevod domnie al treile în Moldova și au scos cislă între mazili și multe vrajbe au fost între maz(i)li...”⁴⁷.

Încorectitudinea celor care strângeau dările, sustragerea de la achitarea împovăraătoarelor obligații și sistemul de sancțiuni aplicat sunt relevate de o însemnare care este, de fapt, copia unei ordonanțe a caimacamurilor Țării Românești din 9 ianuarie 1793⁴⁸.

⁴² Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 2, p. 102.

⁴³ BN, CRV nr. 42, inv. 83466, p. 451.

⁴⁴ N. Iorga, *Istoria țării prin cei mici*, în „Revista Istorică”, VII (1921), nr. 1-3, p. 50.

⁴⁵ Cu privire la reforma lui C. Mavrocordat din Țara Românească din 5 august 1746, vezi Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972, p. 95-135; idem, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985, p. 79 și urm.

⁴⁶ Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 2, p. 296.

⁴⁷ Arhiva Patriarhiei (Antim), Dimitrie Cantemir, *Divanul*, II 4953, inv. 13869/961, f. 143 v.

⁴⁸ Este probabil ca acest document – sau altele similare – să se păstreze în arhive dar am considerat util, fie și numai pentru tipologia însemnărilor, să-l reproducem aici:

„Noi, caimacanii Țării Românești, după obiceiul s au dat această carte a divanului dumnealor boerilor ce au cumpărat slujba oeritului anul trecut, leat 1792, din jud. Vâlcea ca să orânduiască cercători pă urma slujbașilor dintăiu, care prin știrea ispravnicilor județului să strângă răvașele acelor și să dea răvașele lor. Și pă care din slujbași îi va găsi cu oi furate puse în catastif, să-i apuce să plătească îndoit. Din care bani drepți să-i aducă la cumpărători și îndoiala să fie a lor după obiceiul iar pă locuitorii care vor (gă)si cu vite dosite și nearătate la slujbași dintăiu, pă unii ca aceia să-i apuce să plătească banii oeritului cu ploconul pă vitele ce vor găsi dosite. Drept care bani să-i aducă la cumpărători și pentru ca le au dosit, socotind să păgubească cămara domnească, să le ia după obiceiul vechiu, doao parale de oaie pentru osteneala cercătorilor. Iar mai mult să nu se cuteze a lua că se vor pedepsi. Însă dumnealor, boerii oieri să nu orânduiască pă slujbași la aceleași județe unde au fost orânduși dintăiu și cercători ci schimbându-i să orânduiască (...) cu bani gata, că de vor face niscaiva supărări peste porunca aceasta și va veni cineva și cu jalbă, va plăti îndoit (...) și să va) și pedepsi. Și cercătura să o facă numai până la sfârșitul (lunii) (m)arte iar nu mai mult. Aceasta (vă poruncim) 1793 ghenarie 9. (Semnături) . Dumitrache banu, Nicolae banu, Ianache vistier, vel vornic..., vel logofăt”. (*Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului...* p. 137).

Extinderea sarcinilor fiscale și asupra unor părți ale boicrimii, nu a putut, desigur, fi apreciată de reprezentanții acesteia. Astfel, Lupul Batcu – el însuși strângător de biruri, prin anii '60 ai secolului XVIII, nu fără profit, după propriile sale mărturisiri⁴⁹ – nota în legătură cu domnia lui Alexandru Șuțu în Moldova, în 1801-1802, că acesta a „pus la bir toți oamini boerești. Și când s-au mazilit, era bucuros să dei bani înapoi numai să fie cu oarișcari cinste. Dar bani înapoi au dat și cu atâta cinste și pompă au mersu la Țaringrad, cât să duci o mătă di la oala cu smântână, când o ei cu vătraiul di la oali”⁵⁰. Despre cea de a doua domnie a lui Alexandru Ipsilanti în Țara Românească o însemnare din 1797 menționa că domnul „au venit cu tot răul, că omeni trăgea nădejde de bine, iar elu au venitu cu totul răul, că era birurile, deseteană și potuveazi și butuci și zahara...”⁵¹.

Moartea dramatică a domnitorului Constantin Hangerli a generat numeroase însemnări, iar autorii acestora au folosit prilejul pentru a comenta politica fiscală a domnitorului.

În timp ce unul din autori se mulțumea să precizeze laconic „când au scos văcărit și hârțiile în țară”⁵², un altul – Nicolae, logofătul episcopiei Argeșului – proceda la o mai precisă expunere a politicii fiscale a domnului, care conține de altfel, și nemulțumirea clerului față de domn: „...Acest domn, între altele, au scos și văcăritul, plătind lăcuiitorii și toată boierimea și Sfânta Mitropolie, episcopiile și toate mănăstirile de toată vita mare și mică câte taleri doi și bani treizeci; care această dajde, ce fusese și mai nainte, de mulți ani era oprită cu grele legături. Iar acest domn, nebăgând în seamă legăturile acestea, încă până a nu strânge și a istovi acești bani din toată țara, în grab' i-au venit această urgie asupra”⁵³. Autorul unei alte note consemna: „Când au fost adunare mare de s-au sculat spre cetatea Diului, s-au sculat limbă spre limbă în zilele lui Io Costandin Gheorghe Agearliu Vodă și atâta de rău au fost, au luat și văcăritu și toate îndoite, când au fost la leatu 1799”⁵⁴, iar o altă însemnare ne transmite scurt, dar sugestiv: „Să se știe de cându au fost văcărit și au fost cât și Oltul, vătașii au îmblat – leatul 1799”⁵⁵. Deosebit de pitorească este în legătură cu acest eveniment o însemnare scrisă de „Costandin sinu popa Dima, prinu por(un)ca s(fin)ții sale părintelui Iosifu Peșterianu” în care se arată că „în zilele prea întunecatului domnului Ionu Costandinu Gheorghe Agialuncu voivodu” s-a „topitu oste, câtă nu să știe” în încercarea acestuia de a „sparge elu Diu” (Vidin), că „toată lumea blestema, tote babele blestema”; la care, autorul însemnării adăuga, mai pe larg, și blestemele sale⁵⁶. Numeorase alte însemnări condamnă politica fiscală a domnului îndeosebi pentru reintroducerea

⁴⁹ Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 9 și 10, p. 104.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 70, p. 251-252.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 67, p. 21-22.

⁵² Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 75, p. 23.

⁵³ N. Iorga, *Manuscriptele mănăstirii Cernica*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XXVI (1902-1903), p. 19.

⁵⁴ *Cartea românească veche în bibliotecile documentare al Arhivelor Statului*, p. 93.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 33.

⁵⁶ Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 77, p. 24.

văcăritului⁵⁷, dar și pentru introducerea altor obligații pe care unii le considerau o inițiativă a domnului din care i s-a tras sfârșitul⁵⁸.

Aprecieri ale domnilor reflecta modul în care autorii au perceput direct sau în mediul lor social politica acestora. Astfel, despre prima domnie a lui Alexandru Mavrocordat (Delibei) în Moldova, autorul unei însemnări din decembrie 1784 nota: „De cari s-au întâmplat și mazălii mai la urmă, peste puțâni zâli. D(e) care fost-au multă scârbă, multă și mari lui vodă și tuturor grecilor și curții, (ti)căloșii și plânsă mari (de) cătră feciorii de boeri pentru mazăliia lui. Căci domn n-o mai venit așă milostivu și bun și darnic și pe toți feciorii de boeri i-au boerit și era toți în boerii și în chivernisală, și de nu-i miluia cu bani, dar îi bucura cu numi de boierii”⁵⁹. Despre cea de a doua domnie a lui Alexandru Moruzi în Moldova, însemnările lui Iordache Sion și ale fiului său Antohi relatează: „Acest domn au fost bun, milostiv cătră toți, drept la giudecăți, strajnece la mânia, adevărul iubea, minciuna o certa, știa bine moldovenește și pentru aciasta la divanuri nu să făcia fățării. Divanuri adeaseori pe săptămâni făcia. Și au purces la Țarigrad, 22 august, în mazăl, având grijă, fiind în primejdia vieții hainlăcul domnului Ipsilant al Țării Românești.

Acest domn Moruz voevod, când au eșit din Eși, luni avgușt 20, au eșit cu un alai, ca și când intră numai cât era îmbrăcat cu capot și șalvari și cu pistoare înțarmat foarte frumos. Toți boerii călări, toți zvârliă cu grâu”⁶⁰.

Însemnările nu aduc, în general, elemente deosebite noi, în raport cu alte izvoare istorice, pentru cunoașterea politicii economice a domnilor din Țara Românească și Moldova, dar ele contribuie la precizarea unor fapte istorice, la înțelegerea unor acumulări și caracteristici ale mentalului colectiv sau atmosferei din epocă.

Dacă însemnările despre fiscalitate sunt foarte numeroase, cele referitoare la regimul de obligații față de stăpânii de pământ sunt sporadice. Ele prezintă un interes cu atât mai mare când vin din zone unde nu dispunem de surse îndestulătoare pentru a cunoaște îndatoririle țăranilor în cadrul domeniului feudal. Apariția obligațiilor domaniale este sugestiv ilustrată într-o însemnare din 1767 (făcută pe un *Minei*, copiat în 1705) referitoare la strămutarea, de către autoritățile austriece, a unor români din Săcălaz (Banat) în Toracul Mare (R.F. Iugoslavia): „Și când o venit satu’ n-o fost spăii (boierii – n. ed) numa la 30 dă ani în urmă or venit, și atunci or făcut robode și or dat dijmă și or lucrat cu marvele la spăii; or dat dijmă din ouă, găini și unt din grâu, dă toace”⁶¹.

Însemnările românești de pe cartea veche transmit de asemenea, direct sau indirect, și alte informații numeroase și uneori importante, pe lângă cele semnalate

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 13, 14, 15, 16, p. 105-106.

⁵⁸ Într-o însemnare se afirma că acest domn „singur el s-au pusu fără’ de știrca împărății și au scos o(ę)rit, îndoitu, apoi văcărit de vită t(a)l(ę)ri) 2 și hârtii. Și era întristare mare în toată țara de supu stăpânirea lui. Apoi aflându-să de la împărăție i s-au tăiat capul...” Ilie Corfus *op. cit.*, nr. 14, p. 105-106.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 48, p. 16.

⁶⁰ N. Iorga, *Manuscriptele manstirii Cernica*... p. 19.

⁶¹ Ion B. Murçianu, *Cartea veche bisericească din Banat*, p. 99.

mai sus, privind istoria socială în contextul dezvoltării economice și culturale și a situației internaționale a societății românești.

Transmiterea informației sociale pe calca însemnărilor poartă, între altele, amprenta gradului în care știința de carte și numărul posesorilor de carte progresează și în care se intensifică circulația cărții.

Cu alte cuvinte, pe măsura creșterii numărului celor care aveau posibilitatea să facă însemnări pe cărți, se poate măsura răspândirea științei de carte în diferite medii sociale, atitudinea acestora față de știința de carte, dar și *ascensiunea unor pături sociale*.

Adresându-se foarte probabil fiului său, Bunea Grădișteanu scria în ultimii ani ai secolului al XVII-lea⁶² pe marginea unui *Minei* pe luna iunie, tipărit la Buzău în 1698, păstrat în prezent la Biblioteca Națională „Kiril și Metodiu din Sofia: „Mă no că ci nu înveți să faci slove bune, că dacă vei face slove bune vei avea cinste de către logofet, iar așa nu iaste nimica, că eu deo-aș scrie așa rău, nu m-aș mai căzni trupul ca se mai scriu cevași. Că eu dă cându mă căznesc de le-am învățat scris(oa)rea. Așijderea și tu, învață că nimic den tine nu iaste”⁶³.

Indiferent dacă avem în față exprimat, așa cum apare foarte probabil, năduful unui părinte sau este vorba de o încercare de condei, însemnarea pune în evidență o înțelegere de factură modernă a rostului învățatului de carte, iar prin savoarea limbajului merită, credem, să figureze într-o antologie a textelor vechi românești.

Desigur, între această „prelegere” a marelui armaș Bunea Grădișteanu și modestul îndemn pe care un anonim îl nota pe marginea unui exemplar din *Îndreptarea legii*: „Și tu Opro să înveți câte o slovă”⁶⁴ nu erau deosebiri doar de lungime a textului și nu numai de conținut, ci și de reflectare a unei alte poziții sociale.

Concluzii similare se degajă din alte numeroase însemnări și ele devin mai pregnante în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Astfel, însemnările ne permit să constatăm că în posesia familiei marelui dregător Constantin Bălăceanu se aflau două exemplare din *Îndreptarea legii*⁶⁵, pe care cei doi fii adolescenți ai săi făceau numeroase însemnări în limba română, greacă, latină, uneori doar „pentru ameliie și stând fără lucrul”⁶⁶, în timp ce alți adolescenți, în alte locuri, erau avertizați amenințător în scris: „Cine va scrie să fie bătut peste undi 9 tăblițe”⁶⁷.

În aceeași perioadă se constată însă, pe baza însemnărilor, apariția și înmulțirea constantă a știutorilor și posesorilor de carte provenind dintr-un nou mediu social, acela al burgheziei în formare.

⁶² Dar fiind faptul că Bunea Grădișteanu a fost mare armaș între 26 iunie 1692-15 mai 1700 (vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XVI-XVII*), București, 1971, p. 191), iar *Mineiul* este tipărit în 1698, însemnarea aparține intervalului 1698-1700.

⁶³ Biblioteca Națională „Kiril și Metodiu”, Sofia, *Mineiul* pe iunie, Buzău, 1698 (BRV 111), RU, 698. 1.

⁶⁴ BN, CRV 61, inv. 293.701.

⁶⁵ BN, CRV 61, inv. 696.641 și inv. 696.645.

⁶⁶ BN, CRV 61, inv. 696.641, p. 757.

⁶⁷ BN, CRV 280.

Ne referim aici în primul rând la însemnările descifrate de noi, deci inedite, care relevă printre semnatarii notelor „cupeți”, „abagii”, „șelari”, alți reprezentanți ai meșteșugarilor, dar și pe cei ai micilor dregători și ai micii boierimi⁶⁸.

În acest mod înregistrarea corectă și completă a tuturor posesorilor sau semnatarilor unor însemnări pe cartea rară, chiar și atunci când este vorba de încercări de condei, permite, prin analiza ocupațiilor acestora și în conexiune cu alte categorii de însemnări – cum ar fi, în primul rând, cele referitoare la evoluția prețului cărților – stabilirea unor tendințe semnificative pe plan social și cultural, dar și economic, în societatea românească, la sfârșitul perioadei medievale și începutul istoriei moderne.

OLD ROMANIAN NOTES AS A SOURCE OF ECONOMIC AND SOCIAL DATA

Abstract

Romanian notes made on manuscripts and books are an extremely efficient but little used source for the economic, social, political and cultural history as well as for the study of collective mentalities, historical demography, astronomy, seismography a.s.o in the 17th – 18th centuries.

Authored by thousands of owners or merely readers taking down private daily events or major historical and natural phenomena the old Romanian notes have the advantage of summing up the features exhibited by diplomatic and narrative sources while also providing the researcher with dimensions of the historical process insufficiently highlighted by other Romanian historical sources.

The present paper means to bring into focus the huge potential of the old Romanian notes waiting to be exploited through research work on social and economic history, together with methods to be employed when critically investigating and analyzing these historical sources.

The old Romanian notes are often accounts of debts contracted, of credits and payments to the working force or in exchange for various services. One is thus enabled to make an analysis in time and space of the transition of the economy from the medieval society to the pre-modern one.

Reference usually made as to the price of the book purchased by the owner with money or other goods and, quite often too, to various other prices is liable to ease the development of a data base concerning the history of prices. The fiscal policy and its impact on the individual or on the social environments along the time are also liable to be thus figured out.

As for the social history, the information being conveyed in this way bears out a degree of education on the rise, with an increase in the number of book

⁶⁸ BN, CRV 42, inv. 834 668; CRV 60, inv. 293.208; CRV 61, inv. 293 700; CRV 74, inv. 824.512; Arh. Patriarhiei (Antim), CRV 110, II 4953, nr. 13868/961.

owners and in the circulation of books. In other words one may acknowledge the coming into being of new professions, the rise of a new social category in the Romanian society and, on the whole, the concomitant onset of the modernization process on the social level.

FINANȚE ȘI CREDIT

ÎMPRUMUTUL EXTERN AL ROMÂNIEI DIN ANUL 1899

ROBERT PĂIUȘAN

La sfârșitul secolului al XIX-lea și în primii ani ai secolului al XX-lea, țările Europci sud-estice au cunoscut o puternică instabilitate economică, care – pe fondul dependenței lor financiare externe – avea să provoace o criză regională a datoriei externe. Într-o contribuție recentă¹, am prezentat cauzele declanșării, trăsăturile, modul de desfășurare și urmările acesteia la scară sud-est europeană.

În România, criza datoriei externe a avut loc între anii 1899–1903. Articolul de față se referă la un episod semnificativ din prima parte a desfășurării acesteia, și anume cel legat de împrumuturile contractării, clauzele și urmările împrumutului extern din 1899.

După trei decenii și jumătate de import de capital, valoarea nominală a capitalului extern împrumutat a atins 1,9 miliarde lei, cea netă peste 1,6 miliarde lei, iar datoria externă a crescut până la începutul anului 1899 la aproape 1,2 miliarde lei.

Tabelul 1

Volumul capitalului extern și al datoriei externe, în milioane lei, valori simplificate

Valori cumulate în anii:	Capital extern nominal	Capital extern net	Datorie externă
1864–1876	423,3	392,9	
la 1/13 ianuarie 1876			392,9
1877–1898	1.481,7	1.276,7	
la 1/13 ianuarie 1899			1.182,5
TOTAL	1.905,0	1.669,6	

Sursa: Calculat de autor după I. Tutuc, *Datoria publică a României* în *Enciclopedia României*, vol. IV, pp. 799–800.

După 1880, contractarea creditelor externe ale României avea să se deruleze prin intermediul sindicatului format din bănci germane (Diskonto Gesellschaft, Bleichröder) și franceze Paribas, Société Générale, Comptoir d'Escompte ș.a), în care rolul hegemon revenea grupului Diskonto. Titlurile de rentă erau plasate în Germania, Franța, și – într-o măsură mai mică – în alte țări, ca și în România.

¹ *Criza datoriei externe în Europa sud-estică la cumpăna secolelor XIX-XX*, în „Revista Istorică”, tom IV, 1993, 3-4, p. 305–320.

Modul de utilizare al împrumuturilor externe corespundea, în linii generale, atât principalelor obiective economice, sociale și politice ale României la sfârșitul secolului al XIX-lea, cât și unor nevoi financiare conjuncturale.

85,2	milioane lei pentru întreținerea aparatului de stat
360,9	milioane lei pentru construirea de căi ferate
404,8	milioane lei pentru alte investiții social – economice
199,5	milioane lei pentru cheltuieli militare
619,2	milioane lei pentru conversiunea / rambursarea unor împrumuturi anterioare

1.669,6 milioane lei total net împrumuturi externe

Se constată că o parte considerabilă a capitalului extern împrumutat a fost alocată unor scopuri neproductive – întreținerea aparatului de stat și cheltuieli militare. Acestea, asociate diferenței dintre valoarea nominală și cea netă a împrumuturilor externe depășind laolaltă 520 milioane lei, au reprezentat principala cauză a cronicizării deficitelor financiare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și, în perspectivă, a crizei externe de la cumpăna secolelor XIX–XX.

85,2	milioane lei pentru întreținerea aparatului de stat
199,5	milioane lei pentru cheltuieli militare
235,4	milioane lei diferența între valoarea nominală și cea netă a capitalului extern împrumutat

520,1 milioane lei

Riscul apariției unei crize financiare avea să fie agravat la sfârșitul secolului al XIX-lea de practica guvernanților de a lega efectuarea investițiilor social-economice, ca și a altor cheltuieli bugetare extraordinare, în mod precumpănitor sau exclusiv, de obținerea unei creditări externe prin emisiuni de bonuri de tezaur, ce erau periodic consolidate. În cazul unei deteriorări a condițiilor de creditare externă ori a unei diminuări drastice a veniturilor bugetare, consolidarea datoriei flotante putea provoca o criză financiară de proporții, iar finanțarea lucrărilor în curs de realizare era, după caz, amânată sau suspendată.

Ori, tocmai o situație de acest fel avea să apară la începutul anului 1899. Sub acțiunea concertată a unor cauze diverse (declanșarea războiului anglo – bur, criza industrială din Rusia, criza creditului în Germania, Belgia și alte țări), posibilitățile de export de capital s-au îngustat și rata dobânzii a crescut la Londra până la cca. 4,8%, iar la Berlin până la 6%. Bancherii parizieni au fost, în schimb, puțin afectați de aceste evoluții, fapt ce avea să provoace mari fricțiuni între exportatorii de capital francezi și germani.

La sfârșitul anului 1898, statul român a efectuat o operațiune masivă de conversiune a datoriei externe, care a cuprins titluri de rentă în valoare de peste 100 milioane lei. Încurajat de rezultatul conversiunii, guvernul național – liberal condus de D. A. Sturdza a continuat practica de finanțare a investițiilor în curs prin

intermediul creditării externe. Între octombrie 1898 și ianuarie 1899 au fost emise bonuri de tezaur în valoare de 30 milioane lei, subscrise în mare parte de grupul Diskonto.

Creșterea ratei dobânzii pe piețele europene ale capitalului de împrumut începând din ianuarie – februarie 1899 impunea consolidarea bonurilor de tezaur. Cum piața pariziană dispunea la acel moment de mari lichidități, guvernul a împuternicit mai mulți intermediari să sondeze posibilitățile unui împrumut extern pe lângă principalele bănci pariziene. Sondajele s-au desfășurat în februarie – martie 1899, fără să se finalizeze favorabil. Guvernul a păstrat confidențialitatea acestor negocieri, totuși una dintre împuterniciri, semnată de G. C. (Gogu) Cantacuzino și G. Pallade, a ajuns mai târziu în mâinile omului politic conservator N. Filipescu. Era vorba despre împuternicirea acordată lui Jules Brun, publicist (!), de a efectua sondaje preliminare pe lângă bănci pariziene². Autenticitatea împuternicirii, pe care Filipescu a prezentat-o în Adunarea Deputaților, nu a fost contestată nici pe loc de G. Pallade (care era prezent în sală) și nici ulterior de acesta sau de alți membri ai cabinetului D. A. Sturza.

După eșecul acestor sondaje, guvernul național – liberal intenționa să examineze posibilitățile unui împrumut extern de la grupul Diskonto. Nu avea să se ajungă la negocieri concrete, întrucât bancherii germani nu recomandau un împrumut extern în acel moment. „Negociațiunile pentru împrumut nu fuseseră încă aranjate”, raporta ministrul român la Berlin, Alexandru Beldiman, puțin mai târziu. „A fost numai chestiunea necesității unui împrumut în acest an. Era vorba de a se alege momentul oportun”³.

Bugetul pe exercițiul financiar 1899 – 1900, adoptat în Parlament în martie 1899, era echilibrat, prevăzând la capitolul venituri 228,8 milioane lei, iar la cel de cheltuieli 227,5 milioane lei. La începutul lunii aprilie 1899, datoria flotantă atingea 65 milioane lei, iar creditele extraordinare pentru lucrări în curs pe anul financiar 1899 – 1900 erau estimate între 63 și 85 milioane lei⁴. Guvernul național – liberal a demisionat la 11/23 aprilie 1899, înainte de a putea finaliza vreo acțiune concretă pentru consolidarea uriașei datorii flotante.

În aceeași zi, pe când aștepta să fie chemat la Palat pentru a fi investit prim-ministru, liderul conservator Lascăr Catargiu înceta din viață. O reuniune de urgență a conducerii acestui partid îl desemna lider pe Gh. Gr. Cantacuzino și nu pe junimistul P. P. Carp, care se considera cel mai îndreptățit să preia succesiunea lui Lascăr Catargiu. În noul guvern, premierul Gh. Gr. Cantacuzino era și titular la Interne, Ion Lahovari la Externe, iar Take Ionescu la Instrucțiune Publică și Culte. Portofoliul Finanțelor revenise generalului Gheorghe Manu, om politic puțin versat în domeniu. P. P. Carp, exprimându-se mai indulgent la adresa lui, îl

² Desbaterile Adunării Deputaților citat în continuare D. A. D.), 1899–1900, nr. 8, ședința din 25 noiembrie 1899, p. 37.

³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond 21, Rapoarte politice de la Berlin, 1898–1904 (citat în continuare Arh. M.A.E., Fond 21), fila 42. Corespondența în original este în limba franceză.

⁴ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, București, 1913, p. 305.

ocotea , nu atât de competent în judecarea stării piețelor financiare din Europa”⁵, în timp ce Titu Maiorescu îl califica, sever, drept „un neofit fără pricepere”⁶.

Imediat după instalare, ministrul de externe Ion Lahovari i-a cerut lui Al Beldiman să îl informeze asupra poziției sindicatului bancar condus de Diskonto față de posibilitatea unui împrumut într-o perspectivă apropiată. Diplomatul român a punea la 23 aprilie/5 mai 1899: „L-am văzut pe Hansemann [director la Diskonto – n.a.]. După părerea lui, momentul actual nu este deloc favorabil unui împrumut imediat. Va examina situația financiară cu ceilalți membri ai sindicatului pentru a ne putea indica aproximativ epoca la care emisiunea unui împrumut ar avea mai multe șanse de succes. În așteptare, recomandă mult să strângem pe cât posibil cheltuielile extraordinare”⁷. Sindicatul bancar nu considera, așadar, util să înceapă negocieri pentru consolidarea datoriei flotante, limitându-se la a face unele recomandări cu caracter general.

Din însă cinarea cabinetului, Gh. Manu se consultă cu fruntașul național-liberal Emil Costinescu, în calitatea acestuia de director al Băncii Generale Române, ce făcea parte din grupul Diskonto. Cunoscând răspunsul bancherilor de la Berlin, Costinescu se feri să își asume vreun angajament concret.

Deși sondajele efectuate erau departe de a fi încurajatoare, ministrul român de finanțe a continuat demersurile pe lângă grupul Diskonto în vederea contractării unui împrumut de 150–160 milioane lei, necesar stingerii datoriei flotante și finanțării lucrărilor în curs. În scrisoarea de răspuns din 18 mai st.n., bancherul german solicită o amânare a răspunsului⁸.

În cursul lunilor iunie și iulie 1899 a avut loc un nou schimb de scrisori între guvernul român și grupul Diskonto. La cererea lui Manu de a cunoaște poziția băncilor franceze membre ale sindicatului față de împrumutul solicitat, Hansemann răspundea descurajant la 26 iulie st.n.: „Piața franceză nu este în măsură să absoarbă material [titluri de rentă n.a.] de oarecare însemnătate; din acest motiv, prietenii noștri din Paris au dat sfatul să amânăm până la toamnă orice apel la acea piață”⁹. Bancherul german se consultase de câteva ori cu partenerii francezi membri ai sindicatului (Paribas, Société Générale, Comptoir d’Escompte), care au declinat categoric orice participare la împrumut.

Mai mult decât atât: cotarea eventualului împrumut acordat de băncile germane la bursa din Paris – o operațiune de rutină în cazul împrumuturilor anterioare – era condiționată acum de modul de rezolvare a așa-numitei „afaceri Hallier”. Antreprenorul francez Hallier preluase, printr-un contract încheiat în martie 1896, lucrările de modernizare și extindere a portului Constanța. El a abandonat însă lucrările, a pretins despăgubiri – vădit disproportionale – în valoare de 18 milioane lei și a cerut judecarea pretențiilor sale nu de instanțele românești –

⁵ D.A.D., 1901-1902, nr. 26, ședința din 1 februarie 1902, p. 419.

Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, jurnal 20, f. 130-131.

Arh. M.A.E., Fond 21, f. 43. Reprodus în D.A.D., 1899-1900, nr. 65, ședința din 18 martie 1900, p. 1159 fără indicarea sursei.

⁸ D.A.D., 1899-1900, nr. 65 ședința din 18 martie 1900, p. 1159.

Idem

așa cum se angajase prin contractul încheiat în 1896 –, ci de un tribunal arbitral¹⁰. Pretențiile lui Hallier au indignat o mare parte a opiniei publice românești, ceea ce determinase guvernul să nu le dea curs.

Poziția băncilor franceze în această problemă era inspirată, dincolo de interese strict financiare, de diplomația franceză, sensibilă la strânsa cooperare politică și comercială dintre România și Germania. Așa cum reiese din corespondența diplomatică purtată între A. Henry, ministrul Franței la București și guvernul francez, acordarea unor împrumuturi masive din partea băncilor franceze urma să fie condiționată de satisfacerea a două condiții principale:

1. Negocierile să se poarte direct între guvernul român și băncile franceze, și nu prin intermediul grupului Diskonto, al cărui rol în cadrul sindicatului bancar urma să fie diminuat.

2. Acordarea unor concesiuni și lucrări publice rentabile unor grupuri industriale franceze legate de băncile contractante., ca și a unor furnituri militare importante¹¹.

Îndeplinirea celor două condiții ar fi presupus, în fapt, reorientarea politico-militară și economică a României dinspre Puterile Centrale înspre Franța și aliații ei, demers neacceptat de către rege și principalele forțe politice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Pe de altă parte, grupul Diskonto era interesat din rațiuni financiare în plasarea pe piața franceză a unei cote din împrumuturile externe românești, dar nu era dispus să renunțe la situația de principal partener economic extern al României.

La efectele crizei financiare și economice resimțite pe aproape întregul continent european s-a adăugat în România – ca, de altminteri, și în Bulgaria, dar într-o măsură mai mică – o secetă prelungită (nu a plouat aproape deloc timp de zece luni). Agravarea situației agricole a determinat guvernul să solicite un credit extraordinar de 2 milioane lei pentru achiziționarea de fân. N. Flea, ministrul agriculturii și domeniilor, a contractat în mai–iunie 1899 cca. 9 mii vagoane de fân în valoare totală de peste 6 milioane lei, depășind astfel cu mult suma autorizată de Parlament. Achizițiile s-au făcut în mare grabă de la diverși intermediari, ce au oferit comisioane substanțiale, fapt încriminat zgomotos de opoziție. În plus, fânul s-a dovedit de calitate foarte proastă. Când, pe la sfârșitul lunii iulie, a început în sfârșit să plouă, au fost decomandate cca. 2.400 vagoane de fân ce nu apucaseră să fie transportate, pentru care s-au plătit despăgubiri de peste 800 mii lei.

Prin întreaga acțiune, denotând incompetență și chiar incorectitudine, se irosise banul public fără mare folos într-o perioadă de curată criză. „Fânul lui Flea” devenise un subiect favorit pentru ironii sau, după caz, reflecții triste¹². Cu toate acestea, ministrul agriculturii și domeniilor pretindea că măsurile sale preveniseră o acutizare a crizei. Făcând bilanțul operațiunii într-o ședință de

¹⁰ A se vedea și *Istoricul afacerii Hallier*, în „Adevărul” din 2 martie 1899.

¹¹ *Documents diplomatiques français (1871-1914)*, deuxième série (1902-1911), tome premier, Paris, 1930, nr. 57 și 531 și tome second, Paris, 1931, nr. 100 și 112.

¹² I. Bulci, *Lumea românească la 1900*, București, 1984, p. 166.

guvern din noiembrie 1899, el a afirmat că ar fi economisit contravaloarea a cca. 6 mii vagoane cu fân, la care antreprenorii au renunțat fără a pretinde despăgubiri¹³.

În cursul lunii august ministrul român de finanțe, Gh. Manu, s-a întâlnit în Germania cu Hansemann, căruia i-a repetat dorința de contractare urgentă a împrumutului. La solicitarea sa, bancherul german a convocat pentru un „schimb de vederi” pe principalii membri ai sindicatului bancar la Bruxelles la 2/14 septembrie 1899. Câteva zile mai târziu, la 6/18 septembrie, bancherii și-au făcut cunoscute condițiile în care ar fi fost dispuși să acorde României împrumutul solicitat. Valoarea nominală avea să fie de 175 milioane lei, curs 93,5%, comision 1,5%, rata dobânzii 5% și nu 4% ca în cazul ultimelor împrumuturi, durata 60 de ani. Bancherii urmau să preia ferm jumătate din valoarea nominală și opțional cealaltă jumătate; guvernul român se obliga să nu mai contracteze nici un împrumut în următorii trei ani¹⁴. În încheiere, bancherii apreciau că emisiunea titlurilor de rentă ale împrumuturilor putea avea loc numai după normalizarea situației politice internaționale, respectiv dezamorsarea conflictului anglo-bur¹⁵.

Formulate la insistențele guvernului român, aceste condiții erau menite mai degrabă să-i descurajeze intențiile de împrumut în acel moment. Totuși nu s-a întâmplat așa: sub presiunea gravului dezechilibru financiar, cabinetul conservator s-a declarat de acord cu ele. Ministrul de finanțe a comunicat această hotărâre lui Hansemann cerându-i să treacă la încheierea efectivă a convenției de împrumut. Sindicatul bancar nu avea însă nici un motiv să accelereze contractarea împrumutului: nu existau indicii ale unei redresări iminente a situației pe piețele de capital europene, iar situația financiară a statului român continua să se deterioreze.

Soluțiile oferite de guvernul conservator pentru depășirea crizei financiare au vizat sporirea sarcinilor fiscale și continuarea emisiunii de bonuri de tezaur.

Între iunie și noiembrie 1899 a fost legiferată sporirea impozitelor directe cu cca. 7,5 milioane lei, iar a celor indirecte cu 10 – 12 milioane lei. Între acestea din urmă, se numărau majorările de taxe la monopolurile statului – tutun, spirtoase, zahăr, taxă de timbru și altele. Răspunzând în numele guvernului la atacurile opoziției parlamentare privind înăsprirea excesivă a fiscalității, Take Ionescu aprecia ca pozitivă această soluție. „... Ca curaj de guvernare, ca sentiment al datoriei și ca slujbă adusă țării, am înscris o pagină pe care dorim din suflet să fie în stare și alții s-o înscrie. Noi credem că ne-am făcut datoria bărbătește...”¹⁶, opina frunzașul conservator.

Nivelul datoriei flotante a trecut de la 65 milioane lei în aprilie 1899 la 145 milioane lei la sfârșitul lunii octombrie 1899. Bonurile de tezaur au fost

¹³ Arhivele Statului București, Fond Președinția Consiliului de Miniștri (citată în continuare Arh. St. Buc., Fond Preș. Cons. Min.), dosar 40/1899, f. 145.

¹⁴ D.A.D., 1899-1900, nr. 65, ședința din 18 martie 1900, p. 1159 – 1160.

¹⁵ Idem.

¹⁶ D.A.D., 1899 – 1900, nr. 16, ședința din 4 decembrie 1899, p. 149. Vczi și M. Iosa, Tr. Lungu, *Viața politică în România 1899 – 1910*, București, 1977, p. 55.

subscrise de 11 bănci sau instituții publice din țară și străinătate, prezentate mai jos:

Diskonto – Berlin	75.410.303,55 lei
Banca Hambro – Londra	1.279.420,50 lei
Banca Generală Română	11.818.354,70 lei
Banca României Ltd.	8.070.697,50 lei
Creditul Belgo-Român	2.021.750,00 lei
Banca Marmorosch Blank	16.327.334,50 lei
Banca Jeschek	7.005.114,25 lei
Banca Națională a României	8.070.697,50 lei
Instituții publice românești	14.579.302,50 lei
(Casa de Depuneri și Consemnațiuni Primăria București, Direcția Generală a Poștelor)	
TOTAL	144.582.975,00 lei¹⁷

Se constată că cca. 61% din totalul datoriei flotante a fost contractat cu grupul Diskonto sau bănci controlate de acesta (Hambro, Banca Generală Română), cca. 22% la bănci autohtone cu capital majoritar străin și doar cca. 17% la Banca Națională a României și instituții publice autohtone.

Evoluția situației financiare a României s-a reflectat și în scăderea cursului la titlurile de rentă ale împrumuturilor externe românești emise în anii 1880 și 1890. Obligațiunile 5%, care cotau înainte la paritate, au pierdut 2,5 – 4%, în timp ce obligațiunile 4%, care cotau subparitar, au pierdut alte 6 – 7%.

Tabelul 2

Evoluția cursului la titlurile de rentă românești în 1899

Împrumutul	Curs ian. 1899	Curs oct. 1899
Împrumut extern 4% din 1899	92	84,5
Împrumut extern 4% din 1890	92	86
Împrumut extern 5% din 1881–1888	100,5	96,5
Împrumut extern 5% din 1893	100	97,5

Sursa: Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, p. 306.

Continuând demersurile în vederea lansării unui împrumut extern, guvernul român a sondat la mijlocul lunii septembrie și posibilitățile existente pe piața franceză, eventual și pe cea britanică, dar bancherii parizieni și londonezi și-au exprimat rezervele cele mai serioase. Eșecul acestor sondaje, devenit cunoscut

¹⁷ Arhiva Băncii Naționale a României (citată în continuare Arh. B. N.R.). Procese-verbale ale Consiliului de Administrație, iunie 1899 septembrie 1900, f. 82. Situația creditorilor pe bonuri de tezaur este reprodusă la Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei...*, p. 314, fără indicarea sursei.

sindicatului bancar, a slăbit și mai mult poziția statului român în perspectiva negocierii unui împrumut. De altminteri, încă din 20 septembrie st. n. 1899, Hansemann scria guvernului român: „Trebuie să vă fac atent că la conferința de la Bruxelles nu a fost luat câtuși de puțin un angajament de a participa la un împrumut de 175 milioane lei. Această afacere a făcut numai obiectul unui schimb de vederi”¹⁸. În încheiere, bancherul german avertiza fără echivoc că nu puteau fi menținute condițiile prezentate de sindicatul bancar cu două săptămâni mai înainte pe motiv că, între timp, situația economică și financiară în Europa ar fi cunoscut o nouă agravare.

Pentru unii oameni politici, apelul la capitalul francez nu făcuse decât să indisponă în mod gratuit pe bancherii germani. „Credeți oare că a fost dibaciu ca după ce la Berlin ați făcut propuneri să faceți și la Paris demersuri...?” întreba retoric Al. Marghiloman. „De aici vine, probabil, răceala cu care toate propunerile d-voastră au fost primite”¹⁹. Acest argument nu era însă acceptat de Take Ionescu. „Ne acuzați, că ne-am adresat și la alte persoane? Apoi puteam să nu ne adresăm?”²⁰. Dar nici acțiunile pripite nu erau de vreun folos.

În urma unei noi solicitări a guvernului român, în octombrie 1899 a fost convocată la Berlin o rundă de negocieri cu principalii membri ai sindicatului bancar. La sugestia regelui a fost investit ca împuternicit la negocieri Ion Kalinderu, administratorul Domeniilor Coroanei, care rezolvase onorabil la Berlin diferendul privind căile ferate române în urmă cu două decenii. Dar speranțele că el ar putea, uzând de influența și experiența sa, să amelioreze datele tehnice ale împrumutului aveau să se năruiască foarte curând.

Sindicatul bancar a oferit lui Kalinderu un împrumut în valoare nominală de 175 milioane lei, curs 91%, comision 1,5%, rata dobânzii 5%, constând din bonuri de tezaur (și nu obligațiuni) rambursabile în 5 ani. Acest împrumut întrunea trăsăturile unui credit pe termen scurt, de felul avansurilor pe care sindicatul bancar le făcea frecvent guvernului român.

Datele tehnice ale împrumutului erau și mai puțin favorabile decât cele anunțate la începutul lunii septembrie: cursul de emisiune se reducea de la 92,5% la 91%, iar durata de rambursare de la 60 de ani la 5 ani. Băncile germane urmau să acopere cel puțin două treimi din valoarea nominală. Prin intermediul lui Hansemann, băncile franceze au acceptat, în împrejurări asupra cărora voi stăruii mai jos, să participe la plasarea împrumutului. Acest fapt era util și în perspectiva cotării împrumutului la bursa din Paris.

Kalinderu a comunicat la București proiectul de convenție propus de sindicatul bancar. Gh. Manu a întocmit la 1/13 noiembrie 1899 un raport în care recomanda acceptarea fără modificări a convenției. La ședința de guvern din 4/16 noiembrie²¹, raportul lui Manu este discutat și aprobat, iar ministrul de finanțe este autorizat, prin jurnal al Consiliului de Miniștri, să semneze convenția.

¹⁸ D.A.D., 1899-1900, nr. 65, ședința din 18 martie 1900, p. 1159.

¹⁹ D.A.D., 1899-1900, nr. 11, ședința din 29 noiembrie 1899, p. 80.

²⁰ D.A.D., 1899-1900, nr. 12, ședința din 30 noiembrie 1899, p. 100.

²¹ Arh. St. Buc., Fond. Preș. Cons. Min., dosar 40/1899, f. 22.

Potrivit convenției de împrumut din 7/19 noiembrie 1899²², din valoarea nominală de 175 milioane lei, sindicatul bancar urma să preia în mod ferm 100 milioane lei la data încheierii împrumutului și să își exercite opțiunea asupra restului sumei în trei tranșe: pentru primele 33 milioane lei până la sfârșitul anului 1899, pentru următoarele 23 milioane lei până la sfârșitul lui februarie 1900 și pentru ultimele 19 milioane lei până la 3/16 mai 1900. El avea să își exercite opțiunea înăuntrul termenelor convenite, astfel încât întreaga sumă nominală a împrumutului a fost preluată de sindicat, Guvernul român i-a remis 5 bonuri de tezaur la purtător a câte 35 milioane lei.

Rezultatele financiare ale împrumutului au fost:

177.406.250 lei valoare nominală mărită

154.890.000 lei valoare netă

Rata reală a dobânzii a fost de 8,18%²³.

Suma netă rezultată din împrumut urma să fie folosită pentru achitarea bonurilor de tezaur scadente în valoare de 105 milioane lei, ca și pentru finanțarea altor plăți urgente.

Rambursarea sumei nominale urma să aibă loc integral la 1/14 decembrie 1904, cu dreptul pentru guvernul român de a rambursa bonurile de tezaur înaintea acestei date, fie integral, fie eșalonat prin tragere la sorți.

Din suma nominală a împrumutului, ponderea băncilor germane (Diskonto, Bleichröder, Rothschild) se ridica la 66,75%, iar cea a Băncii Generale Române, la 3%. Ponderea băncilor franceze era de numai 21,5%, restul urmând a fi subscris de Banca Națională a României. Cota de participare rezervată fiecăruia dintre creditori era următoarea²⁴:

Diskonto – Berlin	36,575%
Bleichröder	24,55%
Comptoir d'Escompte	9,200%
Paribas	9,000%
Rothschild – Frankfurt	5,625%
Société Générale	3,300%
Banca Națională a României	8,75%
Banca Generală Română	3,000%

În fapt, cotele de participare la împrumut aveau să fie ușor diferite. Ponderea Băncii Generale Române a fost majorată la 5%, în timp ce aceea a Băncii Naționale a României a fost redusă. La ședința Consiliului de Administrație al

²² Textul original al convenției de împrumut la Arh. St. Buc., Fond Ministerul Finanțelor, Inventarul de Arhiva Direcției Datoriei Publice pe anii 1890-1949, dosar 697.

²³ I. Tutuș, *Datoria publică a României în Enciclopedia României*, vol. IV, p. 798.

²⁴ Arh. St. Buc., Fond. Min. Fin., Inventarul de Arhiva Direcției Datoriei Publice pe anii 1890-1949, dosar 697, f. 3.

acesteia din 24 noiembrie /6 decembrie 1899 s-a convenit subscrierea sumei de 395 mii lei la împrumutul recent încheiat²⁵.

Dezbaterile din Adunarea Deputaților pe marginea proiectului de lege referitor la acest împrumut extern s-au desfășurat între 25 – 28 noiembrie / 7 – 10 decembrie 1899, dar referiri la el s-au făcut și în perioada următoare. Discuțiile s-au purtat în jurul a două chestiuni principale: influența tergiversării încheierii împrumutului asupra datelor sale tehnice și, respectiv, atitudinea față de creditele externe și, pe un plan mai larg, față de capitalul străin.

Deputații I. I. C. Brătianu, Em. Porumbaru, senatorul A. Carp și alții criticau sever atât amânarea încheierii împrumutului, cât și caracterul său oneros. M. Ghermani, expertul financiar al junimiștilor și fost ministru de finanțe, demonstra cu argumente cifrice că era convenția de împrumut cea mai păgubitoare din ultimile două decenii. La rândul său, liderul național-liberal D. A. Sturdza o califica, cu altă ocazie, drept o „operațiune dezastruoasă”²⁶.

Caracterul oneros al împrumutului era evident și parlamentarilor conservatori. Evitând să pună în discuție, din interese de partid, responsabilitatea guvernului în această acțiune, unii dintre ei au reproșat bancherilor germani impunerea unor condiții inadmisibile. „Am văzut rea-voință în conversiunea din 1899” declara deputatul Al. Bădărău, adept al lui Take Ionescu. „Să constrângă o țară cu care ai daraveri de 1200 milioane să treacă prin furcile caudine ale unor clauze rușinoase (...) desigur că numai bunăvoință nu înseamnă din partea consorțiului capitaliștilor germani”²⁷.

Alți frunțași conservatori, cum erau N. Filipescu și I. Lahovari, reproșau național-liberalilor că nu încheiaseră convenția chiar la începutul anului 1899, când situația piețelor europene ale capitalului de împrumut era comparativ mai bună.

Parlamentarii național-liberali au încriminat și politica economică a conservatorilor, care se baza într-o măsură excesivă pe finanțarea externă. Ori, aceasta implica riscuri, mai ales în situații de criză financiară, arăta I. I. C. Brătianu. „Înainte de a deschide larg granițele noastre capitalurilor străine, în asemenea momente să deschideți bine ochii asupra situațiunii în care ne găsim și să căutăm care sunt garanțiile la care nici un partid n-ar trebui să renunțe”²⁸. El avertiza asupra intensificării penetrației capitalului străin, ca urmare directă a adâncirii crizei financiare. Și E. Costinescu, deși legat prin interese de afaceri de finanța germană, se declara împotriva cronicizării apelului la credite externe. Atât el, cât și I. I. C. Brătianu aduceau în discuție cheltuielile excesive cu lucrările publice finanțate prin împrumuturi externe. Pornind de la faptul că aceste ultime reproșuri erau egal de valabile și pentru guvernarile național-liberale precedente, parlamentarii conservatori contestau seriozitatea criticilor oponenților lor politici.

²⁵ Arh. B. N. R., Procese-verbale ale Consiliului de Administrație, iunie 1899 septembrie 1900, f. 114.

²⁶ D.A.D., 1902-1903, nr. 18, ședința din 3 ianuarie 1903, p. 287.

²⁷ D.A.D., 1900-1901, nr. 4, ședința din 27 noiembrie 1900, p. 52-53.

²⁸ D.A.D., 1899-1900, nr. 8, ședința din 25 noiembrie 1899, p. 33.

Luând cuvântul la încheierea dezbaterilor parlamentare pe marginea împrumutului, ministrul de finanțe Gh. Manu declara că însăși finalizarea convenției reflecta încrederea de care se bucura statul român în rândul creditorilor externi în împrejurările grele ale crizei financiare și economice europene²⁹. Supusă la vot, convenția de împrumut avea să fie adoptată de Parlament.

Prin textul convenției de împrumut, guvernul român își asuma două obligații: 1. să nu folosească creditele pentru lucrări în curs aprobate prin nouă legi speciale, specificate ca atare, încă neconsumate până la acel moment și 2. să nu procedeze, înainte de rambursarea integrală a valorii nominale a împrumutului, și, în orice caz, nu înainte de 1/14 decembrie 1902, la contractarea altui împrumut extern sau intern, ori la emisiunea unor bonuri de tezaur, exceptându-se cazuri de forță majoră, cum erau războiul sau calamitățile naturale.

Dar criticile cele mai severe priveau condițiile confidențiale pe care guvernul fusese silit să le accepte cu ocazia tratativelor în vederea împrumutului. Acestea ar fi constat, potrivit celor avansate de diverse ziare ale timpului³⁰, din: reglementarea „afacerii Hallier” într-o manieră convenabilă pentru antreprenorul francez, modificarea legislației pentru stimularea investițiilor străine în economie eventual acordarea unor concesiuni rentabile grupul Diskonto, și aprobarea instalării de către o firmă germană a unui cablu maritim între Constanța și Istanbul. Nici una din aceste clauze nu era menționată, fie și într-o formă indirectă, în textul convenției, dar guvernul român avea să acționeze în sensul îndeplinirii lor în perioada următoare.

În toiul controverselor publice pe marginea clauzelor confidențiale ale convenției de împrumut, la 14/26 decembrie 1899 primul ministru Gh. Gr. Cantacuzino a suferit o congestie cerebrală și a plecat în străinătate pentru a-și reface sănătatea. În această situație, generalul Gh. Manu a preluat, cu titlu interimar, șefia cabinetului și a trecut titular la Interne, în vreme ce Take Ionescu a preluat portofoliul Finanțelor. Remanierea a evitat în extremis demisia cabinetului cerută atât de național-liberali, cât și de junimiști. Dar chiar și după reinstalarea la conducere a lui Gh. Gr. Cantacuzino în martie 1900, P. P. Carp continua să pretindă pentru sine funcția de prim-ministru.

Între timp, printr-un proiect de lege din decembrie 1899, guvernul român și-a dat asentimentul pentru reglementarea „afacerii Hallier” prin constituirea unui tribunal arbitral, adică axat ceea ce solicitase, până atunci fără succes, antreprenorul francez. Parlamentarii junimiști și național-liberali criticau cu asprime pasul înapoi făcut de guvern. Cu sprijinul majorității conservatoare, proiectul de lege prevăzând instituirea tribunalului arbitral a fost adoptat în ambele Camere al Parlamentului.

În seara zilei de 16/28 decembrie 1899, la puțin timp după adoptarea acestui controversat proiect de lege în Adunarea Deputaților, Ion Lahovari i-a expediat lui Beldiman o telegramă cu următorul cuprins: „Anunțați vă rog pe Hansemann că

²⁹ Ibidem.

³⁰ „Adevărul” din 6 martie 1900; „L’Independence Roumaine” din 14 martie 1900.

legea privind tranzația Hallier a fost votată ieri în Camera Deputaților și va fi depusă azi la Senat”³¹.

O zi mai târziu, o altă telegramă era trimisă către legația României din Berlin: „Anunțați pe Hansemann că tranzația Hallier votată definitiv astăzi de către Senat”³².

Într-o scrisoare referitoare la negocierile împrumutului din 1899 adresată de Al. Beldiman lui D. A. Sturdza se menționa, între altele: „Hansemann m-a informat că băncile pariziene făcând parte din sindicatul nostru au refuzat participarea lor la împrumut în urma intervenției directe a ministrului afacerilor străine francez, care le-a interzis să dea concurs financiar României, dar că Hansemann este decis să țină piept acestor pretenții exorbitante”³³.

Din telegramele reproduse mai sus, nefolosite până acum în istoriografie, coroborate cu informațiile furnizate de Al. Beldiman, rezultă că Hansemann avusese un rol esențial în finalizarea negocierilor. Având acceptarea de către guvernul român a ansamblului clauzelor confidențiale (dintre care majoritatea interesau grupul Diskonto) el a garantat bancherilor francezi instituirea tribunalului arbitral în „afacerea Hallier”. Oferind această asigurare, el le-a depășit reticențele (le „ținu piept”) și le-a obținut participarea la împrumut. Lahovari îl informa prompt despre instituirea tribunalului arbitral, pentru ca bancherul german să facă cunoscut acest fapt și băncilor franceze interesate.

Spre a limpezi motivele care au determinat guvernul să accepte formula arbitrajului, mai mulți parlamentari junimiști și național-liberali, între care Titu Maiorescu, P. S. Aurelian și Em. Porumbaru, au cerut o anchetă parlamentară care să cerceteze, pe bază de acte, dacă acestea erau legate de participarea la împrumutul din noiembrie 1899 a băncilor franceze, după ce ele se derobaseră anterior de la orice angajament în acest sens³⁴. Premierul Gh. Gr. Cantacuzino refuza însă constituirea comisiei de anchetă parlamentară, pe motiv că acțiunea guvernului avusese un caracter strict confidențial. Abia la începutul lui martie 1900, în cursul unor noi schimburi de replici tăioase în Camera Deputaților, Take Ionescu a admis că „acest arbitraj a fost o inexorabilă fatalitate”³⁵ ceea ce echivala cu recunoașterea asumării unor obligații în acest sens. O declarație similară a făcut în Senat ministrul de Externe, Ion Lahovari³⁶.

La sfârșitul lunii februarie 1900 s-a constituit tribunalul arbitral care urma să se pronunțe asupra pretențiilor formulate de Hallier. Acesta apelase la serviciile cunoscutului avocat și om politic Raymond Poincaré, viitor președinte (1913 – 1920) și de mai multe ori prim-ministru al Franței, precum și la ale avocatului român Constantin Nacu, om politic național-liberal, aflat într-o postură ingrată, dată fiind poziția de ostilitate a partidului său față de desfășurarea procesului. De

³¹ Arh. M.A.E., Fond 21, f. 47.

³² Ibidem, f. 48.

³³ B.A.R., Msse, fond corespondență Al. Beldiman – D.A. Sturdza, doc. 121379.

³⁴ Titu Maiorescu, *loc. cit.*, jurnal 21, f. 23.

³⁵ D.A.D., 1899-1900, nr. 52, ședința din 2 martie 1900, p. 920.

³⁶ Desbaterile Senatului, 1899-1900, nr. 67, ședința din 29 martie 1900, p. 1130.

altminteri, el avea să se și retragă din proces. Diplomația franceză sprijinea laș poziția lui Hallier, fapt ce irita o dată mai mult opinia publică românească. Manifestațiile împotriva procesului se țineau lanț, iar comentariile ziarelor erau dintre cele mai acide. Prin sentința tribunalului arbitral, antreprenorul francez primea suma de 6,2 milioane lei, adică de trei ori mai puțin decât ceruse (18 milioane lei)³⁷ și de aproape două ori mai mult decât îi oferise statul român (3,5 milioane lei).

Acțiunile guvernului român pentru materializarea celorlalte angajamente confidențiale ale sale, decurgând din împrumutul din noiembrie 1899, nu aveau să se bucure de o vâlvă comparabilă cu „afacerea Hallier”. În ianuarie 1900 a fost adus în Parlament un proiect de lege privind construirea și exploatarea unor căi ferate private, prin care se încuraja pătrunderea capitalului străin, atât în domeniul transportului feroviar, cât și al unor sectoare învecinate. Deși criticat violent de deputații național-liberali – ca fiind un mare regres după răscumpărarea cu succes a rețelei feroviare – proiectul avea să fie adoptat. Aproape simultan, Take Ionescu, devenit de curând ministru de finanțe, a introdus un proiect de lege privind concesionarea monopolului hârtiei de țigarete, dar pentru moment discutarea sa a fost amânată. Cât privește cablul submarin între Constanța și Istanbul, acesta avea să fie instalat în anul 1905.

Contractarea împrumutului extern din noiembrie 1899 nu a fost în măsură să amelioreze durabil situația financiară a statului român. Dimpotrivă, pe fondul agravării crizei agricole și comerciale, a creșterii deficitului bugetar aceasta a continuat să se deterioreze în tot cursul anului 1900. Ineficiența măsurilor adoptate de conservatori pentru soluționarea crizei aveau să contribuie atât la deteriorarea climatului social, cât și la accentuarea instabilității politice și să determine, în cele din urmă, revenirea la putere a național-liberalilor în februarie 1901. Aplicând un program bazat în mare măsură pe economii și împrumuturi interne, aceștia au reușit, în condiții internaționale favorabile, depășirea graduală a crizei datoriei externe până către mijlocul anului 1903.

THE EXTERNAL LOAN TO ROMANIA IN 1899

Abstract

As in the case of several other south-eastern European countries at the turn of the century, Romania was experiencing severe economic and financial instability. One of its main expressions was to be the crisis of the external loan which would occur in the years 1899 – 1903.

Circumstances under which this loan was contracted in 1899, its clauses and immediate impact are being examined. These preliminary developments of the above mentioned crisis are considered to be of huge importance owing to the fact that they highlighted the economic fragility of the country together with its

³⁷ I. Bulci, *op. cit.*, p. 174-177.

dependency upon the international financial background. The loan was contracted with the main external creditors of the country – the German banking group *Disconto Gesellschaft*, *Bleichröder* and the French banks *Paribas*, *Société Générale* and *Comptoir d'Escompte*. The contracting of the loan failed to give a consistent solution to the economic and financial crisis of the country which would continue to deepen in the years to come while fostering social turmoil and political instability.

The present paper provides highlights based on funds from the following archives:

- Arhivele Statului Bucureşti, the fund „Preşedinţia Consiliului de Miniştri”, dossier no. 40, concerning the attitude of the Government toward the loan convention; the fund „Ministerul Finanţelor”, dossier No. 697, concerning the text of the convention;

- Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, the fund No. 21, concerning the negotiation of the loan and the attitude of the German and French bankers (in correlation with the correspondence preserved at *Biblioteca Academiei Române*, the fund „Manuscrise”);

- Arhiva Băncii Naţionale a României, „Procese Verbale al Consiliului de Administraţie”, June 1899 – September 1900, concerning the participation of the Bank in the contracting of the loan.

FINANȚA FRANCEZĂ ÎN SUD-ESTUL EUROPEI (1900–1914) (II)

DANIELA BUȘĂ

Intrată în sfera de influență politică și economică a Austro-Ungariei încă din 1881, *Serbia* a constituit și un teren propice nu numai de afirmare dar și de preponderență a capitalului francez. Băncile pariziene Banque Imperiale Ottomane și Société Financière d'Orient, ce alcătuiau grupul Naville, în colaborare cu finanța germană reprezentată prin Berliner Handels-Gesellschaft și Bank Bethmann und Brüder, cărora li se adăuga și o mică participare austriacă au colaborat la emiterea celor mai multe împrumuturi solicitate de guvernul sârb la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Finanța germană părea a deține o poziție mai solidă, consolidată și prin acordul de la Karlsbad din iunie 1895 ce-i oferise o participare sporită la împrumutul sârb din același an⁸⁴. De asemenea, ea obținuse reprezentare egală cu finanța franceză (un delegat) în administrația monopolurilor, creată tot atunci pentru a garanta creditul. Refuzul Parisului în 1897 de a admite la bursă în totalitate titlurile de împrumut ale Belgradului întăreau poziția finanței germane pe piața sârbă⁸⁵. Era momentul ca aceasta să-și impună supremația. Dar încercarea din 1899 a eșuat⁸⁶.

Băncile franceze și germane, cărora li s-a adăugat cu o contribuție modestă și finanța austriacă, au participat și la emiterea împrumutului din 1902. Cea mai mare parte a venit grupului Naville (grupul german deținea 10%), cca. 60 milioane de franci în titluri fiind plasate la Paris⁸⁷. Cu aceasta datoria externă a Serbiei se ridica la 645 milioane franci⁸⁸.

⁸⁴ Pentru detalii privind acordul de la Karlsbad vezi: A. Andreadis, *Les controls financiers internationaux*, Paris, 1925, p. 74; Robert Păiușan, *op. cit.*, p. 307-308.

⁸⁵ Raymond Poidevin, *Les intérêts financiers français et allemands en Serbie de 1895 à 1914*, în „Revue historique”, juillet-septembre, 1964, p. 51.

⁸⁶ În 1899 banca vieneză Union bank se oferea să emită către Belgrad un împrumut de 30 milioane franci, garantat cu rețeaua de căi ferate ale Serbiei ce constituise obiect garant și pentru împrumutul din 1895. Cum finanța austriacă destul de slabă nu ar fi putut participa fără ajutorul celei germane și cum băncile germane nu au protestat deși interesele lor păreau a fi prejudiciate prin oferta de mai sus, se întreveade adevăratul scop al ofertei și anume acela de a elimina Franța de pe piața sârbă. Inițiativa austro-germană a eșuat, Berliner Handels-Gesellschaft, Banque Imperiale Privilegiée des Pays Autrichiens și Banque Imperiale Ottomane au semnat în aprilie 1899 un contract ce stipula unirea intereselor în Serbia.

⁸⁷ Raymond Poidevin, *op. cit.*, p. 54.

⁸⁸ Miloch Simitch, *La dette publique de la Serbie de l'origine à la guerre de 1914*, Paris, 1925, p. 62.

Instabilitatea internă, scandalurile de la Curte, politica externă înfeudată total Vienci, făceau ca Franța să privească cu prudență propunerile de împrumut ale Belgradului. În plus, în cercurile financiare franceze mai exista și opinia că finanța germană ar urmări plasarea pe piața Parisului de titluri ale împrumutului sârb considerate ncrentabile. Pe de altă parte avântul industrial înregistrat de Germania determinase o creștere a interesului grupărilor financiare germane pentru altfel de investiții decât împrumuturile de stat, iar legea bursei cauzase serioase neliniști în legătură cu plasamentele în străinătate. În aceste condiții Berliner Handels-Gesellschaft era interesată să plaseze la bursa pariziană o mare parte a pachetului său de acțiuni sârbești⁸⁹. Reușește acest lucru după 1902, Franța devenind astfel principala deținătoare de fonduri sârbești.

După lovitura de stat din 1903 noua dinastie Karadjordjević, exprimând interesele burgheziei comerciale și ale tinerei burghezii industriale se orientează tot mai mult spre blocul ruso-francez, ce-i oferea emanciparea economică de sub tutela sufocantă a Austro-Ungariei⁹⁰. Încurajată de noua orientare a Serbiei, Rusia, ocupată în Extremul Orient în războiul cu Japonia, a sprijinit pe aliata sa Franța să acționeze cu siguranță și fermitate nu numai în Serbia dar și în Balcani⁹¹. Cât privește Franța, ea se bizaia pe forța financiară cât și pe alianța cu Marea Britanie din 1904.

Reluând mai vechi oferte și animat de dorința de desprindere cât mai rapidă de dubla monarhie⁹², cabinetul Guici avansa Franței în mai 1904, propunerea unui împrumut în valoare de 30 milioane franci din care 20 milioane să reprezinte comenzi de armament. Dat fiind rezerva manifestată însă de oficialitățile politice franceze, bancherii parizieni trec la acțiune încheind la 12 decembrie 1904 o înțelegere cu cei germani privind colaborarea în Serbia. Proporția participării era de 40% pentru grupul Naville, 30% pentru Berliner Handels-Gesellschaft și 30% pentru Credit Foncier Autrichien. Comenzile de armament, indispensabile acceptării împrumutului, constau în tunuri furnizate de firma Creusot, materiale de artilerie furnizate de Krupp și puști comandate industriei austriece⁹³.

Finanța franceză a reușit să se impună definitiv pe piața sârbă în 1906. Deși interesele sale păreau în ianuarie 1906 serios amenințate prin încercarea lui Berliner Handels-Gesellschaft de a se despărți de grupul Naville și a încheia un cartel cu bănci vieneze, la 16 februarie 1906 grupul francez reușea să se pună de acord cu finanța germană, participând împreună la împrumutul sârb în valoare de 95 de milioane franci. Pentru prima dată cota bancherilor francezi era superioară celei a bancherilor germani, 75% față de 25%. Totodată, se inaugura și seria împrumu-

⁸⁹ Raymond Poidevin, *op. cit.*, p. 52.

⁹⁰ D. Djordjević, *op. cit.*, p. 184.

⁹¹ Angelo Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Torino, 1958, p. 73.

⁹² Încă din anii 1900-1901 Serbia tatonase piața franceză pentru admiterea titlurilor sale la Bursa din Paris (obținută în aprilie 1901) și pentru emiterea unui împrumut pe piața franceză în schimbul unor comenzi sigure de material de artilerie. Vezi D.D.F., 2-e serie, t. I, doc. nr. 160, 198, 234; *Ibidem*, t. II, doc. nr. 216, 254, 255, 257, 406, 451, 493. Acordul comercial sârbo-austro-ungar, semnat în 1881 și reînnoit în 1892, a fost denunțat de Belgrad în 1905.

⁹³ Raymond Poidevin, *op. cit.*, p. 55-56.

turilor destinate finanțării furnizării de arme de la firmele franceze⁹⁴. Orientarea spre Antantă a guvernului sârb începea să se contureze.

Anexarea Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria în 1908 nu numai că a impulsionat acțiunile de rezistență ale slavilor sudici aflați în componența monarhiei, readucând în actualitate rolul Serbiei în unirea lor, dar a prilejuit și schimbări de atitudine din partea unora dintre marile puteri față de regatul sârb. Astfel, Marea Britanie a început să acorde importanță revendicărilor slavilor sudici ca o contrapondere la politica austro-ungară și germană ce-i periclita pozițiile în Mediterana și Orientul Apropiat. La rândul-i, Franța se arăta tot mai interesată de consolidarea poziției economice și politice. Totuși, în cercurile politice și financiare franceze persista temerea că oricând Serbia putea să se reorienteze spre Viena, cu atât mai mult cu cât moștenitorul tronului habsburgic, arhiducele Franz-Ferdinand plănuia crearea unui regat slav în interiorul monarhiei⁹⁵. Pentru a înlătura această eventualitate, diplomația franceză s-a gândit la o apropiere, o alinață între statele balcanice, mai ales între Belgrad și Sofia, realizată în 1911.

În contextul acestor realități și planuri politice un rol însemnat a revenit împrumutului sârb din 1909 în valoare de 150 milioane franci din care 3/4, adică 112,5 milioane franci erau subscrise de băncile franceze, în special Banque Ottomane și 1/4 adică 37,5 milioane franci de băncile germane⁹⁶. În baza înțelegerii între parteneri, Serbia trebuia să achiziționeze armament de la creditorii, proporțional cu participarea fiecăruia. Dar fabricile franceze în frunte cu Schneider-Creusot, legate de marea finanță, au făcut tot posibilul pentru a forța guvernul sârb să contracteze întreaga sumă în Franța, deși concernele germane ofereau prețuri cu 25-30% mai scăzute⁹⁷. Deranjat de lipsa comenzilor, concernul Krupp și-a alăturat protestele de cele ale ministrului sârb de război, nemulțumit la rândul-i de prețul lor ridicat. Numai teama de a nu obliga beneficiarul să caute altă sursă a dus la concesiile din partea firmei Creusot. Acestea constau, potrivit notei expediate de ministrul afacerilor străine francez, Pichon, către reprezentantul Franței la Belgrad în reduceri de preț „până la 2 100 000 pentru cele 15 baterii de munte”⁹⁸. Industria franceză beneficia astfel de comenzi de armament în valoare de 27 461 000 franci, iar cea germană de 3 796 000 franci (puști) la care se adăugau și 10 735 845 franci comenzi de material pentru cale ferată⁹⁹.

Ultima manifestare a înțelegerii financiare franco-germane a fost în 1911 când marile bănci pariziene au alcătuit un grup financiar în scopul conversiunii datoriilor sârbe din 1902, 1906 și 1909. Berliner Handels-Gesellschaft a participat cu 11%.

⁹⁴ L. Aleksić-Pejković, *Odnosi Srbije za Francuskom i Engleskom 1903-1914*, Beograd, 1965, p. 203-207.

⁹⁵ René Girault, *op. cit.*, p. 66-67.

⁹⁶ Simeon Damianov, *Aspects économiques et politique française...*, p. 12.

⁹⁷ Raymond Poidevin, *Les relations économiques et financières entre France et l'Allemagne...*, p. 573.

⁹⁸ D.D.F., 2-e serie, t. XIII, doc. nr. 57, p. 95.

⁹⁹ Raymond Poidevin, *Les intérêts financiers français et allemands...*, p. 61.

Războaiele balcanice au silit Serbia să apeleze la un nou împrumut extern în 1913. În valoare de 250 milioane franci, el a fost semnat la 8 septembrie și emis de Banque Ottomane, Berliner Handels-Gesellschaft respingând oferta. Politicienii germani și în special agenții germani din Serbia au criticat măsura băncii. Cu tot efortul făcut la sfârșitul anului 1913 și începutul anului 1914, finanța germană nu a mai putut participa la un alt împrumut sârb. Finanța franceză ieșise biruitoare. În ajunul primului război mondial datoria externă a Serbiei se ridica la 1140 milioane franci din care 4/5 revenea Franței și 1/5 Germaniei. La Belgrad interesele marilor bănci din Paris erau apărate de doi reprezentanți în Consiliul monopolurilor statului. Finanța franceză controla astfel nu numai creditul sârb, dar și întreaga viață economică și chiar politică a regatului.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea politica Franței față de *Imperiul Otoman* a fost aceeași ca și cea față de țările balcanice: pe de o parte sprijinirea tuturor acțiunilor ce ar fi avut drept urmare o sporire a influenței sale pe plan economico-financiar, iar pe de altă parte eforturi pentru evitarea deschiderii unei crize internaționale. În spiritul celor de mai sus politicienii francezi au încercat în mai multe rânduri să condiționeze acordarea de împrumuturi de aplicarea reformelor la care statul otoman se angajase prin tratatul de pace de la Berlin. Ei s-au lovit însă de opoziția marilor bănci ce nu le împărtășeau opiniile, considerând piața otomană un teren deosebit de avantajos, iar împrumuturile de stat un mijloc de supremație în zonă și de beneficii mari. De altfel, în ultimii ani ai secolului trecut, consolidarea poziției finanței franceze în Imperiul Otoman fusese favorizată de criza statului în general și a finanțelor în special, agravată și de conflictele interne sau externe: răscola din Creta, tulburările din Armenia (1895), războiul cu Grecia (1897).

Până la începutul secolului al XX-lea Franța a fost aproape singurul creditor al Sublimei Porți, participarea germană la împrumuturile din 1881, 1886, 1891, 1898 și 1901 fiind destul de redusă. În virtutea acestui fapt posturile cheie în Consiliul de administrație al Datoriei publice otomane erau ocupate de francezi¹⁰⁰. Creșterea rolului capitalului german mai ales după obținerea în 1902 a concesiunii căii ferate spre Bagdad a sporit pretențiile de ridicare a cotei sale de participare la împrumuturile statului otoman. Astfel, cu prilejul creditelor de stat din 1904, 1908, 1910 și 1914 finanța franceză a fost nevoită să facă față asaltului băncilor berlineze.

Revoluția junilor turci a adus un scurt moment de derută în rândul diplomației franceze ce se temea de periclitarea intereselor Franței în imperiu. În schimb, cercurile de afaceri, departe de a sta în expectativă, au considerat momentul favorabil unei prezențe economice, financiare, politice cât mai substanțiale. Astfel, Banque Ottomane, folosindu-se de mecanismul Datoriei publice otomane, a încuviințat deja un împrumut însoțit de o comandă de armament la fabrica Creusot¹⁰¹.

Rivalitatea franco-germană a sporit în intensitate în 1911 când guvernul otoman făcea publică intenția sa de solicitare a unui nou împrumut. Franța

¹⁰⁰ A. Moravitz, *Les finances de la Turquie*, Paris, 1902, p. 51.

¹⁰¹ Chr. Daneva-Mihova, *La France et les événements aux Balkans en 1908-1911* în „Etudes balkaniques”, nr. 4, 1974, p. 35.

continua să fie singurul creditor, deși finanța germană investise sume însemnate în industria și căile ferate turce. Inițial, guvernul francez a condiționat împrumutul de o serie de reglementări și anume: crearea Curții de Conturi, verificarea tuturor operațiunilor trezorerice de către Banque Ottomane ceea ce echivala cu un control financiar din partea Franței, comenzi de armament la fabricile franceze¹⁰². De asemenea, creditorul interzicea Constantinopolului să comande armament cu fonduri franceze în Germania. În fața refuzului repetat al Parisului de a renunța la pretențiile sale, guvernul otoman a fost nevoit să apeleze la băncile germane. Un consorțiu germano-austro-ungar compus din 32 de instituții bancare¹⁰³ acorda, fără garanții, împrumutul solicitat de Sublima Poartă. În ultimă instanță și băncile franceze renunțaseră la condiții, dar s-a dovedit a fi prea târziu. Era începutul orientării politice a Turciei spre Tripla Alianță. În octombrie 1912 Parisul refuza un nou împrumut Constantinopolului, motivând folosirea acestuia în scopul prelungirii primului război balcanic¹⁰⁴. În schimb, accepta prin acordul franco-otoman din aprilie 1914, rod al acțiunilor concertate ale guvernului francez și finanței grupată în jurul Banque Imperiale Ottomane, emiterea unui împrumut de consolidare de 500 milioane franci¹⁰⁵. Actul de mai sus definitivă și ariile de acțiune și influență economică ale Franței în Asia Mică și Orientul Apropiat. Astfel, în preajma izbucnirii primului război mondial, Franța continua să ocupe poziția predominantă în Datoria publică otomană cu 2,5 miliarde franci la care se adăugau alte 800 milioane franci investiți în diferite ramuri economice¹⁰⁶.

În general, creditele de stat angajate în străinătate de România, Bulgaria, Serbia și Imperiul Otoman erau destinate în principal acoperirii unor deficite bugetare, înzestrării armatei prin comenzi ferme lansate de obicei pe piața țării cu capital predominant și modernizării unor sectoare ale economiei naționale. Astfel, în 1914, de exemplu, din totalitatea împrumuturilor obținute efectiv la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea de România și Bulgaria în valoare de 1899,1 milioane lei, respectiv 663 200 375 leva-aur, cumpărării, răscumpărării și construcției de căi ferate le reveneau 1 131,8 milioane lei, respectiv 283 058 566 leva (43%), construcțiilor militare și înzestrării armatei 433,9 milioane lei, respectiv 102 670 856 leva (15%), iar acoperirii deficitelor bugetare și conversiunii unor împrumuturi mai vechi 176,7 milioane lei, respectiv 58 858 985 leva¹⁰⁷.

În etapa supusă analizei noastre valoarea împrumutului a fost într-o continuă creștere, iar condițiile de obținere au diferit în funcție de situația politică și economică a fiecărui debitor, de piața internațională a capitalului, dar mai ales de interesele economice și politice ale componentelor acesteia.

¹⁰² René Pinon, *L'Europe et la Jeune-Turquie. Les Aspects nouveaux de la Question d'Orient*, Paris, 1911, p. 139.

¹⁰³ Chr. Daneva-Mihova, *op. cit.*, p. 39.

¹⁰⁴ Voin Bozinov, *op. cit.*, p. 74.

¹⁰⁵ Jacques Thobie, *Les Puissances et Constantinople 1911-1914*, în „Etudes balkaniques”, nr. 4, 1974, p. 44-45.

¹⁰⁶ Idem, *Les intérêts économiques, financiers et politiques français dans la partie asiatique de l'Empire Ottoman de 1895 à 1914*, Paris, 1974, p. 35.

¹⁰⁷ Vezi Victor Axenciuc. *op. cit.*, p. 848; Théodore St. Kosaroff, *op. cit.*, p. 28.

Participarea finanței franceze la împrumuturile țărilor din sud-estul Europei s-a făcut în general în consorțiu cu finanța germană, dar la cote superioare acesteia, cu excepția României, unde în baza înțelegerii dintre cele două, ultima deținuse o situație de cvasimonopol asupra creditelor externe. În Bulgaria, în schimb, reușise în primul deceniu trei emisiuni în totalitate. Între 1867-1912 participarea Franței la împrumuturile de stat ale Serbiei a fost de 79%, ale Bulgariei de 45%, ale României de 32% și ale Greciei de 28%¹⁰⁸. Grație împrumuturilor și mai ales a sistemului de garantare a acestora, bancherii francezi au obținut dreptul de imixtiune în legislația financiară și de control asupra politicii fiscale, exercitate uneori de-a lungul întregii perioade, cazul Greciei, aflată din 1898 sub controlul financiar internațional sau cu intermitență, cazurile Bulgariei și Serbiei.

Investițiile franceze sub forma împrumuturilor de stat au urmărit și creșterea și consolidarea influenței Franței și Antantei în sud-estul Europei.

b. INVESTIȚII BANCARE

Reputația de bancher al Europei atribuită Parisului îi era conferită atât de valoarea ridicată a capitalului ce putea fi investit cât și de activitatea susținută a marilor bănci veșnic în căutare de domenii de plasament avantajos. Unul dintre acestea era chiar sfera bancară.

Băncile cu un capital majoritar francez sau filiale ale unor bănci pariziene apărute în țările sud-estului european au sporit ca număr și putere financiară la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Cu toate acestea investițiile franceze în bănci au fost mult inferioare celor din împrumuturile de stat.

În România în preajma izbucnirii primului război mondial existau 9 mari bănci în care participarea capitalului străin era preponderentă, 61%¹⁰⁹. Ele reprezentau 4% din numărul total al băncilor, 83% din fondurile de rezervă, 81% din totalul activului și 82% din volumul împrumuturilor¹¹⁰. Capitalul acestora se ridica la 173 392 000 lei¹¹¹ (alte surse îl estimase între 102 761 561 lei¹¹² și 172,7 milioane lei¹¹³) și era de proveniență germană, franceză, austro-ungară, engleză și belgiană. Instituțiile bancare nu erau specializate în bănci de depozit și bănci de afaceri ca cele din Franța și Marea Britanie. Activitatea lor era mult mai apropiată de cea a băncilor germane, ce efectuau operațiuni de credit și participau în același timp la afaceri industriale și comerciale. Trebuie menționat și faptul că în etapa

¹⁰⁸ John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History 1550-1950*, Indiana University Presse, Bloomington, 1982, p. 231.

¹⁰⁹ E. Ene, *Les banques en Roumanie*, Paris, 1915, p. 122.

¹¹⁰ N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, București, 1962, p. 137.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 211.

¹¹² D. Kastris, *Les capitaux étrangers dans la finance roumaine*, Paris, 1921, p. 28.

¹¹³ E. Ene, *op. cit.*, p. 79.

1900-1914 marile bănci europene și-au deschis puține filiale în România. S-a ales sistemul societăților anonime prin care două sau trei bănci străine alcătuiau o astfel de societate după legile românești și cu o participare românească. Conducerea revenea însă de regulă reprezentanților finanței străine. De obicei, acest sistem avantaja viața economică a țării, dovedindu-și carențele numai în cazul izbucnirii unor crize când, urmărindu-și numai propriile interese, capitalul străin se retrăgea precipitat, orientându-se în alte zone neafectate (cazul evenimentelor din Balcani din 1913, când mare parte din capitalul străin din România s-a reorientat).

Spre deosebire de capitalul german și austriac, cel francez a avut o participare redusă la instituțiile de credit din România. De altfel, chiar interesul pe piața franceză a unor astfel de plasamente era scăzut, numai două bănci fiind interesate în afaceri bancare în România: Banque de l'Union Parisienne și Banque de Paris et des Pays Bas.

Înființată în 1848 de I. Marmorosch ca o casă de bancă, transformată în societate de comandită în 1863 în urma asocierii cu M. Blank și în societate de credit în 1904, Banca Marmorosch Blank et Co. a devenit în august 1905 societate anonimă¹¹⁴ cu un capital de 8 milioane de lei din care cel românesc reprezenta 35%, cel german 24%, cel ungar 20%, iar cel francez prezent prin Banque de Paris et des Pays Bas, 20%¹¹⁵. La 30 octombrie 1905 adunarea generală a acționarilor decidea, la propunerea Consiliului de administrație, să ridice capitalul băncii de la 8 milioane la 10 milioane lei. Emisiunea, hotărâtă pentru 1 ianuarie 1906, a fost preluată în întregime de banca franceză ce a primit astfel și două locuri în Consiliul de administrație, ocupate de I.H. Thors, administrator la banca pariziană și Achille Levy-Strauss, consilier în Ministerul Comerțului francez¹¹⁶.

În 1905 Banca Marmorosch Blank et Co. a participat alături de Banque de Paris et des Pays Bas, Société Générale pour favoriser le développement du Commerce et de l'Industrie en France, Disconto Gesellschaft, S. Bleichröder și Norddeutsche Bank la conversiunea în rentă de 4% a celei mai mari părți a împrumuturilor de 5% emise de stat între 1881-1888 și 1892-1893. Suma totală convertită a fost de 424 613 000 lei¹¹⁷. În 1913 capitalul total al Băncii Marmorosch Blank et Co. se cifra la 31,4 milioane franci, din care 11,4 milioane franci reprezentau rezervele¹¹⁸.

În 1907 Banque de l'Union Parisienne participa, alături de Anglo-Oesterreichische Bank, Wienerbankverein, Credit Liegeois, Credit Anversois etc., la crearea Băncii Comerciale Române. Capitalul subscris se ridica la 12 milioane lei¹¹⁹.

¹¹⁴ Mai pe larg despre evoluția Băncii Marmorosch Blank vezi în *Banca Marmorosch Blank et Co. 1848-1923*, București, 1923.

¹¹⁵ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 265.

¹¹⁶ *Banca Marmorosch Blank et Co.*, p. 45.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 142-143.

¹¹⁸ E. Ene, *op. cit.*, p. 79; V. Axenciuc, *Penetrația capitalului monopolist străin în economia României în Progresul economic în România 1877-1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 149.

¹¹⁹ *Balkan-Kompas*, Teil I Rumänien 1914-1915, Wien 1914, p. 87; Toma Dragomirescu, *Istoricul băncilor din România și al tuturor instituțiilor de credit și societăți de asigurări urmat de o statistică*, București, 1908, p. 22; D. Kastris, *op. cit.*, p. 23.

Așa cum am menționat, o caracteristică a băncilor românești era participarea concomitentă la operațiuni financiare și afaceri industrial-comerciale. În 1912, de pildă, participarea în industrie a celor 9 mari bănci însuma 22,9 milioane lei, din care Marmorosch Blank et Co. cu 8,7 milioane, iar Banca Comercială Română cu 2,5 milioane¹²⁰. Domeniile de investiție erau diverse: industrie extractivă, textilă, alimentară, finanțare de noi instituții bancare, construcții de căi ferate. Astfel, Marmorosch Blank et Co., ce deținea cota cea mai ridicată în industrie, avea investiții în industria petrolului la societățile: „Columbia”, „Creditul petrolier”, „Steaua Română”; în industria textilă: Societățile „Buhuși” și „Filaret”; în industria metalurgică (uzinele Vulcan), alimentară: la fabrica de zahăr Chitila, la cea de bere Luther, de decorticare a orezului din Brăila. Banca Comercială Română deținea acțiuni la „Societatea uzinelor metalurgice” Ploiești, la societățile „Câmpulung” și „Sylva”¹²¹. De asemenea, Banca Marmorosch obținuse din partea Ministerului Lucrărilor Publice concesionarea construcției liniei ferate Buzău-Nehoiș¹²², participase cu două milioane la constituirea Băncii de Comerț și Depozite din Salonic, la transformarea firmei „Comptoir franco-roumain” în societate pentru import-export și la înființarea în 1913 a societății de navigație maritimă „România” alături de Banca Agricolă și Banca de Scont¹²³.

În *Bulgaria*, Banque de Paris et des Pays Bas în colaborare cu Banque Commerciale de Budapest creau în ianuarie 1906 Banque Générale Balkanique, cu 2/3 capital francez. În același timp grupul austriac alcătuit din Wienerbankverein și Länderbank împreună cu Banque de l'Union Parisienne și Credit Anversois puneau bazele noii bănci, Banque des Balkans. Lor li se alătură în 1912 și Société Générale astfel încât finanța franceză era prezentă în consiliul de administrație prin Th. Motet (reprezentantul lui Société Générale în Rusia), Wehring (Banque de l'Union Parisienne) și austriacul Alder, legat de bancherii francezi¹²⁴.

În 1910-1911 au apărut tot sub influența grupurilor de mai sus două bănci specializate în împrumuturi funciare ipotecare: Banque hypothécaire pour le royaume de Bulgaria (1910) și Credit foncier de Bulgarie (1911). Cele două au fuzionat în 1912 creând Credit foncier franco-bulgar¹²⁵.

Un alt grup francez, cel al lui Credit Français, condus de bancherul Loste, sprijinindu-se pe banca națională a regatului cât și pe bănci rusești (Banque d'escompte de St. Petersburg, Banque Internationale) constituia în ianuarie 1912 Banque commerciale et fonciere des Balkans. Concomitent, finanța franceză și belgiană își uneau eforturile creând cea mai mare bancă de credit a Bulgariei,

¹²⁰ Conform datelor furnizate de E. Ene, *op. cit.*, p. 104.

¹²¹ Virgil Alimăneștianu, *Participarea băncilor la industrie*, București, 1915, p. 35-37.

¹²² Vezi Monitorul Oficial (în continuare M.O.) nr. 276 din 11/24 martie 1907; Iolanda Țighiliu, *Considerații asupra căilor ferate particulare din România* în „Revista istorică”, tom I, nr. 7-8, 1990, p. 729-730; Banca Marmorosch Blank et Co., p. 102.

¹²³ Virgil Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 36; Banca Marmorosch..., p. 22 și 103.

¹²⁴ Simeon Damianov, *Frenscoto iconomicesco pronicvane v Bălgaria*, p. 183-185.

¹²⁵ René Girault, *op. cit.*, p. 53.

Banque franco-belge, tot mai activă și puternică în ajunul primului război mondial¹²⁶.

În 1914 capitalul francez investit în cele 4 mari bănci: Banque générale de Bulgarie, Banque des Balkans, Banque commerciale et foncière des Balkans și Crédit foncier franco-belge se ridica la 17 756 260 franci (activul total se cifra la 55 milioane franci¹²⁷) și provenea de la băncile pariziene: Banque de Paris et des Pays-Bas, Société Générale, Banque de l'Union Parisienne și Credit français. Prin intermediul băncilor bulgare capitalul francez controla piața creditelor și investițiilor regatului de la sudul Dunării.

Fondată în 1893 cu o infuzie masivă de capital francez, provenit de la Banque de l'Union Parisienne, Banque d'Athènes dispunea la acea dată de 2 750 000 drahme¹²⁸. Ea și-a creat în scurt timp sucursale în *Grecia*: la Pireu, Patras, Calamata, Volo, în Creta la Canéa și Candie, dar și la Constantinopol, Cairo și Londra. Ca urmare, activitatea s-a diversificat, iar capitalul a sporit considerabil, ajungând în 1915 la 40 milioane drahme, din care 35 milioane drahme constituiau investiții franceze¹²⁹.

Banque franco-serbe, fondată în 1910 de Banque Ottomane, Banque de l'Union Parisienne și Société financière d'Orient a consfințit impunerea supremației capitalului francez în *Serbia*. Sediul se afla la Paris, iar prima sucursală a fost deschisă la Belgrad. Dispunând la deschidere de 12 milioane dinari, desfășurând încă de la început o activitate serioasă de credit, practicând o dobândă cu 1% mai scăzută decât concurențele sale germane sau austro-ungare, Banque franco-serbe a reușit să se impună. În 1911 ea acorda un împrumut pentru Fondova Oprava (credit funciar sârb), în 1913 aproba altul de 30 milioane dinari pentru nevoile municipalității din Belgrad, iar în timpul războaielor balcanice alte două destinate guvernului sârb și menite a finanța participarea la conflict (80 milioane franci în 1912 și 250 milioane franci în toamna 1913)¹³⁰. Banque franco-serbe se afla în fruntea consorțiului bancar în afara căruia orice discuție privind contractarea de împrumuturi era de prisos. Ea se bucura de un interes deosebit în rândul personalităților politice sârbe, grație și existenței unui comitet consultativ din care făcea parte chiar ministrul afacerilor străine sârb Milovanović¹³¹. În 1912 banca a fondat „La Société franco-serbe d'entreprises industrielles et de construction publiques” cu un capital de 10 milioane franci.

În *Serbia* mai existau și alte instituții bancare ce operau cu capital francez: Banque d'exportation, Banque commerciale de Belgrade, Banque de credit serbe. De altfel, în 1914 cea mai mare parte din cele 37 de instituții de credit ale Serbiei

¹²⁶ Simeon Damianov, *Aspects économiques...*, p. 19.

¹²⁷ *Idem*, *Frencoto iconomicesco...*, p. 260.

¹²⁸ Edmond Thery, *La Grèce actuelle au point de vue économique et financier*, III-ème édition, Paris, 1905, p. 148.

¹²⁹ H. Lefèvre-Maulle, *op. cit.*, p. 190.

¹³⁰ Raymond Poidevin, *Les intérêts financiers...*, p. 62.

¹³¹ René Girault, *op. cit.*, p. 53.

aparțineau capitalului francez. Ca urmare nu este exagerat să considerăm că între 1909-1913 Serbia a trecut complet sub influența financiară a Franței.

O armă importantă a Franței de penetrare în *Imperiul Otoman* a constituit-o alături de împrumutul de stat, participarea la fondarea și finanțarea instituțiilor de credit otomane dintre care Banca Imperială Otomană este exemplul cel mai elocvent. Fondată în mai 1856 în urma conlucrării dintre capitalul francez și englez, banca avea sedii la Constantinopol, Paris și Londra și un capital în 1913 de 10 milioane lire sterline și 500 000 de acțiuni a 500 franci fiecare¹³². În timp, consemna în septembrie 1911 ambasadorul Franței la Constantinopol, ea „și-a pierdut caracterul englez devenind mai ales o instituție franceză”¹³³. De altfel, încă de la începutul secolului al XX-lea banca era condusă în cea mai mare parte de francezi. Din comitetul de administrație al băncii din Paris făceau parte mari bancheri interesați în afaceri financiare în sud-estul Europei și Orientul Apropiat: Malet, Hottinger, Pereira, Foulde, Seyer etc., dar și reprezentanți ai Banque de Paris et des Pays-Bas și Banque de l'Union Parisienne¹³⁴. „Ea este și trebuie să rămână pentru noi un element de influență foarte util și foarte eficace”, sublinia diplomatul francez. În acest scop, trebuie să numere în rândul funcționarilor, chiar la cel mai înalt grad, musulmani, astfel încât să nu se poată spune la o simplă privire că Banca Imperială Otomană este numai franceză, afirmație ce ar compromite-o în ochii turcilor. Banca trebuia în continuare să-și păstreze vechiul caracter, acela de bancă de împrumut și plasament de titluri și să respingă „afacerile industriale”. Numai în acest mod și beneficiind și de largul concurs al guvernului, finanța franceză își putea apăra și consolida pozițiile în lupta cu finanța engleză și germană¹³⁵. Alte două bănci franceze, Banque de Turquie et Banque industrielle erau destinate a face față solicitărilor de fonduri necesare industriei sau unor construcții edilitare.

În 1913 la Constantinopol mai funcționau tot cu participare de capital francez Banque de Salonique fondată în 1888 și o agenție a băncii Credit Lyonnais în cartierul Galata¹³⁶.

În 1914 participarea capitalului francez la activitatea financiară a Sublimei Porți reprezenta 63% din totalul investițiilor de 3 miliarde franci¹³⁷.

Situându-se mult sub cota participărilor sale la împrumuturile de stat ale țărilor din sud-estul Europei, finanța franceză și-a făcut simțită prezența și în activitatea bancară a acestora. Cu excepția băncilor românești unde participarea, alături de alte capitaluri, era situată în jurul ponderii de 20%, în toate celelalte

¹³² *Annuaire Oriental*, 1913, p. 171.

¹³³ D.D.F., 2-e serie, t. XIV, doc. nr. 370, p. 531.

¹³⁴ A. Moravitz, *op. cit.*, p. 41.

¹³⁵ D.D.F., 2-e serie, t. XIV, doc. nr. 370, p. 533.

¹³⁶ Conform *Annuaire Oriental*, 1913, p. 171.

¹³⁷ Saint-Maurice, *Histoire générale des sociétés de crédit en France*, Paris, 1911, p. 212.

instituții financiare din zonă, contribuția finanței franceze a fost substanțială și chiar hotărâtoare (cazul Banque Ottomane, Banque d'Athènes, Banque Franco-Serbe și a celor 4 bănci din Bulgaria). Apariția celor mai multe dintre băncile cu capital francez a coincis cu intensificarea acțiunilor Parisului, după crearea Antantei, menite a atrage noile state, prin intermediul finanțelor, de partea recent înființatei alianțe.

c. INVESTIȚII FRANCEZE ÎN INDUSTRIE. CONSTRUCȚII DE CĂI FERATE, PORTURI, SERVICII PUBLICE COMUNALE ETC.

Am văzut că finanța franceză ocupa o poziție dominantă în majoritatea împrumuturilor de stat ale țărilor din sud-estul Europei, având un rol bine determinat și în înființarea și finanțarea instituțiilor bancare ale zonei, cele mai multe apărute după 1900. În comparație cu aceste două direcții, investițiile franceze în sfera productivă s-au situat la cote valorice modeste și arii de plasament cu o diversitate limitată. Cele mai multe s-au făcut după 1900 în ramuri ce garantau investitorului profituri sigure și imediate.

În industria *României* capitalul străin prezent încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, se orientase spre industria extractivă (petrol), alimentară (zahăr), forestieră și materiale de construcții (ciment). Pătrunderea acestuia a fost strâns legată de politica economică a guvernelor, de tarifele vamale și în strânsă concordanță cu nevoia de dezvoltare și modernizare a statului. Ponderea capitalului străin în raport cu cel românesc cât și naționalitatea primului au constituit două aspecte controversate abordate de istorici și economiști. Fără a ne propune o investigație detaliată asupra acestora ne mărginim a prezenta câteva opinii, utile în analiza asupra capitalului francez. Astfel, potrivit calculelor lui Vintilă Brătianu, în preajma izbucnirii primului război mondial, în industria românească investițiile străine reprezentau 96% față de numai 4% capital românesc¹³⁸. La cote apropiate se situează și estimările lui Octav Constantinescu și Nicolas Xenopol și anume 92, 4%, respectiv 94,5% capital străin și 3,2%, respectiv 5,5% capital românesc¹³⁹. Alți autori coboară ponderea capitalului străin în jurul a 80%¹⁴⁰ sau chiar mai puțin, 69%^{140bis}.

Pornind de la aceste ponderi valoarea capitalului străin s-a cifrat după cele mai multe estimări la 511 019 236 lei din totalul capitalului de 636 600 00 lei¹⁴¹.

¹³⁸ Vintilă Brătianu, *Politica de stat a petrolului în urma noii Constituții și a Legii Minelor*, Edit. Cartea Românească, București, p. 6.

¹³⁹ Octav Constantinescu, *Contribuția capitalului străin la industria petroliferă românească*, București, 1937, p. 125; Nicolas Xenopol, *La richesse de la Roumanie*, Bucarest, 1916, p. 147.

¹⁴⁰ D. St. Emilian, *Capitalul în industria din România* în „Analele statistice și economice”, nr. 3, 1918, p. 4-5; Tudor Savin, *Capitalul străin în România*, București, 1947, p. 34; N.N. Constantinescu, V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 214; V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 148.

^{140 bis} Georges D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1918, p. 367.

¹⁴¹ După Gh. M. Dobrovici în 1914 din totalul capitalului de 823 174 846 lei, 244 438 055 lei reprezenta capitalul străin (Vezi *Istoricul dezvoltării...*, p. 273).

Ramurile de investiție ale capitalului străin în
România în 1914¹⁴²

Ramura	Capital străin (în milioane)	Ponderea capitalului străin din totalul capitalului ramurii
Industria petrolieră	379,4	94,0
Industria lemnului	45,0	69,6
Industria zahărului	34,5	94,0
Gaz electricitate, apă	21,9	95,5
Industria metalurgică	9,0	74,0
Industria alimentară	8,9	31,0
Industria hârtiei și celulozei	6,5	46,0
Transporturi	5,0	27,0
Industria textilă	4,3	21,9
Industria materialelor de construcții	2,6	27,0
Industria chimică	2,3	72,0

În baza datelor de mai sus se poate constata că finanța străină și-a concentrat investițiile spre industria extractivă și cea a prelucrării materiilor prime unde deținea 82%. În industria zahărului, electricitate și metalurgie firmele străine dețineau între 74% și 95% din capital, în timp ce finanța română era preponderentă în industria hârtiei și celulozei, industria alimentară, textilă.

Cea mai mare parte a capitalului străin investit în societățile pe acțiuni ale marii industrii era german (23,5%), urmat de cel olandez, englez, austro-ungar, belgian, francez, american și italian. Capitalul francez cu cele 37 765 000 lei, reprezentând 7,3% se situa abia pe locul 6¹⁴³.

Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea lupta pe plan mondial în domeniul extracției, prelucrării și comercializării petrolului prindea contur, antrenând în dispute finanța engleză, americană și olandeză, pentru ca la începutul secolului al XX-lea să se amestece și investitorii germani. În 1912 din cele 20 000 ha teren bogat în zăcăminte petrolifere erau exploatate numai 2 500 ha de 62 de societăți cu un capital de 265 milioane lei¹⁴⁴. În 1914 numărul societăților crescuse la 96, iar capitalul la 403,6 milioane lei¹⁴⁵. Dacă în 1905 finanța franceză avea investite în industria petrolieră românească 6,5 milioane lei, în 1914 participarea sa se cifrase la 20,3 milioane lei, reprezentând 5,07% din totalul capitalului străin investit în această ramură, situându-se pe locul 6 după finanța germană, olandeză, engleză, română și americană¹⁴⁶.

Până la începutul secolului al XX-lea prezența franceză a fost nesemnificativă și a constatat în participări minore la societăți cu capital olandez, englez sau

¹⁴² Tabel întocmit conform datelor furnizate de D. St. Emilian, *Le capital investi dans l'industrie roumaine*, p. 5; T. Savin, *op. cit.*, p. 44-45; N.N. Constantinescu, V. Axenciuc, *op. cit.*, p. 214.

¹⁴³ D. St. Emilian, *op. cit.*

¹⁴⁴ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 244.

¹⁴⁵ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 42.

¹⁴⁶ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*

belgian. De altfel, în întreaga perioadă ce face obiectul investigației noastre, capitalul francez a participat în consorțiu cu cel belgian la finanțarea unor societăți petroliere. Prima societate „Aquila Franco-română” a apărut în 1904. Ea exploata terenuri în zona văii Prahovei și avea o rafinărie la Ploiești. În 1914 producția ajunsese la 200 000 t¹⁴⁷. A fost urmată de „Columbia” în 1905, „Alfa” și „Galia” în 1906, controlate de casa Rotschild din Paris, „Franco-română” în 1907. Cea mai puternică era societatea „Columbia” ce dispunea din 1912-1913 de acțiuni cotate la Bursa din Paris și de investiții ale băncilor pariziene Banque des Paris et des Pays-Bas și Omnium International. Producția sa a reprezentat în 1913, 18% din producția totală a României¹⁴⁸.

Capitalul francez a participat într-o proporție mai redusă la înființarea în 1905 a „Société des petroles roumains” și „Gallo-Româna”, în 1906 „Lutetia”, în 1907 „L'Etoile franco-roumaine”, în 1908 „Odette”, în 1909 a societății „Carré, Wenger et Co.” (devenită „Vulcănești”) și „Predeal-Teleajen”. În 1910 își începea activitatea și „Societatea Română”, ce exploata zăcămintele deținute în zona Ploiești și se bucura de interesul unui grup de posesori de capital între care și consulul Franței la București¹⁴⁹.

În ciuda prezenței tot mai puternice a finanței germane, cea franceză reușea la cumpăna dintre cele două secole să obțină noi concesiuni și în alte ramuri industriale. Astfel, în 1898 firma „B. Courant et Comp.” înființa fabrica de hârtie de la Cosmești, vândută în 1903 francezului Th. Raux cu care de altfel avea în comun și exploatarea forestiere de la Slatina și Cosmești. În 1900 firma „Dupont, Lachaume, Meillassoux et Co.” din Paris instala la Ripiceni a șasea fabrică de zahăr din țară. Capitalul francez era prezent și în industria metalurgică prin „Metalurgia română”, în iluminatul urban, prin „Compagnie d'éclairage de Galatz” și chiar în agricultură prin „Societatea pentru îmbunătățirea și dezvoltarea sericulturii”¹⁵⁰.

Inferior valoric celui plasat în marea industrie din România, capitalul francez investit în aceeași sferă până în 1914 în *Bulgaria* se cifra la 20 milioane franci, adică 20% din totalul capitalului străin, și ocupa poziția a doua după cel belgian. În lipsa unor statistici clare și riguroase este greu de stabilit cu exactitate cota finanței franceze în industria bulgară cu atât mai mult cu cât întreprinderi ce funcționau cu capital belgian, chiar englez, austro-ungar și elvețian erau create în realitate de bănci pariziene.

În 1900 bancherul francez Auguste de Serres începea exploatarea zăcămintelor de ulei de la Triavna. Până în 1913 extracția a fost redusă datorită anevoioasei legături de cale ferată peste Balcani. În 1901 „Société française privilégiée des allumettes de Bulgarie” cu sediul la Bruxelles și capital majoritar francez, inaugura fabrica de chibrituri de la Kostenec. Acestea i se adăugau încă

¹⁴⁷ Balkan Compass, teil I, Rumänien, 1914-1915, Wien 1914, p. 247.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 236-237.

¹⁴⁹ Georges Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, p. 130.

¹⁵⁰ Balkan Compass, p. 164 și 327.

14 întreprinderi industriale de mică producție, create cu participarea capitalului francez: „Uniunea fabricilor de tabac”, distileriiile de la Valea Trandafirilor, fabrica de hârtie și carton de la Kostenec, cele de zahăr de la Sofia, Plovdiv, Kajali, etc.¹⁵¹

Capitalul francez a manifestat interes și pentru construcțiile de căi ferate. Astfel, compania „Vitalis” a construit o parte din linia ferată Vakarel-Ţaribrod, iar antreprenorul Guillioux și bulgarul Hadjenov și-au adjudecat construcția altor două linii Sofia-Pernik și Sofia-Roman. Băncile franceze au obținut profituri considerabile prin participarea la societatea „Chemins de fer d'Orient”, până la naționalizarea ei în 1908. Conform ultimelor cercetări, beneficiile finanței franceze în acest domeniu s-au ridicat până în 1914 la 38,5 milioane franci¹⁵². În ultimii ani ai secolului al XIX-lea „La Campagnie des Battignolles” din Marsilia obținea participarea, în urma unei licitații, la construirea și modernizarea porturilor Varna și apoi Burgas¹⁵³.

Un domeniu predilect pentru investițiile de capital francez în colaborare cu cel belgian l-a constituit iluminatul public și transportul urban. În 1898 „Société anonyme de grands travaux de Marseille” obținea concesiunea iluminatului electric și al construirii liniilor de tramvai la Sofia. Intrarea în funcțiune la Sofia în 1900 a primei uzine electrice din țară a permis inaugurarea, în ianuarie 1901, a primei linii de tramvai electric. În 1908 acțiunile au fost preluate în mod speculativ de „Compagnie d'électricité de Sofia et de Bulgarie”, creată la Bruxelles și în spatele căreia se afla Banque de Paris et des Pays-Bas și marele bancher Rotschild. Beneficiile societății s-au ridicat la 33%. Finanța franceză avea strânse legături și cu „Société anonyme des tramways électriques” din Sofia apărută în 1901 cu capital majoritar belgian¹⁵⁴.

De asemenea, în Bulgaria, funcționau și sucursale ale societăților franceze de asigurări: „Union”, „La Nationale”, „La Paternelle”, „Phenix”, „Soleil” și „Confiance” al căror capital se ridica la 3,5 milioane franci¹⁵⁵.

În 1914 din totalul investițiilor franceze în Bulgaria de 512 milioane franci, 41,5 milioane franci erau destinate industriei, construcțiilor, societăților de asigurare, băncilor.

Până la începutul secolului al XX-lea ritmul dezvoltării industriale a Greciei a fost deosebit de lent, iar cele câteva fabrici ale industriei textile și alimentare nu depășeau stadiul unor simple unități manufacturiere. Cu toate acestea, bogățiile subsolului atrăseseră finanța străină, în special franceză și engleză încă din a doua

¹⁵¹ Simeon Damianov, *Frencscoto iconomicesco...*, p. 193-210.

¹⁵² *Ibidem*, p. 216.

¹⁵³ Vezi Vladimir Pavlov, *Construction d'un port moderne a Varna et son role dans la vie de la ville (1896-1918)* în *Le pouvoir central et les villes en Europe de l'Est et du Sud-Est du XV-e siècle au débuts de la revolution industrielle. Les villes portuaires*, Editions de l'Academie Bulgare des Sciences, Sofia, 1985, p. 98-99.

¹⁵⁴ Vezi Alexandăr Kostov, *Le capital belge et les entreprises communales de tramways et d'eclairage dans les Balkans (fin du XIX-e et debut du XX-e siècle)*, în „Etudes balkaniques”, nr. 1, 1989, p. 23-34.

¹⁵⁵ Simeon Damianov, *Aspects economiques de la politique française...*, p. 20.

jumătate a secolului trecut. Guvernul grec acordase numai între 1861-1875 peste 400 de concesiuni de mine de plumb, zinc, cupru în suprafață de 190 000 ha. Beneficiare erau 30 de societăți anonime¹⁵⁶. Fondată în 1876 „Société française des mines de Laurium” cu sediul la Paris, dispunea de 3 mari centre de extracție. În 1903 producția era de 213 788 t, iar capitalul de 16,3 milioane drahme¹⁵⁷. Tot finanței franceze îi aparținea și „Société d'exploitation minière Serifo”. Extracțiile de magnezită, marmură și petrol au constituit însă apanajul finanței engleze, ale cărei societăți erau mai numeroase și răspândite și în Grecia insulară (insulele Eubeea, Tinos, Skyros etc.).

În schimb cea mai parte a rețelei de cale ferată din Peloponez, Tesalia și în general din statul elen a fost construită cu capital francez și anume: Atena-Pireu (10 km), Pireu-Atena-Patras (574 km), Atena-Laurium (74 km), Pyrgos-Katakolo (13 km), Missologhi-Agrinion-Kryoneri (61 km). În 1900 guvernul grec, decis a începe în cel mai scurt timp construcția unei căi ferate ce urma să lege portul Pireu de frontiera otomană și Grecia de rețeaua europeană, solicita sprijin financiar marilor puteri. La 22 martie 1900 se semna convenția între grupul de financieri și constructori franco-englezi și statul grec¹⁵⁸. În întreaga rețea de cale ferată a Greciei capitalul francez investise 14,8 milioane franci¹⁵⁹.

În 1899 „Trust franco-belge” obținea majoritatea acțiunilor companiei de transport (tramvai) din Atena, aflată până atunci sub controlul unei alte societăți franco-belgiene „Compagnie générale de tramways d'Athènes et du Pirée”, cu sediul la Bruxelles. Din consiliul de administrație al trustului făceau parte reprezentanți de marcă ai finanței franco-belgiene, bancherii Limauge, Denis, Hamoir și Lucian Fauconier¹⁶⁰.

Creată în principal cu capital francez și american și într-o mică măsură belgian (se limita la prezența în consiliul de administrație a trei bancheri), „Compagnie d'électricité Thomson-Houston de la Méditerranée”, obținea în 1899 concesiunea iluminatului public la Atena și în alte orașe ale Greciei. Nu peste mult timp și-a cedat formal drepturile societății „Compagnie hellénique d'électricité”, cu un capital de 20 milioane franci. Ea a construit două mari centrale electrice la Atena și Pireu și și-a asumat exploatarea electricității și iluminatului atât în orașele de mai sus cât și la Argostoli (insula Kefalini), Patras, Helkis (insula Eubeea) și insula Sira¹⁶¹. Capitalul francez era majoritar și în „Compagnie du gaz d'Athènes”, societate prosperă grație în mare parte activității inginerului francez M. Dacosta, membru al Camerei de comerț franceze din Atena și administrator al „Chemins de fer de Thessalia” și a aranjamentului încheiat cu „Compagnie hellénique d'électricité”¹⁶². În sfârșit, alți 4,5 milioane franci au fost investiți în producția de vinuri și spirtoase grecești.

¹⁵⁶ Edmond Théry, *op. cit.*, p. 107.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 109.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 89-97.

¹⁵⁹ H. Lefevre-Maule, *La Grèce économique et financière*, p. 223.

¹⁶⁰ Alexandăr Kostov, *op. cit.*, p. 27.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² Edmond Théry, *op. cit.*, p. 112.

Pătruns în *Serbia* sub forma împrumuturilor de stat încă de la sfârșitul secolului trecut când influența austro-ungară părea de neînvincis, capitalul francez a câștigat teren după lovitura de stat din 1903 când domeniile de investiție s-au diversificat, valoarea lor crescând an de an. Astfel, în 1904 banca franceză Mirabeaux înființa aici „Compagnie française des mines de Bor”, devenită în scurt timp cea mai mare societate de exploatare a bogățiilor subsolului. Printre acționari se aflau patriarhul Serbiei, Dimitrie, regele Petar Karadjordjević, o mulțime de oameni politici. Regele a oferit o parte din acțiuni fiicei sale ca zestre la căsătoria acesteia cu marele duce Constantin, fratele țarului Nicolae II¹⁶³.

După războaiele balcanice puternica instituție financiară Banque franco-serbe obținuse, prin intermediul creației sale „Société franco-serbe d'entreprises industrielles et de constructions publique” construcția a 500 km de linii de cale ferată¹⁶⁴. Era un succes nu numai pentru mai sus amintita bancă, dar mai ales un triumf al diplomației franceze, rusești și italiene care de comun acord cu guvernul otoman puneau în practică un proiect sârb mai vechi, datând încă din 1908, ce prevedea construirea unei căi ferate ce urma să lege Rusia de Marea Adriatică, pe Dunăre, prin România. Calea ferată oferea Serbiei posibilități de transport pentru produsele sale, în condițiile unui război vamal cu Austro-Ungaria și în același timp împiedica infiltrarea sistematică a dublei monarhii în sud-estul Europei. De altfel, proiectul sârb, sprijinit de Rusia, Franța și Italia era un răspuns la cel prezentat de Viena, la începutul anului 1908, ce prevedea construirea unei căi ferate pornind de la frontiera austriacă prin sangeacul Novi Pazar până la Salonic care i-ar fi facilitat accesul la M. Egee.

Evoluția intereselor marilor puteri în *Imperiul Otoman* a fost marcată în etapa 1900-1914 de eșecul încercării de asociere financiară internațională atât franco-germană, ocazionată de construirea căii ferate spre Bagdad, cât și franco-engleză, la construirea altor căi ferate sau la fuzionarea unor instituții bancare. În această situație fiecare dintre parteneri a trebuit să se mulțumească cu delimitarea propriei zone de influență în temeiul unor acorduri bazate pe rețeaua feroviară. Cum posesiunile Sublimei Porți în Europa erau mult reduse la începutul secolului al XX-lea, ea suferind noi pierderi teritoriale în 1908 pentru ca în urma războaielor balcanice să fie practic eliminată ca mare putere din Europa și cum majoritatea suprafeței sale se afla în Asia Mică și Orientul Apropiat, construcția de căi ferate privea în cea mai mare parte această zonă ce nu intra în vederile subiectului nostru. Prin urmare, fără a intra în detalii, ne vom limita a trece numai în revistă prezența capitalului francez în industrie și transporturi din zona asiatică.

În noiembrie 1911 guvernul francez propunea, prin intermediul ambasadorului său la Constantinopol, Bompard, un program privind construirea și exploatarea porturilor otomane de la Marea Neagră, cât și construcția unei rețele de cale ferată care să le lege între ele. Programul francez viza și coasta Siriei¹⁶⁵. El a stat la baza acordului franco-otoman din aprilie 1914 prin care în schimbul majorării

¹⁶³ N. Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, București, p. 117.

¹⁶⁴ L. Alexić Pejkočić, *op. cit.*, p. 332.

¹⁶⁵ Jacques Thobie, *Les Puissances et Constantinople 1911-1914*, p. 43.

taxelor vamale cu 3% și emiterii împrumutului de 500 milioane franci, Franța obținea importante satisfacții în materie de căi ferate și lucrări publice ceea ce însemna practic o delimitare a zonelor de influență ale marilor puteri. Sfera sa de acțiune cuprindea Anatolia nord-vestică și împrejurimile Smirnei (calea ferată Smirna-Cassaba, Moudania-Brussa, Smirna-Dardanele), Anatolia nordică (cu porturile Mării Negre) și Siria (linia Damas-Hama, Jaffa-Jerusalim, porturile Beirut, Jaffa, Caiffa)¹⁶⁶. Ca urmare, rețeaua de căi ferate construite cu capital francez număra trei companii ale liniilor europene și anume: Compagnie du Chemins de fer ottoman jonction Salonique-Constantinople, Compagnie d'exploitation des chemins de fer orientaux și Compagnie du chemin de fer ottoman Salonique-Monastir, toate trei cu sediul la Constantinopol. Prima fondată în 1892 s-a ocupat cu construcția și exploatarea liniei Dédéagatch-Salonic (510 km), iar cea de-a doua, existentă încă din 1872, cu tronsonul Constantinopol – frontiera bulgară și Salonic – frontiera sârbă (1000 km). Alte companii vizau căi ferate din Asia Mică și Orientul Apropiat: Société du chemins de fer ottoman d'Anatolie, Société ottomane du chemin de fer Damas-Hama et prolongements, Société du chemin de fer de Jaffa à Jerusalem et prolongements, și Société ottomane du chemin de fer Moudania-Brussa etc.¹⁶⁷. În ajunul primului război mondial liniile franceze însumau 1534 km (multe companii abia își începuseră lucrările), adică 37% din totalul celor exploatate de capitalul străin în timp ce liniile germane măsurau 1951 km, adică 48% din total. Capitalul englez nu deținea la acea dată decât 624 km¹⁶⁸.

Capitalul străin în general, iar cel francez în special evita investiții în multe ramuri industriale. Totuși, așa cum am văzut și în cazul celorlalte state din sud-estul Europei industria extractivă făcea excepție. Bogat în zăcăminte de ulei, plumb, zinc, aramă, Imperiul Otoman a constituit la rândul său o arie de extracție. Capitalul francez predomina în minele de ulei de la Heraclea, Bali, Karandine și Kamandra (82,5%), în exploatarea zăcămintelor neferoase (70%) și în exploatarea petroliere în sindicat cu finanța germană (55%)¹⁶⁹.

De asemenea, finanța franceză dispunea de concesiuni importante la Regia tutunului, în iluminatul, transportul și rețeaua de canalizare a orașelor, la construcția și modernizarea porturilor. În 1914, capitalul francez controla 90% din mișcarea navelor din 5 mari porturi și 80% din traficul lor comercial. Dintre acestea Smirna era considerat în întregime port francez¹⁷⁰.

Administrația de stat și serviciile publice orașenești beneficiau în 1914 de investiții franceze în valoare de 66,51 milioane franci, ceea ce reprezenta 43,21% din total¹⁷¹. Rețeaua de canalizare a Constantinopolului, Smirnei, Salonicului și a orașelor mai mici Scutari și Kadiken era construită și exploatată de tot atâtea

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 45.

¹⁶⁷ *Annuaire Oriental*, 1913, p. 176-179.

¹⁶⁸ Jacques Thobie, *Intérêts et imperialismes français...*, p. 370.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 426.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 400.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 446.

societăți cu capital francez¹⁷². Aceștia li se adăugau cele de iluminat, transport și electricitate ale orașelor Constantinopol, Salonic, Beirut¹⁷³.

La sfârșitul primului deceniu al secolului al XX-lea participarea finanței franceze în viața economică a Imperiului Otoman reprezenta 15,3% în căile ferate, 22,6% în servicii publice orașenești, 76,5% în industria extractivă, 11% în celelalte industrii și 17,3% în sfera comercială¹⁷⁴. Această participare aducea creditorului cele mai ridicate beneficii și nu întâmplător cota acțiunilor la Bursa din Paris era foarte ridicată.

Capitalul francez a participat nu numai la dezvoltarea și modernizarea ariei balcanice, imperios cerută de moment, dar și la formarea capitalului local, la afirmarea și integrarea lui în sistemul economic european. Chiar dacă contribuția finanței franceze la dezvoltarea industriei a fost redusă ea și-a adus totuși aportul la dezvoltarea unor ramuri, a căror apariție și existență presupunea fonduri materiale de care burghezia locală era lipsită. Rezultatele investițiilor franceze în sud-estul Europei au fost încununate de deplin succes în cazul Greciei, Serbiei și Imperiului Otoman și de reușita relativă și temporară în cazul Bulgariei și României. Întreaga evoluție economică modernă a țărilor din Balcani a purtat puternica amprentă a consecințelor infiltrării și activității capitalului străin în general și a celui francez în special.

THE FRENCH FINANCE IN SOUTH-EASTERN EUROPE (1900 – 1914) (II)

Abstract

Even if on a lower level as compared to the share in the state loans, the French finance laid its imprint on the banking activity in south-eastern European countries. Except for the Romanian banks, where its participation along with other capitals would reach a share of some 20 percent, in all the other financial institutions in the area the contribution of the French finance would be substantial and even decisive (as in the cases of the Banque Ottomane, the Banque d'Athènes, the Banque Franco-Serbe and the other four banks in Bulgaria). On the eve of the outbreak of World War I, the French capital invested in the Bulgarian banks rounded as much as 17 thousand million French francs, its participation in the financial activity of the Sublime Porte represented 63 percent of the total sum, as for the 37 credit institutions of Serbia they largely belonged to the French capital.

As compared with these two trends, the investments in the productive area counted modest value shares with investment years of limited diversity. They

¹⁷² Vezi *Annuarie Oriental*, 1913, p. 181-182.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 183-186. Pentru investițiile franceze în Liban vezi René Ristelbueber, *Les traditions françaises au Liban*, Paris, 1925, p. 304-306.

¹⁷⁴ Saint Maurice, *op. cit.*, p. 211-212.

largely focused on the extractive industry, the light industry, the building materials industry, the railway network, the public lighting, the town transport.

Undoubtedly, the participation of the French finance in the economic life of Bulgaria, Greece, Serbia, Romania and the Ottoman Empire contributed to the development of the manufacturing of goods, to the revigoration of banking and credit activities, to the accumulation of the autochthonous capital and, in other words, to the modernization of the aforementioned states.

CONTRIBUȚIA ROMÂNIEI LA EDIFICAREA STRUCTURILOR ECONOMICE ALE ANTANTEI BALCANICE (1934 – 1940) (II)

NICOLAE DASCĂLU

În zilele de 18-26 martie 1937 a avut loc la Atena a V-a Sesiune a Consiliului economic. Era a doua reuniune anuală a acestui organism ceea ce, în opinia unui expert român din Ministerul Afacerilor Străine, însemna o reducere a importanței Consiliului. Reducerea întrunirilor anuale de la două la una era periculoasă deoarece putea sugera ideea că e dovada imposibilității de a ajunge la o înțelegere și putea slăbi contactul dintre delegații. Ca urmare, aprecia expertul în cauză, se cerea respectarea statutului Consiliului economic și revenirea la două sesiuni pe an, eventual reducându-se și delegațiile¹⁰³. Decizia Consiliului permanent neputând fi modificată s-a trecut la pregătirea lucrărilor sesiunii a V-a a Consiliului economic.

La începutul lunii martie 1937 Secția națională iugoslavă avansa proiectul ordinii de zi, ce avea nouă puncte dintre care cinci se refereau la comerț¹⁰⁴. La 18 martie 1937, la orele 17 cele patru delegații, respectiv 20 greci, 10 români, 9 turci și 7 iugoslavi¹⁰⁵ erau prezente la ședința de deschidere. După obișnuitele discursuri introductive a fost adoptată ordinea de zi și au fost create comisiile de lucru. În a doua ședință plenară, cea finală, urma a se discuta raportul comisiilor, a se redacta protocolul și a se închide sesiunea¹⁰⁶.

Așa cum releva și ordinea de zi chestiunile comerciale au ocupat locul central în dezbateri. În comisia pentru politica comercială cele patru delegații au prezentat memorii în care expuneau punctul de vedere propriu asupra situației din relațiile bilaterale. Memoriul turc sublinia unele dificultăți existente în schimburile comerciale cu România și Iugoslavia, de natură financiară mai ales¹⁰⁷. Documentul prezentat de Grecia evidenția că în relațiile cu partenerii din Antanta Balcanică înregistra o balanță deficitară și insista pentru acordarea unor facilități speciale¹⁰⁸.

¹⁰³ Ibidem, f. 122 – 123, M.A.S., Direcțiunea economică, București, 26 ianuarie 1937, Referat, Christu.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 124 – 125, Conseil Economique de l'Entente Balkanique, Section nationale Yougoslave, Beograd, de 1 er mars 1937, Perić.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 148 – 152, lista delegaților.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 153 – 161, V-ème session du Conseil Economique de l'Entente Balkanique, Athenes, le 18 mars 1937, copie, nesemnată.

¹⁰⁷ Ibidem, f. 173 – 175, Mémoire présentée par la délégation turque sur les échanges commerciaux, copie, nesemnată.

¹⁰⁸ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 28, f. 176 – 187, Mémoire présentée par la délégation helénique sur les échanges commerciaux interbalcanique, copie, nesemnată.

D-legația iugoslavă a subliniat mai ales faptul că în 1936 s-au încheiat noi acorduri comerciale între Iugoslavia și partenerii din alianță¹⁰⁹. La toate aceste memorii au fost mai apoi prezentate răspunsuri justificative de către România și Grecia¹¹⁰.

Subcomisia feroviară a analizat o propunere turcă în legătură cu statutul transportului de călători și bagaje și a audiat un raport privind modernizarea rețelei Căilor Ferate Române¹¹¹.

În comitetul pentru navigație aeriană s-a discutat mai ales refuzul Turciei de a semna convenția din domeniul respectiv și care fusese ratificată doar de România. S-a menționat și acordul româno-elen privind exploatarea de către o linie românească a transportului aerian pe ruta București-Atena-Palestina¹¹². Subcomisia pentru poștă, telegraf, telefon a constatat cu satisfacție că Aranjamentul semnat la 12 octombrie 1936, privind tarifele poștale, a fost pus în vigoare în cele patru state. S-a decis urgentarea emiterii de timbre cu embleme comune și s-a hotărât elaborarea unor propuneri colective pentru conferința telegrafică internațională convocată în 1938¹¹³.

În timpul sesiunii de la Atena Comitetul maritim a adoptat regulamentul interior¹¹⁴ și a creat un secretariat permanent al cărui sediu a fost fixat la Pireu. A mai fost analizată posibilitatea deschiderii de noi linii maritime interbalcanice¹¹⁵. Comitetul permanent turistic a constatat că nu s-a putut întruni în intervalul dintre sesiuni așa încât s-a decis ca lucrările să aibă loc doar în timpul lucrărilor Consiliului economic. Sarcina de bază a rămas aplicarea programului adoptat la Bled la care s-a adăugat ca element nou participarea la un stand turistic comun al Antantei Balcanice în cadrul Expoziției internaționale de la Paris, din toamna anului 1937¹¹⁶. În finalul sesiunii președinții celor patru secții naționale au discutat chestiunea numărului de întruniri anuale care, în baza deciziei Consiliului permanent al alianței, fusese stabilit la una. S-a căzut de acord că o singură sesiune nu putea duce la soluționarea tuturor aspectelor apropierei economice și s-a hotărât să se intervină pe lângă guvernele lor pentru revenirea la două reuniuni pe an¹¹⁷. În așteptarea deciziei în acest sens data următoarei reuniuni nu a fost fixată. A fost semnat Protocolul final¹¹⁸ și astfel lucrările sesiunii a V-a s-au încheiat în tonul obișnuit de optimism, dar fără rezultate spectaculoase.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 189 – 191, *Mémoire de la délégation Yougoslave*, copie, nesemnată.

¹¹⁰ Ibidem, f. 192 – 201, copii ale documentelor respective.

¹¹¹ Ibidem, f. 202 – 214, *Commission des communications, Sous-commission ferroviaire et routière*, Proces-verbal, copie, nesemnată.

¹¹² Ibidem, f. 212 – 216, *Proces-verbal de la Commission de la navigations aerienne*, copie, nesemnată.

¹¹³ Ibidem, f. 217 – 224, *Proces-verbal de la sous commissions des postes, télégraphes et éléphones*, copie, nesemnată.

¹¹⁴ Ibidem, f. 232 – 239, *Règlement de fonctionnement du Comité Maritime Permanent*, copie.

¹¹⁵ Ibidem, f. 225 – 231, *Proces-verbal du Comité Maritime Permanent réunie à Athenes du 19 au 23 mars 1937*, copie, nesemnată.

¹¹⁶ Ibidem, f. 252 – 254, *Proces-verbal du Comité touristique permanent*, copie, nesemnată.

¹¹⁷ Ibidem, f. 139, *Proces-verbal, Athenes, le 26 mars, 1937*, Tabacovici, Hasan Saka, Predić, Varvarešos.

¹¹⁸ Ibidem, f. 162 – 171, *Protocole final, V-eme session du Conseil Economique consultatif de l'Entente Balkanique, Athenes, 18 – 26 mars 1937*, copie, nesemnată.

Secția națională română a propus, la începutul lunii decembrie 1937, ca a VI-a sesiune a Consiliului economic să aibă loc la Istanbul în zilele de 7-14 aprilie 1938. Secția națională iugoslavă a fost de acord¹¹⁹ iar Stojadinovic, în calitate de președinte în exercițiu al Consiliului permanent, a convocat Consiliul economic la data și locul precizat¹²⁰. Problema majoră, încă nesoluționată, a fost cea a numărului anual al sesiunilor Consiliului economic. Conform solicitării președinților secțiilor naționale, Consiliul permanent al alianței urma a discuta chestiunea la sesiunea de la Ankara, din februarie 1938. Așa cum se preciza într-un referat al M. A. S. al României, Statutul Consiliului economic stabilea două reuniuni pe an și așa s-a procedat în 1935 – 1936. În februarie 1937 Consiliul permanent a discutat sugestia iugoslavă de reducere a conferințelor anuale la una singură și a aprobat-o. Secția națională română a propus însă revenirea la două sesiuni pe an și cei patru președinți ai delegațiilor prezente la Atena în februarie 1937 au semnat o solicitare specială în acest sens și care urma a fi supusă atenției Consiliului permanent¹²¹. Acesta nu a revenit însă asupra deciziei de reducere; ca urmare și la sesiunea din 1937, în ultima zi a celei de-a VI-a conferințe, președinții secțiilor naționale au semnat un proces-verbal care înregistra opinia lor că erau necesare două sesiuni pe an pentru a putea aplica și controla deciziile adoptate. Se cerea intervenția pe lângă guvernele respective pentru obținerea acordului în cauză¹²².

Ordinea de zi a sesiunii a VI-a a fost pregătită încă de la sfârșitul lunii martie de către Secția elenă. Documentul includea cele trei domenii majore: comerț, comunicații, turism, cu accent pe cel dintâi¹²³. Lucrările au avut loc în zilele de 7-14 aprilie 1938, în cadrul a patru ședințe plenare și a discuțiilor în comisii la care au participat 15 delegați români, 13 greci, 12 turci și 13 iugoslavi¹²⁴. După discursurile inaugurale, în prima plenară s-au alcătuit comisiile de lucru și a fost fixată agenda de lucru¹²⁵.

Ca și în sesiunile anterioare dezbaterile principale au avut loc în comisia de politică comercială. Președintele delegației române a prezentat un raport asupra rezultatelor obținute de la ultima sesiune. Astfel, a fost înaintat memoriul elen cu revendicări la Ministrul Industriei și Comerțului din București și s-a obținut prelungirea cu un an a vechiului acord de plăți dintre cele două state. A fost semnat, la 5 ianuarie 1938, și un acord comercial româno-turc¹²⁶. Delegația greacă a prezentat un memoriu prin care se menținea vechea nemulțumire față de starea schimburilor comerciale cu ceilalți parteneri din alianță, cu România

¹¹⁹ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 29, f.1, Conseil Economique de l'Entente Balkanique, Section Nationale Yougoslave, Beograd, le 11 décembre 1937, nc. 1131, Predić.

¹²⁰ Ibidem f. 8., Beograd, le 27 décembre 1937, no. 1154, Stojadinović.

¹²¹ Ibidem, vol. 35, f. 194 – 195, M. A. S., Direcția economică, Referat 18 februarie 1938, I. Christu.

¹²² Ibidem, vol. 29, Proces verbal, Istanbul, le 15 avril 1938, Saka, Tabacovici, Predic, Argyropoulos.

¹²³ Ibidem, f. 54 – 57, Legația României, Atena, 31 martie 1938, nr. 586, Filotti.

¹²⁴ Ibidem, f. 88 – 95, lista delegaților.

¹²⁵ Ibidem, f. 96 – 107, procesul verbal al primei plenare, 7 aprilie 1938.

¹²⁶ Ibidem, f. 43 – 47, Rapport du président de la delegation Roumaine, Tabacovici.

mai ales¹²⁷. Ca urmare delegația română a înaintat o serie de revendicări concrete vizând: mărirea cantității de grâu importate de Grecia, facilitarea schimbării leului în porturile elene, necesitatea reducerii taxelor de import la lemne ca și reducerea listei de produse contingentate la import¹²⁸.

Discuțiile au relevat totuși o creștere a schimbului de mărfuri dintre cele patru state aliate, de unde și sublinierea necesității unor date statistice cât mai complete ce trebuiau date publicității. S-a înregistrat crearea la București a camerei mixte de comerț româno-iugoslavă și româno-turcă iar la Belgrad a celei româno-iugoslavă. Un raport românesc asupra colaborării instituțiilor economice sublinia necesitatea întocmirii unei liste a celor chemate să coopereze, în baza unor recomandări pe care Institutele naționale de export urmau a le formula într-o reuniune care s-a stabilit a fi convocată la Atena. În chestiunea participării la târgurile balcanice s-a constatat că Grecia a fost prezentă la Izmir, România la Belgrad iar Turcia la București și Salonic. De asemenea, România a început organizarea unui muzeu economic permanent la sediul Camerei de comerț româno-elene din Pireu. În ce privea vânzarea în comun a unor produse balcanice, fusese organizată la Istanbul, în februarie 1938, o conferință turco-elenă la care a fost invitată și Bulgaria, pentru vânzarea tutunului. Clauza balcanică a fost inserată de Grecia în tratatele comerciale cu Lituania și Letonia, dar nu și în cele cu Polonia și Finlanda. S-a constatat că nu s-a întrunit încă congresul camerelor de comerț și industrie din statele balcanice și s-a decis formarea unui comitet pregătitor¹²⁹.

Subcomisia feroviară a constatat că lucrările de elaborare a unui regulament uniform pentru transportul de călători, bagaje și mărfuri evoluau satisfăcător așa încât se pregătea o reuniune a directorilor de căi ferate din statele alianței pentru a fixa politica tarifară comună. S-a înregistrat declarația iugoslavă privind începerea lucrărilor de lărgire a liniei Belgrad-Dunăre și Belgrad-Vârșeț încât să permită accesul vagoanelor grele. S-a decis convocarea unei reuniuni a experților feroviari la București, la sfârșitul lunii mai 1938 și s-a constituit Comitetul feroviar permanent al Înțelegerii Balcanice, condus de un secretar general¹³⁰. O comisie mixtă, feroviară-maritimă, s-a întrunit la 9 aprilie și a discutat problema tarifelor combinate între companiile navale și căile ferate. S-a decis ca administrațiile feroviare să înceapă munca pentru fixarea direcțiilor de bază ale acestor tarife¹³¹.

Experții în materie de aviație au discutat propunerea românească de creare a unui comitet permanent în domeniul respectiv, dar delegații turci și greci s-au opus. S-a anunțat că Grecia a ratificat convenția aeriană balcanică și s-a decis consultarea guvernului turc pentru găsirea de soluții vizând extinderea liniilor

¹²⁷ Ibidem, f. 119 – 122, Mémoire présentée par la délégation helénique sur les échanges commerciaux, copie, nesemnată.

¹²⁸ Ibidem, f. 123 – 130, Revendications roumains envers la Grece, copie, nesemnată.

¹²⁹ Ibidem, f. 197 – 199, Protocole finale de la VI-ème session du Conseil économique de l'Entente Balcanique, Istanbul, 7 – 14 avril 1938, copie, nesemnată.

¹³⁰ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 29, f. 138 – 144, Commission des communications, Sous-commissions ferroviaire, Proces-verbal, copie, nesemnată.

¹³¹ Ibidem, f. 164, Proces-verbal de la Commission mixte maritime et ferroviaire, réunie à Istanbul, le 9 avril 1938, copie, nesemnată.

aerice din Balcani¹³². Delegația română a propus mai ales crearea liniilor aerice București-Istanbul-Ankara-Tel Aviv și București-Istanbul-Ankara-Orient. Lucrările au evoluat lent deoarece Turcia și Iugoslavia nu au avut reprezentanți în subcomisie¹³³. Comitetul maritim permanent a constatat că a început colaborarea liniilor maritime existente și a aprobat bugetul propriu. S-a decis convocarea unei reuniuni cu reprezentanții societăților de navigație din Mica Înțelegere și s-a hotărât ca următoarea sesiune proprie să aibă loc la Split, la începutul lunii septembrie 1938¹³⁴.

Delegații pentru probleme de poștă și telecomunicații au fost mai puțini la număr deoarece în același moment avea loc la Praga o reuniune comună cu experții din Mica Înțelegere. Cei prezenți la Istanbul au discutat aplicarea Acordului pentru reducerea taxelor telegrafice și telefonice, semnat la București la 12 octombrie 1937 și au înregistrat inaugurarea liniei telefonice directe Salonic-Skoplije-Belgrad. S-a constatat că nu s-au inițiat încă lucrările pe teritoriul elen pentru linia telefonică Istanbul-Belgrad și s-a adoptat recomandarea de construire a unei linii directe România-Turcia¹³⁵. Secția națională română a prezentat un raport asupra relizărilor din sfera turismului după reuniunea de la Belgrad, din noiembrie 1937, a Comitetului permanent. Se menționa încheierea studiilor pentru crearea de birouri turistice comune, înființarea unuia la New York costând aproape 10.000 lire sterline iar a altuia la Cairo peste 2000 lire. Se preciza că s-a luat legătura cu Federația tineretului iugoslav pentru elaborarea unui plan de excursii ale tineretului școlar din Înțelegerea Balcanică și că în problema filmului turistic comun mai rămânea de stabilit bugetul și casa producătoare¹³⁶. Reuniunea de la Istanbul a decis consultarea guvernelor pentru înființarea birourilor turistice balcanice de la New York și Cairo, organizarea imediată de excursii școlare, subvenționarea de către secțiile naționale a unui film turistic comun de 800 m, a câte două filme de 400 m pentru fiecare țară, editarea Buletinului turistic balcanic 1939 de către Grecia și s-a adoptat proiectul unui acord turistic între statele alianței¹³⁷. Prin semnarea protocolului final și adoptarea unui comunicat destinat presei, lucrările sesiunii a VI-a se încheiau la 14 aprilie 1938¹³⁸. Hotărârile adoptate au fost aprobate de Consiliul permanent al alianței reunit la București în februarie 1939¹³⁹ și ratificate de România în aprilie același an¹⁴⁰.

¹³² Ibidem, f. 145 – 147, Proces-verbal contenant les résolutions prises par les experts aéronautiques réunis en sous-commission, copie, nesemnată.

¹³³ Ibidem, f. 72 – 75, M.A.S., 5 mai 1938, nr. 26730, Notă asupra lucrărilor subcomitetului aviației, nesemnat, către Ministerul Aerului și Marinei.

¹³⁴ Ibidem, f. 148 – 163, Séance d'Istanbul de Comité Maritime de l'Entente Balcanique, copie, nesemnată.

¹³⁵ Ibidem, f. 208 – 209, Protocole finale, citat.

¹³⁶ Ibidem, f. 184 – 195, Rapport sur les réalisations du Comité permanent touristique, Istanbul, 8 aprilie 1938, nesemnat.

¹³⁷ Ibidem, f. 187 – 195, Proces-verbal de la réunion du Comité permanent touristique tenue à Istanbul du 7 au 14 avril 1938, copie, nesemnată.

¹³⁸ Ibidem, f. 69 – 71, Comunicat, Istanbul, 14 aprilie 1938, copie, nesemnată.

¹³⁹ Ibidem, vol. 30, f. 355, Conseil permanent de l'Entente Balcanique, Bucarest, le 22 février 1939, copie, nesemnată.

¹⁴⁰ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 30, f. 36 Jurnal al Consiliului de Miniștri, nr. 1187, 14 aprilie 1939, semnat de miniștri.

Ca și în anul anterior, data sesiunii urma să fie stabilită după decizia Consiliului permanent în legătură cu numărul ședințelor organismului economic. În ianuarie 1939 Direcția economică din Ministerul de externe al României recomanda revenirea la două sesiuni pe an¹⁴¹. Consiliul permanent al Antantei Balcanice reunit la București în februarie 1939 a decis menținerea sistemului unei sesiuni pe an așa încât în martie a fost convocată a VII-a sesiune pentru ziua de 17 aprilie 1939. Secția turcă a cerut o amânare de o lună¹⁴² care a fost acceptată de partea română, organizatoarea¹⁴³. Totodată, România a propus ca la sesiunea a VII-a a Consiliului economic să fie invitată și Bulgaria. Ministrul de externe al României a discutat chestiunea mai întâi cu omologul său turc, care a fost de acord. Propunerea a fost comunicată și celorlalți aliați¹⁴⁴ care, de asemenea, au acceptat-o¹⁴⁵. Ca urmare sugestia a fost comunicată la 18 aprilie 1939 și guvernului bulgar¹⁴⁶. Răspunsul a fost că Sofia nu vede utilitatea participării la lucrările sesiunii Consiliului economic deoarece nu dorește a lăsa impresia că recunoștea în acest fel Antanta Balcanică într-un moment în care opinia generală era că alianța se va dizolva curând¹⁴⁷.

Chestiunea fiind lămurită, a șaptea sesiune a Consiliului economic este convocată la București, în ziua de 17 mai 1939. La lucrări, care vor ține zece zile, vor participa delegați și experți din cele patru țări aliaste: 8 membri, 1 secretar și 29 experți români; un președinte, 4 membri, 1 secretar și 7 experți greci; 1 președinte, 9 membri și 1 secretar turc ca și 1 președinte, 13 membri și 1 secretar iugoslav¹⁴⁸. La ordinea de zi se aflau problemele obișnuite din sfera comercială, turistică și din cea a telecomunicațiilor¹⁴⁹. Deschizând lucrările, ministrul de externe al României a declarat: „Idealul nostru comun de pace, securitate și independență ne cere un efort special pentru a confrunța și apropia interesele noastre economice și pentru a creea, în aceste momente dificile legături necesare între forțele noastre de producție, între mijloacele noastre de schimb ca și între mijloacele noastre de comunicație”¹⁵⁰. Cuvântările șefilor celor patru delegații s-au caracterizat prin nota obișnuită de optimism¹⁵¹. În cadrul sesiunii a VII-a s-au desfășurat și lucrările a nu mai puțin de opt organisme specializate, unele cu caracter permanent: Comitetul

¹⁴¹ Ibidem, f. 1, M.A.S., Direcțiunea economică, Referat, 16 ianuarie 1939, indescifrabil.

¹⁴² Ibidem, f. 12 – 13, Conseil Consultatif Economique, Section Turque, Ankara, le 17 mars 1939, Hasan Saka.

¹⁴³ Ibidem, f. 14, M.A.S., 6 aprilie 1939, Referat, nr. 113, nesemnat.

¹⁴⁴ Ibidem, f. 24, M.A.S., București, 1 aprilie 1939, nr. 23559, Gafencu, către legația din Belgrad.

¹⁴⁵ Ibidem, f. 33, M.A.S., București, 13 aprilie 1939, nr. 23560, Gafencu către legația din Ankara.

¹⁴⁶ Ibidem, f. 41, M.A.S., București, 18 aprilie 1939, nr. 24755, Cretzianu către legația din Sofia.

¹⁴⁷ Ibidem, f. 42, Legația României, Sofia, 27 aprilie 1939, nr. 972, Filotti.

¹⁴⁸ Ibidem, f. 128 – 132, lista delegațiilor.

¹⁴⁹ Ibidem, f. 133 – 137, Ordre du jour.

¹⁵⁰ Ibidem, f. 69 – 72, Discours de M. le ministre G. Gafencu à l'ouverture des travaux du Conseil Economique de l'Entente Balcanique.

¹⁵¹ Ibidem, f. 138 – 149, text discursuri.

directorilor institutelor naționale de export: Comitetul feroviar permanent; Comisia mixtă feroviară-maritimă; Comisia pentru navigația aeriană; Comitetul maritim permanent; Comisia experților pentru unificarea legislației maritime; Comisia pentru poștă, telegraf, telefon și Comitetul permanent turistic¹⁵².

Poziția României în chestiunile comerciale a fost stabilită cu câteva luni înainte de sesiunea a VII-a prin rapoarte ale unor organisme de profil. Astfel, la sfârșitul lunii februarie 1939 Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie din România elaborează un raport asupra stadiului relațiilor comerciale ale țării cu statele balcanice. Documentul releva existența unei multitudini de piedici generate de măsurile protecționiste ale țărilor în cauză cât și de dificultățile interne ale comerțului românesc, handicapat de atmosfera de tensiune politică internațională. Pentru remedierea situației se propuneau măsuri multiple, între care: încheierea de convenții comerciale cu clauze convenabile; crearea unui organ de presă activ pentru informații; ieftinirea produselor românești de export prin reducerea unor taxe; accelerarea transporturilor etc., etc.¹⁵³. Uniunea sindicatelor pentru organizarea exportului de animale și carne informa Ministerul de Externe, la 2 martie, că România exportă animale doar în Grecia în condiții de concurență cu Turcia și Iugoslavia. Iar la sfârșitul lunii februarie 1939 Grecia a denunțat Convenția sanitar-veterinară cu România așa încât a fost complet stopat și exportul de animale¹⁵⁴.

Asociația industriașilor de petrol din România preciza că exportul în statele Antantei Balcanice înregistra o serie de piedici mai ales în Grecia, care întârzia a face plățile. La modul general regimul vamal, condușiile dificile de transport ca și cele de depozitare erau piedicile principale în calea extinderii exportului de petrol românesc în Balcani. Cu toate acestea România asigură 98% din necesarul de benzină, 92% din cel de uleiuri și 23% de motorină ale Iugoslaviei care plătea 25% din valoare în devize și restul în baza clearingului; tot consumul intern de produse petroliere al Greciei (peste 256000 tone în 1938); 34% din necesarul de benzină, 31% din cel cu petrol, 30% de motorină și 17% de uleiuri al Turciei¹⁵⁵. Camera de Comerț și Industrie din București înainta Ministerului de Externe, la 17 mai 1939, o serie de propuneri pentru înlăturarea unor dificultăți de transport și plată ce existau în raporturile comerciale cu partenerii din Antanta Balcanică¹⁵⁶. Aceeași Cameră a elaborat o notă specială referitoare la exportul de piei brute în Iugoslavia¹⁵⁷. În fine, Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie a întocmit o listă

¹⁵² Ibidem, f. 137, Commissions devant se réunir à Bucarest en même temps que la VII-ème session du Conseil économique, nesemnată.

¹⁵³ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 30, f. 13–19, Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie, București, 24 februarie 1939, nr. 1051, Bungețianu.

¹⁵⁴ Ibidem, f. 10, Uniunea Sindicatelor pentru organizarea exportului de animale și carne preparată, București, 2 martie 1939, nr. 388, indescifrabil.

¹⁵⁵ Ibidem, f. 57 – 59, Asociația industriașilor de petrol din România, București, 3 mai 1939, nr. 502, indescifrabil.

¹⁵⁶ Ibidem, f. 74 – 95, Camera de Comerț și Industrie, București, 17 mai 1939, nr. 4720, indescifrabil, către M.A.S.

¹⁵⁷ Ibidem, f. 44 – 51, Chambre de Commerce et d'Industrie de Bucarest, Importation de peaux crues de Yougoslavie, nesemnată.

ce includea 88 de firme care aveau relații stabilite cu partenerii din țările alianței balcanice¹⁵⁸.

Lucrările Comisiei pentru probleme comerciale din cadrul sesiunii a VII-a s-au desfășurat în cadrul plenarelor ca și în șase subcomisii bilaterale. Acestea din urmă au prezentat și analizat doleanțele reciproce, stabilind ca ele să fie înaintate forurilor naționale competente. Iar în plenare s-a constatat: creșterea în 1938 a schimbului de mărfuri dintre statele alianței, semnarea de către Grecia și Iugoslavia a unui protocol adițional la Acordul de plăți bilateral, continuarea publicării de către Camera de Comerț și Industrie din București a buletinului comerțului balcanic, crearea unei Camere de comerț româno-iugoslavă la Belgrad și a unei Societăți comerciale turco-elene la Istanbul, participarea Greciei la târgurile de la Izmir și Zagreb, a României la cele de la Salonic și Zagreb, a Turciei la Salonic și Belgrad și a Iugoslaviei la cel de la Salonic și înserarea clauzei balcanice de către Grecia în tratatul comercial cu Portugalia. De asemenea, la cererea României s-a elaborat o nouă listă de produse ce urmau a fi incluse în schimbul reciproc de mărfuri, după cum s-a exprimat regretul că nu s-a convocat încă congresul camerelor de comerț din Antanta Balcanică¹⁵⁹.

Aspecte comerciale au fost abordate și de cea de-a doua conferință a Institutelor de comerț exterior din statele Înțelegerii Balcanice¹⁶⁰. Delegații prezenți au înfățișat rapoarte asupra stadiului aplicării deciziilor adoptate de conferința precedentă, au realizat un schimb de opinii asupra relațiilor comerciale comune și au avansat propuneri de extindere a acestora¹⁶¹. De mare importanță a fost semnarea unui Acord economic, secret, privind aplicarea unor prevederi de natură financiară. Documentul stipula că băncile de emisie din țările alianței urmau a ține evidența operațiunilor de compensare pentru materialele de interes militar excedentare limitelor stabilite printr-un acord încheiat de șefii de state majore ale Antantei Balcanice. Valoarea și moneda ca și condițiile de livrare a acestor materii prime cu valoarea strategică urmau a fi stabilite în baza clauzelor acordului semnat de delegații militari ca și prin înțelegerea directă dintre reprezentanții băncilor de emisie¹⁶². Ulterior s-a constatat că textul acestui Acord economic secret a fost multiplicat și difuzat la diverse instituții. Ca urmare, delegația greacă a cerut în iunie 1939 distrugerea tuturor copiilor difuzate¹⁶³.

¹⁵⁸ Ibidem, f. 101 – 110, Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie, București, 25 mai 1939, nr. 2333, indescifrabil.

¹⁵⁹ Ibidem, f. 119 – 121, Protocole final de la VIII-ème session du Conseil Economique de l'Entente Balcanique, București, 17 – 27 mai 1939, copie, nesemnată.

¹⁶⁰ Prima conferință a avut loc la Atena în zilele de 25 – 29 octombrie 1938. Vezi protocolul final, Ibidem, f. 187 – 190.

¹⁶¹ Ibidem, f. 152 – 186, procesele verbale ale ședințelor din 19 – 20 mai 1939 și protocolul final al sesiunii.

¹⁶² Ibidem, f. 277, Accord économique concernant de chapitre C du Protocole de Bucarest no 1 des Etats Majors de l'Entente Balcanique, copie.

¹⁶³ Arh. M. A. E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 30, f. 103 – 105, Conseil Economique de l'Entente Balcanique, Section National Hellénique, Athens le 12 juin 1939, no 14509, indescifrabil.

Ample discuții au avut loc și în cadrul comisiei pentru comunicații. Subcomisia feroviară a constatat că regulamentul uniform pentru transportul de călători, bagaje și mărfuri era definitivat și l-a înaintat Consiliului economic care l-a și aprobat. S-a decis continuarea lucrărilor de elaborare a unui regulament uniform pentru transportul de mărfuri și colete expres; s-a luat notă de punerea în circulație de vagoane-lits pe linia Atena-Istanbul; s-a apreciat ca pozitiv stadiul lucrărilor pentru elaborarea unor tarife comune turco-elene și s-a exprimat regretul că reuniunea directorilor căilor ferate din statele alianței nu s-a convocat. De asemenea, s-a stabilit ca problema creerii comitetului permanent feroviar și a elaborării statutului acestuia să se discute la următoarea reuniune a experților din domeniu, fixată pentru zilele de 10-25 septembrie 1939, la Atena¹⁶⁴. Comisia mixtă feroviară-maritimă a constatat că tarifele comune pentru căile ferate erau aproape terminate, urmând ca apoi să se treacă la elaborarea celor maritime și la punerea de acord a ambelor¹⁶⁵.

Experții în materie de trafic aerian au lucrat în plenare și în trei comitete bilaterale. S-a constatat că doar România și Grecia au ratificat Convenția aeriană și că numai Turcia mai avea rezerve față de crearea unui comitet permanent în domeniu. România a propus discutarea proiectului unei linii poștale aeriene Salonic – Skoplije și s-a hotărât ca în iunie 1939 să înceapă negocierile respective. De asemenea, s-a constatat că România avea discuții consistente cu ceilalți aliați pentru extinderea traficului aerian¹⁶⁶. Comitetul maritim permanent a aprobat lucrările și rezoluțiile sesiunii anterioare, din octombrie 1938 de la Split, a audiat raportul de activitate din 1938-1939 al secretarului general, a votat bugetul pentru aceeași ani (362.708 franci) și a decis negocierea imediată a creerii unor linii directe spre America de Nord. S-a hotărât înființarea unei comisii speciale însărcinată cu studierea unificării legislației maritime, s-a propus acordarea unei reduceri de taxe pentru navele poștale ce treceau prin Strâmtoari ca și introducerea unor bilete dus – întors pe liniile maritime ale statelor alianței¹⁶⁷.

Comitetul pentru poște și telecomunicații a cerut să se aplice decizia mai veche de punere în circulație a unor vagoane poștale directe între statele alianței, a aprobat propunerile de unificare a statisticilor din domeniu, a sugerat reducerea taxelor de tranzit poștal între țările Antantei Balcanice. De asemenea, s-a adoptat proiectul elen pentru timbrul comun, s-a aprobat sugestia Comitetului turistic pentru introducerea de broșuri poștale, s-a propus adoptarea de taxe poștale cu regim intern pentru toate localitățile din statele alianței ce aveau frontieră comună, s-a lansat proiectul unui anuar de poștă al alianței, s-a propus reducerea indemnizației pentru pierderea expedierilor recomandate și s-a cerut extinderea

¹⁶⁴ Ibidem, f. 150 – 151, Commission des communications, Sous-Commissions ferroviaire, Proces-verbal, copie, nesemnată.

¹⁶⁵ Ibidem, f. 263 – 266, Proces verbal de la Commission mixte maritime et ferroviaire, réunion à Bucarest, le 20 mai 1939, copie, nesemnată.

¹⁶⁶ Ibidem, f. 267 – 276, procesele verbale ale comitetelor bilaterale și rezoluțiile subcomisiei aeronautice.

¹⁶⁷ Ibidem, f. 196 – 262, Proces-verbal du Comité Maritime Permanent réuni à Bucarest du 17 au 27 mai 1939, copie, nesemnată.

legăturilor telefonice comune¹⁶⁸. În fine, Comitetul turistic a aprobat crearea la New York a unui birou comun al statelor alianței, a decis înființarea de agenții turistice școlare, a finalizat propunerile pentru filmul comun, a hotărât editarea în 1939 a buletinului turistic comun și a unci broșuri turistice după cum a stabilit necesitatea unor intervenții la forurile competente pentru acordarea de facilități turiștilor ce utilizau căile ferate sau automobilele¹⁶⁹.

În ultima zi a celei de-a șaptea sesiuni, la 27 mai 1939, cei patru șefi ai delegațiilor au semnat un nou proces-verbal prin care se cerea revenirea la sistemul a două sesiuni pe an dată fiind diversitatea și amploarea raporturilor economice dintre cele patru state aliate¹⁷⁰. Apoi au fost semnate Protocolul final¹⁷¹ și comunicatul ce urma a fi publicat¹⁷², după care au fost rostite discursurile de închidere în care cei patru șefi de delegații au relevat mai ales seriozitatea și amploarea discuțiilor care au avut loc¹⁷³. Aceste caracteristici au fost evidențiate și de comentariile presei internaționale¹⁷⁴.

Ultima sesiune, a VIII-a a Consiliului Economic, a avut loc la Belgrad, în iunie 1940. În pofida situației internaționale extrem de critice, Secția națională română a început pregătirile încă de la începutul lunii noiembrie 1939. Membrii secției s-au întrunit la 6 noiembrie la sediul Ministerului de Externe sub conducerea lui N. Tabacovici. La ordinea de zi s-au aflat patru puncte: stadiul aplicării rezoluțiilor sesiunii precedente, unificarea legislației maritime, dezvoltarea turismului balcanic și chestiunea Uniunii poștale a Întelegerii Balcanice¹⁷⁵. Dezbaterile au dus la desemnarea delegației române pentru Comitetul de unificare a legislației maritime și la decizia de începere a pregătirii lucrărilor sesiunii a VIII-a¹⁷⁶. Legat de aspectul din urmă, într-un referat al Direcției economice din Ministerul de Externe se aprecia că situația politică internațională pune pe prim plan schimbul de produse, și mai ales cel de materii prime, dintre statele Întelegerii Balcanice. Unele dintre acestea au ridicat deja restricții în calea exportului materiilor prime în timp ce România continua a vinde mai ales petrol în mari cantități. Se impunea ca următoarea sesiune a Consiliului economic să stabilească principiul reciprocității în comerțul cu materii prime dintre statele alianței. România importa șapte

¹⁶⁸ Ibidem, f. 287 – 30, Proces-verbal de la réunion des experts postaux du Comité des postes et telecommunications de l'Union des pays de l'Entente Balcanique, Bucarest, 18 – 24 mai 1939, copie, nesemnată.

¹⁶⁹ Ibidem, f. 192 – 195, Proces-verbal de la réunion du Comité touristique, tenue à Bucarest, du 17 au 27 mai 1939, copie, nesemnată.

¹⁷⁰ Ibidem, f. 100, Proces verbal, București, 27 mai 1939, Zolatas, Saka, Tabacovici, Prodanović.

¹⁷¹ Ibidem, f. 119 – 127, Protocolul final.

¹⁷² Ibidem, f. 321 – 323, Comunicatul final.

¹⁷³ Arhivele Statului, fond Ministerul Propagandei Naționale, presa internă, dosar 410, f. 129 – 149, copii discursuri.

¹⁷⁴ Ibidem, informații, dosar 705, f. 8 – 39, extrase din presa internațională.

¹⁷⁵ Ibidem, f. 337, Secțiunea română a Consiliului Economic, Ordine de zi a ședinței din 6 noiembrie 1939, copie, nesemnată.

¹⁷⁶ Arh. M. A. E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 31, f.2, Secțiunea națională română a Consiliului Economic, Proces verbal al ședinței din 6 noiembrie 1939, indescifrabil.

asemenea produse din Iugoslavia (mai ales zinc și aramă), patru din Turcia (bumbac pe primul loc) și trei din Grecia (colofoniu în primul rând)¹⁷⁷.

La începutul lunii februarie 1940 Consiliul permanent al Antantei Balcanice, reunit la Belgrad, a aprobat și Protocolul final al sesiunii Consiliului economic din mai 1939¹⁷⁸. Ca și în cazurile anterioare, Ministerul de Externe a adresat o circulară unui număr de zece organizații economice românești pentru a le cunoaște opinia asupra situației raporturilor comerciale cu partenerii din Balcani¹⁷⁹. Atașatul comercial al României la Belgrad considera necesar a analiza și el situația schimburilor comerciale bilaterale. Prezentând statistica iugoslavă și analizând conținutul relațiilor comerciale dintre cele două state, diplomatul român evidenția că după Anschluss, ocuparea Cehoslovaciei și apoi a Poloniei s-a înregistrat o lărgire simțitoare a volumului comerțului dintre România și Iugoslavia. Doar creșterea masivă a prețurilor după declanșarea războiului și lipsa devizelor făceau ca România să nu devină principalul partener comercial al Iugoslaviei. Se cerea totuși negocierea unui acord de plăți în clearing și fixarea unor contingente de export¹⁸⁰.

Începând cu jumătatea lunii februarie 1940 asociațiile economice românești solicitate de Externe au răspuns în chestiunea dată. Uniunea sindicatelor pentru exportul de animale și carne preciza că produsele respective erau trimise doar în Grecia, și acolo cu greutate din cauza transportului și a mijloacelor de plată¹⁸¹. Astra Română analiza exportul de petrol în țările alianței balcanice și sublinia stagnarea apărută după declanșarea războiului mondial ca urmare a deciziei Bucureștiului de a se accepta doar plata integrală în devize libere¹⁸². Uniunea exportatorilor de cereale anunța că are relații numai cu Grecia care din 1937 chiar a redus totuși importul de grâu românesc prin stabilirea unor condiții de calitate¹⁸³. Camera de comerț româno-elenă din Galați evidenția o stagnare generală în relațiile bilaterale și sugera acordarea unor înlesniri vamale pe bază de reciprocitate¹⁸⁴. O amplă analiză a schimburilor comerciale ale României cu Grecia, Iugoslavia și Turcia, în deceniul 1929 – 1939, era făcută de Uniunea camerelor de comerț și industrie care sublinia faptul că în toate cazurile balanța era pozitivă pentru țara noastră¹⁸⁵.

Asociația reprezentanților din comerț și industrie considera că paralelismul structurilor economice ale statelor alianței permitea șanse reduse pentru

¹⁷⁷ Ibidem, f. 4 – 5, M.A.S., Direcțiunea economică, 22 ianuarie 1940, Referat, Remus Ionescu.

¹⁷⁸ Ibidem, f. 6, Proces verbal, Beograd, le 4 février 1940, copie, nesemnată.

¹⁷⁹ Ibidem, f. 8, M.A.S., București, 6 februarie 1940, nr. 06965, indescifrabil.

¹⁸⁰ Ibidem, f. 11 – 20, Legația României, Belgrad, 12 februarie 1940, nr. 3028, G. Gheorghiu.

¹⁸¹ Ibidem, f. 27 – 29, Uniunea sindicatelor pentru organizarea exportului de animale și carne, București, 15 februarie 1940, nr. 191, indescifrabil.

¹⁸² Ibidem, f. 23 – 24, Astra Română, 17 februarie 1940, nr. 383, indescifrabil.

¹⁸³ Ibidem, f. 25 – 26, Uniunea exportatorilor de cereale din România, 19 februarie 1940, no. 625, indescifrabil.

¹⁸⁴ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 31, f. 30 – 32, Chambre de commerce hellénique de Galatz, le 20 février 1940, no. 156, indescifrabil.

¹⁸⁵ Ibidem, f. 34 – 70, Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie, București, 21 februarie 1940, nr. 637, indescifrabil.

coopcrarea lor, practic neexistând necesități reciproce reale. O ameliorare a comerțului cu statele Antantei Balcanice se putea totuși obține printr-o mai suplă aplicare a regimului contingentelor, o mai bună organizare a plăților și o mai largă utilizare a clearingului¹⁸⁶. Asociația industriașilor de petrol din România preciza că exportul societăților petrolifere membre în țările balcanice s-a redus după octombrie 1939 când Oficiul pentru schimburile cu străinătatea a decis ca exportul de petrol să se facă numai cu plata în devize libere¹⁸⁷. Camera de comerț și industrie din București înainta un memoriu privind schimburile de mărfuri cu țările Înțelegerii Balcanice în care erau înșirate piedicile de tot felul, pe primul plan fiind sistemul de plăți¹⁸⁸. Observații pertinente și mai ales propuneri utile erau înaintate și de Uniunea generală a industriașilor din România¹⁸⁹.

Legat de ordinea de zi a viitoarei sesiuni a Consiliului economic, Regia autonomă a C.F. anunța că mult dorita Comisie feroviară permanentă încă nu s-a constituit așa încât se cerea discutarea specială a chestiunii¹⁹⁰. Atașatul comercial de la Belgrad considera că situația internațională gravă a trecut pe planul doi chestiunile tehnice care, anterior, se aflau în centrul preocupărilor Consiliului economic. Dificultățile de aprovizionare cu materii prime au determinat punerea acestora în centrul atenției. Consiliul economic trebuia să discute cu prioritate problemele comerciale și să găsească mai ales un sistem rezonabil pentru schimbul de materii prime și alimente. Era necesar să se abordeze și valorificarea în comun a excedentelor de export, în vederea compensării unor importuri din alte state. Prin soluționarea celor două probleme, considera diplomatul român, țările alianței vor obține o valorificare superioară a resurselor naționale¹⁹¹.

Spre sfârșitul lunii mai s-a decis ca lucrările sesiunii a VIII-a să înceapă la 1 iunie 1940 la Belgrad¹⁹². La ordinea de zi s-au aflat șase puncte: ameliorarea relațiilor comerciale, situația comunicațiilor feroviare, transporturile maritime, navigația aeriană, cooperarea în sfera poștelor și telecomunicațiilor și turismul¹⁹³. La data fixată, delegațiile celor patru state, formate din 39 iugoslavi, 22 români, 15 greci și 10 turci, erau prezente la ședința de deschidere marcată de discursurile șefilor de secții naționale¹⁹⁴. Chestiunile comerciale au fost discutate în comisia respectivă care a creat cinci subcomisii bilaterale. În cadrul acestora s-au prezentat memoriile, pregătite de secțiile naționale, și s-a luat notă de semnarea unor

¹⁸⁶ Ibidem, f. 71 – 72, Asociația reprezentanților din comerț și industrie din România, București, 26 februarie 1940, indescifrabil.

¹⁸⁷ Ibidem, f. 75 – 77, Asociația industriașilor de petrol din România, 6 martie 1940, nr. 246, indescifrabil.

¹⁸⁸ Ibidem, f. 84 – 98, Camera de comerț și industrie, București, 20 aprilie 1940, nr. 4124, indescifrabil.

¹⁸⁹ Ibidem, f. 102 – 140, Uniunea generală a industriașilor din România, București, 24 aprilie 1940, indescifrabil.

¹⁹⁰ Ibidem, f. 81 – 82, Regia Autonomă a C. F. R., 28 martie 1940, nr. 57179, indescifrabil.

¹⁹¹ Ibidem, f. 152 – 155. Legația României, Belgrad, 21 mai 1940, nr. 3349, Gheorghiu.

¹⁹² Ibidem, f. 150, Ambasade de Yougoslavie, Bucarest le 23 mai 1940, no. 736, nesemnată.

¹⁹³ Ibidem, f. 168 – 172. Conseil Economique de l'Entente Balcanique, Ordre du jour de la VIII-ème session, Beograd, 1-er au 8 juin 1940.

¹⁹⁴ Ibidem, f. 175 – 182, lista delegațiilor.

acorduri de plăți ale Greciei, cu Turcia și România și a celui româno-iugoslav¹⁹⁵. S-a decis convocarea în iulie a unei conferințe restrânse ce trebuia să discute problemele comerciale și să facă recomandări Consiliului permanent al alianței. S-a anunțat crearea unei camere de comerț româno-iugoslavă la București și s-a prezentat participarea reciprocă la târguri internaționale din Balcani¹⁹⁶. Reprezentanții institutelor naționale de exort s-au întrunit separat și au luat decizii menite a duce la adaptarea la noile condiții internaționale a activității lor¹⁹⁷.

În sfera comunicațiilor feroviare s-a constatat că reuniunea experților fixată pentru septembrie 1939 nu a avut loc din cauza declanșării războiului. S-a decis studierea bugetului pentru viitorul organism permanent de specialitate și trecerea imediată la aplicarea tarifelor comune pentru călători și bagaje¹⁹⁸.

Experții în chestiuni aeronautice au stabilit necesitatea unor linii pentru scopuri comerciale mai ales între capitalele statelor alianței, au căzut de acord asupra studierii condițiilor de înființare a unei Comisii pentru navigația aeriană și a unei asociații a companiilor de profil și au cerut din nou Turciei și Iugoslaviei să ratifice Convenția aeriană¹⁹⁹. Comitetul maritim permanent a aprobat deciziile adoptate la reuniunea din septembrie 1939, de la Pireu, a ales un nou președinte, a decis pregătirea documentației privind colaborarea directă a companiilor navale și urgentarea studiului referitor la unificarea legislației de profil²⁰⁰. Între 3 – 7 iunie au avut loc și lucrările Comitetului pentru poștă și telecomunicații care a abordat nu mai puțin de 28 de puncte. Între altele, s-a elaborat un răspuns cerut de biroul Uniunii poștale internaționale în legătură cu cheltuielile de tranzit, s-a căzut de acord asupra poziției comune la congresul poștal universal, s-a decis crearea unei comisii pentru suprimarea cheltuielilor de tranzit, s-a hotărât reducerea reciprocă a taxelor de corespondență ca și generalizarea admiterii tranzitului coletelor de până la 20 de kg.²⁰¹

În fine, Comitetul turistic permanent și-a revizuit componența, a decis publicarea unui pliant comun, intensificarea schimbului de filme turistice, semnarea și ratificarea Acordului turistic și a reținut propunerea iugoslavă privind clearingul turistic²⁰². Ultima plenară a adoptat o nouă procedură pentru lucrările Consiliului și ale comisiilor²⁰³, după cum a stabilit ca următoarea sesiune să aibă

¹⁹⁵ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 31, f. 183 – 189, copii ale discursurilor de deschidere.

¹⁹⁶ Ibidem, f. 249 – 252, Protocole final de la VIII-ème session du Conseil Economique, Beograd le 1 – 8 juin 1940, copie, nesemnată.

¹⁹⁷ Ibidem, f. 199, Proces-verbal, Beograd, le 7 juin 1940, copie, nesemnată.

¹⁹⁸ Ibidem, f. 201 – 203, Commission ferroviaire, Proces-verbal, Beograd, le 7 juin 1940, copie, nesemnată.

¹⁹⁹ Ibidem, f. 204 – 205, Proces-verbal contenant les résolutions prises par les experts aeronautiques réunis en commission, Beograd, le 6 juin 1940, nesemnată.

²⁰⁰ Ibidem, f. 213 – 223, Proces-verbal, Beograd, le 8 juin 1940, copie, nesemnată.

²⁰¹ Ibidem, f. 224 – 239, Proces-verbal de la réunion des experts du Comité des postes et des telecommunications, Beograd, le 3 – 7 juin 1940, copie, nesemnată.

²⁰² Ibidem, f. 240 – 244, Proces-verbal de la réunion du Comité Touristique tenue à Beograd du 1-er au 8 juin 1940, copie, nesemnată.

²⁰³ Ibidem, f. 200, textul rezoluției.

loc la Atena, în 1941²⁰⁴. Extinderea conflagrației nu a mai permis convocarea reuniunii așa încât în vara anului 1940 se încheie practic existența Consiliului economic, a alianței balcanice în general. După numai șase ani de existență, prin lucrările desfășurate în sesiunile Consiliului sau a comitetelor specializate, cooperarea economică a statelor din Înțelegerea balcanică intrase pe făgașul realizărilor. Amplele discuții care au avut loc au permis găsirea unor puncte de vedere comune și a unor soluții practice în domenii de bază ale activității economice. Dintre acestea fără îndoială că cel comercial, abordat într-o firească conexiune cu cel financiar, s-a aflat pe primul plan.

Marea piedică în calea lărgirii schimbului reciproc de mărfuri a fost existența unor structuri economice similare, agrare în esență, de vreme ce 75 – 80% din populația activă era ocupată în agricultură. Ca urmare, lista produselor de export avea predominant un caracter agrar iar cea de import unul industrial²⁰⁵. Cu toate acestea, eforturile depuse, sub impulsul factorului politic, au dat unele rezultate vizibile. Datele statistice publicate într-un buletin special și de Camera de comerț și industrie din București²⁰⁶, relevă clar progresele comerțului dintre partenerii din alianța balcanică. Astfel, exportul României în țările din Antanta Balcanică a crescut ca volum de la ponderea de 5% în 1933 la 11,02% în 1938²⁰⁷. La începutul anului 1939 un număr de 155 firme comerciale din România aveau relații active cu parteneri din statele alianței balcanice²⁰⁸. Chestiunile comerciale au fost discutate și de către delegații unor organisme specializate, de genul institutelor naționale de export, care s-au întrunit în timpul sesiunilor Consiliului economic sau în afara acestora. Deosebit de utilă prin decizii a fost conferința de la Atena, din octombrie 1938, a directorilor oficiilor de comerț exterior din statele alianței balcanice. Cu acest prilej s-a trasat programul colaborării viitoare, fiind adoptat principiul unor reuniuni regulate²⁰⁹. În schimb nu s-a reușit a se convoca un congres al camerelor de comerț balcanice pentru crearea unui organism comun. Ideea a fost lansată încă din timpul conferințelor balcanice²¹⁰, iar la sesiunea de la Atena, din martie 1937, s-a decis inițierea lucrărilor de convocare a congresului. Camera de comerț și industrie din București a primit sarcina de a face pregătirile necesare, așa încât a propus ordinea de zi și data reuniunii²¹¹, dar din diverse cauze, aceasta nu a fost convocată niciodată.

²⁰⁴ Ibidem, f. 249 – 259, Protocolul final, citat.

²⁰⁵ Ovidiu Al. Vlădescu, *op. cit.*, loc. cit., p. 129 – 131.

²⁰⁶ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 35, f. 424 – 461, *Chambre de Commerce et d'Industrie de Bucarest, Bulletin économique consacré aux relations des pays de l'Entente Balcanique*, 1939, (a apărut din 1936, în volume anuale).

²⁰⁷ C. Staicovici, *Développement des échanges entre les pays de l'Entente Balcanique, 1935 – 1939*, București, 1939, p. 4 – 11.

²⁰⁸ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 29, f. 21 – 25, *Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie*, București, 25 februarie 1939, nr. 1089, Bungețianu.

²⁰⁹ Arhivele Statului, fond Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția reglementării comerțului exterior, dosar 11/1938, f. 1 – 100, actele reuniunii de la Atena.

²¹⁰ Florin Codrescu, *Importanța și rolul Camerei de comerț interbalcanice*, în „*Analele Economice și Statistice*”, XVIII, 1935, nr. 7 – 9, p. 208 – 217.

²¹¹ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 35, f. 149 – 164, Camera de comerț și industrie din București, 18 iunie 1937, nr. 4941, indescifrabil, către M.A.S.

Din timpul primei conferințe balcanice datează și ideea colaborării instituțiilor de credit balcanice și a creerii unei Bănci interbalcanice. Colaborarea băncilor naționale presupunea o înțelegere pentru evitarea deprecierei monetare și astfel putea contribui la mai buna valorificare a producției din statele respective²¹². La sfârșitul anului 1934 Banca Națională a României (B.N.R.) a propus cooperarea băncilor de emisie din țările Înțelegerii Balcanice prin reuniuni anuale ale delegațiilor acestora, colaborarea la întrunirile internaționale de profil și intensificarea schimbului reciproc de date cu caracter economic și financiar²¹³. În timpul celei de-a II-a sesiuni a Consiliului economic a fost creată și o comisie bancară care a discutat mai ales proiectul băncii balcanice. S-a constatat că nu există încă condiții prielnice pentru aceasta și s-a hotărât inițierea unei colaborări mai strânse a băncilor de emisie conform sugestiilor prezentate de B.N.R.²¹⁴. Într-adevăr, în anii următori au avut loc trei reuniuni ale guvernatorilor băncilor naționale din statele alianței: la Atena, în decembrie 1936²¹⁵; la Ankara, în noiembrie 1937²¹⁶ și la Belgrad în ianuarie 1939²¹⁷. Cu aceste ocazii au fost analizate raporturile monetare reciproce și au fost adoptate decizii care puteau facilita metodele de plată a schimburilor comerciale.

Discuții ample, în bună parte fructuoase, au avut loc în sfera comunicațiilor maritime, terestre, aeriene și a poștelor. Era de altfel un domeniu care permitea o colaborare mai strânsă, determinată de interese reciproce. De aici și unele rezultate pozitive, mai ales în ce privea navigația maritimă, de cale ferată și poștală, dobândite după lungi negocieri purtate în cadrul comitetelor permanente de experți, care se întruneau regulat și în afara sesiunilor Consiliului economic. Doar în sfera navigației aeriene s-au înregistrat progrese minime, nefiind posibilă crearea unui comitet permanent și nici semnarea de către toți aliații a convenției aeriene. Cauza a fost reticența Turciei în primul rând, a Iugoslaviei mai apoi, în acceptarea unui document pe care-l interpretau ca o posibilitate de afectare a suveranității naționale²¹⁸. În fine, rezultate semnificative s-au obținut și în sfera turismului²¹⁹. S-a creat fără nici o dificultate un Comitet permanent care a discutat multiple aspecte ale dezvoltării turismului balcanic, între altele prin editarea unui buletin începând cu 1936, a unor pliante și afișe comune.

²¹² Vezi : D. D. Pascu, *Sistemul băncilor de emisiune din țările balcanice*, Constanța, 1933, 28 p.; Idem, *Băncile centrale agricole din țările balcanice*, București, 1934, 28 p; C. Petroff, *Considerations sur les buts de la Banque Balcanique*, în „Les Balkans”, V, 1935, no 8 – 10, p. 217 – 232; V. M. Ioachim, *Băncile de emisiune și colaborarea economică în Balcani*, în „Analele economice și statistice, XVIII, 1935, no 7 – 9, p. 218 – 228.

²¹³ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, vol. 34, f. 117, B.N.R., București, 13 decembrie 1934, nr. 50380, M. Constantinescu.

²¹⁴ Ibidem, f. 5 – 12, actele ședințelor Comisiei bancare.

²¹⁵ Ibidem, f. 32 – 39, documentele de lucru ale primei reuniuni a guvernatorilor băncilor de emisie.

²¹⁶ Ibidem, f. 40 – 45, a doua reuniune.

²¹⁷ Ibidem, f. 272 – 276, a treia reuniune.

²¹⁸ Ibidem, vol. 32, 433 f., toate actele privind cooperarea în materie de comunicații.

²¹⁹ Ibidem, vol. 33, 380 f., cooperarea în sfera turismului.

Deși cu o istorie scurtă, cooperarea economică a statelor Antantei Balcanice a dus la rezultate pozitive. Ideea de bază chiar era constructivă: să se consolideze alianța politică prin apropierea economică organizată și, în acest fel, să se întărească rolul pacific al alianței. Fără îndoială că a fost preluată o parte din experiența dobândită de Mica Înțelegere economică dar adaptarea la condițiile din Balcani, obligatorie de altfel pentru viabilitatea proiectului, este foarte evidentă. Influența factorului politic este sesizabilă mai ales în depășirea unor piedici generate de interese contradictorii ce aveau la origine în special structurile economice apropiate, dacă nu chiar identice. A existat un cadru organizat și bunăvoința necesară așa încât s-au obținut rezultate pozitive, unele chiar remarcabile, pentru epoca dată.

Cursul ascendent a fost brutal întrerupt prin declanșarea marii conflagrații. Scurta existență a Consiliului economic, a alianței în general, se înscrie însă ca o experiență utilă care evidențiază posibilitățile de largire a cooperării atunci când există înțelegerea clară a obiectivelor urmărite. Prin scopuri și realizări Antanta Balcanică economică, la edificarea căreia România a avut o contribuție însemnată, se înscrie ca un model de cooperare regională în condițiile perioadei interbelice.

LA CONTRIBUTION DE LA ROUMANIE À L'ÉDIFICATION DE L'ENTENTE ÉCONOMIQUE DANS LES BALKANS (1934 – 1940) (II)

Résumé

Après l'enthousiasme des débuts, confronté à la difficulté de coordonner le rapprochement économique des pays de l'Entente Balkanique, à laquelle s'ajoute aussi l'influence de la conjuncture marquée par l'imminence de la guerre, le Conseil économique de l'alliance a diminué son activité à partir de 1937. Si en 1935 – 1936 ont eu lieu quatre réunions du Conseil, en 1937 – 1940 on est parvenu difficilement à organiser une séance par an. Celles-ci étaient presque formelles et s'achevaient par la prise de décisions plus anciennes. Même les travaux des comités spécialisés, qui avaient lieu aussi en dehors des sessions plénières, ont diminué sensiblement.

L'analyse du projet de coopération économique surveillée des Etats de l'Entente Balkanique n'est pas, toute fois, dépourvue de signification. Il s'agit d'un début qui a permis de tester une idée et d'évaluer effectivement des possibilités. Le grand obstacle qui a bloqué l'obtention de résultats consistants – si on pouvait s'attendre à ce genre de résultats – fut le caractère similaire des économies de ces Etats. Ce manque de complémentarité a eu la signification d'un chemin clos ou, de toute façon, très étroit. Le grand bénéfice du projet a été, en fait, le renforcement d'une idée isolée à l'époque, mais qui fera carrière par la suite: la consolidation d'une alliance politique par le rapprochement économique dirigé des Etats membres.

IMPERIUL BIZANTIN, VENEȚIA ȘI ȚĂRILE ROMÂNE

ASPECTE ALE POLITICII ÎMPĂRATULUI ALEXIOS I COMNENUL LA DUNĂREA DE JOS ÎN LUMINA ULTIMELOR DESCOPERIRI SFRAGISTICE ȘI NUMISMATICE

GHEORGHE MĂNUCU-ADAMEȘTEANU

La 4 aprilie 1081, prin încoronarea la Constantinopol a împăratului Alexios I Comnenul, se vor pune bazele unei noi dinastii care va salva imperiul din situația dezastruoasă în care se afla și-i va reda un prestigiu ce nu va mai fi atins niciodată până la cucerirea sa de către otomani în anul 1453.

Începutul domniei este marcat de o instabilitate politică și o anarhie generală: în Asia Mică, un stat selgiucid era pe cale să se formeze, având centrul la Niceea; din Italia, definitiv pierdută pentru bizantini, normanzii își multiplică raidurile pe țărmurile Adriaticii; Peninsula Balcanică este tulburată de revoltele conducătorilor sârbi, de mișcările religioase ale bulgarilor și de invaziile pecenegilor, ungurilor sau cumanilor, ce pătrund până în Thracia și Macedonia.

La toate acestea se va adăuga și o nemaîntâlnită deplasare a occidentalilor care, sub forma unui război religios (cruciadele) și a unei expansiuni economice a orașelor italiene (Veneția, Pisa, Genova) vor crea numeroase probleme bizantinilor¹.

Evenimentele se vor derula cu repeziciune și, în luna mai, sub pretext că vine să-l răzbune pe împăratul Mihail VII (1071 – 1078), ruda sa, conducătorul normand Robert Guiscard ocupă insula Corfu și asediază Dyrrachium, pe mare și pe uscat; luptele, cu rezultatele schimbătoare, vor continua până în vara anului 1085 când, moartea lui Robert Guiscard (17 iulie) va înlătura, pentru moment, primejdia normandă².

Teatrul operațiunilor militare nu se va deplasa prea departe, căci împăratul trebuia să facă față unui dușman mai vechi – pecenegii – ale căror incursiuni devin tot mai numeroase. Profitând de răscoala orașelor paristriene din 1072 – 1074 și de situația grea a imperiului din timpul domniilor lui Mihail VII și Nichifor III, pecenegii se vor infiltra pe teritoriul dintre Dunăre și Munții Balcani, teritoriu pe care îl vor controla în mod efectiv o bună perioadă de timp³. Situația va cunoaște accente critice în anul 1086, când „un trib scitic, prădat zi de zi de sarmați,

¹ Louis Brehier, *Le monde byzantin*, I. *Vie et mort de Byzance*, Paris, 1949, p. 238 – 242; Jean Claude Cheynet, *Pouvoir et contestation à Byzance (963 – 1210)*, Paris, 1990, p. 359 – 360.

² Ferdinand Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I-er. Comnène (1081 – 1118)*, Paris, 1900, p. 57 – 93, Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966, p. 177 – 182.

³ Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas – Danube*, București, 1970, p. 100 – 109, Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 136 – 137; Gh. Mănucu – Adameșteanu, *Un atelier monetar dobrogean din secolul al XI-lea*, SCN, X – sub tipar.

părăsindu-și sălașele, a coborât la Dunăre. Cum aveau nevoie să se înțeleagă cu cei care trăiesc la Dunăre, căzând de acord asupra acestui lucru au intrat în tratative cu conducătorii lor, cu Tatos, numit și Chalis, cu Sesthlav și cu Satza⁴ (căci trebuie să amintesc și numele celor mai de seamă dintre dînșii, deși trupul povestirii mele se murdărește cu aceștia); primul ocupa Dristra, ceilalți Bitzina și alte orașe. După ce s-au înțeles cu aceștia, trecând Dunărea fără teamă, prădau ținutul învecinat, ocupând chiar și câteva cetăți. Apoi, bucurându-se de o oarecare liniște au arat pământul și au semănat mei și grâu”⁵.

În cursul aceleiași an, în alianță cu Traulos, conducătorul maniheenilor, pecenegii vor invada Thracia: Grigore Pakurianos, domesticul schelelor din Occident, ajutat de Vranas, încearcă să i oprească, dar armata bizantină este copleșită de numărul mare al invadatorilor și cei doi comandanți sunt uciși în luptă. Pecenegii, stăpâni pe situație, se răspândesc după pradă, ajungând până în împrejurimile Phillippopolisului. Alexios I reacționează cu promptitudine: în locul georgianului Pakurianos îl numește comandant al armatei bizantine pe fratele său Adrian, care primește titlul de mare domestic al întregului Occident. O nouă armată condusă de Tatikios, ajutat de Constantin Humbertopoulos, cu un grup de 500 de cavaleri din Flandra va reuși să bareze drumul pecenegilor spre Adrianopol, să curețe împrejurimile orașului Phillippopolis și să-i alunge apoi, pe pecenegi, dincolo de crestele Balcanilor.

În primăvara anului 1087, Tzelgu – un șef peceneg – conduce o expediție la care mai participă numeroși cumani și unguri, ultimii avându-l printre ei și pe ex-regele Solomon. Cei 80.000 de oameni ajung până la Chariopolis, după care drumul lor spre capitală este barat de generalul Nicolae Maurokatakalon: bizantinii obțin o victorie zdrobitoare, Tzelgu și Solomon rămânând morți pe câmpul de luptă.

În toamna următoare – 1088 – Alexios I pregătește o mare ofensivă: armata bizantină se concentrează la Lardeea, între Diampolis (Iambol) și Goloe; în acest timp, flota, ce staționa la Anchiolos, condusă de Gheorghe Euphorbenos, urcă pe Dunăre până la Silistra, pentru a împiedica trecerea fluviului de către pecenegi.

Apoi, cu toată opoziția manifestată de experimentații Nichifor Bryennios și Grigore Maurokatakalon, Alexios trece Balcanii și-și așează tabăra în fața Dristrei. Aflat, în continuare, sub influența entuziasmului manifestat de partida tinerilor, refuză să-și asigure o bază solidă prin ocuparea Preslavului Mare și acceptă lupta cu pecenegii: bizantinii sunt copleșiți și împăratul este nevoit să fugă până la Goloe și apoi, mai departe, la Berrhoe.

Luptele vor continua și în următorii ani, pericolul peceneg fiind înlăturat în urma victoriei zdrobitoare obținute de bizantini la poalele dealului Lebounion (29 aprilie 1091)⁶.

⁴ Pentru o discuție asupra acestora vezi: Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 112 – 120; Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 139 – 146; *Izvoarele istoriei României*, III, *Scriptori bizantini (sec. XI – XIV)*, publicate de Alexandru Elian și Nicolae Șerban Tanașoca, București, 1975, p. 89, nota 29.

⁵ Anne Comnène, *Alexiade. Règne de l'Empereur Alexis I Comnène (1081 – 1118)*, Text établi et traduit par Bernard Leib, tome II, Paris, 1967, cartea VI, p. 82.

⁶ Pentru desfășurarea și cronologia acestor evenimente vezi Paul Gautier, *Le discours de Théophylacte de Bulgarie à l'autocrator Alexios I- er Comnène*, „Revue des études byzantines”, XX, 1962, p. 96 – 99; Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 112 – 133; Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 147 – 153; Vasilka Tăpkova – Zaimova, *Dolni Dunav – granicina zona na vizantiiski zapad*, Sofia, 1976, p. 97 – 103.

Ultimul eveniment cu implicații majore asupra regiunii de la Dunărea de Jos, petrecut în timpul domniei lui Alexios I Comnenul, îl reprezintă atacul cumanilor din anul 1094⁷. Conduși de un impostor, ce pretinde că este Leon, fiul lui Roman al IV-lea, cumanii, după ce traversează Dunărea, se îndreaptă spre Anchialos, unde vor fi opriți de o armată bizantină condusă de împăratul Alexios I Comnenul. Următorul obiectiv îl va reprezenta importantul oraș Adrianopol, care va rezista în fața atacurilor. După prinderea falsului Leon, armata cumanilor se va destrăma și va putea fi respinsă până dincolo de Dunăre.

Cumanii își vor mai face apariția în anul 1114, când vor pătrunde în Imperiul bizantin prin zona Vidinului, dar armata bizantină va anihila cu destulă ușurință această invazie⁸.

Simpla descriere a acestor evenimente, ce se bazează aproape în exclusivitate pe mărturiile oferite de Ana Comnena, a oferit o imagine de ansamblu a istoriei regiunii de la Dunărea de Jos în ultimele decenii ale veacului al XI-lea.

Pentru a vedea în ce măsură acestea s-au repercutat și asupra istoriei Dobrogei, vom aduce în discuție și unele argumente de natură arheologică, numismatică sau sfragistică.

Soarta provinciei Paristrion este puțin cunoscută pentru intervalul cuprins între răscoala orașelor paristriene și victoria de la Lebounion. Desfășurarea evenimentelor, cu prezența unor conducători locali chiar în capitala themei (Dristra), dar și în alte orașe (Glavinița, Bitzina) a făcut să se creadă că granița imperiului a fost retrasă pe crestele munților Haemus, controlul bizantin fiind restabilit doar în urma victoriei din anul 1091⁹.

Analiza materialului arheologic și numismatic a dus la formularea unor păreri mai nuanțate: autoritatea conducătorilor Tatos, Satza se exercita asupra unor orașe și cetăți aflate în sudul, dar și în nordul Dobrogei¹⁰, în timp ce unii pledează pentru restrângerea influenței acestora numai într-o regiune din jurul Dristrei¹¹. Publicarea materialului numismatic și sfragistic și descoperirile arheologice tot mai numeroase vin să întărească ideea că o mare parte din provincia Paristrion, cu toate vicisitudinile pe care le-a cunoscut, a rămas, în toată această perioadă, sub controlul statului bizantin.

⁷ Data precisă a acestui atac nu ne este cunoscută, opiniile istoricilor oprindu-se asupra unui interval cuprins între anii 1091 și 1095 – vezi Petre Diaconu, *Les Coumas au Bas Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978, p. 48 – 50.

⁸ Pentru desfășurarea evenimentelor vezi Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 154 – 155, *Izvoarele istoriei României*, vol. III, p. 113-117.

⁹ Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 43, nota 170; Milan Sesan, *Les Thèmes byzantins à l'époque des Comnènes et des Anges (1081 – 1204)*, RESEE, XVI, 1978, 1, p. 47 – 48; Eugen Stănescu, *La crise du Bas Danube au cours de la seconde moitié du XIe siècle*, în ZRVI, Belgrad, IX, 1966, p. 63 – 64; Jean Claude Cheynet, *op. cit.*, p. 391.

¹⁰ Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X – XIV)*, București, 1974, p. 53 – 54.

¹¹ Petre Diaconu, *Les petchénergues...*, p. 109.

Succinta prezentare a noilor descoperiri credem că va crea un cadru propice pentru precizarea sau nuanțarea unor aspecte istorice din intervalul ultimelor decenii ale secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea.

Sigiliile, decoperite și publicate în număr tot mai mare, confirmă și completează multe dintre informațiile oferite de Ana Comnena. Pentru început ne vom opri la cele imperiale, prezente în mai multe variante, pentru care nu s-a putut stabili o succesiune cronologică. În mod firesc, dacă se are în vedere zona desfășurării operațiunilor militare, cele mai multe s-au găsit în Bulgaria, într-un teritoriu aflat la nord de Munții Balcani – Asenovgrad, Ciala, Preslav (2 ex.), Zlati Voivoda – dar nici unul la Dristra¹². În imediata sa vecinătate putem semna o piesă la Păcuiul lui Soare, care a fost pusă în legătură fie cu tulburările provocate de pecenegi¹³, fie cu atacul cuman din anul 1094¹⁴; în zona orașului Călărași, la Spanțov sau pe locul anticei Constantiana¹⁵, este amintit un sigiliu care, prin locul său de descoperire – singurul cunoscut până în prezent pe malul stâng al Dunării – sugerează istoricilor români posibilitatea existenței unui avanpost bizantin la nord de Dunăre¹⁶; plasarea în timp, la sfârșitul deceniului IX și începutul deceniului X al secolului al XI-lea, când armata bizantină făcea față cu greu atacurilor pecenege la nord de Balcani, ridică însă mari semne de întrebare.

Un ultim sigiliu este menționat la Isaccea, dar din verificările făcute s-ar putea să fie vorba de un alt personaj din familia Comnenilor, de Adrian, fratele împăratului Alexios I¹⁷. Oricum suntem în posesia celor mai multe descoperiri sfragistice de la un împărat¹⁸, din tot intervalul cuprins între 971 – anul revenirii Bizanțului în Dobrogea, datorită campaniilor victorioase ale lui Ioan Tzimiskes¹⁹ și anul 1204 – cucerirea Constantinopolului de către cruciați²⁰.

¹² Pentru descoperirile din Bulgaria vezi Ivan Iordanov, *Unpublished Byzantine Seals from the village of Zlati Vayvoda*, în *Studies in Byzantine Sigillography*, Edited by Nicolas Oikonomides, vol. III, Dumbarton Oaks, 1993, p. 69 – 71.

¹³ Ion Barnea, *Sceaux des empereurs byzantins découverts en Roumanie*, „Byzantina”, 3, Thessalonique, 1971, p. 170 – 171.

¹⁴ Petre Diaconu, *Un sigiliu de plumb al lui Alexie I Comnenul descoperit la Păcuiul lui Soare*, SCN, IV, 1968, p. 249 – 251.

¹⁵ Ion Barnea, *Byzance, Kiev et l'Orient sur les Bas – Danube du Xe siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1995, p. 5; Petre Diaconu, *Les Coumans...*, p. 55.

¹⁶ Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 58.

¹⁷ Exemplar ce s-ar păstra în colecția Dorin Nicolae din Tulcea – informație oferită de Ernest Oberlander Târnoveanu lui I. Barnea.

¹⁸ La bibliografia referitoare la descoperirile de sigilii imperiale din alte zone geografice se poate adăuga și N. P. Lihacev, *Molivdovul grecescovo vastoka*, ediție îngrijită și comentată de V. S. Sandrovskaja, Moscova, 1991, p. 260 – 262.

¹⁹ De la împăratul Ioan Tzimiskes nu se cunoaște nici un sigiliu pe teritoriul themei Paristrion.

²⁰ Singurele sigilii imperiale din Dobrogea din intervalul cuprins între domnia lui Alexios I (1081 – 1118) și Alexios III (1195 – 1203) provin de la Isaccea și-i aparțin lui Isaac II (1185 – 1195) - vezi Gh. Ștefan, *Monuments inédits de Noviodunum*, „Dacia”, IX – X, 1941 – 1944, p. 482; N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, București, 1944, p. 109 – 112; despre atribuirea, nejustificată, a unuia dintre sigilii lui Isaac I – vezi Petre Diaconu, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente*, R. I., 29, 1976, 6, p. 938; Ion Barnea, *Sigilii bizantine de la Noviodunum* (II), S.C.N., VI, 1975, p. 162, nr. 12.

Revenind la epoca lui Alexios I și la evenimentele de la Dunărea de Jos, ne vom opri la câteva din personajele mai importante menționate în *Alexiada* al căror *cursus honorum* ne este deslușit și de materialul sfragistic.

Înrudit prin legături matrimoniale sau prin alianțe politice, împăratul s-a bucurat de sprijinul unor familii ilustre ale imperiului, ai căror membrii marcanți sunt prezenți în anturajul împăratului²¹. În mod firesc aceștia vor urca pe cele mai înalte trepte ale ierarhiei: Gheorghe Paleologul, protonobelissim pe un sigiliu descoperit la Pernik²², este avansat sebastos, după cum ne-o dovedesc alte două sigilii de la Zlati Voivoda²³. Familia Maurokatakalon este cunoscută prin faimosul conducător Nicolae, cel care l-a înfrânt pe Tzelgu (o pîcsă de la Zlati Voievoda)²⁴, sau datorită lui Grigore, prezent prin mult mai multe sigilii. Dacă cele două exemplare de la Isaccea nu prezintă nici o mențiune a rangurilor sau titlurilor ce le deținea²⁵, cele de pe teritoriul Bulgariei sunt ilustrative: la Preslav există un sigiliu ce îl prezintă ca patriciu și strateg în timp ce pe cele de la Silistra (două exemplare) avansase ca anthypatos și katepan²⁶ (unde la jumătatea drumului pe scara ierarhiilor – un antypatos primea o *rogai* de 8 livre pe an față de 32 cât i se cuveneau unui curopalat și o jumătate de livră unui spatharocandidat). Acest personaj apare pentru ultima dată, în povestirea Anei Comnena, în preajma catastrofei militare de la Silistra, luptă în care se pare că și-a pierdut viața. Dintre străinii aflați în solda împăratului de la Constantinopol, îl vom menționa pe Constantin Humberto, conducătorul corpului de cavalerie flamand; printre descoperirile de la Pernik există și două sigilii: primul, atribuit intervalului 1081 – 1085/1086, îl prezintă ca nobelissim și duce, în timp ce pe al doilea, datat 1094 – 1095 apare ca sebastos și duce²⁷.

Singurul conducător cunoscut al themei de Paradunavon din timpul lui Alexios I, menționat de Ana Comnena în luna mai 1091, este Leon Nikerites cunoscut din mai multe sigilii. Cariera acestui personaj, care urcă până aproape de vârful ierarhiei (protonobelissim în anul 1103), este destul de bine cunoscută²⁸. Sigiliile de la Isaccea și Păcuil lui Soare, deși identice, au fost descifrate în mod diferit: pe primul s-a citit proedru, funcție ce-a deținut-o prin

²¹ Jean Claude Cheyenet, *loc. cit.*

²² Pernik, vol. II – *Krepostia Pernik, VIII – XIV v.*, Sofia, 1983, p. 121 – 123.

²³ Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 72 – 73.

²⁴ *idem*, p. 79 – 80.

²⁵ Ion Barnea, *op. cit.*, p. 243, nr. 5; *idem*, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, „Pontica”, XXIII, 1990, p. 323, nr. 10.

²⁶ Ivan Iordanov, *Sceaux de deux notables byzantins de la fin du XIe s.*, în „Études balkaniques”, 3, 1981, p. 94 – 97; *idem*, *Neizdadeni vizantiiski olovni peciati ot Silistra (I)*, „Izvestia Varna”, 19 (34), 1983, p. 102 – 103, nr. 5 – 7; Jean Claude Cheyenet, *Dévaluation des dignités et dévaluation monétaire la seconde moitié du XIe siècle*, Byzantion, 1982, p. 469 – 470.

²⁷ Iordanka Jurnkova, *Sceaux de Constantin Humberto*, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, Bucarest, 6 – 12 septembre 1971, vol. III, p. 235 – 242; Pernik, vol. II, p. 117 – 120.

²⁸ Vitalien Laurent, *Les sceaux byzantins du médailles Vatican*, Citta del Vaticano, 1962, p. 111 – 112; V. V. Șandrovskaja, *Nekotoriie istoriceskie deiateli „Alexiadi” i ih peciati*, „Palestinski sbornik”, 23 (86), 1971, p. 41 – 42.

anii 70 – 80²⁹, în timp ce pe al doilea s-a citit protoproedru, funcție deținută anterior numirii sale ca duce de Paradunavon³⁰. Ambele variante au acoperire documentară, prezența lui Leon Nikerites la Dunărea de Jos fiind atestată în Alexiada pentru anul 1088, când, desigur, nu era încă conducătorul Paradunavonului: atunci este trimis de Alexios I să însoțească 150 de prizonieri pecenegi spre capitală, dar aceștia reușesc să fugă și Leon Nikerites se întoarce în tabăra împăratului de la Goloc³¹.

În bibliografia mai veche se acreditase ideea că lui Leon Nikerites i-ar fi urmat, la conducerea themei, Dimitrie Katakalon, cunoscut prin câteva sigilii găsite la Silistra, Iatrus – Krivina și Constantinopol. Pe rând, acesta a fost vestorh, anthypatos, patriciu și katepan, dar acestea au fost socotite prea mici în scara ierarhică pentru un conducător de themă de la sfârșitul secolului al XI-lea; în consecință s-a propus o nouă cronologie ce-a fost plasată la jumătatea secolului al XI-lea³²; unele precizări se pot face pe baza unui sigiliu de la Constantinopol, din lectura căruia reiese că a fost protoproedru și duce. Cum prima mențiune sigură a funcției de protoproedru datează din anul 1070, când împăratul Roman al IV-lea îl înaintează curopalat pe protoproedrul Manuel Comnenul³³, trebuie să admitem că Dimitrie Katakalon și-a exercitat atribuțiile de conducător al themei de Paradunavon în preajma acestei date.

În încheiere ne vom opri la o nouă descoperire făcută la Isaccea, sigiliul lui Adrian Comnenul, fratele împăratului Alexios I, singurul cu loc de proveniență cunoscut. Adrian, făcut protosebastos, încă de la începutul domniei lui Alexios, preia comanda armatei bizantine și funcția de mare domestic al întregului Occident, după moartea georgianului Grigore Pacurianos în luptele cu pecenegii din primăvara anului 1087³⁴. Prezența acestui sigiliu la Isaccea poate fi pusă în legătură cu campaniile duse de armata bizantină pentru respingerea invaziilor pecenege din 1087 – 1091 dar trebuie avut în vedere și faptul că atacul cuman din anul 1094 a afectat nemijlocit teritoriul dintre Dunăre și Mare.

Materialul sfragistic din Dobrogea – cu câteva excepții – este destul de puțin concludent, atât ca număr de piese cât și ca loc de proveniență (doar trei centre de pe limesul dunărean – Nufăru, Isaccea și Păcuiul lui Soare).

Mult mai relevante se dovedesc a fi descoperirile numismatice, care acoperă o arie geografică mai întinsă și însumează un număr de aproape o mie de exemplare. Înainte de a încerca o analiză a emisiunilor care au circulat în Dobrogea vom face o scurtă trecere în revistă a situației din Bizanț.

La urcarea pe tron, Alexios I se confruntă cu o situație economică dezastruoasă – un tezaur golit și o monedă depreciată. Luptele permanente din

²⁹ Ion Barnea, *Noi contribuții la istoria themei Paristrion (Paradunavon)*, SCIVA, 37, 1986, 3, p. 272 – 273.

³⁰ Petre Diaconu, *Contribution à la connaissance de l'histoire de la Dobroujda en base de quelques sceaux*, „Dacia” NS, XXXVI, 1992, p. 181 – 182.

³¹ *Izvoarele istoriei României*, III, 1975, p. 99 – 101.

³² Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 179 – 181 – cu o analiză asupra acestei probleme.

³³ Jean Claude Cheynet, *op. cit.*, p. 471, nota 83.

³⁴ Ion Barnea, *Sceaux byzantins du Nord de la Dobroujda*, RESEE, XXIII, 1985, 1, p. 29 – 32.

cursul primului deceniu al domniei sale – cu normanzii, pecenegii, cumanii, turcii selgiucizi – necesită mari sume de bani pentru întreținerea unei armate formată, aproape în exclusivitate, din mercenari. Impozitele din Asia Mică nu se mai strâng, iar cele din Europa nu pot fi mărite în condițiile premergătoare unei noi invazii. Cronicile bizantine – Zonaros, Ana Comnena – ne spun, că după ce a epuizat resursele financiare ale familiei și ale susținătorilor apropiați, împăratul a trebuit să recurgă la mijloace extreme: confiscarea bunurilor adversarilor politici și ale bisericii³⁵. Într-o etapă următoare, se pare chiar din iarna anului 1081 – 1082, va trece la devalorizarea monedei existente. Piese de aur își vor păstra greutatea dar, din analizele efectuate asupra compoziției metalului, se constată o scădere de la 9 carate (sub Nichifor al III-lea) până la 3 carate la emisiunile anterioare reformei din anul 1092. Miliariesionul și diviziunile sale sunt destul de puțin cunoscute, datorită numărului mic care a fost pus în circulație. Moneda mărunță de cupru – follisul – constituie nominalul de bază și are ca principal emitent atelierul din Constantinopol. În timpul războiului cu normanzii a funcționat un atelier și la Thessalonica – pentru aur, argint și cupru – dar pe o scară mult mai mică. Un al treilea atelier, din perioada preriformei, a fost localizat în Asia Mică și a emis numai folles. Aceeași monedă mărunță va bate și atelierul din Trebizonda care-și începe activitatea în această perioadă³⁶.

Descoperirile monetare din Dobrogea au făcut obiectul unor preocupări permanente, fiind publicate în mare parte. Se cunosc unele descoperiri izolate³⁷, dar există și câteva studii asupra loturilor provenite din importante centre de pe

³⁵ Jean Claude Cheynet, *Pouvoir et contestations...*, p. 359 – 361.

³⁶ Pentru localizarea atelierelor și atribuirea diferitelor emisiuni monetare din timpul lui Alexios I, vezi Michael F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine empire 1081 – 1261*, Dumbarton Oaks, 1969, p. 39 – 49, 71 – 101; Cecile Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, II, 1970, p. 665 – 685; Philip Grierson, *Byzantine coins*, 1982, p. 223 – 229.

³⁷ Vezi, în primul rând, cronică descoperirilor monetare prezentate anual de Bucur Mitrea în revistele SCIVA și Dacia; Alexandru Popea, *Monede bizantine din nordul Dobrogei*, Peuce, IV, 1973 – 1975, p. 185 – 195; Al. Popea și Victor H. Baumann, *Monede bizantine anonime și skifate în colecția muzeului din Tulcea*, Peuce, VI, 1977, p. 216 – 218; Ernest Oberlander Târnoaveanu, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei*, Peuce, VIII, 1980, p. 511; Ioan Vasiliu, Gh. Mănușu Adameșteanu, *Considerații finale asupra locuirii feudal – timpurii (sec. X – XI) de la Aegyssus – Tulcea (campaniile 1959 – 1980)*, Peuce, IX, 1984, p. 150 și nota 54; Ernest Oberlander – Târnoaveanu, Cristina Opaș, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (II)*, Peuce, IX, 1984, p. 275; Gheorghe Mănușu-Adameșteanu, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (III)*, Peuce, X, 1992, p. 576 – 586; idem, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (IV)*, Peuce, XI, sub tipar; idem, *Monede bizantine din secolele X – XI descoperite în nordul Dobrogei*, Pontica, XXV – sub tipar; Antoaneta Vertan, Gabriel Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (V)*, Pontica, XVI, 1983, p. 311; ibidem, *Pontica*, XVII, 1984, p. 252; Octavian Iliescu, *Premières apparitions au Bas – Danube de la monnaie réformée d'Alexis Ier Comnène*, „Études byzantines et postbyzantines”, I, 1979, p. 9 – 18; Ivan Iordanov, *Dobroudza (491 – 1092) selon les données de la numismatique et de la sfragistique*, în *Dobroudza. Études ethno – culturelles*, Sofia, 1987, p. 193 și tabel II.

limes: Păciul lui Soare³⁸, Nufărul³⁹, Constanța⁴⁰. Din păcate – cu două excepții ce aparțin deceniului al optulea și care s-au bazat pe un număr restrâns de piese – perioada domniei lui Alexios I nu a făcut obiectul unui studiu sau a unor lucrări de sinteză⁴¹.

Materialul numismatic pe care-l avem la dispoziție va fi structurat în două mari capitole: perioada anterioară reformei (1081 – 1092) și cea ulterioară (1092 – 1118); în măsura cunoștințelor, vom încerca și unele comparații cu descoperirile existente în zone geografice învecinate cu Dobrogea.

EMISIUNILE ANTERIOARE REFORMEI (1081 – 1092)

Piesele din aur – nomisma și tetarteron – cu excepția unui exemplar izolat descoperit la Isaccea⁴², sunt absente pe teritoriul dintre Dunăre și Mare, situație ce este valabilă și pentru emisiunile din argint. Putem însă semnală, în vecinătatea provinciei, la Batogu, jud. Brăila, o piesă foarte rară din electron – Constantinopol, Emisiunea I-a⁴³.

Nominalul de bază îl constituie moneda mărunță de cupru – follisul – atestat printre descoperirile din multe localități dobrogene: pentru intervalul cuprins între domnia lui Ioan Tzimiskes și reforma lui Alexios I (969 – 1092) am înregistrat 6308 descoperiri, dintre care 325 (5,15%) îi aparțineau lui Alexios I.

³⁸ Bucur Mitrea, *Monede antice și bizantine descoperite la Păciul lui Soare*, în Petre Diaconu, Dumitru Vâlceanu, *Păciul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București, 1972, p. 181 – 212; G. Custurea și N. S. Andronescu, *Unele considerații asupra circulației monetare în Dobrogea în perioada 969 – 1092*, Pontica, XIV, 1981, p. 221 – 236.

³⁹ Ernest Oberlander-Târnoveanu, Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede din secolele XII – XIV descoperite la Nufărul (jud. Tulcea)*, Peuce, IX, 1984, p. 257 – 266; Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Circulația monetară la Nufărul în secolele X – XIV*, Peuce, X, 1992, p. 497 – 554; idem, *O monedă bizantină de la Trebizonda descoperită în Dobrogea*, „Pontica” XXIV, 1991, p. 399 – 402.

⁴⁰ Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Tomis – Constantia – Constanța*, „Pontica” XXIV, 1991, p. 299 – 328.

⁴¹ Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 325 – 335; Ernest Oberlander-Târnoveanu, *Unele aspecte ale circulației monetare din zona gurilor Dunării în secolul al XII-lea*, „Cercetări numismatice”, Muzeul Național, III, 1980, p. 51 – 72. Ca o apariție recentă putem semnală articolul lui Adrian Gabor, *Dobrogea în timpul lui Alexios I Comnenul*, BOR, IX, 1991, 1 – 3, p. 90 – 104. Autorul face o trecere în revistă a unor multiple aspecte – politic, militar, economic, religios – pe baza unei vaste bibliografii, dar fără o analiză critică a surselor folosite. Dintre „clișeele” folosite ne vom opri numai la câteva care se referă la viața economică din Dobrogea: „În așezările feudale timpurii – Dinogetia-Garvăn, Capidava, Păciul lui Soare, Nufărul, Noviodunum, Carsium, Axiopolis și în alte centre situate de-a lungul Dunării... viața și legăturile cu Bizanțul au căpătat un avânt deosebit” – la o cercetare atentă a materialelor folosite autorul ar fi observat că o parte din aceste așezări își încetaseră existența încă din prima jumătate a secolului al XI-lea (Capidava) sau în a doua parte a acestui secol (Păciul lui Soare, Carsium, Axiopolis); un alt exemplu – „viața economică internă desfășurată în Dobrogea în această perioadă este probată și de circulația monetară cu însemnate cantități de piese de aur, argint, bronz și de billon” – în totală contradicție cu aceste afirmații, autorul nu poate aduce în discuție decât o singură monedă de aur și nici una de argint – vezi p. 100 – 102.

⁴² Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 204 și anexa I.

⁴³ N. Harțușche și E. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 272.

De la început trebuie să așezem atenția că ele reprezintă numai emisiuni anonime – clasele J și K – ale atelierului de la Constantinopol. Cele două piese – clasa L – de la Păcuiul lui Soare publicate de Bucur Mitrea, s-au dovedit a fi, la o nouă verificare, din clasa K⁴⁴.

Singura excepție o constituie un follis descoperit la Nufăru, și care a fost bătut în atelierul de la Trebizonda: cunoștințele incipiente ale numismaților în legătură cu funcționarea acestui atelier ne împiedică să ne pronunțăm, cu exactitate, dacă este anterior reformei, sau după anul 1092⁴⁵.

Tipologic, aceste emisiuni se înscriu în seria monedelor anonime ale împăraților bizantini din secolul al XI-lea. Curba valorică descendentă parcursă de moneda bizantină în cursul acestui secol atinge acum treapta cea mai de jos, după cum ne-o dovedesc greutatea medii înregistrate⁴⁶.

Statisticile întocmite ne prilejuiesc câteva observații interesante în legătură cu repartitia lor geografică. O paralelă între nordul (105 ex. – 2,40%) și sudul provinciei (14 ex. – 0,85%) relevă o pătrundere mai accentuată a emisiunilor din clasa J în nordul Dobrogei (88,23 %) din totalul descoperirilor⁴⁷.

Pentru ținutul de la gurile Dunării constatăm o concentrare pe malul drept al fluviului, în fortificații – Nufăru⁴⁸, Tulcea⁴⁹, Isaccea⁵⁰, Dinogetia⁵¹, Troesmis⁵² – sau în imediata lor vecinătate – Beștepe⁵³ și Malcoci⁵⁴; excepție face descoperirea de la Valea Nucarilor, aflată la cca. 15 km, spre interior, dar în vecinătatea așezărilor de la Nufăru și Tulcea⁵⁵. Singura „anomalie” o consemnăm la Dinogetia – Garvăn: în condițiile unei circulații monetare intense (684 ex.) și a prezenței monedelor anonime ale lui Alexios I în centrele din zonă (în amonte la Păcuiul lui Soare, iar în aval la Isaccea și Nufăru) aici nu s-au găsit decât cinci piese din clasa J și **numai una** din clasa K⁵⁶. Pentru rezolvarea acestei „anomalii” nu putem avea

⁴⁴ Bucur Mitrea, *op. cit.*, p. 211, nr. 605 și 606.

⁴⁵ Gh. Mănușel-Adameșteanu, *O monedă bizantină ...*, „Pontica”, XXIV, 1991, p. 399 – 402.

⁴⁶ Cecile Morrisson, *La logariki: Réforme monétaire et réforme fiscale sous Alexis Ier Comnène*, „Travaux et Mémoires”, 7, 1979, p. 444 – 445 – un follis reprezenta a 48 – a parte dintr-o livră (6,72 g.) și chiar mai puțin.

⁴⁷ Pentru o mai corectă informare am raportat emisiunile anonime din clasa J și K la ansamblul descoperirilor din cursul secolului al XI-lea.

⁴⁸ Gh. Mănușel-Adameșteanu *Circulația monetară...*, Peuce, X, 1992 p. 511–512, 549–550.

⁴⁹ Ioan Vasiliu, Gh. Mănușel-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 153, nota 54.

⁵⁰ Vezi nota 37.

⁵¹ Informații în legătură cu lotul de la Dinogetia ne-au fost oferite cu multă amabilitate de către Bucur Mitrea, Gh. Poenaru Bordea și Eugen Nicolae. Un dialog permanent am avut cu responsabilii acestui șantier, Ioan Barnea și Alexandru Barnea, care mi-au oferit numeroase informații despre descoperirile arheologice și numismatice din perioada 1970 – 1992.

⁵² O piesă din clasa J se află în colecțiile Muzeului din Constanța – inv. 57566 – informație Gabi Custurea.

⁵³ Gh. Mănușel-Adameșteanu, *Cronica...*, Peuce, X, p. 576, nr. 4.

⁵⁴ Moneda se păstrează în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București – inv. 1020 – informație Gh. Poenaru Bordea.

⁵⁵ Exemplarul se află la Muzeul din Tulcea – inv. 10408 – informație Ernest Oberlander Târnoaveanu.

⁵⁶ Toate monedele provin din interiorul cetații.

decat o singură explicație: în cursul deceniului al XI-lea, în a doua sa jumătate, după cum sugerează unicul exemplar din clasa K, așezarea a încetat să existe.

Cercetările arheologice au evidențiat „că locuirea a încetat, pe cât se pare, pe întreg teritoriul din afara cetății, în ultimele decenii ale secolului al XI-lea”; descoperirea în sectorul Terme, în anii 1963 – 1965, a trei schelete, aruncate unul peste altul, a fost pusă în legătură cu o invazie ce a avut loc la sfârșitul secolului al XI-lea și în prima jumătate a celui următor⁵⁷.

Corelarea argumentelor arheologice și numismatice cu relatările izvoarelor scrise ne permite să apreciem că locuirea a încetat în urma unui atac peceneg care a afectat nu numai așezarea civilă ci și pe cea fortificată.

Prezența monedelor reformate ale lui Alexios I – Constantinopol (emisiunea I, III, IV), Thessalonica și Philippopolis – ne îngăduie să afirmăm că locuirea fusese reluată, numai la adăpostul fortificațiilor, în cursul primului deceniu al veacului al XII-lea; când anume au revenit locuitorii la Dinogetia, înainte sau după atacul cumaniilor din anul 1094, aceasta constituie o problemă ce urmează să fie rezolvată⁵⁸.

Certitudinile pe care le avem în legătură cu Dinogetia, devin simple ipoteze când încercăm să răspundem la întrebarea firească ce urmează: care zonă geografică a fost afectată de atacul pecenegilor ce a distrus Dinogetia? La Troesmis, ultimele monede din secolul al XI-lea, sunt de la Mihail al VII-lea (1 ex.) și Alexios I (clasa J – 1 ex.); următoarea piesă este tot de la Alexios I – un stamenon de la Constantinopol, emisiunea a III-a; deci există unele similitudini cu situația de la Dinogetia – Garvăn, lotul este prea firav pentru a ne permite avansarea unor concluzii ferme⁵⁹. La Măcin înregistrăm două exemplare de la Nichifor al III-lea și un stamenon de la Alexios I – Constantinopol, emisiunea a IV-a⁶⁰. Coborând pe firul Dunării ne vom opri la Niculițel, una din așezările rurale importante: aici lipsesc folles din clasa J, există însă doi din clasa K, după care înregistrăm monedele reformate (stamenon – Constantinopol, emisiunea a III-a (1 ex.) și a IV-a (2 ex.) și tetarteron – Thessalonica – emisiunea I-a (1 ex.)⁶¹.

⁵⁷ Ion Barnea, *Noi descoperiri din epoca feudalismului timpuriu la Dinogetia – Garvăn, jud. Tulcea (1963 – 1968)*, „Materiale”, X, 1973, p. 293, 301.

⁵⁸ Alături de Isacceia (7 ex.), aceasta este singura așezare dobrogeană (exceptând capitala Dristra) în care s-au găsit monede din prima emisiune de stamenon de la Constantinopol (3 ex.). Cum aceste piese, bătute în anul 1092, au putut ajunge în Dobrogea în anul imediat următor (1093), dar, pe de altă parte, au circulat în tot cursul domniei lui Alexios I Comnenul, este greu de precizat când au ajuns la Dinogetia.

⁵⁹ Ernest Oberlander Târnoveanu, *Monede antice și bizantine descoperite la Troesmis, Peuce, VIII*, p. 274, nr. 84 – un follis de la Mihail VII, nr. 87 – un stamenon de la Alexios I – Constantinopol, emisiunea a III-a.

⁶⁰ Ernest Oberlander Târnoveanu, Cristina Opaît, *Cronica...*, Peuce, IX, p. 276, nr. 151 – un follis clasa I; Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede bizantine...*, „Pontica”, XXV, – un follis clasa I; Ernest Oberlander Târnoveanu, *Unele aspecte...*, „Cercetări numismatice”, III, p. 63 – un stamenon de la Alexios I – Constantinopol, emisiunea a IV-a.

⁶¹ Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede bizantine...*, „Pontica”, XXV – un follis clasa K, un stamenon – Constantinopol, emisiunea a IV-a; Gh. Poenaru Bordea și Paul Dicu, *Monede din secolele II – XII descoperite la Niculițel*, SCN, X, – sub tipar – un stamenon de la Constantinopol, emisiunea a III-a; Gh. Poenaru Bordea și Bucur Mitrea, *Cronica descoperirilor...*, „Dacia” NS, 1994 – sub tipar – un stamenon de la Constantinopol, emisiunea a IV-a și un follis clasa K aflat în colecția Gh. Matei (informație Ernest Oberlander Târnoveanu).

O situație asemănătoare ne apare la Tulcea: un exemplar din clasa J, patru din clasa K și monede reformate – stamena – Constantinopol, emisiunea a IV-a (3 ex.) și tetarteron, Thessalonica, emisiunea I-a (1 ex.)⁶².

Investigația noastră capătă noi valențe și se poate desfășura pe mai multe coordonate când analizăm descoperirile făcute în așezarea urbană fortificată de la Nufăru: aici a funcționat singurul avanpost bizantin din zona gurilor Dunării, pentru intervalul cuprins între recucerirea Dobrogei de către Ioan Tzimiskes (971) și cucerirea Constantinopolului de către cruciați (1204).

Folles anonimi – 35 din clasa J și 47 din clasa K – se constituie într-un total de 82 de piese, ceea ce reprezintă 7,79% din totalul descoperirilor monetare din secolul al XI-lea, procent ce este superior perioadei domniei lui Mihail al VII-lea (6,37%) și Nichifor al III-lea (6,27%); dacă vom lua în considerare raportul dintre numărul total de piese și durata domniei, vom constata că, exceptând intervalul de timp foarte mare pe care-l ocupă emisiunile din clasa A și care va da o valoare mică, indicele din timpul primei părți a lui Alexios I (7,45%) este cel mai scăzut din cursul secolului al XI-lea: urmează 9,57% sub Mihail al VII-lea și 15,67% în timpul lui Roman al III-lea.

Analiza stratigrafică, pe orizontală și pe verticală, ne demonstrează că anumite evenimente au marcat existența așezării în ultimul deceniu al veacului al XI-lea. În punctul „La piatră” ultimul nivel de viațuire este datat cu o monedă din clasa J, după care, în cursul secolului al XII-lea, spațiul din acest loc este afectat unei necropole. Constatarea se poate generaliza la întreaga așezare care, în cursul secolului al XI-lea, a cunoscut o perioadă de maximă înflorire extinzându-se pe tot platoul ocupat acum de comuna Nufăru: monedele din clasa K ne confirmă că încetarea viețuirii s-a produs la sfârșitul secolului al XI-lea, după care, locuirea va continua într-un perimetru mult mai restrâns⁶³.

Pentru prima dată putem aduce în discuție și două tezaure⁶⁴, ascunse tocmai în acest moment: din primul, format din 11 folles, au fost recuperate doar 6 – clasa A2 – var. 35 (1 ex.) Constantin X (3 ex.), Roman IV (1 ex.), și Alexios I – clasa K (1 ex.), în timp ce al doilea, descoperit în anul 1981, a fost recuperat în întregime, fiind format numai din 7 folles – Mihail IV (1 ex.), Constantin IX (1 ex.), Constantin X (2 ex.) și Alexios I – clasa K (3 ex.).

Trecând în sudul provinciei, putem semnală alte două tezaure descoperite la Plopeni (88 de folles – clasa A – 44 ex., Roman III – 24 ex., Mihail IV – 15 ex.,

⁶² În colecțiile institutului de arheologie „Vasile Pârvan” din București se află trei folles clasa K (inv. 477/91, 105, 106 – informație Gh. Poenaru Bordea) și două stamena – Constantinopol, emisiunea a IV-a, cf. Enest Oberlander Târnovcanu, *Unele aspecte...*, „Cercetări numismatice” III, p. 63 (inv. 477/139, 140); un alt folis clasa K și un stamenon – Constantinopol, emisiunea a IV-a, se găsesc în colecția Boris Ivanov – cf. Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede bizantine...*, „Pontica” XXV și un tetarteron de la Thessalonica, emisiunea I-a – cf. Ioan Vasiliu și Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Considerații finale...*, Peuce, IX, 1984, p. 153, nota 54.

⁶³ Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Circulația monetară...*, Peuce, X, p. 514 – 516.

⁶⁴ Despre un „fals” tezaur de la Nufăru, de fapt o colecție personală a unui locuitor din Nufăru – ibidem, p. 511 – 512

Roman IV – 4 ex., Alexios I, clasa K – 1 ex.)⁶⁵ și Limanu (6 folles – Mihail VII – 1 ex., Nichifor III – 3 ex., Alexios I, clasa J – 1 ex. și clasa K – 1 ex.)⁶⁶.

Dintre centrele fortificate de pe limesul maritim sau dunărean putem semnală continuarea locuirii doar la Hârșova (ultima descoperire o reprezintă un follis clasa J) și Păcuiul lui Soare (12 folles din clasa J și 32 din clasa K). Pe ansamblul descoperirilor din secolul al XI-lea, ele reprezintă 3,59% iar indicele monedă pe anii de domnie ajunge doar la 4,00, adică cele mai scăzute valori pentru tot acest interval cronologic ce se constată la Păcuiul lui Soare.

După această scurtă trecere în revistă a descoperirilor arheologice și numismatice de pe teritoriul provinciei dintre Dunăre și Mare, să revenim la problema care se pune: ce teritoriu a fost afectat de invazia pecenegă din a doua parte a deceniului al IX-lea, care a distrus Dinogetia .

La Troesmis și Măcin, două fortificații învecinate, lipsesc emisiunile din clasa K: situația se poate pune pe seama pecenegilor dar, la fel de bine, și pe seama nerelevanței descoperirilor din acest moment.

Foarte clară ni se pare situația de la Hârșova, așezare ce se poate aprecia că și-a încetat existența în aceste momente⁶⁷. De altfel, cu excepția insulei de la Păcuiul lui Soare, în sudul Dobrogei nu apar descoperiri izolate din clasele J și K⁶⁸. Lipsa emisiunilor monetare din perioada anterioară reformei este o consecință firească a acțiunii devastatoare a raidurilor pecenege care și-au pus amprenta asupra sudului provinciei. Starea de nesiguranță generată de aceste incursiuni este reflectată și de orizontul de tezaure – Plopeni și Limanu – care, se pare, că au fost ascunse tocmai în cursul deceniului al IX-lea⁶⁹.

Pe fondul unor distrugerii consemnate în tot sudul Dobrogei și în condițiile în care izvoarele scrise ne relatează că, inclusiv, capitala themei Paristrion – Dristra – era în mâinile pecenegilor, se pune întrebarea care a fost soarta așezării de la Păcuiul lui Soare, aflată în imediata vecinătate a capitalei? Un posibil răspuns ni-l poate oferi numărul mic de piese din clasa J, ce-ar putea sugera o discontinuitate a locuirii de aici; o comparație cu Nufăru, așezare ce a furnizat un lot numeric sensibil apropiat

⁶⁵ I. Dimian, *Câteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R. P. R., în SCN, I, 1957, p. 200 – 201*; D. M. Metcalf, *Coinage in the Balkans, 820 – 1355*, Thessalonica, 1965, p. 53.

⁶⁶ I. Dimian, *op. cit.*, p. 202; Octavian Iliescu, *Tezaurul de monede anonime de la Limanu, Creșterea colecțiilor*, 51, 1975, p. 32 – 33.

⁶⁷ În aceste condiții nu se mai poate pune pe seama invaziei cumane plecarea episcopului de la Axiopolis – pentru vechea părere vezi Emilian Popescu, *Știri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea. Episcopia de Axiopolis în Monumente istorice și izvoare creștine*, Galați, 1987, p. 135 – 138. Documentul pe care se bazează Emilian Popescu a fost editat de Jean Darrouzès, *De traité des Transferts. Édition critique et commentaire*, în „Revue des Études byzantines” Paris, 42, 1984, p. 147 – 214 – autorul francez dovedește că plecarea episcopului a avut loc în timpul patriarhului Nicolae al III-lea (1084 – 1111); coroborând informațiile oferite de acest izvor cu cele numismatice se poate aprecia că episcopul de la Axiopolis a plecat în a doua jumătate a deceniului al IX-lea, datorită atacurilor pecenege.

⁶⁸ În momentul de față, în afara piesei de la Hârșova (clasa J), mai putem semnală doar un follis clasa K descoperit la Dervent, în fața așezării de la Păcuiul lui Soare.

⁶⁹ Ambele tezaure se încheie cu câte un follis clasa K, astfel că nu putem pune ascunderea lor pe seama atacului cumanilor.

(1052 ex. față de 1225 la Păcuiul lui Soare) ne-ar putea oferi noi argumente. Folles din clasa J însumează 35 de exemplare la Nufăru, ceea ce reprezintă 3,33% din totalul descoperirilor monetare din secolul al XI-lea față de numai 12 folles de la Păcuiul lui Soare, adică un procent de numai 0,98%. Continuând paralela și pentru folles din clasa K – înregistrăm 47 ex. la Nufăru (4,47%) și numai 32 ex. la Păcuiul lui Soare (2,61%) și aceasta, precizăm, în condițiile în care lotul de la Nufăru reprezintă 85%, față de cel de la Păcuiul lui Soare – deci, în condițiile unui lot mai numeros la Păcuiul lui Soare înregistrăm, totuși, mai puține monede din clasa K și foarte puține din clasa J. Raportată la realitățile istorice și numismatice consemnate în sud, situația nu ne surprinde și ea se datorează tot pecenegilor; locuirea va fi însă reluată, după cum ne dovedesc descoperirile monetare din clasa K. În ținuturile nordice ale Dobrogei, neafectate de invaziile pecenegilor, viața va continua în marile centre fortificate de pe limesul dunărean sau în unele așezări aflate în imediata lor vecinătate – Nufăru, Malcoci⁷⁰, Tulcea, Isaccea, Niculițel, Ostrov⁷¹ – unde înregistrăm numeroase monede din clasa K: dintr-un total de 202 găsite în Dobrogea, aici se concentrează 163 de exemplare, adică 80,69%.

Despre atacul cumanilor, eveniment cu implicații asupra regiunii dintre Dunăre și Mare – desfășurat în cursul anului 1094 – s-a spus că a afectat sudul Dobrogei, așezarea de la Păcuiul lui Soare încetându-și atunci existența⁷². Petre Diaconu își axa demonstrația pe existența unui nivel incendiat datat cu monede cu flanul drept⁷³, pe un sigiliu al lui Alexios I, datat tipologic la începutul ultimului deceniu al secolului al XI-lea⁷⁴ și pe o singură piesă emisă după reformă – un stamenon de la Thessalonic⁷⁵.

Același autor exprima necesitatea existenței și a altor monede emise după reformă, fapt ce se vede confirmat de noile cercetări arheologice și numismatice: astăzi putem adăuga două tetartera bătute la Thessalonic – emisiunea I-a⁷⁶ și un stamenon ce provine de la Constantinopol – emisiunea a IV-a⁷⁷. Grupul, deși puțin

⁷⁰ Un folis ce se păstrează în colecția muzeului din Tulcea (inv. 41590) – informație Ernest Oberlander Târnoveanu.

⁷¹ Folis descoperit în anul 1953 și care se află în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București (inv. 605/13) – informație Gh. Poenaru Bordea și Eugen Nicolae.

⁷² Petre Diaconu, *Les Coumans...*, p. 51 – 55.

⁷³ Această distrugere s-ar putea pune și pe seama pecenegilor, eveniment datat cu ajutorul aceluiași tip de monede – folles anonimi J și K – dar petrecut cu aproape un deceniu mai înainte.

⁷⁴ Din păcate, deși s-au descoperit multe sigilii de la Alexios I Comnenul, ce suportă diferențieri tipologice, nu s-a reușit și o departajare cronologică – vezi G. Zacos și A. Vegliery, *Byzantine lead seals*, Volume One, Part One, Basel, 1972, p. 89 – 92, nr. 101 – 102 și, supra, notele 12 – 16.

⁷⁵ Octavian Iliescu, *Premières apparitions...*, p. 11 – 12.

⁷⁶ Un exemplar se păstrează în colecția Muzeului din Constanța – informație Gabriel Custurea; o a doua piesă – descoperită pe 26 august 1983, în condiții nestratigrafice – a fost identificată de subsemnatul într-un lot de 60 de monede inedite oferite spre studiu și publicare de către Petre Diaconu.

⁷⁷ Moneda a fost publicată greșit de către Bucur Mitrea, *op. cit.*, p. 209, catalog 545, unde o atribuie lui Mihail VII și se păstrează în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București (inv. 1426/499). Tot acum trebuie să semnalăm o altă inadvertență a aceluiași autor, care la p. 208, catalog 532, publică un folis de la Mihail VII, care în realitate este un tetarteron emis la Thessalonic de către Manuel I Comnenul (inv. 1426/485) și reprezintă una din rarele descoperiri monetare din secolul al XII-lea de la Păcuiul lui Soare.

numeros (4 ex.) în comparație cu alte așezări dobrogene (Isaccea – 143 ex., Nufăru – 50 ex., Dinogetia – 45 ex.) le ridică câteva probleme:

A. 75% dintre ele aparțin atelierului de la Thessalonic, în condițiile în care, pe ansamblul Dobrogei, predomină emisiunile bătute la Constantinopol. Situația s-ar putea datora faptului că emisiunile de la Thessalonic pătrund mai rapid față de cele constantinopolitane; în acest sens este grăitoare absența totală a pieselor din emisiunea a II-a (cele 2 ex. de la Isaccea fac parte dintr-un tezaur) și numărul foarte mic al celor din emisiunea I-a (prezente doar la Isaccea și Dinogetia).

B. Numărul mic de piese emise după reformă confirmă că așezarea de la Păcuiul lui Soare își încetează existența în urma impactului provocat de atacul cuman din anul 1094.

C. Prezența în această așezare a unui stamenon din ultima emisiune de la Constantinopol (emisiunea a IV-a) indică o succesiune rapidă a emisiunilor reformate după emisiunea I-a, din 1092, fapt ce a permis ca această monedă să ajungă la Păcuiul lui Soare până în anul 1094⁷⁸.

Extinzând aria investigațiilor în tot sudul Dobrogei vom avea surpriza să constatăm doar două descoperiri izolate ce reprezintă emisiuni de după reformă – un tetarteron, emis la Constantinopol, tip A, ce poate să provină din zona Constanța⁷⁹ și un stamenon bătut la Constantinopol, emisiunea a IV-a, găsit la Târgșor⁸⁰.

Analiza materialului numismatic descoperit în sudul Dobrogei (jud. Constanța) – monede emise înainte și după reforma monetară din anul 1092 – ne oferă imaginea unor descoperiri izolate, rezultantă a impactului catastrofal avut de atacurile pecenege și cumane asupra locuirii din zonă. Tot pe seama cumanilor a fost pusă și ascunderea tezaurului de nomisma și hyperperi de la Kalipetrovo (o localitate aflată lângă Silistra)⁸¹: din circa patru kilograme de monede descoperite în anul 1928 s-au recuperat doar 31 de exemplare, eșalonate de la domnia lui Vasile II și Constantin VIII până la Alexios I Comnenul; aici se poate remarca faptul că data ascunderii tezaurului s-a putut stabili pe baza unui hyperpiron emis la Thessalonic, după reformă, fapt ce ar confirma pătrunderea rapidă în Dobrogea a monedelor bătute în acest atelier. Pe de altă parte nu trebuie să omitem faptul că a fost recuperată o infimă parte din tezaur și s-ar putea ca în componența sa să fi avut piese mai târzii și din alte ateliere.

Situația este complet diferită în nordul Dobrogei unde înregistrăm o continuitate de locuire în centrele de pe limesul dunărean – Nufăru, Tulcea,

⁷⁸ Până în prezent nu s-a stabilit decât o succesiune tipologică, dar nu și o încadrare cronologică a fiecărei emisiuni. Singura precizare a fost posibilă numai pentru emisiunea I-a – datată în anul 1092 – când Alexios I îl asociază la domnie pe fiul său Ioan (pe monedă – pe avers – este înfățișată încoronarea lui Ioan, în timp ce pe revers apare Alexios I cu împărăteasa Irina). Prezența la Păcuiul lui Soare – așezare ce-și încetează existența în anul 1094/1095, a unei monede din emisiunea a IV-a, constituie singurul caz care permite avansarea unor precizări cronologice pentru monedele din billon emise la Constantinopol – de aici se poate deduce că toate emisiunile din capitală (I – II – III – IV) au fost bătute până în anul 1094, deci într-un timp foarte scurt.

⁷⁹ A. Vertan și G. Custurea, *op. cit.*, p. 361, catalog 1307.

⁸⁰ *ibidem*, catalog 1306.

⁸¹ Octavian Iliescu, *Premières apparitions...*, p. 12 – 14.

Isacceca, Dinogetia, Măcin, Troesmis – fapt ce explică o răspândire a monedelor, pe o întinsă arie geografică – Parcheș⁸², Niculițel, Rachelu, Luncavița, Jijila⁸³, ce se cantonează însă numai pe cursul fluviului. Masa monetară este formată, în mare parte, din stamena emise la Constantinopol – emisiunile a III-a (38 ex. – 13,76%) și emisiunea a IV-a (129 ex. – 46,73%) – ce însumează 167 de picse și un procent de 60,50% din cele 276 de monede emise după reformă, găsite pe teritoriul Dobrogei. Atelierul de la Thessalonice este reprezentat de numai trei stamena și 61 de tetartera; numărul mare de descoperiri de tetartera – foarte multe din emisiunea a I-a (din 68 tetartera bătute la Constantinopol și Thessalonice, 43 aparțin primei emisiuni 63,23%), este surprinzător pentru această zonă geografică; el este un nominal frecvent întâlnit printre descoperirile din Grecia, în timp ce în Bulgaria se folosește mai ales moneda din billon – stamenon⁸⁴. În unele așezări dobrogene – vezi Nufăru – moneda mărunță este pe primul loc (26 de tetarteron și 24 de stamena), dar aceasta constituie o excepție⁸⁵; pe ansamblul descoperirilor dintre Dunăre și Mare ele reprezintă 24,68% din masa monetară aflată în circulație (68 ex. din 276 ex.); dintre acestea doar trei provin din zona sa sudică.

În final putem face câteva precizări despre circulația monedelor lui Alexios I în zonele învecinate Dobrogei. La nord de Dunăre – în Câmpia Română – nu sunt semnalate descoperiri monetare din această perioadă, fapt datorat prezenței pecenegilor în zonă⁸⁶; cu titlu ilustrativ putem arăta că ultimele monede cunoscute sunt emisiuni ale împăratului Constantin al IX-lea⁸⁷, după care, pentru tot secolul al XI-lea, nu putem să mai semnalăm decât o descoperire izolată – de la Novaci – de la Mihail al VII-lea⁸⁸. Victoria de la Lebounion face ca pericolul peceneg să fie înlăturat, fapt ce duce la apariția monedelor emise după reformă (Gornetu, jud. Prahova – Constantinopol, emisiunea a III-a și București – Pipera, emisiunea a IV-a)⁸⁹.

O situație similară se întâlnește și în Moldova: o circulație monetară intensă până în timpul lui Constantin al IX-lea, câteva descoperiri izolate din a doua jumătate a secolului al XI-lea, de la Constantin al X-lea și Nichifor III, dar nici un exemplar de la Alexios I, care este cunoscut tot numai prin emisiuni de după

⁸² Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine din colecția MIAMB*, în *Revista Muzeelor*, XXIX, 1992, 3, p. 52, nr. 9.

⁸³ idem, *Cronica descoperirilor...*, Peuce, XI – sub tipar.

⁸⁴ Michael F. Hendy, *Coinage...*, p. 97 – 101; Ivan Iordanov, *Moneti e monetno obsenie v Srednovekovno Bălgaria 1081 – 1261*, Sofia, 1984, p. 23 – 26, 103 – 108.

⁸⁵ Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Circulația monetară...*, Peuce, X, p. 513.

⁸⁶ Octavian Iliescu, *Premières apparitions...*, p. 10.

⁸⁷ Emisiuni anonime (clasa D) de la Constantin IX se cunosc la Ion Roată (Bucur Mitrea *Découvertes monétaires en Roumanie*, „Dacia”. NS, XXIII, 1979, p. 374), Petroiu (A. Atanasiiu, *Câteva monede antice și bizantine descoperite în județul Ialomița*, SCN, V, 1971, p. 389 – 390).

⁸⁸ Bucur Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie*, „Dacia” NS, 1960, p. 591, nr. 18.

⁸⁹ Constantin Preda, *Descoperiri inedite de monede antice și bizantine*, BSNR, LXXX LXXXV, 1986 – 1991, p. 290, catalog nr. 10; idem, *Circulația monedelor bizantine în regiunea Carpato – dunăreană*, SCIV, 23, 1972, 3, p. 406; Octavian Iliescu, *Monede bizantine din secolele XII – XIII găsite la Dunărea de Jos*, în *Ilfov – file de istorie*. București, 1978, p. 145.

reformă, a III-a şi a IV-a de la Constantinopol⁹⁰. Tabloul circulaţiei monetare este complet diferit în Oltenia, fapt ce sugerează că pecenegii nu şi-au extins stăpânirea până în această zonă; simpla lectură a descoperirilor numismatice credem că este elocventă: Constantin X – 5 ex., Roman IV – 7 ex., Mihail VII – 2 ex., Nichifor III – 3 ex., Alexios I, clasa K – 2 ex., şi emisiuni de după reformă – 4 ex.⁹¹

La sfârşitul acestor consideraţii credem că pe baza noilor descoperiri arheologice, sfragistice şi numismatice, s-au putut aduce precizări utile şi completări la cunoaşterea istoriei provinciei dintre Dunăre şi Mare în timpul domniei împăratului Alexios I, moment ce marchează restabilirea stăpânirii bizantine pentru mai bine de o sută de ani.

CATALOG

I. Emisiuni anterioare reformei

FOLIS

Constantinopol

Clasa J

Morrison C., II, p. 586, 605, anii 1081-1118
DOW, III, 2, p. 700-701, anii c. 1080-c. 1085

1. ↓, 9,93 g., 28 mm., Surfrapată pe cl. D – av. pe av.
Păcuil lui Soare – IAB
2. ↑, 9,62 g., 29 mm., Surfrapată?
Dinogetia – IAB – inv. 1232/168
3. ↓, 7,38 g., 26,5 x 24 mm., Surfrapată pe Nichifor III – rv. pe rv.
Păcuil lui Soare – IAB
4. ↓, 7,04 g., 26,1 mm.
Păcuil lui Soare
5. ↓, 6,60 g., 24 mm., Surfrapată pe Mihail VII – av. pe av.
Isaccea – col. Zibileanu Gh.
6. ↓, 6,45 g., 25 mm., Surfrapată pe Nichifor III – rv. pe rv.
Isaccea – IAB – inv. 1767/484
7. ↓, 6,35 g., 27,5 mm.,
Isaccea – col. Dorin Nicolae
8. ↓, 6,34 g., 25 mm.,
Malcoci – IAB – inv. 1020
9. ↓, 6,20 g., 28 mm.
Isaccea – MINAC – inv. 7100
10. ↓, 6,17 g., 22 x 25 mm.,
Isaccea – col. Emil Miscalencu
11. ↓, 5,68 g., 23 x 22 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 106
12. ↓, 5,55 g., 24 mm., Surfrapată pe cl. I – av. pe rv.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/522
13. ↑, 5,43 g., 24 x 21,5 mm., Surfrapată pe Nichifor III, av. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 056
14. ↑, 5,39 g., 26 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1767/176
15. ↓, 5,37 g., 26 x 24 mm.
Isaccea – col. Dobcea
16. ↓, 5,36 g., 27 x 25 mm., Surfrapată pe cl. I – rv. pe rv.
Isaccea col. Dorin Nicolae
17. ↙, 5,34 g., 25 mm., Surfrapată pe Nichifor III, rv. pe rv.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
18. ↓, 5,18 g., 23 x 28 mm.

⁹⁰ Victor Spinei, *Monede bizantine din spaţiul est-carpatic*, SCN, VIII, 1984, p. 77 – 84; un articol recent semnat de Ernest Oberlander Târnoveanu şi Eugenia Popuşoi, *Monede bizantine din colecţia Muzeului „Vasile Pârvan” din Bârlad*, „Carpica” XXIII, 1992, p. 223 – 234, ne face cunoscut un lot masiv de 40 de piese despre care se spune că provin din Moldova. Componenta acestuia, cu multe exemplare ce reprezintă unicate pe teritoriul Moldovei, ne determină să fim circumspecţi în legătură cu originea lor; numeroasele monede din a doua jumătate a secolului al XI-lea şi din secolele XII – XIII ne sugerează că, în marea lor majoritate, piesele au fost găsite în Dobrogea (vezi numerele de catalog 14 şi 28 care provin sigur din provincia dintre Dunăre şi Mare).

⁹¹ Gh. Mănuclu Adameşteanu, *Pătrunderea monedei bizantine de bronz, din secolul al XI-lea, pe teritoriul Olteniei* – manuscris.

- Isaccea – ICEM – inv. 48 795
19. →, 5,16 g., 25 x 24 mm., Surfrapată?
Isaccea – ICEM – inv. 48 070
20. ↓, 5,10 g., 25 mm.
Nordul Dobrogei – ICEM – 11 818
21. ↓, 4,94 g., 27 mm., Surfrapată pe Nichifor III, rv. pe rv.
Isaccea – IAB – inv. 1767/483
22. ↓, 4,94 g., 24,5 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/181
23. ↓, 4,84 g., 26 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1767/47
24. ↓, 4,81 g., 24 mm.
Isaccea – IAB – inv. 557/15
25. ↓, 4,77 g., 23,5 mm., Surfrapată pe Nichifor III, rv. pe rv.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
26. ↓, 4,67 g., 29 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1760/53
27. ↓, 4,46 g., 26 x 24 mm., Surfrapată pe Nichifor III-av. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 069
28. ↑, 4,43 g., 27 mm., Surfrapată?
Dinogetia – IAB – inv. 1193/174
29. ↓, 4,41 g., 22 mm.
Isaccea – MINAC – inv. 13 814
30. ↓, 4,40 g., 24 mm.
Isaccea – MINAC – inv. 13 815
31. ?, 4,16 g., 24 mm Surfrapată pe Nichifor III – av. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 114
32. ↓, 4,14 g., 23,8 mm., Surfrapată?
Păcuil lui Soare – IAB
33. ↓, 4,07 g., 25 mm.
Isaccea – MINAC – inv. 13 816
34. ↓, 4,01 g., 24 mm., Surfrapată pe Nichifor III – rv. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 071
35. ↓, 3,81 g., 22,5 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 072
36. ↓, 3,72 g., 23 mm., Surfrapată pe Nichifor III – rv. pe rv.
Isaccea – IAB – inv. 1767/336
37. ↓, 3,53 g., 20,4 x 22,4 mm., Surfrapată?
Isaccea – MIAMB – inv. 146 270
38. ↓, 3,51 g., 24 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 864
39. ↓, 3,42 g., 26 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 057
40. ↓, 3,10 g., 22 x 20 mm.
Isaccea – col. Emil Miscalencu
41. ↓, 3,06 g., 26 x 24 mm., Surfrapată pe cl. I – av. pe rv.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
42. ?, 2,67 g., 22 x 23 mm., Surfrapată pe Nichifor III – rv. pe rv.
Isaccea – col. Gh. Zibilcanu
43. ↓, 2,62 g., 22 x 24 mm., Surfrapată?
Isaccea – ICEM – inv. 49 465
44. ↓, 2,39 g., 24 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 941
45. ↓, 2,09 g., 21 mm., Surfrapată?
Isaccea, – col. Emil Miscalencu
- Clasa K (1081-1092)*
Morrisson, C., II, p. 586, 605 – anii 1081-1118
DOW, III, 2, p. 702-704, anii c. 1085-1092
46. ↓, 10,03 g., 31,5 x 28,5 mm., Surfrapată pe clasa D – av. pe av.
Isaccea – ICEM – inv. 48 073
47. ↓, 8,74 g., 24 mm.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
48. ↑, 7,51 g., 24 mm.
Dervent – MINAC – inv. 13 806
49. ↓, 7,25 g., 27 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1266/188
50. ↓, 7,04 g., 28 x 26 mm., Surfrapată pe Nichifor III – rv. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 078
51. ↓, 6,89 g., 22 x 25 mm., Surfrapată pe clasa I – rv. pe rv.
Isaccea – col. Emil Miscalencu
52. ↓, 6,85 g., 28 mm., Surfrapată pe clasa J – rv. pe rv.
Isaccea – IAB – inv. 1767/334
53. ↓, 6,65 g., 27 mm., Surfrapată pe clasa J – rv. pe rv.
Isaccea – MINAC – inv. 7337
54. ↓, 6,63 g., 25 x 24 mm.
Nufăru – ICEM – 50 001
55. ↓, 6,44 g., 24 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1767/178
56. ↓, 6,35 g., 27,5 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe rv.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
57. ↓, 6,33 g., 26,5 mm., Surfrapată pe clasa J – rv. pe rv.
Isaccea – MINAC – inv. 13 813
58. ↓, 6,31 g., 24 mm.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
59. ↓, 6,20 g., 21 x 15 mm., Surfrapată?
Nufăru – ICEM – inv. 50 002
60. ↓, 6,19 g., 24,5 x 22 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe av.
Isaccea – col. Georgescu

61. ↓, 6,16 g., 24 mm.
jud. Tulcea col. Viorel Titov
62. ↓, 6,17 g., 29 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 796
63. ↓, 6,15 g., 24,5 x 18,5 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe av.
Isaccea – col. Rădulescu
64. ↓, 6,12 g., 24 x 17 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 49 466
65. ↓, 6,11 g., 27,5 mm., Surfrapată pe clasa J – rv. pe av.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
66. ↓, 6,00 g., 26 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe rv.
Isaccea – IAB – inv. 1767/177
67. ↓, 5,97 g., 25 x 24 mm.
Nufăru – col. Scolii Nufăru
68. ↓, 5,96 g., 29 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 797
69. ↓, 5,93 g., 25 mm.
Isaccea – MINAC – inv. 12 749
70. ↑, 5,92 g., 24 mm., Surfrapată?
Isaccea – IAB – inv. 1767/486
71. ↓, 5,90 g., 28 x 21 mm., Surfrapată?
Isaccea – col. Dorin Nicolae
72. ↓, 5,90 g., 25 mm.
Isaccea – col. Rădulescu
73. ↓, 5,88 g., 25 x 24 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 467
74. ↓, 5,86 g., 25 mm.
Păciul lui Soare – IAB
75. ↓, 5,81 g., 25 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 798
76. ↓, 5,74 g., 23 x 22 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe av.
Isaccea – col. Emil Miscalencu
77. ↑, 5,72 g., 23,5 mm., Surfrapată pe clasa J – rv. pe rv.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
78. ↓, 5,55 g., 24 mm., Surfrapată pe clasa J – rv. pe rv.
Isaccea – IAB – inv. 1266/190
79. ↓, 5,54 g., 22 x 17 mm.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
80. ↓, 5,35 g., 21 mm.
Isaccea – MINAC – inv. 13 805
81. ↓, 5,34 g., 24 x 23 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1767/487
82. ↑, 5,22 g., 24 x 20 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe rv.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
83. ↓, 5,18 g., 22 mm.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
84. ↓, 5,17 g., 26 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1266/189
85. ↑, 5,16 g., 22 x 23 mm.
Isaccea – col. Emil Miscalencu
86. ↓, 5,14 g., 22,5 mm.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
87. ↓, 5,13 g., 21 x 24 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1767/495
88. ↓, 5,03 g., 23 mm., Surfrapată pe clasa J – rv. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 074
89. ↓, 5,00 g., 27,5 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe av.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
90. ↓, 5,00 g., 24 mm.
Isaccea – MINAC – inv. 7197
91. ↓, 5,00 g., 23 mm.
Isaccea – col. particulară
92. ↓, 4,95 g., 21 x 20 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 468
93. ↓, 4,95 g., 26 mm., Surfrapată pe clasa J – rv. pe rv.
Isaccea – MINAC – inv. 13 812
94. ↓, 4,91 g., 20,5 mm.
Isaccea – col. Rădulescu
95. ↓, 4,80 g., 25,5 mm., Surfrapată?
Isaccea – MINAC – inv. 6765
96. ↓, 4,63 g., 23 x 20 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe rv.
Isaccea – ICEM – 48 137
97. ↓, 4,59 g., 22 x 25 mm., Surfrapată?
Isaccea – col. Emil Miscalencu
98. ? 4,57 g., 21,5 x 22,5 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe av.
Isaccea – ICEM – 49 469
99. ↓, 4,54 g., 24,5 mm., Surfrapată pe clasa J – av. pe rv.
Isaccea – col. Zamfira
100. ↓, 4,47 g., 23 mm.
Isaccea – MINAC – inv. 13 804
101. ↓, 4,33 g., 24 mm.
Isaccea col. Gh. Zibileanu
102. ↓, 4,32 g., 24 x 26 mm.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
103. ↓, 4,19 g., 24 mm.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
104. ↓, 4,17 g., 20 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1767/485
105. ↓, 4,11 g., 22 x 15 mm., Surfrapată pe clasa J – rv. pe rv.
Isaccea – col. part.

106. ↓, 4,11 g., 22 mm., Surfrapată?
Isaccea – IAB – inv. 1767/490
107. ↓, 4,06 g., 19 x 24 mm.
Isaccea – MIAMB – inv. 146 271
108. ↓, 4,00 g., 28 mm., Surfrapată pe clasa J
– av. pe av.
Dinogetia – IAB – inv. 1219/70
109. ↓, 3,93 g., 27 x 24 mm., Surfrapată pe
clasa J – av. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 799
110. ↓, 3,77 g., 24 mm.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
111. ↓, 3,76 g., 23 mm.
Isaccea – MINAC – inv. 13 811
112. ? 3,75 g., 20 x 24,4 mm.
Isaccea – MIAMB – inv. 146 272
113. ↓, 3,70 g., 24 mm.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
114. ↓, 3,64 g., 24 mm., Surfrapată pe clasa J
– av. pe av.
Isaccea – IAB – inv. 1767/488
115. ↓, 3,51 g., 23 x 26 mm., Surfrapată pe
clasa J – av. pe rv.
Isaccea – ICEM – inv. 48 865
116. ↓, 3,51 g., 24,5 mm.
Isaccea – col. Dorin Nicolae
117. ↓, 3,42 g., 25 x 23 mm.
Isaccea – MINAC – inv. 13 992
118. ↓, 3,46 g., 27 x 26 mm., Surfrapată?
Păcuilui lui Soare – IAB
119. ↓, 3,30 g., 23 x 25 mm.
Isaccea – col. part..
120. ↓, 3,28 g., 20,6 x 22 mm.
Isaccea – MIAMB – inv. 146 273
121. ↓, 3,23 g., 19 x 13 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 470
122. ↓, 2,78 g., fragmentară, Surfrapată?
Isaccea – ICEM – inv. 48 075
123. ↓, 2,61 g., 24,5 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 076
124. ↓, 2,55 g., 25 x 20 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 077
125. ↓, 2,10 g., 22 x 23 mm., Surfrapată?
Isaccea – ICEM – inv. 49 471
126. ↓, 1,97 g., fragmentară
Isaccea – col. Emil Miscalencu
127. ?, 1,70 g., 24 x 27 mm., Surfrapată?
Isaccea – MIAMB – inv. 146 274
128. ?, 1,36 g., 22 x 24 mm., Surfrapată pe
clasa J – av. pe rv.
Isaccea – col. Emil Miscalencu

Thessalonica

Hendy, Coinage, p. 75, pl. 3/1 – Tip A

Morrison, II, p. 682 pl. XCIV – Tip I

129. ↓, 5,92 g., 25 x 24 mm
Isaccea – col. part.

Emisiuni post-reforma (1092-1118)

BILLON, ASPRON TRACHY
Constantinopol

Emisiunea I (1092-1093)

Hendy, Coinage, p. 85, pl. 6/10, 11,
emisiunea I, anii 1092/1093 Morrison, II,
p. 678, Tip I, anul 1092

130. ↓, 4,78 g., 28 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/427
131. ↓, 3,97 g., 27 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/203
132. ↓, 3,45 g., 28 mm
Isaccea – col. particulară
133. ↓, 3,10 g., 27 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1232/169
134. ↓, 3,20 g., 25 mm.
Isaccea – col. part .
135. ↓, 2,08 g., 24 x 25,5 mm.
Isaccea col. Gh. Zibileanu

Emisiunea III (1093 – 1094 ?)

Hendy, Coinage, p. 86, pl. 7/2-4,
emisiunea III
Morrison, II, p. 678-679, Tip 3

136. ↓, 4,00 g., 29,5 mm.
Dobrogea – passim – MINAC – inv. 21 724
137. ↓, 3,76 g., 27,5 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/572
138. ↓, 3,76 g., 27 mm.
Isaccea – col. Liceu
139. ↓, 3,69 g., 25 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1767/343
140. ↓, 3,48 g., 31 mm.
Nufăru – IAB – inv. 1299/46
141. ↓, 3,44 g., 27 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 831
142. ↓, 3,46 g., 26,9 x 28 mm.
Isaccea – col. part
143. ↓, 3,43 g., 24 mm.
Dinogetia IAB – inv. 1089/50
144. ↓, 3,18 g., 26 mm.
Nufăru IAB inv 1299/43
145. ↓, 3,17 g., 27 mm.
Isaccea – IAB inv 1378

146. ↓, 3,11 g., 30 mm.
Dinogetia – IAB
147. ↓, 2,97 g., 24 mm., fragmentară
Isaccea – IAB – inv. 557/199
148. ↓, 2,96 g., 26 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/311
149. ↓, 2,95 g., 28 x 30 mm.
Isaccea – col. Măndru C.
150. ↓, 2,84 g., 29 x 27 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 942
151. ↓, 2,81 g., 26 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/544
152. ↓, 2,76 g., 26 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 744
153. ↓, 2,64 g., 25 x 26 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 306
154. ↓, 2,60 g., 29 x 27 mm.
Dinogetia – ICEM – inv. 47 208
155. ↓, 2,40 g., 26 x 24 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 943
156. ↓, 2,28 g., 27,5 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/557
157. ↓, 1,86 g., 18,5 mm., fragmentară
Dinogetia – IAB – inv. 1193/499
- Emisiunea IV (1094-1095)*
Hendy, Coinage, p. 86, pl. 7/5-6,
emisiunea IV
Morrison, II, p. 679, Tip 4
158. ↓, 4,72 g., 28 x 23 mm.
Nufăru – ICEM – inv. 48 610
159. ↓, 4,53 g., 27,5 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/200
160. ↓, 4,50 g., 27 x 25 mm.
Nordul Dobrogei – ICEM – inv. 10 952
161. ↓, 4,42 g., 28 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/137
162. ↓, 4,34 g., 28 x 25 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 472
163. ↓, 4,28 g., 27 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/580
164. ↓, 4,20 g., 30 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/202
165. ↓, 4,18 g., 28 x 24 mm.
Isaccea – col. part.
166. ↓, 4,17 g., 28 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/105
167. ↓, 4,12 g., 25,5 x 27 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 305
168. ↓, 4,10 g., 29 mm.
Nufăru – IAB – inv. 1299/44
169. ↓, 4,09 g., 27 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1767/38
170. ↓, 4,03 g., 27 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/199
171. ↓, 4,00 g., 28 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/312
172. ↓, 3,99 g., 28 x 26 mm.
Isaccea – col. Emil Miscalencu
173. ↓, 3,95 g., 28 mm.
Isaccea – col. Gh. Zibilcanu
174. ↓, 3,94 g., 28,5 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1089/49
175. ↓, 3,93 g., 27 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/23
176. ↓, 3,92 g., 32 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/201
177. ↓, 3,89 g., 28 mm.
Tulcea – IAB – inv. 477/140
178. ↓, 3,85 g., 27 mm., ruptă
Isaccea – ICEM – inv. 48 359
179. ↓, 3,81 g., 27 x 29 mm.
Isaccea – col. Gh. Zamfira
180. ↓, 3,80 g., 29 x 25 mm.
Nordul Dobrogei – ICEM – inv. 11 841
181. ↓, 3,77 g., 27 x 30 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 228
182. ↓, 3,74 g., 24,4 x 28,6 mm.
Isaccea – col. part.
183. ↓, 3,73 g., 28 mm., ruptă
Isaccea – ICEM – inv. 48 801
184. ↓, 3,73 g., 28 mm.
Isaccea – IAB – inv. 557/100
185. ↓, 3,67 g., 26 mm.
Isaccea – col. Georgescu
186. ↓, 3,60 g., 29 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/249
187. ↓, 3,60 g., 27,5 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/426
188. ↓, 3,59 g., 27 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1219/66
189. ↓, 3,52 g., 30,5 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1219/67
190. ↓, 3,51 g., 23 x 24 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 802
191. ↓, 3,49 g., 27 mm.
Dinogetia – IAB – inv. 1193/250
192. ↓, 3,40 g., 26 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 127
193. ↓, 3,40 g., 25 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1767/549
194. ↓, 3,39 g., 27 mm.
Isaccea – IAB – inv. 1767/341
195. ↓, 3,38 g., 27 mm.
Isaccea – IAB – inv. 557/97
196. ↓, 3,35 g., 28,5 mm.

- Dinogetia – IAB – inv. 1168/26
 197. ↓, 3,35 g., 27 mm.
 Dinogetia – IAB – inv. 1232/161
 198. ↓, 3,28 g., 25 x 27,5 mm.
 Isaccea – ICEM – inv. 49 473
 199. ↓, 3,19 g., 27 x 29 mm.
 Tulcea – IAB – inv. 477/139
 200. ↓, 3,18 g., 28 mm.
 Isaccea – IAB – inv. 557/99
 201. ↓, 3,18 g., 26 mm.
 Nufăru – IAB – inv. 1299/43
 202. ↓, 3,13 g., 27 mm.
 Dinogetia – IAB
 203. ↓, 3,12 g., 29 mm.
 Isaccea – IAB – inv. 557/17
 204. ↓, 3,10 g., 28 mm., ruptă
 Isaccea – IAB – inv. 1266/200
 205. ↓, 3,10 g., 28 mm.
 Isaccea – col. Măndru
 206. ↓, 3,10 g., 25 mm.
 Isaccea – col. part.
 207. ↓, 3,09 g., 28 mm.
 Isaccea – IAB – inv. 1767/345
 208. ↓, 3,00 g., 26 mm., ruptă
 Isaccea – col. part.
 209. ↓, 2,99 g., 29 x 23 mm.
 Isaccea – ICEM – inv. 46 863
 210. ↓, 2,95 g., 27 x 26 mm.
 Isaccea – ICEM – inv. 48 439
 211. ↓, 2,90 g., 27,5 mm.
 Dinogetia – IAB – inv. 1193/558
 212. ↓, 2,90 g., 27 mm.
 Luncavița – MIG – inv. 11 022
 213. ↓, 2,89 g., 28 mm.
 Rachelu – ICEM – inv. 39 597
 214. ↓, 2,84 g., 27 mm.
 Dinogetia – IAB – inv. 1193/530
 215. ↓, 2,82 g., 23 x 22 mm., cu marginile rupte
 Isaccea – ICEM – inv. 48 804
 216. ↓, 2,79 g., 29 mm.
 Dinogetia – IAB – inv. 1193/581
 217. ↓, 2,77 g., 30 mm.
 Isaccea – IAB – inv. 1767/342
 218. ↓, 2,74 g., 30 mm.
 Dinogetia – IAB – inv. 1193/138
 219. ↓, 2,70 g., 26 x 29,5 mm.
 Isaccea – col. part.
 220. ↓, 2,65 g., 28 x 24 mm.
 Isaccea – ICEM – inv. 48 609
 221. ↓, 2,64 g., 28 mm.
 Isaccea – IAB – inv. 557/98
 222. ↓, 2,62 g., 29 x 25 mm.
 Isaccea – col. Paula Dorascu
 223. ↓, 2,61 g., 27 mm.
 Isaccea – ICEM – inv. 48 832
 224. ↓, 2,60 g., 27 x 22 mm., margini rupte
 Isaccea – ICEM – inv. 49 474
 225. ↓, 2,59 g., 23 x 29 mm.
 Isaccea – ICEM – inv. 49 475
 226. ↓, 2,57 g., 25 mm.
 Isaccea – ICEM – inv. 48 804
 227. ↓, 2,52 g., 28 mm., ruptă
 Păciul lui Soare – IAB – inv. 1426/499
 228. ↓, 2,46 g., 28,5 mm.
 Dinogetia – IAB – inv. 1193/415
 229. ↓, 2,45 g., 27 mm.
 Isaccea – col. Dorin Nicolae
 230. ↓, 2,42 g., 26 mm.
 Dinogetia – IAB – inv. 1168/25
 231. ↓, 2,34 g., 21 x 26 mm.
 Isaccea – ICEM – inv. 49 476
 232. ↓, 2,32 g., 26 mm.
 Dinogetia – IAB – inv. 1193/22
 233. ↓, 2,29 g., 26 mm.
 Dinogetia – IAB – inv. 1245/30
 234. ↓, 2,25 g., 32 mm.
 Isaccea – col. Georgescu
 235. ↓, 2,18 g., 23 mm., fragmentară
 Isaccea – ICEM – inv. 49 477
 236. ↓, 1,92 g., fragment
 Isaccea – ICEM – inv. 49 478
 237. ↓, 1,88 g., 25 mm., fragment
 Isaccea – col. part..
 238. ↓, 1,52 g., 27 mm., fragment
 Dinogetia – IAB
 239. ↓, 1,48 g., 23 mm., fragment
 Isaccea – ICEM – inv. 48 866
 240. ↓, 1,31 g., 23 mm., fragment
 Isaccea – col. part..
 241. ↓, 1,02 g., 25 mm., fragment, aurită
 Isaccea – IAB – inv. 1767/186

Phlippopolis? Adrianopol? (1092-1118)
 Hendy, Coinage, p. 87, pl. 7/8-9,
 Phlippopolis?
 Morrison, II, p. 687, Adrianopol?
 242. ↓, 4,12 g., 27 x 25 mm.
 Isaccea – col. Liceu
 243. ↓, 3,95 g., 26 mm.
 Isaccea – col. part.

244. ↓, 3,85 g., 23 x 27 mm.

Isaccea – col. Viorică D.

245. ↓, 3,79 g., 25 mm.

Isaccea – col. part.

246. ↓, 3,77 g., 27 mm.

Dinogetia – IAB – inv. 1193/38

247. ↓, 3,72 g., 27 mm.

Isaccea – col. Dorin Nicolae

248. ↓, 3,48 g., 26 mm.

Isaccea – ICEM – inv. 48 805

249. ↓, 3,18 g., 23 mm.

Nufăru – IAB – inv. 1299/49

250. ↓, 3,13 g., 28 mm.

Dinogetia – IAB – inv. 1193/582

251. ↓, 3,11 g., 30 mm.

Dinogetia – IAB – inv. 1193/313

252. ↓, 3,02 g., 22 x 25 mm.

Isaccea – col. part.

253. ↓, 2,85 g., 24 x 29 mm.

Isaccea – ICEM – inv. 49 479

254. ↓, 2,81 g., 26 x 24 mm.

Isaccea – col. part.

255. ↓, 2,70 g., 28 mm.

Dinogetia – IAB – inv. 1193/173

256. ↓, 2,69 g., 24,5 x 28 mm.

Isaccea – col. part.

257. ↓, 2,41 g., 28 x 27 mm.

Isaccea – ICEM – inv. 48 440

258. ↓, 2,32 g., 26 mm.

Dinogetia – IAB – inv.

259. ↓, 2,16 g., 26 x 25 mm.

Isaccea. Col. Miscaieniu E.

Thessalonica (1092-1118)

Hendy, Coinage, p. 86, pl. 7/7

Morrison, II, p. 684

260. ↓, 3,97 g., 28 x 27 mm.

Dinogetia – IAB – inv. 1193/203

261. ↓, 2,92 g., 26 x 25 mm.

Dobrogea. Col. I. Donoiu, București.

262 ↓, 3,41 g., 26 mm.

Isaccea – ICEM – inv. 10 601

TETARTERON

Constantinopol (1092-1118)

Tip A

Hendy, Coinage, p. 87, pl. 7/10-11 – Tip A

Morrison, II, p. 679 – Tip 1

263. ↓, ? g., 19 x 14 mm.

Isaccea – ICEM – inv. 40 450

Tip B

Hendy, Coinage, p. 87, pl. 8/1-2 – Tip B

Morrison, II, p. 679 – Tip 2

264. ↓, 3,92 g., 17 x 18 mm.

Isaccea – col. part.

Tip C

Hendy, Coinage, p. 87-88, pl. 8/3-4 – Tip C

Morrison, II, p. 680 – Tip 3

265. ↓, 1,82 g., 23 mm.

Nufăru – IAB – inv. 1299/50

Thessalonica (1092-1118)

Emisiunea I-a

Hendy, Coinage, p. 88, pl. 8/7-8 –

emisiunea I

Morrison, II, p. 684 – Tip 1

266. ↓, 3,66 g., 19 mm.

Păcuiul lui Soare – IAB

267. ↓, 3,32 g., 21 mm., Surfrapată pe clasa J –

av. pe av.

Dinogetia – IAB – inv. 1193/19

268. ↓, 3,22 g., 19/20 mm.

Nufăru – col. part.

269. ↓, 3,10 g., 18 x 20 mm.

Isaccea – col. part.

270. ↓, 3,08 g., 21 mm.

Isaccea – col. Dorin Nicolae

271. ↓, 2,71 g., 19 x 18 mm.

Isaccea – ICEM – inv. 48 417

272. ↓, 2,63 g., 19 mm.

Păcuiul lui Soare – IAB

273. ↑, 2,61 g., 18 x 22 mm.

Isaccea – col. Emil Miscaieniu

274. ↓, 2,59 g., 20 mm.

Isaccea – ICEM – inv. 48 806

275. ↓, 2,54 g., 19 x 16 mm.

Isaccea – ICEM – inv. 42 636

276. ↓, 2,50 g., 15,5 x 17 mm.

Isaccea – col. part.

277. ↓, 2,50 g., 15 x 18 mm.

Nufăru – col. part.

278. ↓, 2,40 g., 17 x 16 mm.

Isaccea – ICEM – inv. 48 811

279. ↓, 2,39 g., 18 mm.
Isaccea – col. Emil Miscalencu
280. ↓, 2,38 g., 18 x 17 mm.
Isaccea – col. Dan Georgescu
281. ↓, 2,37 g., 20 x 21 mm.
Isaccea – col. part.
282. ↓, 2,18 g., 16 x 18 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 42 523
283. ↓, 2,14 g., 18 x 20 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 358
284. ↑, 2,11 g., 15,3 x 19,4 mm.
Isaccea – col. Gh. Zibileanu
285. ↓, 1,97 g., 20 x 24 mm., Surfrapată?
Isaccea – ICEM – inv. 49 480
286. ↓, 1,95 g., 21 mm.
Nufăru – IAB – inv. 1299/37
287. ↓, 1,74 g., 20 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 481
288. ↓, 1,65 g., 26 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 482
289. ↓, 0,97 g., 11 x 14 mm., fragment
Nufăru – ICEM – inv. 50 047
290. ↓, ? g., 18 mm.
Tulcea – ICEM – inv. 41 724

Emisiunea a 3-a

Hendy, Coinage, p. 88, pl. 8/10-12 –
emisiunea 3

Morrison, II, p. 685 – Tip 3

291. ↓, 3,49 g., 20 mm.
Nufăru – IAB – inv. 1299/48
292. ↑, 3,22 g., 18 x 17 mm.
Isaccea – col. part.
293. ↓, 3,16 g., 15,5 x 18,5 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 49 483
294. ?, 3,12 g., 17 x 18 mm.
Isaccea – col. part.
295. ↓, 2,88 g., 19 x 18 mm.
Isaccea – col. part.
296. ↓, 2,87 g., 18 x 17 mm.
Isaccea – col. part.

Tip D

Hendy, Coinage, p. 89, pl. 8/13-15 – Tip D
Morrison, II, p. 686 – Tip 4

297. ↓, 1,36 g., 16 mm.
Nufăru – col. part.

Tip E

Hendy, Coinage, p. 89, pl. 8/16 – Tip E
Morrison, II, p. 686 – Tip 5

298. ↓, 1,96 g., 22 x 15 mm.
Isaccea – ICEM – inv. 48 608

LISTA PRESCURTĂRIILOR

Hendy, Coinage = Michael F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*,
Dumbarton Oaks, 1969.

Morrison, II = Cecile Morrison, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*,
Paris, 1970, tome II.

IAB = Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București – Cabinetul numismatic.

ICEM = Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea.

MIAMB = Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București.

MIG = Muzeul de Istorie Galați.

MINAC = Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.

O parte din piesele din catalog au fost menționate sau publicate greșit:

Ernest Oberlander Târnoveanu, *Unele aspecte ale circulației monetare din zona gurilor Dunării în secolul al XII-lea*, în „Cercetări Numismatice”, III, Muzeul Național de Istorie, București, 1980: menționează următoarele numere din catalog: 138, 139, 145, 168, 185, 201, 234, 242, 249, 260 și 262; sunt publicate greșit numerele 144 (atribuit lui Alexios I, CP – emisiunea IV) și 247 (atribuit lui Ioan II, CP – emisiunea II).

Bucur Mitrea, *Cronica descoperirilor monetare*, SCIV, 1966, 2, catalog 56 – menționează 9 (?) ex de la Alexios I Comnenul (1081-1118) – la noi nr. de catalog pentru cele emise după reformă – 140, 144, 168, 201, 249, 260, 265, 285, 291.

SOME ASPECTS CONCERNING THE POLICY OF EMPEROR ALEXIOS I COMNEN IN THE AREA OF THE LOWER DANUBE IN THE LIGHT OF RECENT SPHRAGISTIC AND NUMISMATIC DISCOVERIES

Abstract

The beginnings of the reign of Alexios I Comnen is marked by numerous clashes with powerful political and military opponents. In the area of the Lower Danube – as early as 1086 – the Petcheneg and Cuman raids increase in number and in geographical impact. Victory would be obtained by the Byzantines over the Petcheneg's at Lebournion (April 1091), while the Cumans would be repulsed during the Byzantine campaigns of 1094-1095. Data are exclusively based on Anna Comnena's testimony and they only give us a global image of the history of the area of the Lower Danube during the last decades of the 11th century. An archaeological, numismatic and sphragistic analysis would therefore create the premiss for a thorough insight into various aspects of regional history.

Seals, discovered and published in an ever increasing number, bear out and complete the information provided by Alexiada. Most discoveries were made in an of present Bulgaria having concentrated in the past most of the military operations. Two imperial seals were identified in Dobrudja (namely at Păcuiul lui Soare and at Spanțov – on the left bank of the Danube), together with another one which belonged to the brother of Alexios I Comnen, Adrian, who in the spring of 1087 had been appointed commander of the Byzantine army.

The only known Stratege of the Paristrion theme in the time of Alexios I – who happens to be mentioned in Alexiada May 1091 – was Leon Nikerites, also attested by the seals discovered at Isaccea and at Păcuiul lui Soare. In older bibliography credit was given to the assumption that Leon Nikerites had succeeded to Dmitry Katakalon "protoproedru" and duke; an analysis of the offices the former held entitles us to believe – that Leon Nikerides had actually been stratege of the theme some time earlier, possibly around the year 1070, when the position of "protoproedru" is attested for the very first time.

The sphragistic discoveries from Dobrudja – with a few exceptions (Gregory Maurokatalon's reals) – are rather inconsistent in number and importance as well as in provenance (only two centres from the area of the Danube – Isaccea, Păcuiul lui Soare and Nufăru – and one from the area of the Black Sea – Constanța).

The numismatic discoveries provide far more relevant evidence as they cover a larger area and number as many as one thousand samples.

As concerns emissions preceding the reform, apart from an isolated coin discovered at Isaccea, the gold coins – the nomisma and the tetarteron – as well as the silver ones are absent in Dobrudja.

The basic nominal is the small copper coin – the follis – anonymous class J and K coins – emitted in the workshop of Constantinople; the two class L coins

found at Păcuiul lui Soare also belong to the class K. By way of exception we may mention a follis discovered at Nufăru and emitted by the workshop of Trapezunt.

Discoveries in the northern parts of Dobrudja (105 samples – 2.40 perunt) set along those made in the southern parts of the province (14 samples – 0.85 perunt) bear out that class f emissions are scarce in the south, a situation determined by the fact that the Petchenegs had been more actively present in the area, which led to a desertion of the settlement of Hârșova and to massive destructions at Păcuiul lui Soare. In the north, the only affected settlement had been that of Dinogetia – Garvăn, where desertion is attested.

An analysis of class K discoveries as well as of hoards which end up with these coins – Nufăru, Plopeni and Limanu – speaks for the uncertainty reigning in Dobrudja as a result of repeated Petcheneg and Cuman raids.

As for emissions which followed the reform we can make record of the continuity of the centres along the Danube – Nufăru, Tulcea, Isaccea, Dinogetia, Măcin, Troesmis; coins dug out in this area are mostly stamena constantinopolitane – the 3rd (38 samples – 13.7 perunt) and 4th (129 samples – 46.73 perunt) emissions; while the first emission is only represented by a few samples and the second is virtually absent. They sum up 167 stamena and 60.50 perunt from the 276 coins emitted after the reform which were dug out in Dobrudja. The workshops of Thessalonic and Phillippopolis – Adrianople (2) are less represented. Quite surprising is the large number of tetartera – 68 samples coined at Thessalonic and at Constantinople – 61 of which were emitted in Thessalonic (most of them belong to the first emission – 43 samples).

Things are different in the south of Dobrudja where only two isolated coins are known together with four other dug out at Păcuiul lui Soare (one stamenon and three tetartera). The presence of a stamenon emitted in Constantinople (the 4th emission) points to a swift succeeding of reformed emissions in this settlement, a before 1094, when the settlement would be devastated by the Cumans.

VLAD ȚEPEȘ, LUPTA ANTIOTOMANĂ ȘI VENEȚIA. CÂTEVA CONSIDERAȚII

EUGEN DENIZE

Lupta antiotomană a românilor și importanța ei în secolul al XV-lea sunt binecunoscute în istoriografie. Personalități ca Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare au ilustrat-o din plin. De aceea în studiul de față ne propunem să facem doar câteva considerații, care credem că aduc elemente de noutate, asupra momentului în care s-a declanșat cu adevărat ruptura dintre Vlad Țepeș și Poartă, asupra atitudinii Veneției față de evenimentele de la Dunărea de Jos din perspectiva intereselor sale în Ungaria în momentul în care ea însăși se pregătea de o confruntare majoră cu turcii. Bineînțeles, considerațiile noastre sunt grevate de documentația fragmentară avută la dispoziție, dar credem că acest lucru nu afectează, de o manieră importantă, concluziile la care am ajuns.

În ceea ce-l privește pe Vlad Țepeș, fie că a preluat domnia între 15 aprilie și 3 iulie¹, fie că a preluat-o în iulie-august² sau la sfârșitul lui august 1456³, fapt sigur este că a făcut acest lucru cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara, într-un moment de maximă înclăștare între armatele eroului transilvănean și cele ale lui Mehmet al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, care acum se pregătea să cucerească și Belgradul, cheia Ungariei și a Europei Centrale. Urcându-se deci pe tronul Țării Românești într-un astfel de moment el era exponentul și continuatorul liniei politice antiotomane preconizate de Iancu, așa cum rezultă din actul dat la 6 septembrie 1456, din Târgoviște⁴, prin care se oferă să ajute cu toate puterile Ungaria împotriva turcilor, din scrisoarea trimisă brașovenilor, din același loc, la 10 septembrie⁵, precum și din ajutorul pe care-l va acorda lui Ștefan cel Mare pentru a prelua tronul Moldovei în primăvara anului următor⁶.

¹ Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 11; Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula) între legendă și adevăr istoric*, București, 1976, p. 59; Manole Neagoe, *Vlad Țepeș, figură eroică a poporului român*, București, 1977, p. 21-22.

² Nicolae Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 33-37; Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele lui Vlad Țepeș*, București, 1979, p. 95.

³ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 465-466.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 45, doc. LXXIX.

⁵ Ibidem, p. 45-46, doc. LXXX.

⁶ Olgierd Górka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare. 1457-1499*, București, 1937, p. 110; *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 28, 49, 61 și 178; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție P.P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958, p. 90.

În ciuda acestor intenții și fapte, datorită morții premature a lui Iancu de Hunedoara, care a schimbat în măsură importantă situația politică, Vlad Țepeș a fost obligat să-și plătească regulat tributul față de Poartă⁷, până în 1459, când a încetat să mai facă acest lucru invocând sultanului starea conflictuală în care se afla cu sașii din sudul Transilvaniei și cu regele maghiar Matia Corvin⁸.

Aici credem că este locul să discutăm trei aspecte importante ale momentului rupturii adevărate dintre Vlad Țepeș și Poarta otomană. Bineînțeles că Vlad Țepeș era hotărât, chiar de la urcarea pe tronul țării, așa cum am arătat mai sus, să ducă o politică antiotomană, de apărare a independenței și integrității statale, dar această politică nu putea fi dusă în orice condiții și cu orice riscuri. Vlad Țepeș, ca bun om politic și remarcabil comandant militar, își dădea seama că a declanșa lupta împotriva colosului otoman însemna să aștepte clipa cea mai favorabilă, atunci când domnia sa ar fi fost consolidată pe plan intern, iar pe plan extern ar fi putut spera în ajutoare venite de la alte țări interesate în lupta antiotomană. Dar să vedem care sunt cele trei aspecte ale acestei probleme.

În primul rând este vorba de o presupusă expediție a vizirului Mahmud Pașa împotriva Țării Românești, pe care două izvoare italiene o plasează în 1458⁹, dar de fapt la mijloc este o eroare de cronologie¹⁰, ceea ce exclude ipoteza unei ciocniri între Vlad Țepeș și otomani anterioară iernii din 1461-1462.

În al doilea rând, încetarea plății tributului de 10 000 de ducăți anual, în 1459, nu a avut, după opinia noastră, semnificația unei rupturi imediate și iremediabile cu Poarta, așa cum se consideră într-o serie de lucrări apărute în ultima vreme¹¹. Dacă lucrurile ar fi stat astfel, dacă Vlad Țepeș ar fi rupt deschis relațiile cu Poarta,

⁷ A se vedea în acest sens afirmațiile lui Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451-1467*, ediție Vasile Grecu, București, 1963, p. 290; Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de Vasile Grecu, București, 1958, p. 283; Tursun-bei, *Tarih-i Ebu-l Feth-i Sultan Mehmed-han* (Istoria sultanului Mehmed-han, părintele cuceritor), în *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, Sec. XV-mijlocul sec. XVII, ed. Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966 p. 67-68; Şemseddin Ahmed bin Suleiman Kemal-paşa-zade, *Tevarih-i al-i Osman* (Istoriile dinastiei otomane), în *ibidem*, p. 198; relatarea lui Constantin Mihailovici din Ostrovița în *Călătorii străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 126.

⁸ Atitudinea de ostilitate a lui Matia Corvin față de Vlad Țepeș este confirmată de ordinul pe care l-a dat din Buda, la 10 aprilie 1459, prin care interzicea brașovenilor să mai vândă arme în Țara Românească (Hurmuzaki, Documente, XV, 1, p. 52, doc. XC).

⁹ Este vorba de o istorie anonimă a otomanilor până la 1500, *La progenia della cassa de'Octomani*, apud. N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 13 și de lucrarea lui Donado da Lazze, *Historia turchesca (1300-1514)*, ed. I. Ursu, București, 1909, p. 24-25 care indică anul 1458 pentru expediția lui Mahmud Pașa împotriva lui Vald Țepeș, informație considerată veridică de N. Iorga în *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 130-131.

¹⁰ Eroarea de cronologie a celor două izvoare italiene, care plasează evenimente de la începutul campaniei din 1462 cu patru ani mai devreme, este demonstrată cu argumente solide de Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 91-92 și idem, *Războiul cu turcii din 1462*, în „Revista de istorie”, tom 29, nr. 11, 1976, p. 1673-1674. A se vedea și Const. A. Stoide, *Luptele lui Vlad Țepeș cu turcii (1461-1462)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XV, 1978, p. 16-17. Noi împărtășim această părere.

¹¹ *Istoria României*, II, p. 470; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 86; idem, *La victoire de Vlad l'Empaleur sur les Turcs (1462)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XV, nr. 3, 1976, p. 377; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*, p. 99; Constantin Rezachevici, *Vlad Țepeș – cronologie bibliografică*, în „Revista de istorie”, tom 29, nr. 11, 1976, p. 1748; R. Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 170-171; Emil Storian, *Vlad Țepeș. Mit și realitate istorică*, București, 1989, p. 79.

probabil ca sultanul Mehmet al II-lea, care dorea să-și însemne fiecare an de domnie cu cate o nouă cucerire, nu ar fi ezitat să atace Țara Românească. Ce a făcut el până în 1462? În 1459, deci anul în care Țepeș încetează plata tributului, Mehmet al II-lea cucerește Semendria și tot ceea ce mai rămăsese din statul sârb¹², în 1460 desăvârșește cucerirea Moreei¹³, iar în 1461 cucerește Sinope și Trapezunt¹⁴, ultimele rămășițe ale Imperiului Bizantin. După părerea noastră, sultanul și dregătorii Porții nu au interpretat neplata tributului ca un act de ostilitate și nici Vlad Țepeș nu avea vreun interes să provoace deliberat pe turci într-un moment în care se afla în conflict deschis cu sașii din sudul Transilvaniei și cu regele Ungariei, Matia Corvin¹⁵, care sprijineau pretendenți la domnie și grupări boierești ostile. Prin acest conflict, determinat și de importante aspecte economice, Vlad Țepeș urmărea realizarea a două obiective absolut necesare pentru a putea lupta cu succes împotriva Porții: consolidarea internă a statului și a instituției domniei și afirmarea poziției independente, *de facto*, a Țării Românești în fața pretențiilor de suzeranitate ale regalității maghiare. Ambele obiective au fost realizate prin tratatul încheiat cu Brașovul în jurul datei de 1 octombrie 1460¹⁶.

În al treilea rând, după opinia noastră, turcii încep să arate neîncredere și ostilitate față de Vlad Țepeș abia în 1461, în timpul sau imediat după încheierea expediției împotriva Trapezuntului, și în această situație, nemaivând de ales, domnitorul se hotărăște să treacă deschis la acțiune împotriva lor în iarna dintre 1461 și 1462¹⁷. El se considera destul de consolidat pe plan intern, își dădea seama că o confruntare cu Poarta devenise inevitabilă, mai ales după încercarea nereușită de

¹² Franz Babinger, *Mahomet II le Conquérant et son temps 1432-1481. La grande peur du monde au tournant de l'histoire*, Paris, 1954, p. 199-201.

¹³ *Ibidem*, p. 210-215.

¹⁴ *Ibidem*, p. 228-238.

¹⁵ Pentru acest conflict a se vedea Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 50-51, doc. LXXXIX; I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV-XVI*, vol. I, București, 1905, p. 101-102 și 103; C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, 1, ed. a III-a, București, 1940, p. 43-49; *Istoria României*, II, p. 468-469; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 70-73; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș...*, p. 66-77; R. Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 150-159; E. Stoian, *op. cit.*, p. 60-70. Tursun bei arată că Vlad Țepeș „...încercându-se în Înalta Poartă, i-a biruit pe unguri, omorând pe mulți dintre ei...” (*op. cit.* ed. cit., p. 68), iar Chalcocondil afirmă și el următoarele: „...Și peoni (unguri – n.n.), nu puțini, despre care credea că au vreun amestec în treburile publice, necruțând nici pe unul din aceștia, i-a ucis în număr foarte mare” (*op. cit.*, ed. cit., p. 283). De fapt incursiunile lui Vlad Țepeș în Transilvania au fost îndreptate împotriva tuturor celor care uneltau contra sa, boieri ostili sau pretendenți la domnie, încalcând, implicit, aspirațiile de independență ale țării (Pavel Binder, *Itinerarul transilvănean al lui Vlad Țepeș*, în „Revista de istorie”, tom 27, nr. 10, 1974, p. 1537-1542).

¹⁶ Gustav Gündisch, *Vlad Țepeș und die sächsischen Selbstverwaltungsgebiete Siebenbürgens*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome VIII, nr. 6, 1969, p. 992.

¹⁷ Părerea că Vlad Țepeș trece deschis la acțiune împotriva turcilor în 1461 a fost exprimată de N. Iorga: „Numai în 1461 el își schimbă purtarea; se întoarce la politica tradițională care fusese și a tatălui său” (*Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1931, p. 163) și reluată de Sergiu Iosipescu, *Conjunctura și condiționarea internațională politico-militară a celei de a doua domnii a lui Vlad Țepeș (1456-1462)*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, nr. 11 / 1978, București, 1978, p. 179-180. Noi suntem de acord cu această părere și vom încerca să o sprijinim cu toate argumentele ce ne stau la dispoziție.

capturare a sa de la Giurgiu, și conta și pe un eventual sprijin extern care putea veni fie de la inamicii orientali ai Imperiului otoman, fie de la Matia Corvin, fie de la Veneția, deoarece momentul formării unei coaliții antiotomane care să-i includă pe toți aceștia părea foarte apropiat. De altfel cronicarul contemporan Laonic Chalcocondil arată că Țepeș nu a declanșat lupta antiotomană decât atunci când i s-a părut că situația „Daciei” este sigură și acest lucru s-a întâmplat după campania sultanului împotriva Trapezuntului, în iarna dintre 1461 și 1462¹⁸. Dar să vedem care au fost elementele care au dus la această ruptură și la marea confruntare din 1462.

În a doua jumătate a anului 1460 Vlad Țepeș a restabilit legăturile de bună vecinătate cu sașii din sudul Transilvaniei, așa cum am arătat mai sus, și a încheiat un tratat secret cu Matia Corvin¹⁹, care prevedea, printre altele, și căsătoria sa cu o rudă a acestuia²⁰. Bineînțeles că toate aceste fapte au provocat nemulțumirea Porții, pentru care neplata în continuare a tributului începea să fie considerată ca un semn de nesupunere. Marea majoritate a izvoarelor narrative concordă în a afirma că această schimbare de atitudine a Porții față de Vlad Țepeș s-a produs în 1461, fie în timpul campaniei împotriva Trapezuntului, fie imediat după aceea²¹, și nu lasă să se întrevadă nici un fel de neînțelegeri anterioare referitoare la neplata tributului. Aflând despre acordul dintre Vlad Țepeș și Matia Corvin²², sultanul a trimis pentru început o solie în Țara Românească cu scopul de a-i cere voievodului să abandoneze alianța cu Ungaria și căsătoria proiectată²³, dar nu s-au obținut

¹⁸ L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 283-284.

¹⁹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile...*, I, p. 107; G. Gündisch, *art. cit.*, p. 986-992; idem, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VI, București, 1981, p. 90-91, doc. 3237; Șt. Andreescu, *En marge des rapports de Vlad l'Empaleur avec l'Empire Ottoman*, în „Revue des études sud-est européennes”, XIV, nr. 3, 1976, p. 374; S. Iosipescu, *art. cit.*, p. 182.

²⁰ I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești...*, p. 78.

²¹ L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 283-284; Critobul din Imbres, *op. cit.*, p. 290; Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 430; Tursun-bei, *op. cit.*, p. 68; Şemseddin Ahmed bin Suleiman Kemal-paşa-zade, *op. cit.*, p. 200; Enveri, *Düsturname* (Cartea vizirului), în *Cronici turcești*, I, p. 42; Aşîk-paşa-zade, *Tevarih-i Al-i Osman* (Istoriile dinastiei otomane), în *ibidem*, p. 92; Mehmed Neşri, *Djihannuma. Tarih-i al-i Osman* (Istoria dinastiei otomane), în *ibidem*, p. 125; Sa'adeddin Mehmed hodja efendi, *Tadj-üt-Tevarih* (Coroana istoriilor), în *ibidem*, p. 317-318; Mehmed bin Mehmed, *Nuhbet-ü-tevarih ve'l ahbar* (Cronică aleasă și informativă) în *ibidem*, p. 406; Kodja Husein, *Beda'i ul-veka'i*, (Evenimentele minunate) în *ibidem*, p. 455; Solakzade Mehmed Hemdemi, *Tarih-i Solakzade* (Cronica lui Solakzade), în *ibidem*, vol. II, *Sec. XVI-Începutul sec. XVIII*, ed. Mihail Guboglu, București, 1974, p. 139. Se observă deci că toate cronicile otomane pe care le-am putut consulta plasează în 1461 momentul declașării luptei lui Vlad Țepeș și nu menționează nici o bănuială anterioară pe care sultanul ar fi putut să o aibă asupra acestuia referitoare la neplata tributului.

²² Probabil de la spionii săi infiltrați în Ungaria (Fr. Babinger, *op. cit.*, p. 246-247).

²³ Aceste detalii sunt cunoscute chiar din celebra scrisoare trimisă de Vlad Țepeș lui Matia Corvin, la 11 februarie 1462 (I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești...*, p. 79; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. cit., p. 165; Andrei Corbea, *Cu privire la corespondența lui Vlad Țepeș cu Matia Corvin*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, XVII, 1980, p. 677). Fără aceste detalii solia este menționată și de L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 282; Ducas, *op. cit.*, p. 430; Enveri, *op. cit.*, în *Cronici turcești*, I, p. 42; Tursun-bei, *op. cit.*, în *ibidem*, p. 68; Aşîk-paşa-zade afirmă că solia sultanului a fost precedată de una a lui Vlad Țepeș (*op. cit.*, în *ibidem*, p. 92); aceeași afirmație putând fi întâlnită și la Mehmed Neşri, *op. cit.*, în *ibidem*, p. 125.

rezultatele scontate. Vlad Țepeș a acceptat să plătească haraciul, dar a refuzat să dea copiii pentru icniceri, tribut de sânge pe care țara sa nu-l dăduse niciodată²⁴, și a refuzat să se prezinte în persoană la Poartă²⁵. De data aceasta motivele invocate, printre care la loc de frunte se afla și amenințarea din partea Ungariei, nu au mai putut fi crezute de sultan²⁶, care a luat hotărârea de a-l înlocui pe Vlad Țepeș din domnie. Mehmet al II-lea a căutat să evite însă o campanie de proporții împotriva Țării Românești, ai cărei sorți de izbândă erau îndoielnici, și de aceea a încercat să-l captureze pe Vlad Țepeș prin înșelăciune, dar capcana pregătită domnitorului de către Hamza beg și grecul Catabolinos, în apropiere de Giurgiu, s-a terminat cu o catastrofă, cei doi fiind capturați și trași în țeapă²⁷. Acum apar în cronicile turcești acuzațiile cele mai grave la adresa lui Vlad Țepeș, acuzații care justifică acțiunea și eșecul de la Giurgiu, dar și campania sultanală din 1462²⁸.

Oricum, după executarea celor doi dregători otomani, lucrurile deveniseră clare pentru Vlad Țepeș. Cale de întoarcere nu mai exista și singura posibilitate plauzibilă rămânea războiul, război care trebuia purtat cu toată hotărârea și duritatea, avându-se în vedere disproporția uriașă de forțe favorabilă turcilor.

În contextul politic creat de congresul de la Mantova (26 septembrie 1459 – 14 ianuarie 1460)²⁹, de coaliția unor state de la granițele răsăritene ale Imperiului

²⁴ Pentru acest tribut de sânge ("devsirme") vezi B. D. Papoulia, *Ursprung und Wesen der „Kuabeuluse“ im osmanischen Reich*, München, 1963, cu mențiunea – la p. 58 – a refuzului întemeiat al lui Vlad Țepeș, apud N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 91 n. 24.

²⁵ Ducas, *op. cit.*, p. 430; Tursun-bei, *op. cit.*, în *Cronici turcești*, I, p. 68.

²⁶ Radu Florescu și Raymond T. McNally în lucrarea *Dracula. A Biography of Vlad the Impaler (1431-1476)*, New York, 1973, susțin că refuzul lui Vlad Țepeș de a se prezenta la Poartă este o dovadă a suspiciunii turcești în legătură cu îmbunătățirea relațiilor sale cu Matia Corvin (p. 90-91).

²⁷ Majoritatea cronicilor otomane pe care le-am putut consulta îl acuză, bineînțeles, pe Vlad Țepeș de viclenie și înșelăciune, arătând că Hamza beg și Catabolinos nu ar fi avut nici un fel de intenții dușmănoase. Că lucrurile nu stau așa putem afla tot de la cronicarii turci, și anume de la Kadja Husein și Solakazde Mehmed Hemdemi care arată că sultanul, înainte de a-i trimite pe cei doi în solie, a dat ordinul de adunare a oștilor (*Cronici turcești*, I, p. 455 și II, p. 139).

²⁸ Un exemplu în acest sens îl constituie Enverî, *op. cit.*, în *ibidem*, I, p. 42, dar și mulți alți cronicari turci asupra cărora nu mai revenim.

²⁹ Congresul de la Mantova a fost una din principalele inițiative ale papei Pius al II-lea (1458-1464) în vederea organizării unei cruciade antiotomane, această idee fiind dominantă pe parcursul întregului său pontificat. Vezi, printre altele, G.B. Picotti, *La dieta di Mantova e la politica de' Veneziani*, în *Miscellanea di storia veneta*, seria terza, tomo IV, Venezia, 1912, 558 p.; A.S. Atiya, *The Crusade in the Later Middle Age*, London, 1936, p. 236-240; R. Eysser, *Papst Pius II und der Kreuzzug gegen die Türken*, în *Mélanges d'Histoire Générale*, publiés par C. Marinescu, vol. II, Bucarest, 1938, p. 1-138; Gioacchino Paparelli, *Enea Silvio Piccolomini (Pio II)*, Bari, 1950, p. 210-222; G. Valentini, *La crociata di Pio II dalla documentazione veneta d'archivio*, în „Archivum historiae pontificiae”, XIII, 1975, p. 249-282; K.M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, p. 196-270; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 87; Șt. Andreescu, *Războiul cu turcii din 1462*, p. 1677; S. Iosipescu, *art. cit.*, p. 178.

oroman³⁰, și de răscoala din Morcea³¹, de pregătirile venețiene în vederea unui conflict decisiv cu Poarta pentru preponderență în Mediterana Orientală³², războiul declanșat de Vlad Țepeș în 1461-1462 împotriva Imperiului otoman a constituit, neîndoiește, cea dintâi acțiune de maximă însemnătate militară a coaliției antiotomane. Vlad Țepeș era pe deplin conștient de acest lucru și de aceea în faimoasa scrisoare din 11 februarie 1462, adresată lui Matia Corvin, după ce expune în amănunțime rezultatele expediției sale la sud de Dunăre din acea iarnă, el subliniază adeziunea și identificarea sa cu idealul cruciadei și cere, în consecință, ajutoarele absolut indispensabile pentru a putea face față uriașei expediții sultanale care se pregătea împotriva sa. Dar mai bine să-l lăsăm să vorbească chiar pe domnul Țării Românești: „Pentru că nici cu un chip nu voim să lăsăm în drum ceea ce am început, ci să ducem lucrul la capăt. Căci dacă Dumnezeu cel atotputernic va asculta rugăciunile și dorințele creștinilor și-și va apleca auzul cu bunăvoință spre rugăciunile sărmanilor săi și ne va da astfel de biruință împotriva păgânilor, dușmani ai crucii lui Hristos, va fi cea mai mare cinste și folos și ajutor sufletesc pentru măriia ta și sfânta coroană a măriei tale și pentru toată creștinătatea cea adevărată... Iar dacă vom ajunge, ferească Dumnezeu, la un capăt rău și va pieri țărișoara noastră, aceasta, nici măriia ta nu vei avea folos și înlesnire de așa ceva pentru că va fi spre paguba creștinătății întregi”³³.

Trebuie arătat însă că Vlad Țepeș, ca abil om politic și comandant militar, la fel ca și Ștefan cel Mare ceva mai târziu, înțelegea să lupte împotriva turcilor ca un monarh de tip modern, care avea în vedere, în primul rând, interesele statului său și nu ca un cruciat medieval împotriva necredincioșilor. Adeziunea sa la idealul de cruciadă în acest moment se explică numai prin dorința de a căpăta ajutoare de la alte puteri creștine, el fiind însă conștient că și acestea erau foarte departe de idealul medieval al cruciadei și luptau, dacă se hotărâu să o facă, numai pentru propriile lor interese. Așa se explică și amenințarea, destul de clară, la adresa Ungariei lui Matia Corvin care, în situația prăbușirii Țării Românești sau a instalării pe tronul ei a unui domn aliat al Porții, s-ar fi aflat singură față în față cu Imperiul otoman.

³⁰ Aspirațiile de cruciadă ale lui Pius al II-lea aveau la bază și posibila colaborare cu vecinii asiatici ai Imperiului otoman (statul turcoman Ak-koiunlu al lui Uzun Hassan, Sinope, Trapezunt, Georgia) care, încă din 1459, încheiaseră o coaliție antiotomană și-l obligaseră pe Mehmet al II-lea să-și îndrepte principalele forțe spre răsărit unde, în 1461, a cucerit Sinope și Trapezunt (*The Cambridge Modern History*, vol. I, *The Renaissance*, Cambridge, 1931, p. 78; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 89; Șerban Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453-1484)*, în *Colocviul româno-italian. Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, București, 27-28 martie 1975, Edit. Acad., 1977, p. 139-140; Șt. Andreescu, *Războiul cu turcii din 1462*, p. 1677; S. Iosipescu, *art. cit.*, p. 178)

³¹ Ducas, *op. cit.*, p. 422 și urm.; E. Stoian, *op. cit.*, p. 79.

³² Freddy Thiriet, *La Roumanie vénitienne au Moyen Âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe-XVe siècles)*, Paris, 1959, p. 384-385.

³³ I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești...*, p. 81; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. cit., p. 166; A. Corbea, *art. cit.*, p. 678.

Declanșând acțiunea antiotomană în iarna dintre 1461 și 1462, și de fapt nici nu avea de ales o altă soluție, Vlad Țepeș a contat prin urmare, pe un posibil ajutor din partea aliatului său Matia Corvin sau chiar al papei Pius al II-lea³⁴ și pe faptul că principalele forțe otomane erau încă dispersate în mai multe direcții (Sinope Trapezunt, Moreea etc.)³⁵. Din păcate acțiunea sa a fost în contratimp atât cu cea a dușmanilor asiatici ai turcilor, înfrânți în 1461, când Sinope și Trapezunt sunt ocupate de Mehmet al II-lea, cât și cu cea a Venetiei, care va intra în luptă abia în 1463, după ce turcii vor cuceri prin surprindere Argosul. În ceea ce-l privește pe regele Ungariei, în ciuda alinației pe care o avea cu voievodul Țării Românești, a cererilor de ajutor formulate de acesta în scrisoarea din 11 februarie 1462, a subsidiilor pe care le primise din partea papalității și a promisiunii pe care o făcuse de a merge în persoană împotriva turcilor³⁶, el nu avea câtuși de puțin intenția de a se confrunta cu aceștia³⁷, din două motive principale și anume: pe de o parte era încă prins de conflictul cu împăratul Frederic al III-lea³⁸, iar pe de altă parte, încă de la începutul domniei sale el era hotărât să-și îndrepte principalele eforturi spre Europa Centrală și nu împotriva Imperiului otoman. Singura măsură concretă întreprinsă de Matia Corvin a fost aceea de a consolida doar apărarea Transilvaniei³⁹. De fapt el, din prezumtiv aliat, a devenit înamicul lui Vlad Țepeș, pe care

³⁴ În planurile de cruciadă ale papei Pius al II-lea, Matia Corvin, catolicul rege al Ungariei, trebuia să joace un rol de prin plan. Astfel, la 18 ianuarie 1460 el îl îndemna să-și continue pregătirile militare (Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 128-129; A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II, Romae, 1860, p. 329), iar în decursul acestui an i-a trimis ca subsidii suma de 40 000 de ducăți (*Monumenta Vaticana. Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Rmanos Pontifices datae et ab eis acceptae*, Budapesta, 1891, p. 13; Stephan Kaprinai, *Hungaria Diplomatica temperibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae*, II, Viena, 1771, p. 393). Cu acești bani se puteau înarma 12 000 de oameni și 10 nave (Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 130-131; A. Theiner, *op. cit.*, p. 351, 356-357), iar regele promisese 40 000 de oameni și participarea sa personală la lupta antiotomană (N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, seria a IV-a (1453-1476), București, 1915, p. 182; St. Kaprinai, *op. cit.*, p. 354-355), dar nimic din toate acestea nu s-a întâmplat.

³⁵ Ș. Papacostea, *Die politischen Voraussetzung für die Wirtschaftliche Vörscherrschaft des osmanischen Reiches Schwarzmeergebiet (1453-1484)*, în „Münchener Zeitschrift für Balkankunde”, 1, München, 1978, p. 230.

³⁶ Vezi mai sus notele 33 și 34.

³⁷ Chiar faptul capturării și executării unchiului său, Mihail Szilágyi, în primăvara lui 1461, deși a provocat o anumită încordare în relațiile cu turcii (Fr. Babinger, *op. cit.*, p. 443-444), nu l-a determinat pe Matia Corvin să pornească la luptă împotriva lor.

³⁸ În 1462 Matia Corvin se afla în conflict cu împăratul Frederic al III-lea (1440-1493) care, la 17 februarie 1459, fusese ales ca rege al Ungariei de un grup de magnați din comitatele de vest și de nord-vest, în frunte cu palatinul Ladislau Garai. Aplanarea acestui conflict a intervenit, ca urmare a mediației papale, abia la 19 și 26 iulie 1463 când, la Buda și Wiener Neustadt, cei doi suverani ratifică un tratat încheiat încă din anul precedent (Aeneas Sylvius Piccolomini, *Historia rerum Friderici III Imperatoris*, Helmstad, 1700, p. 48; A. Theiner, *op. cit.*, p. 382-391; A. Hoffmann, *Kaiser Friedrichs III. Beziehungen zu Ungarn in dem Jahren 1458-1464*, Breslau, 1877, p. 116; V. Fraknoi, *Mathias Corvinus König von Ungarn 1458-1490*, Freiburg im Breisgau, 1891, p. 95; Karl Nehring, *Mathias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum hunyadisch habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, München, 1975, p. 209-213; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 128; St. Andreescu, *En merge des rapports...*, p. 508).

³⁹ V. Fraknoi, *Mátyás király levelei*, I. Budapesta, 1893, p. 18-19.

l a și arestat la 26 noiembrie 1462, într-un moment în care nimeni nu se aștepta la așa ceva, a încercat să-și atribuie meritele victoriei din vară împotriva sultanului și, pentru a-și justifica acțiunea în fața Europei, care aștepta de la el mari fapte de vitejie în lupta antiotomană, a lansat o adevărată campanie propagandistică de ponegrire a viteazului voievod al Țării Românești, acuzat de trădare, de înțelegere cu turcii și de cruzimi abominabile⁴⁰. Toate acestea au servit, repetăm, ca pretext și justificare în fața papei, a Veneției și a întregii Europe creștine pentru propria sa renunțare la campania antiotomană pe care promisese să o întreprindă.

Deci, dacă ar fi să formulăm câteva concluzii până la acest punct în care am ajuns cu analiza noastră, acestea ar putea fi: Vlad Țepeș a fost *obligat* să atace imperiul otoman în 1461 datorită ostilității vădite a sultanului, care refuza să mai accepte pe tronul Țării Românești un domnitor considerat rebel, neplata tributului din 1459 neavând, după opinia noastră, semnificația unei rupturi deschise cu Poarta. Voievodul Țării Românești nu a primit nici un ajutor concret din partea nimănui, deoarece inamicii Porții și potențialii săi aliați fie fuseseră înfrânți, fie nu intraseră încă în luptă⁴¹, aliatul său principal, Matia Corvin, nu numai că nu l-a ajutat dar, ajungând probabil la o înțelegere cu Poarta în privința Țării Românești, pentru a avea liniște la hotarele sale sudice, l-a arestat și aruncat în temniță unde a stat aproape 13 ani. Din această cauză, marea victorie obținută de Vlad Țepeș în 1462, când sultanul a fost obligat să se retragă la sud de Dunăre fără să-și fi atins nici unul din obiectivele inițiale, nu a putut fi fructificată în nici un fel de puterile europene, mai ales de Veneția, care peste un an va intra în război cu turcii, război decisiv pentru balanța puterii în Mediterana Orientală. De asemenea nu trebuie pierdut din vedere și faptul că alungarea lui Țepeș tocmai după victorie, se explică și prin atitudinea unei părți a boierimii care înțelegea să lupte numai în momentele de mare cumpănă, ce-i amenințau propria existență, atunci când acestea treceau preferând să ajungă la soluții de compromis cu marea putere din sudul Dunării⁴².

⁴⁰ Ș. Papacostea, *Cu privire la geneza și răspândirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*, în „Romanoslavica”, XIII, București, 1966, p. 159-167. În acest studiu se arată că apariția, la sfârșitul lui 1462 și în cursul anului 1463, a primelor texte ce relatează faptele lui Vlad Țepeș (*manuscrisul de la Viena*, încorporat în cronica lui Thomas Ebendorfer, *Comentariile* lui Enea Silvio Piccolomini și *Povestirea în versuri* a lui Michael Beheim) nu constituie decât un aspect al campaniei propagandistice menite să acopere abandonarea de către regele Ungariei a acțiunii antiotomane la îndeplinirea căreia se angajase (p. 162). Pentru întărirea acestei afirmații este adusă și mărturia legatului papal Nicolae de Modrussa, care a îndeplinit o importantă misiune pe lângă Matia Corvin la sfârșitul lui 1462 și începutul lui 1463 (p. 163); G. Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrussense*, în *Opere Minori*, vol. IV, Città del Vaticano, 1937, p. 217-218, textul relatării la p. 247-248).

⁴¹ Vlad Țepeș a încercat să obțină ajutor și din partea genovezilor din Caffa, un sol al său fiind atestat în socotelile orașului la 17 și 20 mai 1462 (N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 39; idem, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 224; Sergiu Columbeanu, *Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Revista de istorie”, tom 28, nr. 1, 1975, p. 76; Șt. Andreescu, *Războiul cu turcii din 1462*, p. 1685), dar nici aici nu a avut succes.

⁴² Barbu T. Câmpina, *Completul boierilor și „răscola” din Țara Românească din iulie-noiembrie 1462*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, 1954, p. 599-624; E. Stoian, *op. cit.*, p. 116; izvoarele arată chiar existența unui grup de boieri filoturci, care l-au trădat pe Țepeș și au cerut o intervenție a sultanului împotriva sa (I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile...*, I, p. 149-150; vezi și relatarea lui Nicolae de Modrussa la Ș. Papacostea, *Cu privire la geneza...*, p. 163-164; Șt. Andreescu, *En marge des rapports...*, p. 377-379).

Așa s-au petrecut lucrurile și cu înscăunarea lui Radu cel Frumos. Cu toate acestea, victoria lui Țepeș asupra sultanului a avut o importanță deosebită, reușind să salveze existența statală a Țării Românești și făcând posibilă încheierea compromisului cu Poarta, cea ce, în cazul unei înfrângerii, ar fi fost imposibil de realizat. Practic, Țepeș și-a salvat țara de la transformarea ei în pașalâc.

Important de contatat este însă și felul în care Venetia, principala putere din Marea Mediterană, interesată, în acel moment în lupta antiotomană a urmărit evenimentele de la Dunărea de Jos⁴³. În 1459, deci în anul presupusei rupturi deschise a lui Țepeș cu Poarta prin neplata tributului, Venetia era destul de puțin interesată de evenimentele din această zonă care, de altfel, nu anunțau nimic deosebit, și aceasta poate fi una din explicațiile pentru care ea a ridicat permanente obstacole în calea planurilor de cruciadă ale lui Pius al II-lea expuse în cadrul congresului de la Mantova. Astfel, în schimbul participării ei la o posibilă coaliție antiotomană, Venetia cerea 8000 de oameni pentru echiparea navelor sale, plata tuturor cheltuielilor făcute pentru pregătirile de război și organizarea unei armate de 50 000 de călăreți și 20 000 de pedestrași care să meargă la frontierele Ungariei⁴⁴, condiții imposibil de realizat.

Alta era însă situația în anul 1461, anul în care noi considerăm că s-a produs cu adevărat ruptura între Țepeș și turci. La sfârșitul acestui an Venetia a alertat pe Matia Corvin în legătură cu iminența unui război cu turcii⁴⁵ și a încercat, de asemenea, să realizeze o reconciliere între acesta și împăratul Frederic al III-lea⁴⁶, dar fără a reuși.

Oricum, la 4 martie 1462, trimisul Venetiei la Buda, Petrus de Thomasiis, anunța Senatul că fusese chemat de rege care i-a dat să citească câteva scrisori primite de la un sol al său pe lângă Vald Țepeș, prin care acesta îl înștiința despre pagubele pricinuite de el turcilor, despre mulțimea celor uciși pe care i-a văzut „după numărul capetelor înfățișate, afară de acei ce au fost arși în locurile acelea”. Din această scrisoare, care se referea, de fapt, la cea trimisă de Vlad Țepeș la 11 februarie, rezultă că Matia Corvin a utilizat rezultatele expediției victorioase a voievodului Țării Românești – pe care-l considera vasalul său – în scopul obținerii de fonduri din Italia, trimisul venețian cerând, în acest sens, „danarij p r subventione”⁴⁷. De asemenea se constată că ecoul faptelor de vitejie ale lui Vlad

⁴³ Atitudinea Venetiei față de lupta antiotomană a lui Vlad Țepeș a fost analizată, în liniile ei generale, de Ș. Papacostea în studiul *Venise et les pays roumains au Moyen Âge*, în vol. *Venezia e il Levante fino al sec. XV*, Firenze, 1973, p. 608-611. Noi ne propunem să aducem doar câteva întregiri și dezvoltări.

⁴⁴ N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 87.

⁴⁵ *Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, vol. IV, Budapesta, 1875, p. 92-93; Ș. Papacostea, *Venise et les pays roumains...*, p. 608.

⁴⁶ *Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera*, IV, p. 111 și 120. Pentru acțiunea diplomați că a Venetiei în această perioadă și la începutul războiului cu turcii a se vedea, printre altele, R. Lopez, *Il principio della guerra veneto-turca nel 1463*, în „Archivio Veneto”, serie V, XV (1934), p. 45-131.

⁴⁷ I. Bianu, *Ștefan cel Mare. Câteva documente din Arhivul de statu de la Milano*, în „Columna lui Traian”, ianuarie-februarie 1883, p. 34-35.

Țepeș a fost receptat foarte repede la Veneția care, aproape imediat, la 20 martie, le-a făcut cunoscute și la Roma⁴⁸.

Veneția, deși probabil ar fi dorit, a evitat să intre în legătură directă cu Vlad Țepeș, căutând să menajeze astfel susceptibilitățile lui Matia Corvin⁴⁹, care își atribuia calitatea de suzeran al acestuia și se credea îndreptățit ca să trateze în numele celui pe care-l considera a-i fi vasal. De aceea toate informațiile venețiene provin de la curtea ungară, unele și de la Constantinopol, dar dovedesc faptul că evenimentele de la Dunărea de Jos au fost urmărite cu multă atenție în cetatea lagunelor, factorii politici de aici căutând să afle adevărata lor semnificație și amploare.

O a doua scrisoare, cunoscută nouă, trimisă de Petrus de Thomasiis la Veneția, datează din 27 mai. În ea ambasadorul înfățișează superiorilor săi situația de la Dunărea de Jos așa cum se prezenta în preajma declanșării marii campanii sultanale. În primul rând el vorbește despre uriașa armată a lui Mehmet al II-lea pe care, după anumite zvonuri, o consideră de 200 000 de oameni, dintre care 20 000 de ieniceri, și arată că trei ar putea fi zonele de atac: Țara Românească, Transilvania sau Belgradul, primele două fiind însă cele mai probabile. Apoi este amintită o flotă fluvială de 300 de vase, pe care sultanul a introdus-o pe Dunăre pentru a-l ajuta la traversarea fluviului. Urmează informații referitoare la Vlad Țepeș despre care se spune că a trimis toate femeile și toți copiii în munți, în timp ce el cu oștirea sa păzea Dunărea. Se afirmă că la curtea din Buda toată lumea se mira că Țepeș nu a trimis după ajutor, iar regele arăta că este hotărât să se ducă să lupte cu turcii⁵⁰. La sfârșitul scrisorii ambasadorul face câteva considerații cu privire la evoluția viitoare a evenimentelor așa cum o întrevedea el, considerații dintre care unele vor fi infirmate, dar altele confirmate. Astfel, el consideră că Vlad Țepeș va fi înfrânt ușor de uriașa armată otomană, ceea ce nu se va întâmpla, după care regatul maghiar va fi și el înfrânt la fel de ușor, ceea ce din nou nu se va întâmpla tocmai pentru că Țepeș nu se va lăsa zdrobit, sau regele Matia va ajunge la un acord rușinos pentru întreaga creștinătate, ceea ce într-adevăr se va întâmpla în ciuda splendidei victorii a domnitorului român⁵¹. Din această scrisoare se

⁴⁸ La 20 martie 1462, Senatul venețian a trimis la Roma raportul ambasadorului său de la Buda și o copie a ceea ce am putea numi un adevărat buletin de război trimis de Vlad Țepeș lui Matia Corvin: „...simul cum certis exemplis litterarum per vaivodam Valachiae scriptarum Regi Hungariae nonnulla nova felicia continentium”. (*Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, IV, p. 121-122; Ș. Papacostea, *Venise et les pays roumains...*, p. 608; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 95).

⁴⁹ Ș. Papacostea, *Venise et les pays roumains...*, p. 609.

⁵⁰ Aceste afirmații sunt contrazise de faptul că Țepeș ceruse ajutor lui Matia Corvin cel mai târziu la 11 februarie 1462, dar probabil că ajutorul era stipulat chiar în alianța încheiată între cei doi, astfel încât noi cereri însemnau un refuz de a fi acordat la timp, iar regele Ungariei, care nu ținea de loc să se lupte cu sultanul, la 15 iulie se afla încă la Buda, la 10 august era abia la Seghedin pe Tisa, locul de concentrare al armatei, iar abia la începutul lui noiembrie ajunsese la Brașov (N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 127-128; N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, București, 1904, p. 98-99). Aceasta „aruncă o puternică îndoială asupra sincerității intenției regelui Matia de a intra într-adevăr în război cu turcii printr-o campanie de restaurare în Țara Românească”. (Ș. Papacostea, *Cu privire la geneza...*, p. 160-161).

⁵¹ *Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, IV, p. 142, 143.

observă că ambasadorul venețian de la Buda ajunsese să cunoască destul de bine capacitatea militară a Ungariei și „dorin a” regelui ei de a se confrunta cu Imperiul otoman. În același timp el nu punca la îndoială faptul că Vlad Țepeș era hotărât să facă orice sacrificiu pentru a-și apăra țara dar, necunoscând lucrurile de aproape, credea că o eventuală reușită ar fi fost imposibilă în fața avalanșei otomane.

Peste mai bine de două săptămâni, la 14 iunie, același Petrus de Thomasiis scria din nou dogelui, arătându-i că turcii conduși de un pașă, este vorba probabil de Mahmud Pașa, au trecut Dunărea cu 60 000 de oameni, dintre care 25 000 de ieniceri, de fapt aceasta este cifra cea mai apropiată de adevăr pentru întreaga oștire otomană condusă de Mehmet al II-lea⁵², că voievodul Transilvaniei se pregătea de luptă, iar Matia Corvin îi spusese că sultanul se află în tabără și va ataca probabil Belgradul. De asemenea arăta că regele a ordonat adunarea armatei la Seghedin de unde se va putea îndrepta fie spre Belgrad, fie spre Transilvania și Țara Românească, în funcție de intențiile lui Mehmet al II-lea. Se poate observa că, prin aceste știri, Matia Corvin încerca să creeze confuzie la Veneția și, probabil la Roma, cu privire la intențiile sultanului. El vorbea de posibilitatea atacării Belgradului într-un moment în care era foarte clară intenția sultanului de a ataca cu toate forțele Țara Românească, tocmai pentru că nu avea de gând să-l sprijine eficace pe Vlad Țepeș și să se confrunte deschis cu otomanii. În același timp însă el cerea Veneției să apeleze la papă și la alți principii creștini pentru a-i trimite ajutoare, arătând că avea vistieria goală. Despre Vlad Țepeș ambasadorul arăta că, neputând opri pe turci la Dunăre, s-a retras spre munți și prezicea din nou înfrângerea sa completă, de care se temea și curtea din Buda, înfrângere care ar fi putut duce și la pierderea Transilvaniei⁵³.

O parte din aceste știri erau însă contrazise de altele, provenite din surse diferite. Astfel, referitor la faptul că Vlad Țepeș nu ceruse ajutor de la regele Ungariei, informație transmisă de Thomasiis la 27 mai⁵⁴, o altă scrisoare, ce a lui Ladislau de Vesen, adresată de asemenea dogelui, arăta că domnul Țării Românești „...în fiecare zi solicită să fie ajutat, fiindcă nu va putea susține singur o năvală atât de puternică”⁵⁵. Chiar Petrus de Thomasiis, în scrisoarea sa imediat

⁵² Ambasadorul venețian confundă aici două acțiuni distincte, și anume: atacul lui Mahmud Pașa, care s-a produs în mai și a fost un preludiv al campaniei sultanale (Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș...*, p. 107), cu campania propriu-zisă, atribuind primului numărul de trupe cu care a venit însuși sultanul Mehmet al II-lea.

⁵³ *Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, IV, p. 146-147.

⁵⁴ Curtea din Buda furnizând această informație ambasadorului venețian, la fel ca și cele referitoare la slăbiciunea forțelor lui Țepeș și, deci, la probabila sa înfrângere, căuta, bineînțeles, să pregătească terenul pentru viitoarele explicații ale lui Matia Corvin în legătură cu apatia sa în fața ofensivei otomane și să arunce o umbră de îndoială asupra dorinței sincere a voievodului român de a se lupta. Vezi și nota 50.

⁵⁵ „Vajvoda quotidie hic sollicitat ut adjuventur, quia solus tantos impetus sustinere non valet”. (*Epistolae Mathiae Corvini regis Hungariae*, ed. Joannes Hajdo-Michael Kunn, vol. I, Claudio-poli, 1745, p. 74). Aici am dori să arătăm că sultanul, înainte de a porni în campanie, ceruse lui Matia Corvin să-i lase Țara Românească și Bosnia (pe aceasta din urmă o va cuceri, într-adevăr, în anul următor, 1463), oferindu-i în schimb pacea pentru regatul său și amenințându-l că, dacă nu acceptă aceste condiții, va invada cu marea sa armată Ungaria (Pio II, *Comentarii*, ed. G. Bernetti, III, Siena, 1973, p. 176). Această amenințare, la care se adăuga conflictul cu Frederic al III-lea, încă nerezolvat,

următoare, din 15 iunie, arăta că sultanul intrase deja în Țara Românească dar, sub influența curții din Buda, își menținea părerea că de aici el ar putea să se îndrepte împotriva Belgradului și continua să-și manifeste îndoiala cu privire la capacitatea de rezistență a lui Vlad Țepeș⁵⁶.

Bineînțeles că toate aceste informații, deși unele dintre ele erau contradictorii și puteau lăsa loc pentru bănuiele întemeiate, au îndreptat atenția Veneției, în primul rând, asupra lui Matia Corvin și mai puțin asupra lui Vlad Țepeș, cu care a evitat, așa cum am mai arătat, să intre în legături directe.

Realitatea era însă alta și cel care o cunoștea cel mai bine era chiar regele Ungariei. Astfel, după ce încercase să demonstreze Veneției că Țepeș era incapabil de rezistență în fața turcilor și după ce primise chiar subsidii din partea acesteia destinate luptei antiotomane⁵⁷, Matia Corvin a încercat să tragă cât mai multe foloase propagandistice din splendida victorie a voievodului român, la care el nu contribuise însă cu nimic. Imediat după aflarea victoriei și a retragerii sultanului, el a trimis o solie la Veneția care a anunțat zdrobirea sultanului de către „unguri și români”, ecoul acestei informații fiind înregistrat de ambasadorul Milanului din cetatea lagunelor, A. Guidobonus, la 30 iulie 1462⁵⁸.

Dar, în ciuda acestor încercări, pe care cu un termen actual le-am putea numi de dezinformare, Veneția, a cărei diplomatie era foarte abilă în astfel de probleme, nu a putut fi indusă în eroare. Ea își culegea informațiile nu numai de la Buda, ci și din alte părți, putând astfel să-și formeze o imagine foarte apropiată de evoluția reală a evenimentelor de la Dunărea de Jos. În acest sens deosebit de semnificativă este scrisoarea bailului din Constantinopol, Domenico Balbi, care, la 28 iulie 1462, făcea un tablou aproape complet și veridic al campaniei lui Mehmet al II-lea din Țara Românească. El arăta că, odată trecut la nord de Dunăre, sultanul a găsit țara goală de oameni și de provizii, toți retrăgându-se în locuri întărite din munți. Apoi vorbește de războiul de hărțuială dus de Țepeș, de atacul de noapte împotriva taberei sultanului, de marile pierderi suferite de turci care, în cele din urmă, i-au obligat să se retragă, la 11 iulie Mehmet al II-lea aflându-se deja la Adrianopol. De asemenea este menționat și faptul că sultanul a lăsat în apropierea Țării Românești pe fratele lui Țepeș, care nu este altul decât Radu cel Frumos, cu ceva trupe otomane, pentru a încerca să-l răstoarne pe domn cu ajutorul unor posibile complicități interne: „...lasso el fradello de Dracuglia cum alcume bandieri dei Turchii per tentar li animi de Valachi de quanto volessero lasser al Dracuglia convenir de quest altro”⁵⁹. Deci, o imagine exactă a campaniei din 1462 și a victoriei lui Vlad Țepeș, dar nici un cuvânt despre așa de des meționatul ajutor al lui Matia Corvin,

l-a determinat pe regele Ungariei, care nici nu dispunea de forțe prea mari, să nu intervină, de fapt să nu respecte termenii acordului pe care-l încheiase cu Vlad Țepeș. El se va mulțumi numai să ia unele măsuri de apărare a Transilvaniei și nu va părăsi Buda decât în august, atunci când sultanul, înfrânt, plecase de mult din Țara Românească (vezi mai sus notele 39 și 50).

⁵⁶ *Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, IV, p. 147.

⁵⁷ Ș. Papacostea, *Venise et les pays roumains...*, p. 610.

⁵⁸ Barbu T. Cămpina, *Victoria oștii lui Țepeș asupra sultanului Mehmet al II-lea. (Cu prilejul împlinirii a 500 de ani)*, în „Studii. Revistă de istorie”, tom 15, nr. 3, 1962, p. 550; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 117; idem, *La victoire de Vlad l'Empaleur sur les Turcs (1462)*, p. 395.

⁵⁹ *Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, IV, p. 167-168.

ceea ce bineînțeles că a făcut ca Senatul, dogele și ceilalți factori de conducere ai Republicii să-și dea seama de adevăr și de poziția reală a regelui maghiar.

Informații adevărate despre cele petrecute în Țara Românească în 1462 au ajuns la Veneția și pe alte căi, probabil scrisori ale reprezentanților ei din Balcani și din Insulele din Marea Egee, ecoul acestora făcându-se simțit în câteva cronicile ale vremii care dezvăluie, de altfel, și părerea opiniei publice venețiene, adică a cercurilor informate ale Republicii, despre evenimentele acestui an de la Dunărea de Jos. Astfel, o cronică venețiană anonimă, care merge până la anul 1481, consemna, sub anul 1462, că „...turcii plecați împotriva lui Dracula în Valahia au fost bătuți și fugățiți”⁶⁰, cronică lui Domenico Malipiero afirmă și ea că domnul Țării Românești a întâmpinat pe turci cu o puternică armată și i-a înfrânt voinicește⁶¹, iar *Analele venețiene (1433-1477)* ale lui Stefano Magno scriu că, în 1462, Mehmet al II-lea „...împărat al turcilor și grecilor” a trimis „...o puternică armată în Valahia; dar sculându-se valahii împotriva ei a fost bătută...”⁶². Vedem, prin urmare, că în toate aceste izvoare care se referă la marea confruntare desfășurată în Țara Românească în 1462 nu apare nici o mențiune referitoare la vreo contribuție a lui Matia Corvin, pretențiile acestuia, aduse la cunoștința Republicii de solia din iulie, fiind apreciate la justa lor valoare, adică la valoarea lor retorico-propagandistică, fără nici un suport real.

Suspiciunile pe care Veneția le avea cu privire la intențiile lui Matia Corvin rezultă și din faptul că acesta, atunci când a plecat din Buda în așa-zisa campanie de ajutorare a lui Vlad Țepeș, ajungând abia la începutul lui noiembrie 1462 la Brașov, a fost însoțit de ambasadorul venețian Petrus de Thomasiis. Acesta avea misiunea să anunțe Senatul despre evoluția conflictului și despre toate celelalte evenimente importante⁶³. Din păcate singura informație pe care ambasadorul a trimis-o, și despre care avem noi cunoștință, a fost cea de la 26 noiembrie, privitoare la arestarea lui Vlad Țepeș, peste câțva timp conducerea Republicii confirmând primirea acestei scrisori, cât și pe cea a regelui Ungariei despre „cazul” Vlad Țepeș⁶⁴.

Bănuim că autoritățile venețiene, de obicei foarte bine informate asupra evenimentelor, mai ales dacă acestea le interesau în mod direct, au aflat, până la sfârșitul anului, adevărul în legătură cu raporturile dintre Matia Corvin, Vlad

⁶⁰ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 39; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 118; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*..., p. 119.

⁶¹ „...Viacola se ghe ha opposto con potente esercito, e l'ha rebatudo gaiardamente” (Domenico Malipiero, *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500*, în „Archivio Storico Italiano”, tomo VII, parte I, Firenze, 1843, p. 11-12).

⁶² N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 86; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 118; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș*..., p. 120.

⁶³ „...dando nobis notitiam per litteras tuas quanto diligentius poteris de successibus Majestatis suae in illis partibus Valachiae et de omnibus que occurent” (*Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, IV, p. 181; Ș. Papacostea, *Venise et les pays roumains*..., p. 610; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 128).

⁶⁴ „Casum retentionis Draguli olim voivode..., circa quam rem idem serenissimus Rex etiam per suas litteras nobis scripsit” (I. Nagy, B. Nyáry Albert, *Magyar diplomacziak emlékek. Mátyás király korabol, 1458-1490*, vol. I., Budapest, 1875, p. 172).

Țepeș și turci, deoarece, încă de la 9 noiembrie, la Viena se știa că regele Ungariei încheiase un tratat secret cu sultanul⁶⁵. Cum raporturile dintre Frederic al III-lea și Matia Corvin erau încordate nu vedem obstacolul care ar fi împiedicat diplomația venețiană să afle tot ceea ce o putea interesa în legătură cu acest tratat. Dar, deși cunoștea adevărul, Veneția a continuat să-l menajeze pe Matia Corvin, în speranța că acesta se va hotărî, în cele din urmă, să-i atace pe turci. Aceasta în situația în care relațiile veneto-otomane cunoșteau o încordare crescândă, pregătirile de război ale Veneției fiind intensificate mai ales după numirea unui căpitan general al mării, în decembrie 1462⁶⁶.

Astfel, la 15 ianuarie 1463, Senatul venețian confirma regelui maghiar primirea scrisorilor prin care i se comunica „...cazul dușmănos al fostului voievod muntean, care a încercat să săvârșească o crimă atât de mare împotriva majestății voastre și a regatului”. De asemenea Matia era lăudat și pentru că luase unele măsuri oportune de apărare⁶⁷. Acesta era însă, repetăm, un limbaj diplomatic pe care Veneția îl folosea la adresa Ungariei numai pentru că avea nevoie de alianța cu ea în condițiile în care o confruntare majoră cu Imperiul otoman părea de neevitat, iar Vlad Țepeș își pierduse domnia. De fapt, în ciuda scrisorilor și „dovezilor” de trădare trimise de Matia Corvin, Senatul venețian nu a putut fi convins de vinovăția lui Vlad Țepeș.

La cinci luni după arestarea acestuia, la 18 aprilie 1463, el cerea noului ambasador de la Buda, Giovanni Aymo, să descopere adevărul în cazul lui Vlad Țepeș, să se informeze asupra raporturilor dintre regele Ungariei și noul domn al Țării Românești și să afle dacă între Ungaria și Imperiul otoman a intervenit sau putea să intervină o pace, în acest caz trebuind să facă totul pentru a o împiedica⁶⁸. Două lucruri importante se desprind din aceste instrucțiuni: pe de o parte neîncrederea Veneției în intențiile politice și militare ale lui Matia Corvin, iar pe de altă parte nevoia ei imperioasă de a stabili o alinață cu Ungaria în condițiile crescânde amenințări otomane. Informațiile pe care ea le deținea cu privire la tratatul secret dintre Matia Corvin și sultan, obținute, probabil, prin Viena, dar și prin agenții diplomatici din Balcani, dorea să fie confirmate de investigații întreprinse la fața locului și, dacă lucrul era posibil, să răstoarne situația în favoarea ei. Din această cauză ea era dispusă să accepte explicațiile și argumentele

⁶⁵ *Fontes rerum Austriacarum*, II, 42 (*Urkunden und Aktenstücke zur Österreichischen Geschichte im Zeitalter Friedrichs III. und Königs Georg von Böhmen 1440-1471*), ed. A. Bachmann, Wien, 1879, nr. 329 (9 noiembrie 1467).

⁶⁶ F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise*, III, p. 247, nr. 3171.

⁶⁷ *Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, IV, p. 171.

⁶⁸ „Studiosus eris intelligere condiciones regni illius et in specie volumus, quod nos advises, qualiter se habuit negocium Dragulli Vallachie, dando etiam nobis advisationem de illo, qui in presentiarum reperitur Vaivoda in partibus illis et qualiter se intelligit aut non intelligit cum Rege Hungarie. Significabis quoque nobis provisiones factas et que de cetero fient in Regno illo. Et si sentires, quod teneretur aliqua praticha, vel tractatus pacis, aut sufferentiarum inter Regem et Turcum diriges spiritus et cogitamina queque tua ad obviandum et turbandum tractatus huiusmodi per omnes illos prudentes, bonos et accommodator modos, qui videbuntur tibi” (*Ibidem*, IV, p. 202; *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. XXII, Zagreb, 1891, p. 241; Ș. Papacostea, *Venise et les pays roumains...*, p. 611).

regelui maghiar, de a căror veridicitate se îndoia, dar avantaje prea mari nu a obținut de la sperata alianță cu acesta, deoarece Matia avea privirile îndreptate spre Europa Centrală, la hotarele cu Imperiul otoman preferând să mențină o situație de echilibru militar și de *statu quo* teritorial și politic⁶⁹.

La Dunărea de Jos, principalii aliați *de facto* ai Veneției în îndelungatul război cu Poarta otomană dintre 1463 și 1479 au fost românii și nicidecum regele Ungariei. Românii conduși de Vald Tepeș l-au înfrânt pe sultan în 1462, tot ei, dar conduși de Ștefan cel Mare, vor obține strălucita victorie de la Vaslui, din ianuarie 1475, victorie care a eliminat pentru un timp presiunea otomană asupra posesiunilor venețiene de pe coasta balcanică a Mării Adriatice, iar în 1476 o nouă expediție sultanală se va zdrobi de rezistența lor îndârjită. În această perioadă, ca, de fapt, și în altele din evul mediu, principalul factor de rezistență în fața presiunii otomane asupra Europei Centrale, l-au constituit țărilor române și mult mai puțin statul feudal maghiar. Este adevărat că regalitatea maghiară a încercat să-și atribuie toate victoriile mai importante obținute împotriva turcilor la Dunărea de Jos, dar acest lucru nu putea să ascundă adevărul de netăgăduit al faptelor. Pentru factorii politici de conducere de la Viena, Veneția, Roma, dar și pentru alții, comportarea lui Matia Corvin din 1462 a fost foarte clară, trădarea sa evidentă, dar speranțele, nerealizate de altfel, că el își va schimba atitudinea și va lupta cu turcii au determinat papalitatea, ca și pe venețieni, să-i acorde un credit nemeritat, în continuare.

Lucrurile vor deveni însă foarte clare spre sfârșitul domniei sale când el își va repeta comportarea, într-o situație similară, față de Ștefan cel Mare, domnul Moldovei. Deși avea o alianță cu acesta, în care se prevedea ajutorul reciproc în cazul unor atacuri otomane, Matia Corvin nu a ezitat să încheie un tratat cu noul sultan, Baiazid al II-lea, în 1483. Astfel, în timp ce turcii atacau și cucureau prin surprindere cele două cetăți cheie din sudul Moldovei, Chilia și Cetatea Albă, el declanșa o campanie de mare anvergură împotriva lui Frederic al III-lea, în vara lui 1484, campanie care s-a soldat cu ocuparea Vienei, în anul următor, unde va rămâne până la moartea sa, survenită în 1490⁷⁰. Deci, „campionul creștinătății”, „apărătorul Europei”, și-a încheiat zilele în mod „glorios” la Viena, după ce cucerise aproape toate posesiunile ereditare ale Habsburgilor, și nu în lupta antiotomană așa cum promisese de-a lungul întregii sale domnii.

De fapt, după părerea noastră, Ungaria nu a fost și nu a putut fi acel „zid de apărare” al Europei în fața asalturilor tot mai insistente ale otomanilor din două motive principale: primul, mai puțin important, este acela că Matia Corvin, ultimul

⁶⁹ Ferenc Szakály, *Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365-1526)*, în „Acta orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, tomus XXXIII, fasciculus 1, 1979, p. 109.

⁷⁰ Pentru acest conflict major dintre Matia Corvin și Frederic al III-lea vezi, printre altele, V. Fraknói, *Mathias Corvinus König von Ungarn 1458-1490*, p. 208-212; Peter Rassow, *Histoire de l'Allemagne des origines à nos jours*, vol. I, Lyon, 1969, p. 285; I. Barta, T. Berend, P. Hanák etc., *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*, publié sous la direction de E. Pamlényi, Budapest, 1974, p. 130; K. Nehring, *op. cit.*, p. 163-168.

marc rege al ci, și-a îndreptat eforturile, în mod deliberat, spre o politică de expansiune în Europa Centrală, politică ce implica menajarea Porții, iar al doilea, cel mai important, este că dezvoltarea de ansamblu a societății maghiare din secolul al XV-lea și de la începutul celui următor a determinat o intensificare a anarhiei feudale, prin creșterea puterii marilor magnați, și o slăbire corespunzătoare a structurilor statale, a forței statului, ceea ce explică faptul că o singură bătălie (Mohács, 1526) a fost suficientă pentru ca acest stat să dispară din istorie. Nu același lucru s-a întâmplat cu țările tomâne care au cunoscut o continuitate statală neîntreruptă și au înscris în filele istoriei încă numeroase fapte glorioase de luptă antiotomană.

În încheierea acestor scurte considerații credem că se impun și câteva concluzii cu privire la Vlad Țepeș și Veneția în contextul luptei antiotomane. În primul rând se constată că între el și Veneția nu a existat nici o legătură directă, acest lucru fiind imposibil datorită pretențiilor de suzeranitate manifestate de Matia Corvin față de Țara Românească, pretenții teoretice, dar pe care Veneția nu a vrut să le conteste. În al doilea rând putem spune că Veneția, în ciuda acțiunii de dezinformare a lui Matia Corvin, a cunoscut, chiar cu amănunte foarte semnificative, lupta plină de eroism a lui Vlad Țepeș, precum și comportamentul puțin cavaleresc al regelui maghiar și aflat în contradicție cu obligațiile medievale ale unui suzeran față de vasalul său, așa cum pretindea că este Matia Corvin față de Vlad Țepeș. Dar, în al treilea rând, Veneția a preferat să închidă ochii în fața evidenței, cu speranța de a obține o colaborare eficientă a lui Matia la lupta antiotomană. Rezultatul a fost că ea a asistat pasivă la căderea unui aliat sigur, Vlad Țepeș, și nu a obținut în schimb, decât într-o măsură cu totul insuficientă, ajutorul Ungariei care, în acea vreme, nu avea, chiar și să fi vrut, capacitatea necesară purtării unui război ofensiv de anvergură cu Imperiul otoman.

VLAD L'EMPALEUR, LA LUTTE ANTIOTTOMANE ET VENISE. QUELQUES CONSIDÉRATIONS

Résumé

Dans cette étude, l'auteur se propose d'aborder trois aspects essentiels du règne de Vlad l'Empaleur, à savoir: le moment de la rupture avec l'Empire ottoman, l'attitude de Mathias Corvin, roi de Hongrie, à l'égard de la lutte antiottomane, et l'attitude de Venise à l'égard du voievode de Valachie dans les conditions où elle-même se préparait pour une longue guerre avec la Porte. En ce qui concerne le premier aspect, l'auteur parvient à la conclusion que le refus de payer le tribut à partir de 1459 n'a pas signifié une véritable rupture entre Vlad l'Empaleur et le sultan, celle-ci se produisant à peine en 1461. En ce qui concerne l'attitude de Mathias Corvin, on met en évidence sa duplicité permanente, ainsi que le refus systématique, sous les plus différents prétextes, d'affronter l'Empire ottoman. Le troisième aspect analysé met en lumière le fait que la diplomatie vénitienne, qui préparait un grand affrontement avec la Porte, eut une

connaissance réelle des événements du Bas-Danube, de la personnalité de Vlad l'Empaleur, de ses mérites dans la lutte antiottomane; mais, malgré tout cela, elle accepta sans cesse les arguments de Mathias Corvin et n'essaya pas d'établir une relation directe avec le brave prince roumain, dans l'espoir d'une aide et d'une collaboration militaire avec la Hongrie, espoir qui ne sera jamais réalisé.

PRIMIREA LUI IOAN ZÁPOLYA LA BRAȘOV (1522). CONSIDERAȚII PRIVIND ISTORIA ALIMENTAȚIEI

DANIELA ARGEȘEANU

Vizitele unor personaje importante în diverse orașe nu sunt fenomene izolate, mai ales în Transilvania unde unele dintre aceste orașe beneficiau de autonomie datorită Universității Săsești. Ele furnizau de multe ori bani pentru diversele confruntări în care era implicată zona sau ofereau adăpost celor aflați în trecere. Totodată, ele erau un model exemplar de organizare administrativă, ceea ce se vede din consultarea registrelor primăriilor ținute în mare ordine și cuprinzând fiecare intrare și ieșire de bani din tezaurul orășenesc. Acest interes pentru cheltuielile orașului furnizează date importante și variate ce pot fi folosite azi în diferite domenii de cercetare a istoriei și totodată ne introduc în ritmul propriu al desfășurării evenimentelor¹. Astfel, răsfoind registrele de socoteli ale orașului Brașov, întâlnim consemnarea vizitei în oraș a voievodului Transilvaniei, Ioan Zápolya, între 14–17 noiembrie 1522. Știm că în acea vreme, Radu de la Afumați, domnul Țării Românești, era serios amenințat de incursiunile lui Mehmed Beg, fapt pentru care a cerut ajutor lui Ioan Zápolya. Ajutorul solicitat s-a concretizat într-o expediție militară, susținută financiar și de orașul Brașov cu suma de 1948 florini². Expediția a pornit la 15 octombrie 1522 și a fost încununată de succes. Pentru aceasta, Radu de la Afumați l-a răsplătit pe Ioan Zápolya cu numeroase daruri și prizonieri turci³. Vizita voievodului în Brașov s-a produs la sfârșitul expediției și este consemnată în registrele de socoteli într-o lungă și cuprinzătoare listă de cheltuieli, care face obiectul analizei studiului de față. Acest document reprezintă o sursă deosebit de bogată pentru prețurile curente din Brașov și pentru dezvoltarea economică a orașului. Înainte de toate însă, el se prezintă ca o înșiruire de diferite alimente, introducându-ne în problemele specifice de consumație alimentară medievală, domeniu de studiu foarte puțin atins până acum în istoriografia românească.

Înainte de analizarea meniului propriu-zis se impun câteva considerații preliminare cu privire la aceste mese. Hrana era destinată conducătorului unei oștiri ce se întoarce victorioasă din război, cu o suită relativ numeroasă. Trebuie ținut cont că oaspetele era voievodul Transilvaniei, reprezentantul regelui în această regiune, drept pentru care era firesc să i se acorde onoruri deosebite reflectate în calitatea și sortimentul produselor. Deși mesele par îmbelșugate, există posibilitatea să se fi consumat fie mai mult fie mai puțin. Sigur este faptul că toate alimentele menționate au fost plătite de primăria brașoveană. Aspectul interesant îl constituie deosebirile mari față de conținutul listelor de cheltuieli ale primăriei clujene, referitoare la găzduirea unor oaspeți foarte diverși⁴. Mesele oferite la Cluj au o compoziție constantă, bazată pe carne de oaie, pasăre, mai puțin vită, lipsind cu desăvârșire vânatul. Acest fapt ne conduce spre ideea că la Brașov, listele mult mai bogate corespund unor mese deosebite. Trebuie ținut cont și de distincția ce se făcea între boierii din Moldova și Țara Românească și voievodul Transilvaniei, dar și de posibilitățile economice particulare ale primăriilor. Să nu uităm că în secolul al XVI-lea Brașovul era cel mai bogat și mai populat oraș al Transilvaniei, aceasta

¹ Cu privire la problema cheltuielilor orașelor transilvane medievale a se vedea: pentru Brașov, *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó Rechnungen aus der Archiv der Stadt Kronstadt*, Kronstadt, 1886; pentru Cluj, Ștefan Meteș, *Domni și boieri români la Cluj*, Cluj, 1935; pentru Bistrița, Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș*, București, 1978.

² Nicolae Stoicescu, *Radu de la Afumați*, București, 1983, p. 43.

³ *Ibidem*, p. 44.

⁴ Șt. Meteș, *op. cit.*

datorându-se prosperității economice a Țării Bârsei și rolului său internațional, prin cotate perindându-se numeroși negustori orientali cu mărfurile lor rare și scumpe.

Prima masă ce a fost oferită voievodului în cetate este cina de vineri, 14 noiembrie⁵. Este o masă relativ săracă, fapt datorat postului obișnuit în ziua de vineri. Nu credem că intrarea în postul Crăciunului chiar în această zi este motivul abstenenței alimentare din ziua de 14 noiembrie, deoarece în zilele următoare au fost consumate mari cantități de carne. În consecință credem că se poate afirma că pentru Zăpolya zilele din timpul săptămânii erau mai importante decât lungul post de șase săptămâni dinaintea Crăciunului. În această zi de 14 noiembrie, după cum ne putem aștepta, rolul cel mai important în cadrul cinei de post l-a avut peștele. Remarcăm un bogat sortiment de pește proaspăt – știuci, păstrăvi și moruni – sau sărat: 15 crape și un butoi cu ton, cu siguranță mai variat decât în cazul altor persoane oșpetite de primăria brașoveană. Peștele este însoțit de pâinea de orz, un aliment de necesitate pentru zona brașoveană în această perioadă⁶. Există însă și mențiunea unor chifle care în mod cert erau realizate din făină de grâu de bună calitate, folosită cu deosebire acum în bucătăria săsească. Cina mai cuprinde cantități neprecizate de ulei de in sau măsline, ceapă, sare și mei ce putea fi folosit la prepararea peștelui⁷. Ca o constantă a tuturor meselor, sunt importante cantitățile de fructe, mai întâi prune, apoi mere și pere și nelipsitele stafide precum și mierea ce nu lipsește niciodată, acoperind necesitățile de glucide.

Peștele deține locul cel mai important și în structura alimentației din ziua următoare, sâmbătă, fiind prezent ca auxiliar, de asemenea în prânzul de luni. Sâmbătă la prânz el este însoțit ca și în seara precedentă de ulei de in și măsline, mei, miere, stafide și prune, pâine și chifle, legume și 46 de ouă. Probleme consumului de ouă constituie marea controversă a acestui document, întrucât forma dată în latinește este *ovis* și nu *ovum*, *ovi*. Considerând cantitățile date corespunzând oilor, se ajunsese la ideea unui consum imens de carne de oaie, ceea ce implica un număr foarte mare de meseni. Un alt aliment care face ca forma *ovis* să fie tradusă cu *ouă* este mențiunea în text, în prânzul de sâmbătă, a 77 *ovis ad idem belschen*, o prăjitură despre care va fi vorba îndată. În plus, acest produs mai este menționat încă o dată în lista aceleiași mese. Ori, este imposibil ca la un prânz să se fi consumat 123 de oi cu atât mai puțin posibilă folosirea a 77 oi într-o prăjitură. Argumentul determinant în această problemă îl prezintă compararea prețului oilor în această perioadă pe diferite piețe. Din socotelile primăriei brașovene rezultă că 1 *ovis* costa 0,29 aspri. Pentru comparații, la Cluj, la sfârșitul secolului al XVI-lea un ou costa un denar, aproximativ jumătate de aspru vechi, iar o oaie costa 24 denari, aproximativ 12 aspri vechi⁸. De asemenea, în Țara Românească o oaie costa în 1542 17 aspri⁹, iar în Balcani, în prima jumătate a secolului al XVI-lea peste 20 aspri¹⁰. Acest raport de prețuri exclude posibilitatea ca *ovis* să însemne oi și ne conduce la varianta mult mai rezonabilă, *ovis* = *ouă*.

A doua mențiune referitoare la ouă este în legătură cu o prăjitură de aluat, ce trebuie să fie o specialitate a bucătăriei săsești, făcută la cererea voievodului și care încorporează alimente ce nu mai apar ulterior, precum laptele, făina și zahărul adus din Orient, la care se adaugă unt și stafide, ingredientele acestui desert costând 1 florin și 32 aspri. Cina de sâmbătă continuă pe aceeași structură modestă cu pește, mei, pâine, miere la care se adaugă orezul¹¹ și 200 de lămâi, iar ca desert mere, pere și două livre de stafide.

⁵ În continuare nu vom efectua trimeri la textul socotelilor primăriei brașovene întrucât editam integral acest text în anexa I.

⁶ Ioan Cladian, *Alimentația poporului român*, București, 1939, p. 78.

⁷ În legătură cu folosirea meiului în evul mediu, vezi *ibidem*, p. 70.

⁸ S. Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea*, anexe, București, 1958, p. 358.

⁹ Damaschin Mioc, *Prețurile din Țara Românească în secolele XV – XVI și dinamica lor*, în „Revista de Istorie” 33, 1980, nr. 2, p. 324.

¹⁰ Ljuban Berov, *Dvizenieto na cenite na balkanite prez XVI – XIX v. i evropejskata revolucija na cenite*, Sofia, 1976, p. 228.

¹¹ Referitor la orez, el este consumat în cantități mari în această perioadă, nelipsind din bucătăriile oamenilor cu stare din cetate, cf. Radu Manolescu, *Comerțul Moldovei și Țării Românești cu Brașovul în secolele XIV-XVI*, București, 1965, p. 168.

Duminică și luni se evidențiază în mod deosebit prin consumul de carne, foarte variat cantitativ și sortimental. Deși există suma de 2 florini, cantitatea de carne de vită nu poate fi apreciată. Se știe însă că în acea vreme o vacă costa în jur de 80 aspri, deci 1 florin 30 aspri¹². Alte sortimente de carne sunt picioare și capete de porc sub formă de piftie, alături de 2 berbeci și un vișel. Apare acum prima mențiune a vânatului, compus din 2 iepuri, un cerb, 4 potârniche, o dropie și 10 găște sălbatice. Această cantitate ca și varietatea sortimentală reafirmă ideea mesei sărbătorești, vânatul fiind o prezență de excepție. La toată această cantitate se mai adaugă și 25 de găini. Numărul diferitelor animale, ca și varietatea lor poate sugera dorința primăriei de a oferi delicatase și de a prezenta un meniu cât mai variat. Acest prânz este alcătuit din carne, 28 de ouă, lipsesc total fructele. El poate sugera informații despre importanța cărnii în alimentația nobililor. Cina are aceeași structură, ouă și carne, ca element de noutate apărând cârnații și coastele de porc dar și 3 livre de stafide. În prânzul de luni domină carnea de bovină, găinile și sortimentele anterioare la care se adaugă 22 de verigi. Sunt prezente acum și miera, untul, meiul, stafidele și prunele, precum și unica dar considerabilă mențiune a oțetului, 28 octave. Cina de luni este relativ mai slabă decât cea de duminică: 1 vișel mijlociu, un sfert de porc, 3 iepuri, 8 găște sălbatice, 23 găini, 4 potârniche, cârnați și pește proaspăt la care se adaugă miera și stafidele, meiul, lăptuci, pătrunjel și un întreg butoi de legume ce pot fi murături. Carnea constituie deci alimentul central al acestor mese, predominând cea de bovină, apoi cea de porc și berbec. Carnea de pasăre se situează după cantitățile de pește, deși include și o mare parte a vânatului. Prevalența cărnii se justifică și prin faptul că este început de iarnă, fiind însoțită de legume puține și ulei pentru gătit, de fructele ce se puteau păstra, miere și pâine. Acestea sunt deci alimentele principale pe care se axează regimul de hrană medieval.

Comparând meniul de duminică se probează informația că aceasta este o masă de sărbătoare, un festin pentru victoria în război, la care nu este exclus să participe și oficialitățile orașului, deoarece consumul de carne este mult prea abundent. Un punct de vedere personal este că acest meniu reprezintă mai degrabă aspirațiile alimentare ale elitelor transilvănene, fiind deci net superior consumului obișnuit. Oricât de mare și bogat era domeniul său, nici un nobil din Transilvania nu-și permitea să consume la masă în mod curent atâtea sortimente de carne. De aceea considerăm că mesele de sâmbătă se apropie mai mult de standardul de alimentație nobiliară obișnuit, deci pește, eventual carne de pasăre, ouă, pâine, fructe, ceapă, mei, miere, ultimele fiind nelipsite. Observăm absența totală din meniu a produselor lactate și a fierturilor de cereale ce caracterizează hrana țărănească, laptele fiind folosit o singură dată pentru o prăjitură. Considerăm că nu este exclus ca produsele lactate să fi fost totuși prezente în bucătăriile nobiliare, lipsa lor din această listă putând fi justificată prin faptul că acum se pregătea un ospăț. Se justifică și prezența minoră a legumelor, fiind noiembrie. În schimb, erau considerabile cantitățile de fructe ce se puteau păstra iarna. Ele acoperă nevoia de vitamine și substanțe cu valoare energetică, pe această linie putând fi amintit și consumul mare și constant de miere.

Este irelevant să ne ocupăm de cantitățile ce sunt folosite pentru că nu cunoaștem numărul mesenilor, ce putea să varieze de la o masă la alta, așa cum se constată începând cu cina de sâmbătă, când numărul pâinilor crește foarte mult. Este o certitudine faptul că era o suită numeroasă, luând în considerare numărul pâinilor de orz consumate.

Simpla înșiruare a ingredientelor nu ne poate da informații despre arta culinară. Credem totuși că alimentul central – carnea – era preparat fie prin fierbere sau frigere, fie în formă de cârnați sau piftie și neînsoțit de garnituri care se foloseau în aceeași perioadă în Franța. Faptul că deserturile sunt axate pe fructe, existând unica excepție a prăjiturii, vine în susținerea ideii că, pe lângă a fi o masă de sărbătoare, ea este și o masă specifică pentru militari¹³.

O situație aparte prezintă cantitatea de vin consumată. Ea este consemnată în finalul socotelilor, după cina de luni și de aceea există două ipoteze: fie este o sumă globală trecut la sfârșit,

¹² *Ibidem*, p. 143.

¹³ O analiză făcută pe listele de consum ale unei armate în Andaluzia în acest secol, relevă mari asemănări cu lista celor consumate de suita lui Zápolya, întoarsă de la război: pâine, multe sortimente de carne și pește, ulei, fructe. Bernard Vincent, *Consommation alimentaire en Andalousie orientale (Les achats de l'Hôpital Royal de Guadix 1581 – 1582, „Annales E.S.C.”* 30, 1975, nr. 2 – 3, p. 450).

fie vinul a fost consumat într-o singură seară, existând obiceiul ca ultima seară să fie încherată cu o beție, după cum arată și socotelile Clujului: cantitatea de vin cea mai mare era consumată în ultima seară, "când s-a băut cu solul până în zori"¹⁴.

În cazul nostru vinul este rezervat cu certitudine personajelor de prim rang, fiind exclus ca primăria brașoveană să servească o întreagă ceată cu un vin foarte prețios, vechi de 80 ani. În plus, documentul menționează doar „două vase de vin” cantitate ce nu poate fi apreciată, deși există suma de 17 florini¹⁵. Conform unei statistici realizată pentru această perioadă, în Franța un nobil bea circa 2 litri pe zi, dar întrucât vinul era o băutură uzuală în Franța, această situație nu se poate suprapune cazului nostru¹⁶. În plus, este exclus ca o ceată întoarsă din război să nu fi consumat nici o altă băutură alcoolică timp de trei zile. De aceea, înclinăm spre ipoteza că această cantitate reprezintă vinul consumat luni, cu ocazia ultimei mese oferite de magistratura brașoveană.

Câteva mențiuni speciale s-ar cuveni și în legătură cu sumele de bani cheltuite de primărie pentru această ocazie. Astfel, hrana, fânul, lemnele și lumânările consumate de această suită pe trei zile se ridică la suma de 89 florini și 6 aspri. Aceasta este o sumă relativ importantă dacă ne gândim că cei 160 de florini cu care în 1530 primăria cumpără bunăvoința turcilor prin daruri au fost considerați o adevărată risipă și prilej de „sleire a pungii”¹⁷.

Deși mesele de prânz au o compoziție diferită din punctul de vedere al produselor consumate, prețurile sunt relativ asemănătoare: sâmbătă = 7 florini 9 aspri; duminică = 8 florini 16 aspri; luni = 9 florini 2 aspri. Valorile cinelor sunt aproape identice: sâmbătă = 5 florini 5 aspri; duminică = 5 florini 6 aspri. Valoarea unei cine de post – vineri – nu este inferioară: 5 florini 7 aspri, dar cina de luni este cea mai bogată, costând 6 florini 5 aspri, poate pentru că era ultima. Această înșiruire de sume ne dă imaginea valorii unei mese festive din acea perioadă.

O analiză procentuală a sumelor cheltuite ne permite următoarea ierarhizare: suma de bani cea mai mare, 742 aspri (14, 24 florini) a fost cheltuită pentru pâinile de orz și chifle, însumând 23,68% din totalul de 89 florini 6 aspri. Locul următor revine sumei necesare pentru șofran, piper, ghimber și cuișoare, 13,5 florini, deci 20,90%. Deși scumpe, mirodeniile erau folosite pe scară largă în bucătăriile oamenilor cu stare¹⁸. Pe poziția următoare, cu 16,37% se situează sumele pentru carne în general, înglobând și vânatul, 10,13 florini, în timp ce carnea de pasăre, atât de curte ca și cea de vânat deține doar 8,49% cu 5,16 florini. Peștele, aliment de bază și articol de import pentru brașoveni, deține o pondere importantă din cheltuieli, 12,25% respectiv 7,34 florini. Înaintea ponderilor asemănătoare și relativ neglijabile ce corespund lumânărilor 2,74%, fructelor 1,62%, mierii 0,95% și lemnului 0,70%, este notabil procentajul ce corespunde uleiului de in și măsline, untului și oțetului, ca ingrediente auxiliare ale mâncărilor și care însumează 4,27%. Aceste ponderi ale sumelor destinate categoriilor de alimente ne pot furniza informații despre valoarea produselor la acea dată, unele față de celelalte.

Totodată, ele pot contribui la formarea unei imagini asupra preferințelor pentru anumite categorii care apar pe listele de cheltuieli din acea perioadă.

Dincolo de informațiile privind istoria alimentației, documentul ne permite întocmirea oarecum fragmentară a unui repertoriu de prețuri curente în acea perioadă. Fiind vorba de prețuri cu care cumpără primăria orașului, apreciem că ele sunt prețuri medii, limitele de variație fiind mult mai mari¹⁹. Aceste prețuri pot fi importante pentru istoria economică generală a Brașovului și a Țărilor

¹⁴ Șt. Meteș, *op. cit.*, anexe, p. 3.

¹⁵ Pentru această perioadă suma de 17 florini corespunde unui butoi de transport de vin obișnuit, de 1 – 3,6 hectolitri, cf. R. Manolescu, *op. cit.*, p. 306. Datorită vechimii vinului apreciem că în cazul de față cantitatea era mai mică.

¹⁶ I. Cludian, *op. cit.*, p. 81. În această perioadă vinul era o băutură rară în Transilvania, cea uzuală fiind miedul.

¹⁷ G. I. Ionescu Gion, *Din istoria și comerțul Brașovului la începutul secolului al XVI-lea*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, VII, 1894, p. 16.

¹⁸ R. Manolescu, *op. cit.*, p. 168.

¹⁹ A se vedea în acest sens informațiile oferite în T. Manolescu, *op. cit.* p. 114

Românc, cu atât mai mult cu cât indicațiile de prețuri lipsesc la Brașov în intervalul 1503 – 1529 și de aceea ele vor fi prezentate în anexa a II a a acestui studiu

Insuficiența datelor, pornind în primul rând de la neprecizarea numărului mesenilor și a cantităților precise ale unor alimente, nu permit analizarea regimului alimentar nobiliar la începutul secolului al XV-lea în Transilvania. Comparația cu alte documente este mult îngreunată de lipsa acelorași precizări, pentru magistrat fiind importantă doar suma de bani cheltuită²⁰. Comparând socotelile brașovene cu liste puțin mai târzii ale primăriei clujene putem afirma cu certitudine că în acest fel se prezenta meniul unei mese festive pentru voievodul Transilvaniei, mult mai bogat decât în cazul unor soli din statele vecine.

Cu toate insuficiențele sale, ce se răsfrâng în mod nefericit asupra cercetării, documentul este important pentru istoria privată nobiliară sub aspect alimentar și financiar, fiind prima listă de cheltuieli mai amănunțită ce s-a păstrat și care poate fi de folos pentru studiile ulterioare în acest domeniu.

ANEXA I

La fel sunt scrise cele de mai jos pentru masa cinstitului și magnificului domn Ioan Zápolya, când s-a întors la Brașov în ziua a șasea după sărbătoarea fericitului episcop Martin al Părilor transilvane:

14	Întâi la cină pentru 4 știuci poaspete și 3 pești mari	16 aspri
nov.	La fel pentru păstrăvi	23 aspri
	La fel pentru un întreg butoi cu ton	42 aspri
	La fel pentru 15 crape sărași	45 aspri
	La fel pentru moruni	40 aspri
	La fel pentru 50 pâini de orz de 1 aspru bucata	1 florin
	La fel pentru chifle	25 aspri
	La fel pentru 1,5 octavă miere	7 1/2 aspri
	La fel pentru 3 libre stafide și 2 octave prune	11 aspri
	La fel pentru mei, ceapă, sare și ulei	15 aspri
	La fel pentru ulei de in și măsline	14 aspri
Sâmbătă la prânz		
	La fel pentru pești proaspeți	1 florin 5 aspri
	La fel pentru 15 crape sărași	45 aspri
	La fel pentru moruni	40 aspri
	La fel pentru 53 pâini de orz	1 florin 3 aspri
	La fel pentru chifle	25 aspri
	La fel pentru 2 octave miere	10 aspri
	La fel pentru stafide și 4 octave prune	13 aspri
	La fel pentru mei	6 aspri
	La fel pentru 4 libre ulei de in și 3 libre măsline	20 aspri
	La fel pentru 46 ouă	15 aspri
	La fel pentru 2 care lemne	22 aspri
	La fel pentru 2 octave unt	12 aspri
	La fel pentru făină la o prăjitură	6 aspri
	La fel pentru 5 octave unt și 3 libre stafide	36 aspri
	La fel pentru zahăr	12 aspri
	La fel pentru 4 octave lapte și legume	1 aspru
	La fel pentru 77 ouă la aceeași prăjitură	27 aspri

²⁰ Aceste precizări lipsesc chiar în cazul unor oaspeți precum Ștefan Werböczy sau voievodul Ștefan Mailat. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt*, Zweiter Band, Kronstadt, 1886 p. 263 – 264 și respectiv 280, 547, 550, 569.

La cina

La fel pentru moruni	20 aspri
La fel pentru 15 crapi sărați	45 aspri
La fel pentru mei	5 aspri
La fel pentru orez ce a fost folosit și înainte	1 florin 6 aspri
La fel pentru o octavă miere	5 aspri
La fel pentru 2 libre stafide	6 aspri
La fel pentru 102 pâini de orz	2 florini 2 aspri
La fel pentru pere și mere folosite și până acum la masă	16 aspri
La fel pentru 200 lămâi	20 aspri
La fel duminică, ziua a șaptea, pentru carnea de vită consumată,	2 florini
La fel pentru picioare și capete de porc făcute piftie	13 aspri
La fel pentru un cerb	14 aspri
La fel pentru 2 iepuri	12 aspri
La fel pentru 4 potârnicchi	8 aspri
La fel pentru un vițel	32 aspri
La fel pentru 2 berbeci	12 aspri
La fel pentru 1 dropie	12 aspri
La fel pentru 10 găște sălbatice	26 aspri
La fel pentru 25 găini	28 aspri
La fel pentru 4 libre stafide	12 aspri
La fel pentru 1 1/2 octave unt	7 1/2 aspri
La fel pentru 123 pâini de orz	2 florini 23 aspri
La fel pentru 28 ouă	8 aspri

La cină

La fel pentru un vițel mijlociu	16 aspri
La fel pentru 3 iepuri	18 aspri
La fel pentru 4 potârnicchi și 19 găini	28 aspri
La fel pentru 2 berbeci	12 aspri
La fel pentru 10 găște sălbatice cumpărate în piață	40 aspri
La fel pentru carne de porc în cârnați și coaste	18 aspri
La fel pentru mei	6 aspri
La fel pentru 4 libre stafide	12 aspri
La fel pentru 121 pâini de orz	2 florini 21 aspri
La fel pentru 26 ouă	8 aspri

La fel în ziua următoare la prânz

La fel pentru un bou întreg	1 florin 25 aspri
La fel pentru un vițel	32 aspri
La fel pentru carne de porc	16 aspri
La fel pentru 3 iepuri	15 aspri
La fel pentru 20 găini și 3 potârnicchi	32 aspri
La fel pentru 10 găște sălbatice	32 aspri
La fel pentru 3 libre stafide și 2 octave prune	14 aspri
La fel 42 ouă	13,5 aspri
La fel pentru 2 octave unt și mei	17 aspri
La fel pentru 22 veverițe	11 aspri
La fel pentru 121 pâini de orz	2 florini 21 aspri
La fel pentru o octavă de miere	5 aspri
La fel pentru carne de bou de la domnul Laurențiu	12 aspri
La fel pentru 28 octave oțet	1 florin 6 aspri

La fel aceeași zi la cină

La fel pentru 8 găște sălbaticе	24 aspri
La fel pentru 23 găini și 4 potârniche	32 aspri
La fel pentru un vițel mijlociu și un sfert de porc	20 aspri
La fel pentru 3 iepuri	16 aspri
La fel pentru pești proaspeți	13 aspri
La fel pentru 3 libre stafide și 1 1/2 octavă miere	16 1/2 aspri
La fel pentru 122 pâini de orz	2 florini 22 aspri
La fel pentru un butoi întreg de legume	1 florin 10 aspri
La fel pentru pătrunjel și lăptuci	10 aspri
La fel pentru mei	10 aspri
La fel pentru cărnați	5 aspri
La fel pentru lumânările consumate	1 florin 36 aspri
La fel pentru șofranul plătit domnului judecător	7 florini 25 aspri
La fel pentru piper și ghimber	4 florini 25 aspri
La fel pentru 1/2 litră cuișoare	1 florin 25 aspri
La fel pentru 2 vase de vin de 80 ani	17 florini
La fel pentru 50 câble de ovăz când domnul voievod a renunțat la prânz și cină	5 florini

Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó in Siebenbürgen, Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. Erster Band: Rechnungen aus 1503 – 1526, Kronstadt, 1886, p. 455 – 457.

ANEXA II

Prețurile diferitelor produse cumpărate de primărie la Brașov

Articol	Număr de mențiuni	Prețul în aspri			Prețul mediu în grame argint
		max	min	mediu	
1 pâine de orz	7			1	0,72
1 butoi ton	1			42	30,24
1 crap sărat	3			3	2,16
1 cerb	1			14	10,08
1 veveriță	1			0,50	0,36
1 vițel	4	32	16	26,6	19,152
1 bou	3			75	54
1 iepure	4	6	5,33	5,83	4,19
1 berbec	2			6	4,32
1 dropie	1			12	8,64
1 potârniche	4			2	1,44
1 gâscă sălbatică	4	4	2,6	3,22	2,3184
1 găină	4			1,12	0,80
1 ou	5			0,29	0,2088
1 octavă miere	4			5	3,6
1 octavă unt	4			12	8,64

Articol	Numar de mențiuni	Prețul în aspri			Prețul mediu în grame argint
		max	min	mediu	
1 libră stafide	8			3	2,16
1 lămâie	1			0,1	0,072
1 octavă oțet	1			2	1,44
1 libră cuișoare	1			150	108
1 octavă prune	3			2,5	1,8
1 câblă de ovăz	1			5	3,6
1 car lemne	2			11	7,92

Am calculat 0,72 grame argint pentru fiecare aspru, cf. Ljuben Berov, *op.cit.*, p. 183.

DETALII PRIVIND DOMENIUL LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU VOIEVOD

IOLANDA ȚIGHILIU

Paginile următoare sunt o completare la studiul nostru intitulat *Domeniul lui Constantin Brâncoveanu* publicat în volumul omagial *Constantin Brâncoveanu*, Editura Academiei, București, 1989, p. 74 – 94. Ele au fost scrise în aceeași perioadă în care am elaborat și amintitul studiu, dar spațiul tipografic limitat de atunci nu a permis apariția lor. Considerăm însă că *cele două materiale sunt indisolubil legate alcătuind împreună un tot* ce are o deosebită relevanță pentru felul și mijloacele în care se putea constitui un mare domeniu feudal.

Strângerea materialului documentar s-a făcut de-a lungul celor 6 ani cât am lucrat în cadrul colectivului *Dicționarul istoric al localităților din Țara Românească* din Institutul de istorie „Nicolae Iorga”. Atunci am parcurs întregul fond de documente din perioada 1650 – 1700 care se află în institut. Pe baza lui am întocmit și lista satelor care au aparținut lui Constantin Brâncoveanu. În măsura în care informațiile provin din alte surse, acestea au fost trecute în paranteze.

Reconstituirea domeniilor lui Mihai Viteazul, Radu Șerban, Matei Basarab, cărora li s-a adăugat și încercarea noastră de a schița, pentru întâia oară, modul în care s-a constituit și a evoluat domeniul lui Constantin Brâncoveanu vin să întregescă viziunea asupra a ceea ce a însemnat marea proprietate funciară deținută de unii mari boieri care au urcat și treapta cea mai înaltă a ierarhiei sociale – domnia.

PROPRIETĂȚI DEȚINUTE DE CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA

1. **ANDRĂȘEȘTI**, sat, comună, jud. Ialomița (j. Ialomița). Satul este menționat într-un document din 1634, decembrie 20, când Radu al doilea vistier cumpără a patra parte din sat cu rumâni de la Catrina din Romceni (*DRH, B., XXIV, p. 558*). Proprietari în sat sunt apoi boierii din Cocorăști. În 1678, martie 2, Iane logofătul, fiul lui Radu logofăt Cocorăscu cel bătrân, fratele lui Radu medelniceru e și al lui Vlad comisul, vinde lui Hrizea mare vistier satul ~ pe care-l avea de la părinții lui, pentru suma totală de 1411 taleri (1673 stânjeni de moșie = 1003 taleri + 408 taleri pentru rumâni). Satul este ulterior răscumpărat de la Hrizea de Vlad Cocorăscu, fiind el mai volnic a-l stăpâni. În 1691, iunie 20, tot satul, cu rumâni și baltă este întărit jupaniței Despa a lui Vlad Cocorăscu fost mare logofăt. În 1696, septembrie 16, jupanița Elina, fiica lui Vlad logofăt Cocorăscu, împreună cu Pârnu al treilea vistier vând, din cauza datoriilor pe care le aveau, tot satul ~ cu rumâni, cu baltă, cu vad de moară doamnei Marica Brâncoveanu, ruda lor, pentru suma de 1411 taleri. Satul este dat apoi, în 1708, lui Ștefan Brâncoveanu (Șt. Grecianu, *Viața lui Constantin Brâncoveanu*, p. 274).
2. **ANINII** (j. Mehedinți) Tot satul, cu rumâni, vii și livezi este întărit de Radu Paisie în 1543, iunie 15 lui Detco marele armaș și jupâniței lui, Calea din Brâncoveni (*DRH, B. Țara Românească*, vol. IV, p. 177). Satul rămâne în posesia Brâncovenilor. Constantin voda Brâncoveanu îl va darui fiului său Ștefan, în 1708 (Șt. Grecianu, *op. cit.*, p. 273).

3. *ANINIȘ*, sat dispărut, probabil lângă satul Vitioara de Sus, comuna Predeal – Sărari, jud. Prahova (j. Saac). Satul cu rumâni s-a vândut în 1602 lui Cernica mare vornic. Întărit lui Cernica la 29 mai 1608 (*DIR*, XVII, B, 1, 318). Din 1668, mai 24 începe să cumpere părți în sat Hrizea vistierul.

În 1694, iunie 8, Danciu paharnicul, fiul lui Neagu comisul din Buești vinde lui Constantin Brâncoveanu 1/8 din ~ și cu zeciuala sării de la ocna Ghitioara pentru 250 talere. Partea îi fusese lui Danciu de zestre de la socru-său, Paraschiva postelnicul, fratele lui Cernica vornicul. În 1696 martie 13, jupanița Chirca, soția cămărașului Proca vinde lui Constantin Brâncoveanu partea de moșie din ~ pe care o stăpânea.

Această parte fusese a lui Hriza vornicul. Urmașii lui, Radu clucer și Gheorghe postelnic au dat o înșa cămărașului Proca în contul unei datorii de 960 taleri pe care Hrizea o avusese la Proca. Jupanița Chirca, stând acum în Rumelia, o vinde lui C. Brâncoveanu care mai cumpărase anterior și partea lui Danciu paharnic, cu 800 taleri. În total, voievodul stăpânea 1/2 din sat, cumpărată cu suma de 1050 taleri.

În 1696, iunie 1, această jumătate de sat și cu zeciuala de la ocna Ghitioara este dăruită mănăstirii Hurezi; întărită în 1696, iunie 17. Cealaltă jumătate din sat și jumătate din sarea ocnelor de la Ghitioara erau ale mănăstirilor: Radu vodă și Cernica vornicul.

4. *ANINIȘU*, sat, comuna Crasna, jud. Gorj (j. Gorj). Constantin Brâncoveanu dăruiește în 1708 partea lui din satul ~ fiului său, Ștefan. (Șt. Grecianu, *op. cit.*, p. 273)

5. *BAIA DE FIER*, sat, comună, jud. Gorj (j. Gorj). Satul este întărit în 1480, ianuarie 18 lui Ticuci cu frații săi, Bran, Radu și Pătru fiindu-le veche ocină. (*DRH*, I, 275). În 1632, iunie 1 Preda logofătul din Pârâieni cumpără părți în ~ (ibid., XXIII, 583), iar în 1637 cumpără în sat Danciu din Pârâieni (Arh. St. Buc., M-rea Hurez, XIX/7 și 8). La 2 august 1644, Matei Basarab își întărește mai multe părți cu vecini în ~ pe care le cumpărase pentru suma totală de 336 ughi (ibid., XIX/10). Mihnea al III-lea întărește la 12 iulie 1658, lui Danciu Pârâianu biv vel postelnic și lui Vlad Bârsescu vel agă tot satul cu tot hotarul „și cu toți rumânii însă care sunt de moșie de strămoșie care sunt apucați de legătura lui Mihai vodă”, pentru că Matei Basarab le-a „dat bani cu sila pri acest sat Baia de Fier di l-au luat să fii pre seama domnească, fără de voia lor”. În timpul lui Mihnea al III-lea satul este răscumpărat de la domnie de cei doi boieri cu 720 ughi „pentru că acești bani s-au luat de s-au dat din vistieria domnească și, iar în viestieria domnească s-au adus de s-au dat”. (ibid., XIX/13). Într-un document din 5 decembrie 1658 se arată că Mihnea vodă a iertat satul ~ de rumânie pentru 1500 taleri. Danciu Pârâianu și Vlad Bârsescu și-au primit din acești bani partea lor pentru cât stăpâneau în sat și „să nu mai aibă treabă în Baia de Fier”. (ibid., XIX/14).

Interesant este documentul din 12 iulie 1661 prin care Grigore Ghica întărește lui Barbu căpitan și Pătru, fiii postelnicului Danciu Pârâianu, și fiilor agăi Vlad Bârsescu tot satul ~ cu toți rumânii.

Satul fusese al lor de moștenire și l-au stăpânit până în vremea lui Matei Basarab când „înțelegând domnia cum că iaste fier acolo, lepădat-au Matei vodă în silă banii Danciului postelnicul Pârâianu și agăi Vladul Bârsescu, de au făcut Bae de Fier. Și tot au fost pre seama domnească până în zilele Mihnei vodă” când acesta le dă voie foștilor proprietari să-și răscumpere satul de la domnie.

Apoi „după ce intrară gânduri vrăjmeșești la inima Mihnei vodă de le curmă viața lor fără de vreme înțelegând rumânii de la Bae de perirea lor” s-au dus la domnie și s-au răscumpărat „și tot au fost judeci până în zilele părintelui Domniei mele Io Ghirghie Ghica voievod”. Acum sunt din nou rumâniți și reîntră, împreună cu tot satul, în stăpânirea urmașilor postelnicului Danciu Pârâianu și ai agăi Vlad Bârsescu (ibid., XIX/8). În 1668, iunie 27 jumătate din ~, partea lui Danciu Pârâianu intră în stăpânirea lui Dima Chiurciubașa în contul unei datorii. Partea care a fost a lui Vlad Bârsescu cu rumâni intră în 1669, august 20 în stăpânirea căpitanului Giurcă. Acesta o cumpărase de la jupanița Dobra a lui Vlad logofătul din Bârsești cu 220 galbeni (= 330 taleri). În 1685, iunie 23 Giurcă căpitanul vinde partea lui (1/2 din sat cu 1/2 din rumâni) lui Barbu Milescu mare ban și fratele lui Pătru Milescu cămărașul.

La 8 iulie 1690, jupanița Maria a banului Barbu Milescu vinde jupăniței Stana a lui Dima Chiurciubașa jumătate din satul ~ cu rumâni și vaduri de moară pentru 400 ughi. Cealaltă jumătate din ~ era tot a Stanei pentru că o luase mai înainte Dima Chiurciubașa de la Danciu postelnicu Pârâianu, socrul Marici. În 1691, iulie 11 jupanița Stana fiind datoare lui Constantin Brâncoveanu cu 600 taleri îi vinde tot satul ~ cu rumani pentru 1000 taleri. Satul este dăruit în același an, la 16 decembrie, m-rii Hurezi, reîntărit în 1695, aprilie 25 (Arh. St. Buc., mss. 449, f. 8 v.).

6. **BĂDEȘTI** pr. lângă Pitești, jud. Argeș. Delnița de la ~ dăruită de Constantin Brâncoveanu fiicei sale Safta la 12 mai 1700. (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 300).

7. **BĂILEȘTI**, oraș, jud. Dolj (j. Mehedinți). Seliște, loc domnesc din vremea lui Mircea cel Batrân (1386 – 1418) dăruit de Radu Paisie lui Țalapi logofăt, pentru credincioasa slujbă, la 4 ianuarie 1536 (*D.I.R.*, XVI, B, II, 198).

Tot satul întărit la 15 iunie 1543 lui Detco mare armaș și jupăniței sale, Calea d n Brâncoveni (*D.R.H.*, B, IV, 177). Un document din 25 iunie 1603 narează interesan a istorie a satului. În vremea lui Ștefan Surdu (1591 – 1592) jupânul Danciu vornicul din Brâncoveni a dat acest sat lui Iane mare ban din Craiova „ca să aibă cînste și socotință și să-i scoată lui dregatorie de la Ștefan voievod. Deci jupanul Danciu vornic el au fost numai cu satul dat, iar milă și cînste și căutare n-au avut nimic, nici nu i-au scos vreo boierie de la Ștefan voievod”. Dar atât Danciu cât și Iane banul mor. „Iar Mihai voievod el s-au făcut rudă lui jupân Iane mare ban deaca au stătut domn în Țara Românească și fiind stăpân și puternic au luat satul Băilești și l au închinat sfintei Episcopii Râmnic”. După moartea lui Mihai Viteazul, în zilele lui Simion Movilă se deschide procesul între boierii din Brâncoveni: David postelnicul, Barbu și Matei postelnicul cu episcopia Râmnic pentru satul Băilești deoarece „I-au luat în silă Mihai voda căci jupan Danciu n-a avut nici o milă, nici un folos și nici o boerie, nimic de către jupan Iane mare ban”. Simion Movilă plecând din Țara Românească procesul se va redeschide sub Radu Șerban care restituie satul ~ boierilor din Brâncoveni (*DIR*, B, XVII/1, p. 935). Derularea ulterioară a evenimentelor este consemnată de un document din 10 iunie 1679. Așadar, când Matei aga din Brâncoveni a ajuns domn a stăpânit acest sat „și toate satele și moșiile ce au avut despre neamul Craioveștilor” până la moartea lui.

Constantin Șerban ajuns domn „au făcut socoteală împreună cu prea sfinții patriarhi și cu arhieriei țării și cu tot sfatul boierilor țării pentru toate moșiile, partea răposatului Matei voievod pe a cui seamă s-ar cădea să fie și să le ție din neamul domnii lui. Deci după dreaptă socoteală, cu sfânta pravilă a căzut a le ține și a le stăpâni Preda vornicul Brâncoveanu fiindu-i nepot de nepoată de soră răposatului Matei voievod, și au căzut a fi acest sat Băileștii cu toți rumânii pe seama Predii vornicul, partea răposatului Matei voievod”. Satul a fost stăpânit în liniște până în vremea lui Mihnea voievod. „Deci fiind cu multă vrăjmășie asupra neamului boeresc, au omorât mulți boieri și au omorât și pă vornicu Brâncoveanu și au început a răscumpăra satele și au luat bani după la rumâni, făcându-le cărți de slobozire și dajdie și să fie în pace de rumânie. Deci au fost trimis și la acest sat Băileștii de le-au luat mulți bani ungurești 5000 și le-au făcut carte de slobozire de rumânie și scriindu-le cartea și cu moșie și i-au scris la slujbă; unii paharnici, alții la alte bresle care unde au pohtit”.

În vremea aceea Constantin vel agă și fratele său Barbu fiind „coconi mici” nu au putut să-și apere satul, dar în a doua domnie a lui Grigorie Ghica au avut în divan proces cu oamenii din ~. Însă „Grigorie vodă, fără de nici o dreptate au fost judecat să fie în pace rumânii de rumânie de către boierul domnii mele Costandin vel agă”. Procesul se redeschide în vremea lui Șerban Cantacuzino deoarece Constantin Brâncoveanu „știind cum ca este acest sat Băileștii și cu toți rumânii a lui dreaptă moșie de la moșu său Preda vornicul Brâncoveanu și de la strămoșii lui Craioveștii și au ieșit de la mâna lui fără de nici o dreptate”. Domnul, după ce întreaba toți boierii „și pe cei batrâni și pe cei tineri” dă satul lui Constantin Brâncoveanu. În 1708, voda Brâncoveanu dăruiește satul ~ fiilor sai, Constantin și Radu (N 1 r 6 3 St u t d u c i n t e V p. 304 – 307, documentul din 1679 poarta data de 17 iunie: Șt. Grecianu *p. cit.*, p. 272 și 275).

3. **BĂLEȘTI**, sat, comuna Bălești, jud. Vrancea (j. Slam Râmnic). Satul a fost cumpărat de Constantin Brâncoveanu și dăruit în 1708 fiului său, Matei (*ibid.*, 277).
3. **BĂLTENI**. Partea din ~ cu rumâni pe care C. Brâncoveanu o cumpărase este dăruită de el, în 1708, fiului său, Radu (*ibid.*, 275).
10. **BĂRBĂTEȘTI**, sat pr. lângă Doicești, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). Satul ~ cu rumâni, vii, heleșteu, case, vad de moară este cumpărat de Constantin Brâncoveanu de la boierii din sat și dăruit în 1708 fiului său Matei (*ibid.*, 277). Cumpărarea s-a făcut în silă după cum reiese din documentul din 2 mai 1714 prin care Ștefan Cantacuzino restituia lui Mihai Bărbătescu vel clucer toată partea lui de moșie din ~ „cu casele, cu viile, cu morile, cu heleșteu”, pe care o avea „de la moșii și de la strămoșii lui, iar Măria sa Constantin vodă Brâncoveanu, vrând ca să-ți facă sat și luând și alte moșii ale unora și ale altora, s-au pus și în spinarea lui de i-au vândut fără de voie vechea moștenire a lui”. Vezi și *Doicești*.
11. **BĂRBOI**, sat, comuna Grecești, jud. Dolj (j. Mehedinți). Satul cu toți rumânii dăruit de C. Brâncoveanu fiului său, Constantin (*ibid.*, 272).
12. **BĂRA**, sat pr. lângă Odobești, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). La 10 noiembrie 1697, pitarul Șerban Bujoreanu vinde lui Constantin Brâncoveanu 555 stânjeni „din săliștea Băraii” pe care-i cumpărase de la Negoiaș slugerul, fiul lui Stroe șetrarul, cu prețul de 185 taleri. În 1708, moșia de la ~ este dăruită de domn fiului său, Constantin (*ibid.*, 272).
13. **BÂRZA**, sat, comuna Bârza, jud. Olt (j. Romanți). La 10 mai 1636 parte din Bârza de Jos se afla în stăpânirea lui Radu paharnicul din Brâncoveni, ruda lui Matei Basarab. Familia Brâncoveanu a continuat să cumpere moșia lui ~. La 29 aprilie 1669, Gorgan postelnicul, fiul lui Barbu cuparul din ~ vinde jupâniței Stanca Brâncoveanu (mama lui Constantin Brâncoveanu) jumătate din moșia satului întărită la 10 iunie 1669 de Antonie vodă din Popești. De la Stanca moșia a rămas lui Constantin Brâncoveanu. În 1708, jumătate din ~ cu morile de pe Olteț sunt dăruite de Constantin Brâncoveanu fiului său, Constantin (*ibid.*, 271 – 273).
14. **BÂRZEȘTI**, sat pr. lângă Potlogi, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). C. Brâncoveanu intră prin abuz în stăpânirea satului ~ cu rumâni. În 1708 îl dăruiește fiului său, Constantin (*ibid.*, 272).
15. **BELCIUGATELE** (Belciugatul), sat, comună Belciugatele, jud. Călărași (j. Ilfov). În 1573, octombrie 23 sunt menționați Fratea și fratele său Nan din Belciugatul care dau jupanului Dragomir mare vornic 250 stânjeni de moșie în Borusu (*DHR*, B, VII, 208). La 11 martie 1641, 209 stânjeni din Belciugatul sunt hotărnicii și întăriți de Matei Basarab lui Hrizea mare vornic (Arh. St. Buc., Peceți, 58). În aprilie 1693, Constantin Brâncoveanu dăruiește m-rii Hurezi ocini cumpărate de la megieși. Tot atunci îi mai sunt întărite o cină în „Belciugatul ce se cheamă Vlădeasca” (de 130 stânjeni) și o altă cină în ~ „ce se cheamă Fântâneasca” (de 190 stânjeni). În 1695, aprilie 25 daniile sunt reîntărite mănăstirii (Arh. St. Buc., mss. 449, f. 10). În 1712, iunie 8 Constantin Brâncoveanu dăruiește fiicei sale, Smaranda, parte de moșie în ~ (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 313).
16. **BETEJANI**, sat, comuna Gârcov, jud. Olt (j. Romanți). La 2 iulie 1584 satul se afla în stăpânirea familiei Craiovescu – Brâncoveanu. Rămas în posesia lui Matei aga din Brâncoveni este confiscat de Leon vodă după lupta de la București și dat m-rii Radu vodă (1631, septembrie 5). Ajuns domn, Matei ia în stăpânire satul, iar apoi, jumătate din el, deși era partea lui Preda vornicul Brâncoveanu, o vinde La 30 iunie 1658, Mihnea al III-lea întărește lui Preda vornicul jumătatea sa de sat (N. Iorga, *op. cit.*, V, 185). După uciderea lui Preda, satul se răscumpără. Pentru aceasta sătenii iau cu împrumut 3000 taleri (= 2000 galbeni) de la Gh. Ghețea clucerul și i-au plătit domnului. Nu pot însă să restituie banii boierului, astfel încât devin rumânii acestuia (1660, august 16). În 1662, septembrie 20, satul a devenit proprietatea lui Șerban Cantacuzino, logofăt pe atunci, la căsătoria lui cu fiica lui Ghețea clucerul. După moartea lui Șerban Cantacuzino, C. Brâncoveanu ia satul pe seama lui prin abuz.

În 1708 satul ~ cu rumâni și vii este dăruit fiilor săi, Constantin și Radu pentru a-l stăpâni în devălmășie (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 272, 275). În documentul din 28 mai 1714 prin care Ștefan Cantacuzino restituia satul ~ doamnei Maria Cantacuzino, văduva lui Șerban vodă se menționează că Brâncoveanu: „precum multe temeinice moșii și scaune boierești ale multor boicri și pământeni de țară au lăcomitu a le ridica și a le lua ca să-și înmulțească și să-și adaoge veniturile casei, fost-au luat și acestu satu Betejaniei al mării sale doamnei Mariei, de l-au stăpânit în silă și fără de nici o dreptate”.

17. **BLAJ**, sat, comuna Voineasa, jud. Olt (j. Romanâți). La 15 iunie 1543 jumătate din moșia ~ se afla în stăpânirea lui Detco mare armaș și a Calci din Brâncoveni (DHR, B, IV, 179). În 1644, iunie 25, parte din sat se afla în stăpânirea lui Preda vornicul Brâncoveanu. De la acesta satul ajunge în posesia lui Constantin Brâncoveanu. În 1708, satul cu rumâni, vii și mori este dăruit de Constantin vodă fiului său, Ștefan (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 273). În 1792, moșia se afla în stăpânirea lui Manolache Brâncoveanu, iar în 1814 era a lui Grigore banul Brâncoveanu și Ioniță Pleșoianu.
18. **BOGOȘĂI**. În 1708, jumătate din satul ~ cu rumâni este dăruit de Constantin Brâncoveanu fiului său, Ștefan (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 273; N. Iorga, *Documente privitoare la domnia lui Constantin Brâncoveanu*, 159).
19. **BOTANCA DE SUS**, moșie lângă Boteni, sat jud. Dâmbovița. Dintr-un document din 1711, ianuarie 20 aflăm că moșia ~ Constantin Brâncoveanu a cumpărat-o de la Șerban Filipescu căruia îi era de zestre de la socrul său, Cârstea Popescu vistierul. După moartea domnitorului moșia a rămas în stăpânirea nepotului său, stolnicul Constantin Brâncoveanu.
20. **BOTENI**, sat, comuna Conțești, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). În 1697, noiembrie 5, cei doi fii ai lui Tudor șufarul din ~ vând părțile lor câte 333 stânjeni fiecare (funiile de jos și de mijloc) lui Constantin Brâncoveanu care mai cumpărase și satul vecin, *Câmârzani*. În 1708, moșia și morile din Boteni sunt dăruite de domn fiului său, Constantin (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 272). Dintr-o hotărnicie din 1742, decembrie 22 a moșiei vecine Săvești a lui Manolache și Bălașa Lambrino aflăm că moșia ~ se afla în stăpânirea „dumnealui Costandin Brâncoveanu biv vel stolnic”, nepotul domnitorului.
21. **BRĂNEȚ**, sat, comuna Bârza, jud. Olt (j. Romanâți). În 1543, iunie 15, satul ~ se afla în stăpânirea lui Detco mare armaș și a soției sale Calea din Brâncoveni cărora le era „veche și dreaptă ocină și dedină” ceea ce dovedește o stăpânire mai veche a familiei Brâncoveanu înrudită cu Craioveștii (DHR, B, IV, 179). În 1658, iunie 30, jumătate din seliștea ~ se afla în stăpânirea lui Preda Brâncoveanu care o cumpărase anterior de la unchiul său, Matei Basarab, îi este întărită acum de Mihnea al III-lea (N. Iorga, *Studii și documente*, V, 185). În 1708, tot satul cu rumâni este dăruit de Constantin vodă Brâncoveanu fiului său, Constantin (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 272). Stăpânită încă de Brâncoveni la începutul secolului XIX trece apoi în posesia familiei Știrbei.
22. **BRATOVOEȘTI**, sat, comună, jud. Dolj (j. Dolj). Începând din 29 ianuarie 1688, Constantin Brâncoveanu, pe atunci mare logofăt, începe să cumpere părți de ocine în ~ de la moșneni și boieri. În 18 martie achiziționează de la Necula cupețul, ginerele lui Dumitrul căpitanul din sat 400 stânjeni în ~ pentru 140 ughi și 22 zile de moară în apa Bratovoieștilor pentru 112 ughi. La 19 decembrie 1691, Dumitrana, soția lui Papa Buicescu mare paharnic vinde domnului partea ei din ~ (= 157 stânjeni). Câteva zile mai târziu partea Dumitranei este dăruită de Constantin Brâncoveanu m-rii Hurezi. În același timp, voievodul mai cumpără de la megieși alți 757 stânjeni pentru suma de 265 ughi pe care-i dăruiește apoi tot mănăstirii. În 1695, aprilie 25, 914 stânjeni în ~ sunt întăriți m-rii Hurezi; reîntăriți la 1711 aprilie 4. Tot atunci îi mai este întărită și moșia Bratovoieștii de Jos pe care mănăstirea o cumpărase de la jupană Stanca Belciuncasca, fata lui Hamza spătarul, cu 456 taleri (Arh. St. Buc. mss. 449, f. 224 v.).

23. **BRÂNCOVEANU** – (= CĂMÂRZANI), sat, comuna Odobcești, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). Satul s-a numit mai înainte *Cămârzeni* și a fost al lui Nedelco Botcanu, mare dregător al lui Matei Basarab. La 15 iunie 1648, fiul său, Mirică paharnic a vândut partea sa din sat lui Tudor mare cămăraș cu 150 galbeni. Un alt stăpân în sat era la 2 iulie 1652 Brăteii logofătul care a cumpărat 400 de stânjeni cu 120 de galbeni de la Ivan slugerul; la 16 iunie 1688 Brăteii logofătul stăpânea 650 stânjeni din moșia satului. La 1 septembrie 1699, Badea Popescu pitarul și soția sa, Elina, fata lui Tudor cămărașul, au vândut 442 stânjeni de moșie lui Constantin Brâncoveanu, deoarece se găseau între Boteni și Odobcești, moșii care aparțineau domnului. De la noul proprietar, moșia se va numi mai târziu Brâncoveanu. În 1708, voievodul dăruiește moșia de la ~ fiului său, Constantin (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 272). După moartea acestora moșia va fi stăpânită de nepotul domnitorului, stolnicul Constantin Brâncoveanu (doc. din 22 dec. 1742).
24. **BRÂNCOVENI**, sat, comună, jud. Olt (j. Romanți). În secolul al XV-lea satul se afla în stăpânirea Craioveștilor care în 1494 îl dăruiesc m-rii Bistrița, ctitoria lor. Mănăstirea nu a rămas prea mult timp în stăpânirea lui deoarece Neagoe Basarab l-a dăruit jupanitei Neacșa din ~, fiica lui Horvat mare logofăt (doc. din 3 mai 1518). Mai târziu satul a intrat în stăpânirea lui Detco mare araeș și a soției sale Calea; reîntărit în 1543, iunie 15. De la ei satul a rămas apoi lui Danciu vornicul din ~ și apoi fiului său, Matei aga care-și avea reședința în acest sat. Prin Preda vornicul satul ajunge în stăpânirea nepotului său, Constantin Brâncoveanu. Domnitorul a împărțit în 1708 moșia satului cu rumâni și vii celor patru fii ai săi: Constantin, Ștefan, Radu și Matei, ultimul primind și „foișorul de piatră” (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 271 -6). După 1714 satul trece în stăpânirea nepotului domnitorului, stolnicul Constantin Brâncoveanu, iar apoi la copiii acestuia. În 1828, banul Grigore Brâncoveanu donează nepotului și finului său, Grigore Bibescu Brâncoveanu moșia ~ care a constituit din vechime „temeiul” acestei ilustre familii.
25. **BUCIUMENI**, sat aparț. or. Buftea, sector agricol Ilfov (j. Ilfov) În 1689, februarie 20 Adriana călugărița, pe numele mirean Rada, care anterior îi vânduse lui Constantin Brâncoveanu toată moșia ei din Mogoșoaia, îi mai vinde acum „și altă moșie alături de Mogoșoaia pre din sus, în hotarul Buciumenilor stânjeni 400” pentru suma de 240 taleri. Ea cumpărase această moșie de la logofătul Radu Crețulescu. În 1708, Constantin Brâncoveanu dăruiește moșia de la ~ fiului său, Ștefan. (*ibid.*, 274; N. Iorga, *Doc. privit. la domnia lui C. Brâncoveanu*, p. 159).
26. **BUCUREȘTI**, municipiu (j. Ilfov). Constantin Brâncoveanu va deține în capitală mai multe corpuri de case pe care le va dăruii fetelor sale. Astfel, în 1692, noiembrie 1, Stanca primește ca zestre „casele din București cu locul” (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 289). În 1698, februarie 5, case în București îi sunt date și Ilincăi (*ibid.*, 296). În 1700, mai 12, Safta primește și ea case în ~ împreună cu locul (*ibid.*, 300). Ancuța va căpăta și ea ca zestre casele din București cu pivniță de piatră. (*ibid.*, 304), iar în 1708, octombrie 30, domnița Bălașa va primi și ea „casele din București ce am cumpărat de la feciorii Cernicăi armașul cu pivnița de piatră, cu locul, taleri 1100” (*ibid.*, 308).
27. **BUDREȘTI**. Viile de la ~ cu 300 stânjeni de moșie sunt lăsate de doamna Marica prin diata din 1723 nepotului ei, Constantin. Doamna le cumpărase de la Popescu. (P.Ș. Năsturel, *Diata doamnei Marica a lui Constantin vodă Brâncoveanu*, în „Glasul Bisericii” anul XIX (1960), nr. 3 – 4, p. 319).
28. **BUNEȘTI**, sat pr. lângă s. Plășoiu, com. Vișani, jud. Brăila (j. Slam Râmnic). În 1691-1692, Theodosie monahul, în mirenje Tudoran clucerul din Aninoasa, vinde lui Constantin vodă partea lui de moșie din ~ (= 670 stânjeni) și din *Găojani* (= 294 stânjeni) „care moșie se hotărăște cu Buneștii” în total 964 stânjeni pentru suma de 244 taleri

29. **CĂRPINIȘ**, Moșia de la ~, câtă a cumpărat, este dată de Constantin Brâncoveanu fiului său. Constantin. (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 272).
30. **CÂMPENI**, sat, com. Pielești, jud. Dolj (j. Romanați). Moșia de la ~ cu rumâni este dăruită în 1708 de Constantin Brâncoveanu fiului său, Ștefan. (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 273)
31. **CÂNDEȘTI**, sat, comuna Verncești, jud. Buzău (j. Slam Râmnic). În 1693, octombrie 13, domnița Maria, fiica lui Constantin vodă primește ca zestre 20 de pogoane de vie în dealul ~ (*ibid.*, 293).
32. **CEPARI**, sat, comuna Cârlogani, jud. Olt (j. Romanați). Nu cunoaștem împrejurările în care moșia satului, cu rumâni și viile au intrat în stăpânirea domnitorului. În 1708, el le dăruiește fiilor săi Constantin, Ștefan, Radu și Matei pentru a le stăpâni în indivizie (*ibid.*, 271 – 6).
33. **CETĂȚENI**, sat, comună, jud. Argeș (j. Muscel). Tot satul cu rumâni și munți dăruit în 1708 de domnitor fiului său, Matei (*ibid.*, 277) .
34. **CHITILA**, sat com. suburbană, municip. București. În 1700, ianuarie 4, Stanciul, fiul lui Simion din Mogoșoaia, vinde lui Constantin Brâncoveanu partea lui de moșie din ~ (= 163 stânjeni) pentru 41 taleri. În 1708, domnitorul dăruiește moșia de la ~ fiului său, Ștefan (*ibid.*, 274).
35. **CILIIENI**, sat, comună, jud. Olt (j. Romanați). Satul este menționat în secolul al XVI-lea când Mihai Viteazul cumpără pământul de la 27 de megieși pentru 70.000 aspri. În 1598, septembrie 6, domnitorul își întărește stăpânirea. După moartea lui Mihai vodă satul se răscumpără. În 1647, decembrie 26, tot satul și siliștea vecină a *Crăceștilor* se aflau în stăpânirea doamnei Anca, soția lui Nicolae Pătrașcu voievod și a cumnatului ei, Constantin Cantacuzino mare postelnic, care le cumpărase cu 800 galbeni de la Petrea sluger. În 1657, august 22, Constantin Cantacuzino devine stăpânul întregului sat cumpărând jumătatea stăpânită de doamna Anca și de ginerele ei, Eustratie postelnicul.
De la familia Cantacuzino, moșia a trecut în stăpânirea familiei Brâncoveanu. În 1692, noiembrie 1, Constantin vodă dăruia satul ~, cu rumâni și vii fiicei sale Stanca, drept zestre (*ibid.*, 288).
În 1814, satul era înglobat în marele domeniu al lui Grigore Brâncoveanu. În 1831 era arendat, împreună cu moșia *Potlogeni*, tot a lui G. B. cu 3000 lei, iar în 1833 cu 6.500 lei. În 1837 moșia se afla în stăpânirea Saftei Brâncoveanu, soția lui Grigore banul. La 20 octombrie 1838, Safta dăruiește moșia nepoatei sale, logofeteasa Săftica Știrbei.
36. **CIOCĂNEȘTI**, sat, comună, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). În 1689, aprilie 29, fiii popii Stan din Vișina vând lui Constantin Brâncoveanu moșie în ~ „căzându-i-se mării sale a o cumpăra, având mări sa moșie în acel hotar”. Domnul a continuat să mai cumpere ocine în acel hotar și în anii următori.
În 1708 satul ~ cu heleșteu, stânjeni 600 este dăruit de Constantin vodă fiului său, Matei (*ibid.*, 277).
În 1792 satul se afla în stăpânirea lui Manolache Brâncoveanu care obține redeschiderea bălciurilor ce se țineau aici din vechime. Se organizează 5 bălciuri pe an și un târg săptămânal.
37. **CIOROGÂRLA**, sat, comună, jud. Giurgiu (j. Ilfov). În 1712, iunie 8, satul ~ cu casele de piatră sunt date ca zestre de Constantin vodă fiicei sale, Smaranda (*ibid.*, 313).
38. **CIOROIAȘU**, sat, comuna Fălcoiu, jud. Olt. Parte din moșie este dăruită de domn mănăstirii Brâncoveni.
39. **CIUPERCENII VECHI**, aparținând or. Calafat, jud. Dolj (j. Mehedinți). La 14 aprilie 1654 este întărit Elenei, jupanița lui Radu Buzescu și fiului ei Matei coconul în urma procesului cu Vasile postelnicul din Breasta (Arh. St. Buc., Căluui, IX/3). La 15 septembrie 1656 băncasa Ilinca Buzescu îi dăruiește la botez lui Matei, fiul spătarului Vlad din Otetelești (Otetelișu) partea ei de moșie din ~ (Arh. St. Buc., Hurezi, XII – XII bis/1). În 1676, septembrie 1, Vlad logofătul din Otetelești se împacă cu Static mare cămăraș dându-i să stăpânească a patra parte

din satul ~. La 18 noiembrie 1696, o pătrime din ~ cu rumâni este dăruită m-rii Hurezi. A fost a lui Static fost mare vistier pusă zălog la Constantin Brâncoveanu în anul 1685 (7193). Static a murit fără urmași, iar Constantin voievod o dăruiește m-rii.

40. **CLANȚA**, sat, pr. vatra satului Herăstrău, înglobat municip. București (j. Ilfov). În 1679, mai 19, Udrea, fiul lui Damaschin vornicul vinde lui Constantin Brâncoveanu vel agă moșia lui „ce se cheamă Clanța” de 475 stâneni pentru 97 ughi. Noul proprietar mai cumpără 300 stâneni și de la Tudorașcu, fiul lui Neculai portarul.
La 28 octombrie 1680, Oancea și Pătrașcu, fiii popii Manta din București vând lui Șerban Cantacuzino voievod toată moșia lor din ~ (= 1060 stâneni), cu heleșteu și mori. Toată această parte este dăruită în decembrie același an de domn citorici sale de la Cotroceni .
Constantin Brâncoveanu mai cumpără, împreună cu lordache Cantacuzino biv vel spătar, moșie în ~ și în *Tegeni* de la Tudor logofăt Lumânărarul și de la Udrea, fiul lui Damaschin. Au stăpânit în devălmășie până la 10 mai 1692 când lordache Cantacuzino vinde partea sa lui Brâncoveanu pentru 300 taleri .
Cîteva luni mai târziu, la 1 noiembrie 1692 „moșia de la Clanța și Tegeni, care se chiamă Tunarii, cu heleșteul și casele, cu pivnița de piatră” sunt dăruite de voievod fiicei sale, Stanca prin foaia de zestre (*ibid.*, 288).
41. **COCORA**, sat, comună, jud. Ialomița. Prin diată (1723) doamna Marica Brâncoveanu lasă moșia de la ~ citorici sale de la Sf. Gheorghe Nou din București. Moșia îi era de moștenire: „a fost a mamii mele de zestre” (P.Ș. Năsturel, *op. cit.*, 318).
42. **COCORĂȘTI**, sat, comuna Pleșoiu, jud. Olt (j. Romanai). În 1640 moșiile Cocorăștii de Jos și de Sus sunt cumpărate de Preda Brâncoveanu. (N. Iorga, *Studii și documente*, XIV, 323). La 25 iunie 1644 Matei Basarab întărește lui Preda mare spătar Brâncoveanu moșia cu rumâni cumpărată mai înainte.
De la Preda vornicul moșia trece la nepotul său, Constantin Brâncoveanu. Acesta dăruiește satul în 1708 celor patru fii. (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 271 – 7); N. Iorga, *Doc. privit. la C. Brâncoveanu*, 155).
În 1814 era moșia marelui ban Grigore Brâncoveanu, iar în 1837 se afla în stăpânirea marii bănese Safta Brâncoveanu.
43. **COJEȘTI**, sat, comuna Belciugatele, jud. Călărași (j. Ilfov). La începutul secolului al XVII-lea proprietar în sat era vistierul Dumitru Dudescu. De la acesta moșia trece la fiul său, Radu Dudescu care o va dărua ca zestre fiicei sale Anca la căsătoria ei cu Radu armașul. După moartea Ancăi, logofătul Radu Dudescu își revendică moșia care îi este întărită la 11 mai 1655 (Arh. St. Buc., Documente istorice, CXXV/19).
Mai târziu va cumpăra moșie în sat Constantin Brâncoveanu de la Neagoe armașul Corbescu și de la fiul său Riza armașul și de la Vlad stegarul pentru suma de 329 ughi. Moșia este aleasă și dată la Hurezi în aprilie 1693 și reîntărită la 25 aprilie 1695.
44. **COMOȘTENI**, sat, comuna Gângiova, jud. Dolj (j. Jiul de Jos).
În iunie 1658, jumătate din sat cu rumâni este întărită banului Preda Brâncoveanu care o cumpărase de la ruda sa Matei Basarab. (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, 185). După uciderea lui Preda, satul se răscumpără de la Mihnea al III-lea.
La 5 noiembrie 1669, Antonie vodă din Popești întărește satul lui Barbu și Constantin, nepoții vornicului Preda Brâncoveanu, inclusiv partea pe care a stăpânit-o Matei Basarab.
În 1708, Constantin voievod dăruiește satul cu rumâni, vii și mori fiilor lui, Ștefan și Matei. (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 273 și 276).
45. **COPĂCELUL**. Satul cu rumâni și mori dat de zestre în 1708 domniței Bălașa (*ibid.*, 308).
46. **COPĂCENII (DE JOS ȘI DE SUS)**, sat, comuna 30 Decembrie, jud. Giurgiu (j. Ilfov). Moșia Copăcenii de Sus a fost cumpărată de Constantin Brâncoveanu de la Toma Cantacuzino vel clucer. În 1704, domnitorul dă mitropoliei 170 taleri pentru ca aceasta să-și cumpere o parte de moșie în *Frumușani*, unde mai deținea proprietăți, și obține, în schimbul sumei, moșia

Copăcenii de Jos, care era a mitropoliei, și se afla în apropierea moșiei domnești de la Copăcenii de Sus.

Ambele proprietăți ajung în stăpânirea domniței Bălașa căsătorită cu Manolache Lambrino, iar în 1745 trec în posesia nepotului lor, Constantin Brâncoveanu vel clucer.

47. *CORLATE*, sat, comuna Izvoare, jud. Dolj. A patra parte din sat fusese dăruită de Marga, fiica lui Matei ban, m-rii Glavacioc în zilele lui Mihnea voievod, întărită m-rii în urma judecării cu Danciu vornicul din Brâncoveni (1594, aug. 29 – *DHR*, XI, 117).
În 1708 satul este dăruit de către domn fiilor lui, Constantin și Radu (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 275).
48. *CORNEȘTI*, sat, comună, jud. Dâmbovița. La 20 aprilie 1691, Mihna stolniceasa, fosta soție a lui Diicu Rudeanu, fiica lui Ilie vornicul din ~ dăruiește nepoatei sale, doamna Marica Brâncoveanu, un sfert din sat, fost al surorii sale Ancuța, moartă fără urmași. În 1695, aprilie 24, doamna Marica mai cumpără încă 267 de stânjeni de la Drăghici din ~ mărindu-și astfel proprietatea.
La 5 februarie 1698, Constantin Brâncoveanu dăruiește ca zestre fiicei sale Ilinca tot satul ~ cu rumâni (*ibid.*, 296).
49. *COTEANA*, sat, comună, jud. Dolj. În 1543, iunie 15 stăpâna ocină în ~ Detco mare armaș Brâncoveanu. La 6 iunie 1598 se menționează că partea lui Detco se afla în proprietatea lui Calotă banul din Boziani căsătorit cu Calea din Brâncoveni, fiica lui Detco.
În 1669, mai 25 boierii din Brâncoveni vând jumătate din sat boierilor din Fălcoi, proprietari și ei în sat (Iorga, *St. și doc.* V, 186 sqq).
Constantin Brâncoveanu cumpără succesiv în sat în 1677, 1684, 1685. În 1708 dăruiește satul lui Radu și Matei. (*ibid.*, p. 274, 276). Satul rămâne în stăpânirea Brâncovenilor și în secolul XIX.
50. *CRAIOVIȚA*, sat îngr. municip. Craiova, jud. Dolj (j. Dolj).
La 14 mai 1670, jupanița Stanca (Anca) a lui Balica paharnicul din Breasta dăruiește satul ~ , ce-i era de zestre de la tatăl ei, Fera logofătul Leurdeanu, nepoților ei, Stroe și Matei.
În 1672, ianuarie 5, megiași din sat se vând rumâni cu ocinele lor lui Curuia paharnic pentru 136 ughi. La 26 decembrie 1685, Hârșova, fata lui Curuia clucerul din Ciovârnișani vinde lui Constantin Brâncoveanu mare spătar satul ~, ce-i era de zestre, cu toți rumânii pentru 100 ughi.
Domnul va da moșia ~ m-rii Hurezi primind în schimb *Belciugata*, moșie mult mai săracă (N. Iorga, *op. cit.*, XIV, 11).
51. *CRIVA (DE JOS ȘI DE SUS)*, sat, com. Piatra Olt, jud. Olt, (j. Romanai). La 15 iunie 1543 se menționează că Detco mare armaș din Brâncoveni cumpărase o parte în ~ cu 7080 aspri. În 1630, noiembrie 18, satul Criva de Sus este dat zestre de Fota postelnicul, căsătorit cu Stana din Brâncoveni, ginerelui său, Stroe Leurdeanu logofătul.
La sfârșitul secolului al XVII-lea, satele se aflau în proprietatea lui Constantin Brâncoveanu. În 1708, domnitorul dăruiește cele două sate fiilor săi, Constantin și Ștefan, pentru a le stăpâni pe din două (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 271, 273).
52. *CROVU*, sat, com. Odobești, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). În 1704 - 5 satul este cumpărat de C. Brâncoveanu de la marele pitar C. Corbeanu și de la slugerul Nicolae Croveanu. La 30 octombrie 1708, satul cu case, cu pivniță, beciuri de piatră, mori, este dat de zestre fiicei sale, Bălașa (Șt. Grecianu, *op. cit.*, 308). La 1745, domnița Bălașa dăruiește satul nepotului ei, stolnicul Constantin Brâncoveanu. În 1767 moșia era proprietatea ctitoriei domniței Bălașa din București.
53. *DĂBULENI*, sat, comună, jud. Dolj (j. Romanai). Grigore Ghica voievod întărește, la 24 aprilie 1664, jupaniței Păuna a lui Preda vornicul Brâncoveanu și nepoților ei, Barbu și Constantin tot satul ~ cu rumâni, livezi și bălți pentru că le era de moștenire de la Preda vornicul. S-au judecat atunci cu rumânii din ~ care „gândindu ei cum cărțile Predei vornicul se vor fi

petrecut când jăfurile” s-au sculat cu pără spunând că nu sunt rumâni. Jupanița a arătat cărți de la Radu Paisie lt. 7051 (1542 - 1543) și Constantin Șerban lt. 7163 (1654 - 1655).

În 1708, Constantin Brâncoveanu dă satul Dăbulenii de la Baltă, cu rumâni fiului său, Radu (*ibid.*, p. 274).

54. **DOICEȘTI**, sat, comună suburbană municip. Târgoviște, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). La 10 aprilie 1701, frații Drăghici și Barbu clucerul Bălăceanu având nevoie de bani se împrumută de 550 taleri de la Cornea Brăiloiu mare ban punând zălog „satul Doicești i Bărbătești”. La 1 mai 1702, Cornea Brăiloiu socotind că moșia este prea departe de casa lui a vândut-o lui Constantin Brâncoveanu cu 1300 taleri. Cu acest prilej domnul cumpăra moșia împreună cu „casele de piatră și cu alte drease de prin prejurul lor”, bunuri care aparținuseră familiei Bălăceanu și fuseseră evaluate la 500 taleri. Domnul și-a mai mărit proprietatea cumpărând 236 stânjani de la m-reă Lăculețe, moșie pe care aceasta o avea de la Matei Basarab, și alți 180 stânjani de la Mihai, fiul lui Constantin vornicul din Doicești. Pe moșia astfel constituită, Brâncoveanu construiește case, o biserică de piatră, face vii și heleștee. Toate sunt dăruite în 1708 fiului său Matei.

Domnii care i-au urmat, Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat au anulat vânzarea moșiei considerând-o incorectă. Astfel, la 8 martie 1716, restituind moșia clucerului Mihai Bărbătescu, N. Mavrocordat arată că fostul domn „aflându-se cu așezământul mai mult la Târgoviște decât în București și având domnia lui să ia acest sat pe seama domniei sale, să-i fie pentru preumblare, fiind aproape de Târgoviște, au fost pus pe Cornea banul de au făcut meșteșug, până ce acesta a cumpărat partea fraților Bălăceni” după care „au silit și pe Mihai clucerul de și-au vândut partea lui”.

55. **DRĂGEȘTI** (j. Jiul de Jos). Toată moșia satului dăruită de vodă Brâncoveanu, în 1708, fiului său, Constantin (*ibid.*, 272).

56. **DRĂGHICENI**, sat, comună, jud. Olt (j. Romanați). Între 1630 și 1639, 23 de locuitori din sat se vând rumâni cu oșinele lor lui Preda vornicul Brâncoveanu. La 25 iunie 1644, Matei Basarab îi întărește stăpânirea.

În 1708, Constantin voievod dăruiește satul cu toți rumânii fiului său, Radu (*ibid.* 274). În 1794 satul se afla în proprietatea lui Manolache Brâncoveanu mare vornic.

57. **DRĂGOIEȘTI**. În 1708 moșia de la ~ este dăruită de domn fiului său, Ștefan (*ibid.*)

58. **DRINCEA**, sat, com. Punghina, jud. Mehedinți (j. Mehedinți). La 30 iunie 1658, Mihnea al III-lea întărea lui Preda Brâncoveanu mare ban jumătate din sat (N. Iorga, *St. și doc.*, V, 185).

În 1708, C. Brâncoveanu îl dăruia împreună cu rumânii și viile fiului său, Matei. (*op. cit.*, 276).

59. **EPUREASCA** (j. Dolj). La 29 ianuarie 1688, partea de moșie din ~ este vândută de Iane din Gioroc lui Constantin Brâncoveanu mare logofăt.

60. **FLORU**, sat, com. Icoana, jud. Olt (j. Olt). În 1685, Papa, fiul lui Ivan slugerul din Milcov, a vândut moșia ~ „de pe apa Vezii ot sud Olt” lui Constantin Brâncoveanu mare spătar.

La 12 mai 1700, domnul dă tot satul zestre fiicei sale Safta căsătorită cu Iordache Crețulescu (*ibid.*, 300). La 3 aprilie 1747, Safta Crețulescu lasă moșia ~ nepotului ei, Nicolae Crețulescu.

61. **FRĂSINETU**, sat, com. Dobroslăveni, jud. Olt (j. Romanați). Satul Frăsinetu de Sus sau de Pădure ajuns în proprietatea lui Constantin voievod este dăruit de acesta împreună cu via și heleșteul, fiului său, Radu (*ibid.*, 274). În 1831 - 1837 se afla în stăpânirea banului Grigore Brâncoveanu, iar după moartea lui (1832) în proprietatea soției sale, Safta.

62. **FRĂSINET**, sat, comună, jud. Călărași (j. Ilfov). La 13 mai 1701, Constantin Brâncoveanu dă mitropolitului Theodosie și mitropoliei din București 100 stânjani de moșie în *Mălăești* și alți 100 stânjani în *Sulești* pe care-i cumpărase de la Ion iuzbașa de fustași. În schimbul acestor 200 stânjani, domnitorul primește 150 stânjani de moșie în ~, partea mitropoliei pentru că se

aflau printre ocinile pe care domnitorul le cumpărase mai înainte de la Duca staroste și de la feciorii lui Ghinea căpitanul (Arh. St. Buc., Mitrop. T. Rom., XXI/18).

În 1708 „moșia de la Frăsinet, care e peste Mostiștea, la capul heleșteului, cu stânjani 324” este dăruită de Brâncoveanu fiului său, Radu (Șt. Grecianu, 275).

63. *FUNDENEASCA*. Moșie dăruită de voievod în 1704, iunie 1, fiicei sale, Ancuța (*ibid.*, 304).
64. *FUNDENI*. Satul ~ cu 54 pogoane de vie dăruite în 1704 domniței Ancuța (*ibid.*).
65. *FUREȘTI*, sat, comuna Dobrești, jud. Argeș. Satul ~ cu 9 pogoane de vie și cu 2 roți de moară sunt dăruite ca zestre, în 1704, iunie 1, domniței Ancuța (*ibid.*).
66. *GĂOJANI*, sat, pr. lângă Plăsoiu, com. Vișani, jud. Brăila (j. Slam Râmnic). În 1691 - 1692 Theodosie monahul, în mirenire Tudoran clucerul din Aninoasa, vinde 294 stânjani în ~ lui C. Brâncoveanu .
67. *GÂRBOVI* (j. Slam Râmnic). În 1708, 26 pogoane de vie în dealul ~ și cu crama sunt dăruite de C. Brâncoveanu fiului său, Matei (*ibid.*, 277).
68. *GERUL*, moșie lângă Ciocănești, jud. Călărași (j. Vlașca). La 13 martie 1698, Cernica Știrbei fost mare armaș vinde lui C. Brâncoveanu toată partea lui din ~, care se afla lângă moșia domnului din Ciocănești, pentru 180 taleri. În 1708, moșia e dăruită lui Matei Brâncoveanu (*ibid.*, 277).
69. *GHEONOI*, (j. Slam Râmnic). Moșia ~ cumpărată de voievod este dăruită în 1708 fiului său, Matei (*ibid.*).
70. *GHIDICI* (= *CLĂBUCERI*), sat, com. Piscu Vechi, jud. Dolj (j. Dolj). C. Brâncoveanu cumpără succesiv ocine în satul ~. Astfel, în 1691, noiembrie 6, Ion, fiul Paraschivei din Vâlcănești, îi vinde jumătate din ~ (= 400 stânjani, pentru 66 1/2 ughi). Peste câteva zile, la 28 noiembrie, Preda, fiul lui Danciu din Cerăt îi vinde 430 stânjani pentru 107 taleri. În 1692 ianuarie 29, jupanița Maria Chiprovniceanca, soția lui Anta neguțătorul din Chiprovăț, vinde domnitorului 875 stânjani pentru 145 ughi, pe care-i cumpărase anterior de la Socol, fiul lui Bărcă din Tiha. Jumătate din sat fusese și proprietatea lui Statie fost mare vistiernic, care o puse zălog la Brâncoveanu în lt. 7193 (1685). Statie a murit fără să lase urmași. Domnul intră în posesia moșiilor lui, iar partea lui din ~ o donează, în 1696, noiembrie 18, m-rii Hurezi. În 1708, partea pe care Brâncoveanu însuși o stăpânea în ~ este dăruită fiilor lui, Constantin și Radu pentru a o stăpâni în indivizie (*ibid.*, 272, 275).
71. *GIOROCUL*, sat, pr. lângă sat, com. Cioroiși, jud. Dolj (j. Dolj). Din 1688, ianuarie 11, C. Brâncoveanu începe să cumpere succesiv părți de ocine în ~ mai întâi ca boier, apoi ca domn. În 1691, decembrie 19 achiziționează de la Dumitrana, soția lui Papa fost mare paharnic Buicescu partea ei de moșie cu rumâni pentru 129 ughi, împreună și cu proprietatea ei din *Bratovoiești* cu prețul total de 206 ughi. Peste câteva zile, la 22 decembrie voievodul donează m-rii Hurezi ocine pe care le cumpărase de la mai mulți megieși cu 76 ughi. Dania va fi reîntărită în 1695, aprilie 25; 1698, noiembrie 21, când se aleg și hotarele moșiei mănăstirii, și 1711, aprilie 4.
72. *GOGOȘII*, sat, comună, jud. Dolj (j. Mehedinți). În 1543, iunie 15, era întărit lui Detco mare armaș din Brâncoveni. Rămâne permanent în proprietatea familiei Brâncoveanu până în 1747, martie 1, când Safta Crețulescu, fiica voievodului, dăruiește satul mitropoliei din București pentru sufletul soțului ei, Iordache Crețulescu (*ibid.*, 284).
73. *GORGĂNELE*, sat, pr. lângă or. Buftea, sectorul agricol Ilfov (j. Ilfov). Mănăstirea Mihai vodă din București a vândut lui C. Brâncoveanu la 7 iunie 1689 moșia ei de 300 stânjani care se cheamă ~ și „care este drept casele mării sale de la satul Mogoșoaia, dincoace de Colentina, despre drumul Târgoviștei” pentru 200 taleri. Cu banii acceștia m-rea își cumpără o altă moșie la Ciocăneștii de la Baltă. În 1708, moșia de la ~ este dăruită de domn fiului său, Ștefan (*ibid.*, 274).

74. *GRECI* (j. Ilfov). La 8 iunie 1708 satul ~ cu 50 de pogoane de vic este dăruit ca zestre de voievod fiicei sale, Smaranda (*ibid.*, 313).
75. *GUGEȘTI*, sat, comună, jud. Vrancea. La 1693, octombrie 13, prin foaia de zestre întocmită de C. Brâncoveanu, domnița Maria primește satul ~ cu morile (*ibid.*, 292).
76. *GURBĂNEȘTI*, sat, comună, jud. Călărași (j. Ilfov). În 1699, decembrie 23, Panait clucerul Cioranul vinde domnitorului partea lui de moșie din ~ pentru 150 taleri. În 1700 îi mai vinde și o jumătate de heleşteu pentru 100 taleri. (N. Iorga, *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni*, p. 16).
În 1708, C. Brâncoveanu dăruiește fiului său, Radu un codru de pământ la ~ împreună cu o jumătate de heleşteu (Șt. Grecianu, 275).
77. *HĂLMĂJELUL* (j. Mehedinți ?). În 1663, mai 6, Grigore Ghica voievod întărește satul ~ lui Barbu și Constantin, nepoții lui Preda vornicul Brâncoveanu (Șt. Grecianu, 254).
În 1708, satul cu rumâni este dăruit de domnitor fiului său, Ștefan (*ibid.*, 273).
78. *HOREZU*, oraș, jud. Vâlcea. La 29 decembrie 1684, jupanița Stanca din Drăgoiești, soția lui Dima Chiurciubașa vinde lui C. Brâncoveanu, mare spătar, satul ~ cu rumâni, livezi și munți pentru 333 ughi. Satul fusese cumpărat de soțul ei în zilele lui Radu Leon. Îl vinde acum lui Brâncoveanu pentru că mai stăpâna și alte moșii în jur (Arh. St. Buc., M-rea Hurezi, I/13).
La 11 iunie 1691 tot satul cu rumâni este dăruit de domn ctitoriei sale de la Hurezi.
79. *HRASTUL*. Satul cu rumâni moștenit de la Preda vornicul Brâncoveanu este dăruit de domn, în 1708, fiilor săi, Constantin și Radu (Șt. Grecianu, 272, 275).
80. *HRĂBORUL* (j. Ialomița). La 12 mai 1700, satul ~ este dăruit ca zestre domniței Safta (*ibid.*, 300).
81. *IPOTEȘTI*, sat, comuna Milcov, jud. Olt. Jumătate din ~ se afla în 1543, iunie 15, în stăpânirea lui Detco mare armaș din Brâncoveni. Rămâne în proprietatea familiei Brâncoveanu. Între 1702 - 1703, Constantin vodă mai cumpără de la moșnenii din Sfințești părțile lor de moșie din ~ pentru 150 taleri.
În 1708, toată moșia de la ~ este dăruită de domn fiului său, Ștefan (*ibid.*, 273). Satul rămâne în tot secolul al XVIII-lea în stăpânirea familiei. La 1819 existau două sate: *Ipotești Români* (cu 97 familii) și *Sărbii Ipotești* (cu 75 familii) ambele fiind în stăpânirea banului Grigore Brâncoveanu (Ioana Constantinescu, *Populația județului Olt după cataografia din decembrie 1819 - ianuarie 1820*, în „Revista Arhivelor”, an LIII, vol. XXXVIII, 1976, nr. 4, p. 407).
82. *ISLAZ*, sat, comună, jud. Teleorman (j. Romanați). Într-un document din 24 mai 1672 după ce se repetă împrejurările de până la 1629 când satul a fost al m-rii Radu vodă din București se arată că în vremea domniei lui Matei Basarab, nepotul acestuia, Preda vornicul Brâncoveanu, a luat satul de la m-rea Radu vodă „fără de cale și fără de dreptate în sila lui”. Mihnea al III-lea (1658 - 1659) a redat satul m-rii Radu vodă, dar Grigore Ghica (1660 - 1664) a hotărât ca m-rea să țină jumătate din sat, iar familia Brâncoveanu cealaltă jumătate (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, 444 - 445).
La 5 iunie 1676, Gh. Duca întărește lui C. Brâncoveanu vtori logofăt satul cu rumâni (80 de nume), cu bălți și cu Gârla Margăi. După 1672 rumânii din ~ „au fost fugit din sat peste Dunăre, de au fost șezători acolo la turci ca niște oameni răi și ficleni și șezând ei acolo la turci s-au fost sfătuit cum vor trece dincoace să vie înaintea domniei mele să scape de rumânie. [...] și au venit în divanul cel mare [...] de s-au pârât [...] și așa ziceau că numai moșia este a lui Constantin Brâncoveanu nu și rumânii”. În urma judecății domnești Brâncoveanu câștigă procesul, iar rumânii „i-au dat prin târg ca să nu se mai rădice altă dată pre stăpânul lor” (*ibid.*, 445 - 447; Șt. Grecianu, *op. cit.*, 258 - 259).
În 1708, satul cu rumâni și vii este dăruit pentru a fi stăpânit în indivizie de Ștefan și Matei (*ibid.*, 273, 276). În 1742, iulie 17, se afla în proprietatea stolnicului Constantin Brâncoveanu, în 1775, septembrie 10, îl stăpâna fiul său, marele logofăt Nicolae Brâncoveanu pentru ca în

- 1820, iulie 17 să figureze printre proprietățile marelui ban Grigore Brâncoveanu. După moartea lui (1832) satul rămâne soției, Safta Brâncoveanu, și fiicei lor adoptive Zoe Mavrocordat, căsătorită cu Barbu Știrbei.
83. **JĂGĂLIA**, pr. lângă Brâncoveni, jud. Olt (j. Romanați). În timpul domniei lui Matei Basarab (1632 - 1654) moșia este întărită lui Preda Brâncoveanu (N. Iorga, *op. cit.*, XIV. 323). Rămâne în proprietatea familiei.
În 1708, este dăruită de domn fiilor săi, Constantin și Ștefan pentru a fi stăpânită în indivizie. (Șt. Grecianu, 271, 273; N. Iorga, *Doc. privit. la C. Brâncoveanu*, 155).
84. **JĂPĂNENI**. Moșia de la ~, cât a fost de cumpărătoare, este dăruită de domn, în 1708, fiului său, Matei (Șt. Grecianu, 277).
85. **JDEGLA**, pr. vatra satului Ghidici, com. Piscu Vechi, jud. Dolj (j. Jiul de Jos). Jumătate din moșia ~ cu rumâni a fost a lui Statie fost mare vistier care a pus-o zălog la Constantin Brâncoveanu în lt. 7193 (1685). Statie a murit fără urmași. Brâncoveanu intră în posesia proprietății lui din ~ și o donează în 1696, noiembrie 18 ctitoriei sale de la Hurezi; reîntărită în 1699, mai 6, când se aleg și hotarele moșiei m-rii.
86. **JIDENI**, veche denumire a satului, comunei Podgoria, jud. Buzău. În 1682, mai 6, Lazăr din sat vinde lui C. Brâncoveanu mare spătar 2 pogoane de vie țelină în dealul ~.
87. **LAC**, lângă Șerbănești, jud. Olt (?). La 12 mai 1700, „moșia de la Lac de lângă Șerbănești” este dăruită de voievod fiicei sale, Safta (*ibid.*, 300).
88. **LETENI** lângă Brăila, jud. Brăila. Prin foaia de zestre din 13 octombrie 1693, domnița Maria primește moșia de la ~ de lângă Brăila și alte moșii în jur câte au fost cumpărate de la jupanița Stanca Coțofeanca (*ibid.*, 292 - 293).
89. **MARMURE**, sat, pr. lângă Vlădaia, sat, comună, jud. Mehedinți. Satul s-a aflat în stăpânirea familiei încă de la 1543, iunie 15, când îi este întărit lui Detco mare armaș din Brâncoveni. Rămâne în proprietatea familiei.
În 1708, jumătate din sat, cât era partea lui C. Brâncoveanu, este dăruită fiilor lui, Ștefan și Matei pentru a le stăpâni în indivizie (*ibid.*, 273, 276).
90. **MĂCEȘELUL**. Satul, aflat în proprietatea lui Constantin Brâncoveanu, este dăruit în 1708 fiilor săi, Ștefan și Matei pentru a fi stăpânit în indivizie (*ibid.*).
91. **MĂLĂEȘTI** (pe Mostiște, jud. Ilfov). În 1693, iunie 4, jupanița Stanca Coțofeanca, fata lui Pârveu cămăraș, vinde lui C. Brâncoveanu toată partea ei de moșie din ~ (= 531 stj.) pentru 265 taleri. O avea de la părinți de moștenire (Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., XXI/5; mss. 128, f. 363 - 363 v.).
Peste câteva zile, la 8 iunie, domnitorul face schimb de moșii cu mitropolia. Îi dă partea de moșie pe care a cumpărat-o de la Stanca și primește o moșie pe care mitropolia o avea la *Tegeni*, unde voievodul mai avea, dealtfel, proprietăți. La 12 iunie 1693 schimbul este întărit. (*ibid.*, XXI/6; mss 128, f. 364 - 4 v.). În 1697, aprilie 22, mitropolia își alege partea de moșie din ~ de către ceilalți proprietari.
La 13 mai 1701, domnul mai dă mitropolitului Theodosie 100 stânjeni în ~ pe care-i cumpărase de la Ion iuzbașa de fustași. (*ibid.*, XXI/16 și 18) împreună cu alți 100 stânjeni în *Sulești* pentru a primi, în schimb, 150 stânjeni în *Frăsinetu*.
92. **MĂRGHENI**, sat, com. Brâncoveni, jud. Olt (j. Romanați). Numele amintește pe acela al Margăi cea bătrână din familia Craioveștilor. În 1634, Matei Basarab întărea m-rii Brâncoveni trei părimi din moșia satului ~. o pătrime rămânând megieșească. Ulterior, această parte a intrat în stăpânirea familiei Brâncoveanu. La 1814, moșia era proprietatea banului Grigore Brâncoveanu. Separat este menționat acum și satul *Adunați Mărgheni* format pe moșia aceluiași boier.

93. *MATASARU*, sat, comună, jud. Dâmbovița (j. Vlașca). Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, stăpânul unci bune părți din sat a devenit Vergo mare portar care cumpără, între 1693 - 1694, moșia ~ cu două heleștee.
În 1706, Constantin Brâncoveanu cumpără moșia ~, cu vaduri de moară și heleștee de la Manole, fratele lui Vergo, care-i era dator. Domnitorul îl dăruiește la 30 octombrie 1708 domniței Bălașa (Șt. Grecianu, 308).
Dintr-un document din 14 mai 1718, rezultă că în vremea când Manolache Lambrino se afla la Țarigrad (1714) satul s-a spart. Se dă acum poruncă pentru strângerea rumânilor fugiți. La 1 aprilie 1745, Manolache Lambrino și Bălașa au dăruit „moșia Mătăsarii ot sud Vlașca, tot hotarul de zestre” ctitorici lor din București, Domnița Bălașa.
94. *MERIȘANI*, sat, comună, jud. Argeș (j. Argeș). În 1428, Dan al II-lea întărea cu imunități lui Dragomir și altora „ocina numită Merișani” (*DRH*, I, 114).
La 15 iunie 1700, Constantin Brâncoveanu dăruiește mitropoliei din Bălgrad (Alba - Iulia) 700 stânjeni de moșie în ~ pe care-i cumpărase anterior de la mai mulți megiași. Mitropolia să-ți poată ține pe moșie „oameni și alte bucate, dobitoace, orice le-ar fi voia”.
95. *MICLĂUȘANI* (pr. Mlecănești, sat, com. Măschii, jud. Dolj). În 1708 moșia ~ cu morile cumpărate de domn sunt dăruite lui Ștefan Brâncoveanu. (Șt. Grecianu, 274).
96. *MILEASCA*. În 1723 moșia de la ~ este dată prin diată de doamna Maria ctitoriei sale Sf. Gheorghe - Nou din București. Îi era de moștenire de la fratele ei, Pană.
97. *MIȘINA* sat dispărut, pr. lângă sat, comuna Desa, jud. Dolj (j. Jiul de Jos). La sfârșitul secolului al XVI-lea proprietari în sat erau Buzeștii. Apoi în a doua parte a secolului al XVII-lea satul va fi stăpânit succesiv de Ghinea logofătul, Mareș mare ban și Statie fost mare vistier. Ultimul a pus zălog satul în lt. 7193 (1685) la C. Brâncoveanu. Statie murind fără urmași Brâncoveanu intră în proprietatea averii sale funciare și dăruiește la 18 noiembrie 1696 tot satul ~ ctitoriei sale de la Hurezi.
98. *MOGOȘOAIA*, sat, comună suburbană municip. București (j. Ilfov). La 28 iunie 1681, Radu logofătul și fratele său, popa Isar, fiii lui Antonie din sat, vând lui Constantin Brâncoveanu, fost mare postelnic, 685 stânjeni de moșie, cu vad de moară pentru 228 ughi. În același an, la 7 aprilie, alți 685 stânjeni cu heleșteu, moară și casă sunt cumpărate de la jupanița Rada pentru 342 1/2 ughi. În 1689 cumpără alți 300 stânjeni de lângă moșia ~. În 1702, moșia *Chitila* care trece în proprietatea domnească este adăugată Mogoșoaiei. Tot atunci face schimb de moșii cu ieromonahul Micu de la care ia moșia *Străulești* și-i dă în schimb moșia *Sortilele* de pe Mostiște. În 1702 este construit și palatul.
În 1708, tot satul ~ cu casele de piatră, cu curțile, cu via, heleșteul și moara sunt dăruite de voievod fiului său, Ștefan (*ibid.*, 273; N. Iorga, *Doc. privit. la domnia...*, p. 159).
99. *MOMICENI*. În 1700, mai 12, C. Brâncoveanu dă zestre fiicei sale, Safta, tot hotarul ~ (Șt. Grecianu, 300).
100. *MOSTIȘTEA* (j. Ilfov). La 12 iulie 1674, Constantin Brâncoveanu vtor postelnic, Curuia biv vel paharnic și Stroe clucerul Leurdeanu vînd lui Barbu Filișanu vel sluger satul ~ (Șt. Grecianu, 258; Iorga, *Studii și doc.*, V, 303 - 304).
101. *NEAGRA (DE JOS ȘI DE SUS)*, pr. lângă satul Glavacioc, com. Ștefan cel Mare, jud. Argeș (j. Vlașca). Satul este amintit în a doua parte a secolului al XV-lea. La 10 aprilie 1688, Radu și Vasile vând lui Constantin Brâncoveanu mare logofăt 360 stânjeni în ~ pentru 120 taleri. De acum și până în iunie 1697 Brâncoveanu va cumpăra succesiv. În 1697 iunie 15 își alege partea de moșie pe care o stăpâna în sat.
În 1708, moșia de la ~, 1300 stânjeni este dăruită fiului său, Matei (Șt. Grecianu, 277).
102. *NECȘEȘTI*, sat, comună, jud. Teleorman. C. Ciorogârleanu mare clucer, cumpără. la 22 decembrie 1695, 2400 stânjeni în ~ cu 216 ughi. La 28 aprilie 1697 mai cumpără 340 stânjeni de la

fiii lui Bratu căpitanul. La 7 iunie 1700, C. Ciorogârleanu își zălogește moșia lui C. Brâncoveanu pentru 200 taleri.

Tot satul ~ este dăruit la 30 octombrie 1708 de domnitor fiicei sale, Bălașa (*ibid.*, 308). La 1 noiembrie 1767 moșia ~ se afla în stăpânirea bisericii Domnița Bălașa din București, apoi a Eforiei Spitalelor Civile.

103. *NEDEIA*, sat, comuna Gighera, jud. Dolj. (j. Jiul de Jos). A fost dăruit de Părvu Craiovescu mare ban m-rii Sadova, întărit m-rii la 20 august, 1530 (*DRH*, III, 156). Seliștile Nedeia Mare și Mică sunt întărite lui Detco mare armaș din Brâncoveni (1543, iunie 15). La 30 iunie 1658, Mihnea al III-lea întărea lui Preda vornicul Brâncoveanu jumătate din satul ~ (Iorga, *Studii și doc.*, V, 185). În 1663, mai 9 și 1672, mai 3, m-reă Sadova se judecă în divan cu rumânii din ~ care doreau să scape de servitute. Satul, se spune în documentul din 1672, a fost dăruit m-rii de Părvu banu Craiovescu și de Detco armaș, ctitorii ei.

În timpul lui Matei Basarab „fiind această mănăstire a dumnealui de la moșii dumnealui și mănăstirea și toate satele mănăstirii le-au fost ținut pe seama dumnealui de le-au oblăduit [...]”. Și fiind mănăstirea bătrână și de lemn stricat, dumnealui o au zidit de piatră din temelie și o au înfrumusețat cu toată podoaba ei”. În timpul lui Mihnea al III-lea, când s-au „răscumpărat multe sate boierești și ale sfintelor mănăstiri” s-a răscumpărat și acest sat. Ca și în 1663 și acum Sadova revendică rumânii având câștig de cauză.

În 1708, satul ~ cu rumâni este dăruit de C. Brâncoveanu fiilor săi, Ștefan și Matei ca să-l stăpânească în indivizie (Șt. Grecianu, 273, 276).

104. *OBÂRȘIA*, sat, comună, jud. Olt (j. Romanți). La 20 mai 1647, Preda Brâncoveanu mare clucer a cumpărat de la trei locuitori din Brâncoveni funii de ocină în ~ pentru suma de 7 1/2 galbeni. La 20 ianuarie 1674, jupanița Stanca Brâncoveanu și fiul ei, Constantin, dăruiesc m-rii Brâncoveni, unde a fost îngropat fiul, respectiv fratele lui, Barbu (mort la Țarigrad) moșia lor de la ~, cu heleșteu. „Și au dat și dincoace de heleșteu din sus de Răchița și din jos, tot hotarul” (Arh. St. Buc., M-reă Brâncoveanu și Mamu, XIV/12; Și Grecianu, 255).

105. *OBILEȘTI*, sat desf. înglob. sat, comuna Valea Argovei, jud. Călărași. Între 1680 - 1681 C. Brâncoveanu cumpără succesiv (în total 627 stânjeni cu 260 taleri). În 1708, satul cu heleșteu și mori este dăruit de domn fiului său, Radu (N. Iorga, *Scrisorile vechilor Brâncoveni*, 15; Șt. Grecianu, 275).

106. *ODOBEȘTI*, sat, comună, jud. Dâmbovița. La 9 februarie 1544 Peia portarul și Neacșa au dat satul ~ nepotului lor, Detco mare armaș din Brâncoveni pentru că le plătiesc o datorie. Satul rămâne în stăpânirea familiei Brâncoveanu. La 1 septembrie 1699, Badea Popescu pitarul a vândut o parte din moșia *Cămârțani* lui Constantin Brâncoveanu deoarece acesta se găsea între Boteni și Hodobești „moșiile măriei sale”.

În 1708, tot satul cu toți rumânii este dăruit de domn fiului său, Constantin. Apoi moșia a trecut pe seama nepotului său, stolnicul Constantin Brâncoveanu (doc. 22 decembrie 1742). În 1796, aprilie 1 stăpân era fiul acestuia, Manolache Brâncoveanu care stăpânea și *Sălcuța*. După stingerea Brâncovenilor în linie directă, în secolul al XIX-lea, moșia trece în proprietatea familiei Bibescu, înrudită cu ei.

107. *OSICA DE SUS*, sat, comuna Osica de Sus, jud. Olt (j. Romanți). În 1640 Preda Brâncoveanu începe să cumpere ocine în ~ întărite în 1644 și 1646, noiembrie 26. În 1666, aprilie 19, cumpără în ~ și Constantin Brâncoveanu. La 27 noiembrie 1677, Marica jupanița lui Tudor șufarul din Boteni vinde ocină în ~ lui Constantin Brâncoveanu al doilea logofăt.

În 1708, satul ~ cu rumâni, vii și mori este dăruit lui Matei (*ibid.*, 260, 276). Trece apoi în stăpânirea stolnicului Constantin Brâncoveanu și a fiilor lui. În 1791, decembrie 30, se afla în proprietatea lui Manolache Brâncoveanu rămânând în posesia acestei familii și în secolul al XIX-lea; la 1814 era sat al banului Grigore Brâncoveanu.

108. *OTEȘTI*, sat, com. Racovița, jud. Vâlcea (j. Vâlcea). Proprietari în sat au fost la sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea boierii Buzești și Părăieni. La 18 septembrie

1693, Stoica, fiul lui Pătru clucerul Milesescu, vinde toată moșia lui cu rumâni m-rii Hurezi pentru 120 taleri. Moșia este cumpărată cu bani dați de Constantin Brâncoveanu care apoi închină partea mănăstirii la 25 aprilie 1695 (Arh. St. Buc., mss. 449, f. 8).

109. **PÂCLENI**, pr. lângă sat, comună Bălăceanu, jud. Buzău (j. Slam Râmnic). În 1690, martie 8, Constantin Brâncoveanu dăruiește lui Stanislav beșleagă și fratelui său, Vicol căpitanul, toată moșia de la ~ care fusese a lui Constantin aga Bălăcescu, hiclenit. „Deci lipsindu-să aga Costandin de aici din țară pentru multe răotăți ce au făcut și fiind hiclean domnii și țării, domnia mea am socotit de am miluit pe slugile domniei mele ce scrie mai sus [...] *pentru dreaptă slujbă ce au slujit domniei mele și țării*”.
110. **PÂRDEȘTI** (j. Romanai). Moșia de la ~ dăruită de domn fiului său, Matei (Șt. Grecianu, 276).
111. **PÂRSCOV** (= CELARU) sat, comună, jud. Dolj (j. Romanai). La 1708 moșia de la ~ este dăruită de C. Brâncoveanu fiului său, Constantin cu mențiunea: „și să facă și vii acolo” (*ibid.*, 272).
112. **PEPENEȘTI**, pr. lângă Jirlău, jud. Brăila (j. Slam Râmnic). Între 1691 - 1692 C. Brâncoveanu cumpără 1086 stânjeni de moșie în ~ de la Theodosie monahul din Aninoasa, în mirenie Tudoran clucerul. La 4 iulie 1700, 2250 stânjeni de moșie în ~ sunt dăruieți de domnitor m-rii Râmnicul de Jos, cumpărați de la Theodosie monahul cu 434 taleri.
113. **PITEȘTI**, jud. Argeș. C. Brâncoveanu achiziționează în repetate rânduri numeroase pogoane de vii în dealul Piteștilor, la Izvorani, Gorgan, Leșcioară de la megieși sau boieri cum ar fi Grigore postelnicu Băleanu, fiul lui Ivașco Băleanu sau de la Mihai postelnicul și Gheorghe fost căpitan de dărăbani, fiii banului Mareș Băjescu.
Copiii săi: Stanca, Constantin, Radu, Ștefan, Matei, Safta, Bălașa, Smaranda, primesc toți părți din aceste podgorii în stăpânire.
114. **POPEȘTI** pr. lângă Potlogi, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). Moșia de la ~ este dăruită în 1708 fiului său, Constantin (*ibid.*). Interesant este documentul din 18 aprilie 1714 dat de Ștefan Cantacuzino voievod lui Manta mare căpitan de lefegii, fratelui său, Pătru, fiul Mantei vistierul, și nepotului său, Radu, fiul lui Drăghici vâtaful, pentru niște prăvălii în București „ce sunt în Șelari”, „de baștină”.
„Iar când au fost atunci, Măria sa Costandin vodă cu un meșteșug ca acesta fost-au pus pă Iorga slugeriul în spinară-le ca să-i vândă lui aceste prăvălii și cu pimnița”, cum și vând „pentru multă supărare (...). Și nu doar că o cumpără Iorga slugiariul să o stăpânească el, ci, fiind pus de Măria Sa Costandin-vodă și vânzând-o Manta căpitan o au fost luat Măria Sa de la Iorga slugeriul. După aceasta, având m-rea Comana o moșie ce se chiamă Bârzeștii și Popeștii ot sud Dâmbovița (...) și fiindu pe lângă hotarul moșii Mării Sale de la Potlogi și vrând ca să-și mai înmulțească moșiia și să o lățească au luat aceste moșii [...] fără de voia părintelui Dionisie egumenul și a tot săborul sfinte mănăstiri de le-au adaosu la moșiia Potlogii [...] și au dat sf. m-ri Comanii aceste prăvălii” deși nu-i erau „de nici un folos”.
Se constată că purtarea lui Brâncoveanu a fost „un lucru fără de cale, în silă și fără de dreptate” și în consecință se restituie proprietarilor de drept bunurile luate prin abuz (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, 313).
115. **POPEȘTI**, sat, comuna Stroești, jud. Vâlcea (j. Vâlcea). Matei Basarab întărește jumătate din ~ lui Preda vornicul Brâncoveanu (Iorga, *ibid.*, XIV, 322).
La 18 noiembrie 1696, 1/6 din ~ cu rumâni este dată m-rii Hurezi. A fost partea lui Statie fost mare vistier pusă zălog la Brâncoveanu în lt. 7193 (1685) și intrată în posesia domnului prin desherență.
116. **PORUMBRENI**. Între 1673 - 1689 C. Brâncoveanu cumpără succesiv ocine în ~ de la boieri și moșneni. În total 1690 stânjeni pentru suma de 416 taleri. (N. Iorga, *Scrisori de familie...*, p. 14 -15).

În 1708, toată moșia ~ cu casele, pivnița de piatră și viile sunt dăruite de voievod fiului său, Radu (Șt. Grecianu, 275).

117. *POTLOGI*, sat, comună, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). În 1689, C. Brâncoveanu devine stăpân în sat cumpărând casa postelnicului Dima. În 1698 palatul de la ~ este construit pentru fiul său, Constantin.

În 1708, tot satul cu rumâni, cu casele, curțile de piatră, viile și morile sunt dăruite de domn lui Constantin Brâncoveanu beizadea (*ibid.*, 272). La 22 decembrie 1742 stăpân era stolnicul Constantin Brâncoveanu, nepotul domnitorului. Satul rămâne proprietatea familiei, ajungând în 1848 să fie moșia casei Zoe Brâncoveanu.

118. *POTLOGENI*, sat, com. Tia Mare, jud. Olt (j. Romanai). În 1819 satul se afla în stăpânirea banului Grigore Brâncoveanu și avea 95 de familii (Ioana Constantinescu, *op. cit.*, 409).

119. *PUCHENI*, sat, comună, jud. Dâmbovița. În 1708, satul ~ cu rumâni și muntele Leaota sunt dăruite de voievod lui Radu Brâncoveanu beizadea (Șt. Grecianu, 276).

Rămâne în proprietatea familiei în secolul al XVIII-lea și începutul secolului următor. La 1847 - 1848 era stăpânit de Eliza Bibescu, înrudită cu Brâncovenii, și Ion Filipescu Vulpe.

120. *PUTURI*, sat, com. Castranova, jud. Dolj (j. Dolj). Începând din 9 august 1687, C. Brâncoveanu cumpără părți de ocine în ~ într-un ritm alert. Din august până în noiembrie același an au fost întocmite 25 de zapise de vânzare ale moșnenilor către Brâncoveanu. Cumpărăturile continuă până la 16 decembrie 1691. La 22 decembrie domnitorul dă m-rii Hurezi partea lui de moșie din ~ (= 1276 1/2 stânjeni) cumpărată de la moșneni cu suma totală de 319 ughi. Reîntărită dania la 25 aprilie 1695; alegerea moșiei în 1698, noiembrie 21.

121. *RACOVITĂ*, sat, comuna Voineasa, jud. Olt. La 1543, iunie 15, satul se afla în stăpânirea lui Detco mare armaș căsătorit cu Calea din Brâncoveni. Rămâne în proprietatea familiei de la Preda vornicul trecând la nepoții săi Barbu și Constantin Brâncoveanu (doc. din 25 aprilie 1676).

Într-un document din 14 ianuarie 1693 se menționează că partea lui C. Brâncoveanu din ~ cu vad de moară a fost dăruită de acesta lui Badea logofătul din Brâncoveni. „Drept aceia domnia mea am miluit pre sluga domnii mele, pre Badea logofăt cu această ocină încă din boieria domniei mele pentru dreaptă și credincioasă slujbă ce au slujit domniei mele (Arh. St. Buc., mss. 705, f. 4 -4 v.).

Ulterior moșia revine în stăpânirea familiei Brâncoveanu. În 1778, Bauer înregistra două sate mici, Racovița de Sus și Racovița de Jos (unul dintre acestea a devenit *Racovicioara*, sat aflat și el în proprietatea aceleiași familii).

122. *RĂDEȘTIȚA* (j. Dolj). În 1708 satul ~ cu rumâni și vii este dat în proprietatea lui Ștefan și Matei Brâncoveanu pentru a fi stăpânit în indivizie (Șt. Grecianu, 273, 276).

123. *RĂZVADUL DE JOS* veche denumire a satului Răzvad, com. suburb. Răzvad, municip. Târgoviște, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). Toată moșia de la ~ câtă a fost de cumpărătoare este dăruită în 1708 de voievod lui Constantin beizadea (*ibid.*, 273).

124. *RÂMEȘTI*, sat aparținând or. Horezu, jud. Vâlcea. În documentul din 5 octombrie 1654 se menționează că satul cu rumâni s-a vândut, în timpul lui Matei Basarab, lui Preda Brâncoveanu, pe atunci mare clucer.

Această parte de moșie intră în proprietatea lui Constantin Brâncoveanu, nepotul lui Preda, care o donează m-rii Hurezi; 1695, aprilie 25 reîntărirea daniei (Arh. St. Buc., mss. 449, f. 6 v.).

125. *ROTUNDA*, sat, comună, jud. Olt. La 28 mai 1674, Constantin Brâncoveanu postelnicul își alege părțile de moșie din ~ și *Obârșia*. Această moșie, împreună cu partea pe care a stăpânit-o aici Statie fost mare vistier și care intrase și ea în posesia domnului, sunt dăruite, la 18 noiembrie 1696, ctitoriei sale de la Hurezi.

În 1710, Stanca, soția lui Tudor fiul lui Drosul pârcalab vinde doamnei Marica 560 stânjeni în ~ pentru că se învecinai cu moșia pe care doamna o răscumpărase de la Ianache Văcărescu, care și el o cumpărase, mai înainte, de la Drosul sus menționat. Marica mai avea în acel hotar și o moșie ce-i era de moștenire (Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., Rez. LXXXVII/6 nr. 13).

126. **RUNCU**, sat, comună, jud. Vâlcea. La 29 noiembrie, 1687, Mihai, fiul lui Pană logofătul și al Stanei, nepoata vornicului Dragomir, vinde un sfert din sat lui Constantin Brâncoveanu pentru 100 ughi. La 18 februarie 1693 îi mai vinde un sfert din ~ pentru 120 ughi. Brâncoveanu stăpâna acum jumătate din ~, pe care Pană logofătul și Mihai o avuseseră de la unchiul lor. Dragomir vornicul și de la jupanița Elina.
La 8 septembrie 1693, jumătate din ~ este donat m-rii Hurezi; reîntărit în 1695, aprilie 25 și 1711, aprilie 4.
127. **RUPTURA**, veche denumire a satului Vârvoru de Jos, comuna Vârvoru de Jos, jud. Dolj. În 1686 Hârșova, fata lui Curuia clucer vinde lui Constantin Brâncoveanu satul ~ cu rumâni pentru 200 taleri. (N. Iorga, *Scrisori de familie...*, p. 16).
În 1708 satul ~ este dăruit de voievod lui Radu beizadea (Șt. Grecianu, 275).
128. **SĂLCUȚA**, sat, comună, jud. Dolj (j. Mehedinți). În 1692 toată partea de moșie din ~ a lui Preda, fiul lui Curui paharnic, a trecut pe seama fiilor lui Manta vistierul: Drăghici, Constantin, Manta și Părvu în contul unei datorii de 341 taleri pe care Preda a avut-o la ei și nu a putut o plăti. Acum fiii lui Manta vând această parte lui Constantin Brâncoveanu tot cu 341 taleri.
La 1695, aprilie 25, ocina cu rumâni din ~ este întărită m-rii Hurezi (Arh. St. Buc., mss. 449, f. 9 v.).
129. **SĂRATA (LIPIANCA)**, sat, comuna Ulmeni, jud. Buzău. În 1708, C. Brâncoveanu dăruiește beizadelelor Ștefan și Radu fiecăruia câte 45 de pogoane de vie „la Sărata, ce se cheamă Lipianca”, cu pivniță de piatră și cu a treia parte din moșia de acolo (Șt. Grecianu, 274-275).
130. **SĂRULEȘTI**, sat, comună, jud. Călărași (j. Ilfov). La 3 aprilie 1693 Cernica Știrbei, fost mare armaș, vinde lui C. Brâncoveanu toată partea lui de moșie din ~ pentru 200 taleri. Fusese a bunicului său, Cernica vornicul. Apoi a revenit unchiului său, Paraschiva postelnicul. După moartea acestuia, fiica sa, Ilinca și soțul ei Danciu paharnicul au vândut-o lui Petco pârcălabul din Tâmburești, fără știrea lui Cernica armaș. Aflând, Cernica întoarce banii lui Danciu paharnicul și intră în stăpânirea moșiei pe care o vinde acum lui Brâncoveanu. Domnitorul dă această moșie la m-rea de la Micșani în schimb pentru o moșie pe care m-rea o avea în satul *Tătărași* j. Prahova, ce-i era de danie de la Dumitrașco sârdarul.
La 12 ianuarie 1699, jupanului Andreica Wolf, „pisarul leșesc” îi este dăruită ocina în ~ (= 360 stânjeni).
Fusese cumpărată, mai de mult, de Staico Merișanul fost mare paharnic de la Marco ceașul. După moartea lui a rămas soției sale de a doua, Marica Buiceasca paharniceasa, care a vândut-o apoi lui C. Brâncoveanu.
Acum domnul o dăruiește jupanului Andreia Wolf „pentru multă și dreaptă slujbă ce au slujit la multe trebi și întâmplări ale țării și ale domniei mele, ca o credincioasă slugă”. În sat mai avea proprietate și doamna Marica ce cumpărase o moșie de la Popescu. Prin diata din 1723 doamna o lasă nepotului ei, Constantin stolnicul Brâncoveanu (P. Ș. Năsturel, *op. cit.*, 319).
131. **SĂTENI**, sat, comuna Aninoasa, jud. Dâmbovița. La 6 februarie 1699, C. Brâncoveanu cumpără viile lui Grigore Băleanu cu 550 taleri. Luna următoare face schimb cu mitropolia care primea vii la *Aninoasa* și dădea viile ei de la ~ „ca să aibă măriia sa a ținere și a stăpâni niște vii în dealul Sătenilor. care sunt pe lângă viile banului Gheorghe Băleanu”.
În 1708 „viile cele mari” de la ~ cu pivniță de piatră și case sunt dăruite beizadelelor Ștefan și Radu. În 1713 viile de la ~ pe care Brâncoveanu le-a cumpărat de la jupanița Bălașa, fata lui Neagoe vornicul Săcuianul, cu crama sunt dăruite beizadelei Constantin (Șt. Grecianu, 274, 275, 272).

132. **SĂVEȘTI**, sat, com. Braniștea, jud. Dâmbovița. Moșia Săveasca este cumpărată de domn și dăruită ca zestre fiicei sale Bălașa la căsătoria cu Manolache Lambrino. În 1739, aprilie 4, era moșia lui Manolache Lambrino de zestre și de cumpărătoare fiind „înjugată cu moșia *Supineanca* a lui Iane Dâmboviceanu, cumpărată de la C. Mănescu. La 22 decembrie 1742 se face hotărnicia moșiei ~ care în 1745 este donată de Bălașa și Manolache Lambrino ctitoriei lor din București.
133. **SÂRBI**, (lângă Sfințești, jud. Telcorman). Toată moșia de la ~ dăruită la 1 iunie 1704 domniței Ancuța (*ibid.*, 304).
134. **SCĂIANI**. La 5 februarie 1698, 20 de pogoane de vie la ~ sunt dăruite de C. Brâncoveanu, ca zestre, domniței Ilinca (*ibid.*, 296).
În 1708, 26 1/2 pogoane de vie, jumătate de pivniță de piatră și jumătate de case sunt dăruite lui Matei (*ibid.*, 277). În 1713, 18 pogoane de vie la ~ cumpărate de la jupanița Preda a lui Statie vistierul și de la Radu stolnicul Izvoranul sunt dăruite lui Ștefan (*ibid.*, 274). De asemenea, Radu beizadea primește și el 26 pogoane cu jumătate din pivniță și din case (*ibid.*, 276).
135. **SCĂRIȘOARA**, sat, comună, jud. Olt (j. Romanăți). La 23 aprilie, 1629, 43 de moșneni din ~ se vând lui Necula vistiernicul; alți 32 de săteni i se vând în 1632. Dovedit „hiclean” față de Matei Basarab, Necula vistiernicul și-a pierdut moșiile care au trecut pe seamă domnească. De la Matei voievod moșia a rămas lui Preda vornicul Brâncoveanu. După moartea lui silnică, Mihnea al III-lea dă voie rumânilor să se răscumpere.
În 1682, august 11, Constantin Brâncoveanu recuperează partea bunicului său pe care o hotărniceste de ceilalți moșneni și apoi începe să achiziționeze ocine în sat într-un ritm foarte alert. La 6 decembrie același an, Șerban Cantacuzino voievod îi întărește lui C. Brâncoveanu mare spătar „să-i fie ocină în sat în Scărișoara ot sud Romanăți toată partea moșu-său Predii vornicul și câtă au cumpărat dumnealui în urmă și cu rumâni”. (Șt. Grecianu, 263; N. Iorga, *Studii și doc.*, V, 449 -451).
La 1 noiembrie 1692 satul cu rumâni și vii este dat ca zestre fiicei sale Stanca, măritată cu beizadeaua Radu Ilieș. Ei vor achiziționa apoi și părțile din ~ ale lui Preda Pârșcoveanu vel medelnicer și ale altora (*ibid.*, 451 - 452).
În 1799, decembrie 27 moșia se afla în stăpânirea lui Nicolae Brâncoveanu vel logofăt, pentru ca în 1815 să figureze printre proprietățile banului Grigore Brâncoveanu (*ibid.*, 453 - 455).
136. **SCHEI**, sat desființat, îngl. sat, com. Vintilă Vodă, jud. Buzău (j. Saac). La 1 noiembrie 1692, C. Brâncoveanu dăruiește ca zestre domniței Stanca 20 de pogoane de vie la ~ pe care le avea de moștenire.
În 1708, vii cu pivnițe de piatră și case sunt dăruite și lui Constantin și Bălașei (Șt. Greceanu, 272, 308).
La 9 martie 1718 doamna Marica Brâncoveanu dăruiește mitropoliei din București 21 de pogoane de vie în ~, parte lăsate prin diată de fiica sa Stanca, parte ce-i erau doamnei de moștenire (*ibid.*, 288 nota 1).
137. **SCURTEȘTI**, sat, comuna Vadul Pașii, jud. Buzău. Satul cu 25 pogoane de vie și 6 roți de moară este dăruit în 1704, iunie 1 ca zestre domniței Ancuța (*ibid.*, 304).
138. **SFINȚEȘTI**, sat, comună, jud. Teleorman. Toată moșia este dăruită în 1708 beizadelei Constantin (*ibid.*, 271).
139. **SLATINA**, oraș, jud. Olt. La 12 mai 1700, viile de la ~ sunt date ca zestre domniței Safta (*ibid.*, 300). În 1708, vii la ~ dăruite și beizadelei Constantin (*ibid.*, 271).

140. *SLAVILEȘTI*, lângă Chițești, sat, com. Bogați, jud. Argeș. În 1708, moșia de la ~ este dăruită beizadelei Matei (*ibid.*, 276).
141. *SLAVITEȘTI*, sat, com. Șirincasa, jud. Vâlcea (j. Vâlcea). O roată de moară și dărstă în apa Luncavățului la Slăvitești cumpărate de C. Brâncoveanu de la Ghioca Slăvitescu sunt dăruite la 25 aprilie 1695 m-rii Hurezi (Arh. St. Buc., mss. 449, f. 7 v.).
142. *SLIMNIC*, sat, com. Tâmboiești, jud. Vrancea. Tot satul și 35 pogoane de vii dăruite ca zestre în 1693 octombrie 13 domniței Maria (Șt. Grecianu, 292).
143. *SOPOTUL*, sat, comună, jud. Dolj (j. Mehedinți). Satul cu rumâni dăruit beizadelei Matei (*ibid.*, 276).
144. *SORTILELE*, pe Mostiște, j. Ilfov. În 1702 C. Brâncoveanu face schimb de moșii cu ieromonahul Micu. Ia de la acesta moșia *Străulești*, pe care o adaugă moșiei sale Mogoșoara, și-i dă în loc moșia de pe Mostiștea.
145. *STĂNCEȘTI*, sat, com. Mușetești, jud. Gorj (j. Gorj). Satul cu rumâni fusese cumpărat, mai de mult, de Preda vornicul Brâncoveanu. Într-un document din 9 decembrie 1658 de la Mihnea al III-lea se menționează: „iar după aceea, când au fost acum în zilele domnii mele, pe vremea ce-am fost la Telcain mergător în slujba cinstitului și puternicului împărat în Țara Ungurească, dimpreună cu măriia sa hanul și cu toată tătarimea și cu cazacii și cu pașa de la Silistra, cu turcii și Ghica vodă cu moldovenii, iar Preda vornicul s-au sculat dimpreună cu Părvu vistiarul și cu Istratie postelnicul asupra domniei mele și a țării cu rea hiclesie ca să facă răutate domniei mele și țării”.
Moșiile lor trec pe seama domnească pentru hiclesie, iar satul ~ este dăruit acum, de Mihnea voievod, jupanului Bolog Matei „prieten și slugă dreaptă țării” (Arh. St. Buc., Doc. ist., CLXXXIV/15).
Satul revine apoi în proprietatea lui Constantin Brâncoveanu, moștenitorul de drept al lui Preda vornicul. În 1708, satul cu rumâni și munți este dăruit de domn beizadelelor Constantin, Radu și Matei pentru a fi stăpânit în indivizie (Șt. Grecianu, 272, 275, 277).
146. *STOENEȘTI*, sat, comună, jud. Olt (j. Romanași). La 1 iulie 1694 jupanița Stanca a lui Dima Chiurciubașa vinde satul lui C. Brâncoveanu pentru 1000 taleri.
În 1708, satul ~ cu rumâni este dăruit beizadelei Matei (*ibid.*, 276).
În 1794 se afla în stăpânirea vornicului Manolache Brâncoveanu, iar în 1814 era proprietatea banului Grigore Brâncoveanu. La 1838 iulie 8, era moșia Saftai Brâncoveanu care o donează apoi Așezămintelor din București.
147. *STOBORĂȘTI (ALBOTA)*, sat, com. Tufeni, jud. Olt. La 12 mai 1700, moșia „Stoborăști de lângă Vedea ce-i zice Albota” este dăruită de domn, fiicei sale Safta (*ibid.*, 300).
148. *STRĂULEȘTI*, sat, Sectorul agricol Ilfov. În 1702 C. Brâncoveanu face schimb de moșii cu ieromonahul Micu: ia de la acesta moșia ~ pe care o adaugă Mogoșoarei și-i dă în loc moșia de la Sortilele pe apa Mostiștei.
În 1708 toată moșia de la ~ este dăruită beizadelei Ștefan (*ibid.*, 274).
149. *SULEȘTI* (j. Ilfov). La 12 mai 1701 Ion iuzbașa de fustași vinde lui C. Brâncoveanu 100 stânjeni de moșie în ~ pentru 90 taleri (Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., XXII/8). A doua zi, la 13 mai, domnul dă mitropoliei din București această ocină împreună cu alți 100 stânjeni în Mălăești j. Ilfov și primește în schimb 150 stânjeni în *Frâsinet*, care se aflau printre moșiile pe care vodă le cumpărase de la Duca staroste și de la fiii lui Ghinea căpitanul (*ibid.*, XXI/18).
150. *SULARI* pe Mostiște (j. Ilfov). În 1698, februarie 5 satul ~ este dăruit ca zestre domniței Ilinca (Șt. Grecianu, 296).
151. *ȘFRBĂNEȘTI*, sat, comună, jud. Olt. Satul fusese dat de zestre Dumitranci Filipescu la căsătoria ei cu Chircă Rudeanu ajuns mare ban. La 30 aprilie 1689 satul cu toți rumânii, vii și case de piatră este întărit lui Diicu Rudeanu vel stolnic, fiul lui Chircă (Arh. St. Buc., mss. 705, f. 5-5 v.).

Ulterior satul intră în stăpânirea lui Constantin Brâncoveanu care îl dăruiește la 12 mai 1701 ca zestre domniței Safta la căsătoria ei cu lordache Crețulescu (Șt. Grecianu, 300). Safta Crețulescu va lăsa la 3 aprilie 1747 satele ~ și *Floru* nepotului ei, Nicolae.

Fosta moșie a familiei Brâncoveanu - Crețulescu se va numi mai târziu și *Șerbănești* - Domnești acesta este satul *Șerbăneștii de Jos*.

152. *ȘIRINEASA*, sat, comună, jud. Vâlcea (j. Vâlcea). C. Brâncoveanu cumpără în mod repetat (1693, iunie 11, 1694, ianuarie 2, februarie 28, aprilie 2) părți de ocine în ~ de la proprietarii din sat ca : Isar, nepotul lui Oprea logofătul, Ghioca, fiul lui Tudor logofătul din Slăvești, Despa, fata lui Udriște logofătul, și de la Radu, Sima, Tudor și Drăghici, fiii lui Tudor logofăt Olănescu, în total 1332 stânjeni, fără rumâni. Toată partea este dăruită ctitoriei sale de la Hurezi la 25 aprilie 1695 (Arh. St. Buc., mss.449, f. 7). Reîntărită la 4 aprilie 1711.
153. *ȘTUBEI*, sat, desființat, înglobat la satul Movila Oii, com. Cilibia, jud. Buzău (j. Buzău). În 1718, doamna Marica Brâncoveanu dăruiește mitropoliei din București viile ei de la ~ ce-i erau de moștenire „de la părinții și moșii noștri”, împreună cu niște vii de la Schei j. Saac ce au fost ale fiicei sale, Stanca, decedată. (Șt. Grecianu, 288, nota 1).
154. *ȘTUBEE* (j. Mehedinți). Satul ~ cu viile este dăruit de domn în 1708 beizadelelor Constantin și Radu (*ibid.*, 272, 276).
155. *ȘUȘIȚA* (j. Mehedinți). Satul ~ cu rumâni și vii dăruit în 1708 lui Radu Brâncoveanu (*ibid.*, 275).
156. *TĂTĂRANI*, sat component al com. suburb. Bărcănești, municip. Ploiești, jud. Prahova. La 3 mai 1685, Constantin Brâncoveanu mare spătar cumpără 1175 stânjeni de moșie în ~ cu 440 1/2 taleri de la Negoiaș vornicul Tătăranul. La 1697, aprilie 5 domnul face schimb de moșii cu m-reă Micșani: dă moșia pe care o cumpărase în *Sărulești* (în 1697, aprilie 3) de la Cernica fost mare armaș și primește în schimb moșia din ~ a m-rii ce-i fusese dată de Dumitrașco fost mare serdar. În 1698, februarie 5 prin foaia de zestre întocmită domnița Ilinca primește satul ~ inclusiv partea lui Dumitrașco serdarul împreună cu morile (*ibid.*, 296). Satul trece apoi în stăpânirea lui Constantin Brâncoveanu stolnicul și după aceea la fiul său Nicolae Brâncoveanu care-l vinde, în vremea lui Mavrogheni, vornicului Scarlat Greceanu.
157. *TĂTĂRĂI*, pr. lângă sat, com. Andrășești, jud. Ialomița (j. Ialomița). La 20 septembrie 1696, Pârnu al treilea vistier și jupanița Elina, fata lui Vlad logofătul Cocorăscu, vând doamnei Marica Brâncoveanu toată moșia lor din ~, pe care o cumpăraseră anterior de la moșneni, și care se afla „alături de moșia satului Andrășești”; în total 532 stânjeni pentru suma de 354 taleri. În 1708, moșia de la ~ este dăruită beizadelei Ștefan (*ibid.*, 274).
158. *TÂRGOVIȘTE*, municipiu, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). La 30 octombrie 1708 domnița Bălășa primește de la domnescul ei tată, casele din ~ cu locul cumpărate de la Gheorghiță căpitan pentru 500 taleri (*ibid.*, 308). Prin diata din 1723, doamna Marica lasă nepotului ei, Constantin, casele din ~ ale Stancăi și ale celorlalți copii (P. Ș. Năsturel, *op. cit.*, 319).
159. *TEIȘU* (= PUTUROASA), sat, com. Brebeni, jud. Olt. Părți de moșii cu vii dăruite în 1708 lui Constantin și Ștefan Brâncoveanu (*ibid.*, 271, 273). La 1 decembrie 1721 este alcasă partea de moșie ce o stăpânea doamna Marica, adică 1500 stânjeni, moșteniți de la soțul ei. La 20 iulie 1742, stolnicul Constantin Brâncoveanu închină ctitoriei Sf. Gheorghe Nou din București 1815 stânjeni din ~ ce-i erau de moștenire.

160. *FIA DL SUS* (= *TIA MARL*), sat, comună, jud. Olt. Din 26 iunie 1696 C. Brâncoveanu începe să cumpere părți de moșii ~ în 1691, decembrie 1, mai achiziționează de la megieși 389 stânjeni pentru 199 taleri.
La 1 noiembrie 1692, prin toaia de zestre parte din moșia ~ „pe din jos din Ciliani” este dăruită domniței Stanca (*ibid.*, 288).
În 1699 noiembrie 18, domnul mai cumpără și partea boierilor din Flocoșani care intrase în stăpânirea lor în 1674 - 1675 ca urmare a faptului că plățiseră birul unor săteni fugiți.
Nu cunoaștem împrejurările în care familia Brâncoveanu a pierdut proprietatea de la Tia.
161. *TOCAIA*, jud. Argeș. Dumitrașco căpitanul vinde un loc de vie „aici la Pitești pe lângă viile domnești de la Tocaia pentru 70 taleri” (Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., XCIX/72). Viile domnești de la ~ menționate și în documentul din 20 martie 1697 (*ibid.*, XCIX/68).
162. *TOMENI*, sat, com. Osica de Sus, jud. Olt (j. Romanați). La 5 decembrie 1695, Radu Strâmbeanu paharnic și soția lui Despina, fata lui Radu spătar și nepoata lui Pătrașco Tomeanu clucerul, au vândut lui Constantin Brâncoveanu 1743 stânjeni din satul ~ cu siliște, pentru 581 taleri.
În 1708, moșia de la ~, cu vii este dăruită beizadelei Radu (Șt. Grecianu, 274). În 1769 moșia se afla în proprietatea lui Nicolae Brâncoveanu.
163. *TROIAN*, localit. componentă a municip. Râmnicu Vâlcea jud. Vâlcea (j. Vâlcea). La 8 decembrie 1692, Stan șufarul și Tudor, amândoi din Râmnic își vând viile lor de la ~ lui C. Brâncoveanu pentru suma totală de 200 taleri.
164. *TEGENI* (de pe Pasărea, lângă Lipovăț) sat dispărut, Sectorul agricol Ilfov (j. Ilfov). Udrea, fiul lui Damaschin vornicul, vinde la 1 iulie 1679, lui C. Brâncoveanu vel agă 400 de stânjeni de moșie în ~ ce-i erau de moștenire de la bunicul său, Udrea comisul.
Brâncoveanu mai cumpără, împreună cu Iordache Cantacuzino fost mare spătar, moșie în ~ cu 464 taleri de la Tudor logofăt Lumânărarul și Udrea, fiul lui Damaschin. La 10 mai 1692, Iordache Cantacuzino vinde partea sa lui Brâncoveanu cu 300 taleri.
La 4 iunie 1693 schimb de moșii între mitropolie și C. Brâncoveanu. Acesta dă moșia sa din *Mălăești* (530 stânjeni), j. Ilfov și primește în loc moșia din ~ a mitropoliei.
165. *URZICUȚA*, sat, comună, jud. Dolj (j. Mehedinți). Cumpărată treptat de domnitor între 1704 - 1705 (Iorga, *Studii și doc.*, V, 194 - 195).
În 1708, moșia din ~ este dăruită beizadelelor Constantin și Radu (Șt. Grecianu, 272, 275).
166. *VALEA VOIEVOZILOR*, sat component al com. suburb. Răzvad, municip. Târgoviște, jud. Dâmbovița (j. Dâmbovița). „Viile de la Târgoviște de pe Valea lui Voievod” sunt dăruite la 30 octombrie 1708 domniței Bălașa (*ibid.*, 308).
167. *VĂSIEȘTI* (j. Slam Râmnic). Moșia de la ~ dăruită în 1708 beizadelei Matei (*ibid.*, 276 - 277).
168. *VLĂDULENI*, sat, com. Osica de Sus, jud. Olt (j. Romanați). Întărit în 1543 lui Detco mare armaș din Brâncoveni. Satul rămâne în proprietatea familiei. În 1644, iunie 25 este întărit lui Preda Brâncoveanu de la care ajunge la nepotul său, Constantin. În 1708, satul cu rumâni este dăruit de domnitor fiului său Matei (*ibid.*). În 1814 se afla în proprietatea banului Grigore Brâncoveanu.
169. *VULPENI*, sat, comună, jud. Olt. Într-un document din 23 iunie 1713 se menționează că satul fusese vândut de Stana Drăgorasca lui Iordache Zătreanu căpitan. C. Brâncoveanu nu a îngăduit însă această vânzare „fiind această moșie pe lângă alte moșii ale domnii mele, i s-au lepădat banii ce au dat și au luat această moșie Vulpeni doamna domnii mele, Maria, cu toți rumânii”. Satul a fost apoi dăruit m-rii Surpatele, ctitoria familiei Brâncoveanu. (*Documente privind relațiile agrare*, p. 258).

170. **ZGÂRCIȚI**, veche denumire a satului Topliceni, com. Topliceni, jud. Buzău. În perioada 1689-1690, C. Brâncoveanu cumpără în mod repetat părți de ocine în ~, în total 850 stânjeni pentru 425 taleri (N. Iorga, *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni*, p. 16 - 17). În 1708, toată moșia ~ este dăruită beizadelei Radu (Șt. Grecianu, 275).
171. **ZVORSCA**, sat, com. Amărăștii de Sus, jud. Dolj (j. Romanați). În 1708 toată moșia cumpărată în ~ este dăruită de domn lui Ștefan (*ibid.*, 273).

PROPRIETĂȚI ÎN TRANSILVANIA

172. **BERIVOI**, sat, com. Recea, jud. Brașov. În martie 1712 C. Brâncoveanu solicită Vienei scutirea de dări pentru satele sale din Transilvania între care e menționat și ~. (C. Giurescu, N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. 219 - 220).
173. **BRAȘOV**, municip., jud. Brașov. După 30 aprilie 1700, C. Brâncoveanu cumpără două rânduri de case în Schei „cu toate grădinile, pivnițele, grajdurile, cu toate cele aparținătoare acestora” și o prisacă de la Francisc Bialis junior pentru 1000 taleri. (*Hurmuzaki*, XV/II, 1478 - 1479). În același an mai cumpără o casă și de la Nica vameșul. La 13 august 1708, domnitorul dă celor patru fii „casele de la Brașov ce avem și în Schei și în Brașovul vechi” (Șt. Grecianu, 278). După cum rezultă din scrisoarea din 6 decembrie 1708, Brâncoveanu a avut neplăceri pentru aceste case cu comunitatea săsească din oraș (I. Lupaș, *Documente istorice*, p. 4 - 5). La 20 noiembrie 1761 ele se aflau în proprietatea stolnicului Constantin Brâncoveanu, nepotul voievodului (*Hurmuzaki*, *ibid.*, 1719). La 6 iulie 1799 autoritățile împuternicesc pe brașoveni să vândă cele trei case din ~ pentru a-i da satisfacție lui Gheorghe Varta căruia Brâncovenii îi datorau niște bani (*ibid.*, 1812).
174. **CINCUL MIC**, sat, comun, jud. Brașov. În actul din 13 august 1708, domnul hotărăște ca: „Locurile ce au pus sătenii de la ~ zălog cu patru zapise, drept 6100 de florinți, să le stăpânească iar câte patru frați. Iar când ar da banii după cum le scriu zapisele, să-i împartă iar câte patru frați” (Șt. Grecianu, 278).
175. **POIANA MĂRULUI**, sat, comună, jud. Brașov. La 18 iunie 1707, C. Brâncoveanu îi încunoștințează pe brașoveni că a cumpărat moșia ~ „cu iobagi cu tot” de la Naloși Andraș cu frații lui și de la Sechil Adam cu frații lui (N. Iorga, *Brașovul și Români*, 254). La 13 august 1708, domnul hotărăște ca satul ~ „care l-am cumpărat de la Nalași și de la Secheli, în lei 3500 care fac cara groși 3000, să-l împartă iar în patru frățeste. Însă acest sat s-au cumpărat stătător de la Nalași și de la Secheli, iar numai Împărăția au Crăția când va vrea să întoarcă banii, îl va lua și atuncia iar să îi împartă frățeste” (Șt. Grecianu, 278).
176. **SÂMBĂȚA DE JOS**, sat, com. Voila, jud. Brașov. La 13 august 1708, C. Brâncoveanu dă acelor patru beizadele satul ~ „care l-am cumpărat de la Bamfi Ghiorghe Gubernatorul, în galbeni de aur ungurești 1000, să-l ție iar câte patru frați; însă tocmeala ne iaste, ca când or da banii ce scriu mai sus, să i-l ia iar înapoi. Deci când s-ar întâmpla vreodată ca să dea banii să-și ia satul, banii să-i împartă în patru părți, să-și ia fieștecare partea po zloți 250” (*ibid.*, 278).
177. **SÂMBĂȚA DE SUS**, sat, com. Voila, jud. Brașov. La 11 martie 1654, Susana Lorantfi, văduva fostului principe Gh. Rakoczi I a zălogit moșia ~ lui Preda Brâncoveanu pentru 2500 florini. Până atunci satul ~ se aflase în stăpânirea lui Ștefan Sulyok de Sopor, fost consilier intim și vistier al lui Gh. Rakoczi. Zălogirea se datora serviciilor credincioase aduse de marele vornic principilor Gh. Rakoczi I și Gh. Rakoczi II, precum și intervenției făcute de Matei Basarab în favoarea rudei sale, Preda vornicul. Urmează întărirea princiărilor de la 28 mai în termenii „Prout acceptamus, approbamus, ratificamus, et pro eodem Domino Praeda Vornik haeredi busque et posteris ipsius utriusque sexus universis valituras confirmamus”. (I. Lupaș, *Documente istorice privitoare la moșiile brâncovenesti din Transilvania și Oltenia*, 1654 - 1873, Cluj, 1933, p. 27 - 29).

Satul este moștenit apoi de Constantin Brâncoveanu care la 13 august 1708 dăruiește celor patru beizadele „satul Sâmbăta de Sus, care iaste de moșie, cu iobagii, cu casele, cu morile, cu munții, să-l împartă în patru frățește” (Șt. Grecianu, 277).

Prin diată, doamna Marica lasă la (1723) „Sâmbăta și toate moșiile din Țara Ungurească cu toți iobagii (...) nepotului Constandin că sunt cumpărate de moși de strămoși” (P. Ș. Năsturel, *op. cit.*, 319).

Satul rămâne în proprietatea familiei până în 1823 când banul Grigore Brâncoveanu l-a dăruit, împreună cu Poiana Mărului, bisericii și școlii grecești din Brașov. (Pentru istoria detaliată a satului ~ vezi N. Stoicescu, *Mănăstirea Brâncoveanu din Sâmbăta de Sus, un simbol al legăturilor religioase și culturale dintre Transilvania și Țara Românească*, partea I și II, în „Mitropolia Ardealului”, Sibiu, 1986, nr. 1, p. 77 - 94 și nr. 2, p. 208 - 226).

178. *ȘOMARTIN*, sat, com. Bruuiu, jud. Sibiu. La 13 august 1708, domnitorul lasă „locul de la Șomartin, ce au pus zălog sătenii de acolo, drept 3000 de florinți, să l stăpânească iar câte patru frați, iar când ar da banii după cum le scriu zapisul, să-l împartă iar câte patru frați” (Șt. Grecianu, 278).
179. *TAMAȘ PATAKA* (ținutul Hunedoarei). Tot la 13 august 1708 domnul lasă și „satul Tamaș Pataka den ținutul Hunedoarei, care iaste pus zălog de Bamfi Gheorghe drept taleri 1000 să-l ție iar frățește, iar când ar da banii după cum îi scrie zapisul, să-i împartă iar frățește” (*ibid.*)

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL: „ORIGINEA TĂTARILOR. LOCUL ȘI ROLUL LOR ÎN ROMÂNIA ȘI ÎN LUMEA TURCĂ”, Constanța, 17–20 noiembrie 1994

Sub egida Ministerului Culturii și al Uniunii Democratice a Tătarilor Turco-Musulmani din România în intervalul 17-20 noiembrie 1994 s-a desfășurat la Constanța o amplă manifestare științifică internațională intitulată „Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă”. La lucrările simpozionului au participat specialiști din domeniile istoriei, geografiei-istorice, filologiei, artei, etnografiei și folclorului. În cadrul celor două secțiuni principale – I. *Secția istorie* și II. *Secția filologie, artă, etnografie, folclor* – au susținut comunicări peste 30 de invitați străini din Turcia (Nadir Devlet, İrfan Ünver Nasrattinoglu, Zafer Karatay, Zekerya Başarslan, Elvira Kazaş, Celal İçten, Naci M. Onal, İsmail Türkoglu, Fikri G. Kancal, Mustafa Kaçalı, etc.), S.U.A. (Şevket Karaduman), Moldova (Dan Ion Haidarli, Ioan Chirtoagă), Ungaria (Maria Ivánics, Papp Sándor László), Tatarstan (Rifkat Ahmetcanov), Ucraina, Bulgaria, etc. Prin eforturile deputatului Gemil Tahsin, care a fost pionul de bază în organizarea și derularea simpozionului în condiții deosebit de atrăgătoare, alături de acești invitați străini, enumerați doar parțial, au participat oameni de știință din instituții de specialitate de renume precum: Universitatea București (Mihai Maxim, Rostás Zoltán, Agiemin Baubec), Muzeul Național de Istorie a României (Ernest Oberlander-Târnoveanu), Institutul de Studii Sud-Est Europene (Anca Ghiță), Universitatea „Ovidius”, Institutul de etnografie și folclor, „Constantin Brâiloiu” (Cornelia Călin-Bodea, Gizela Sulițeanu), Universitatea „Dimitrie Cantemir” (Mehmet Ali Ekrem), Radio România (Altay Kerim), Universitatea din Târgoviște (Gelcu Maksutovici), Institutul Eco-Muzeal-Tulcea, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava (Constantin Șerban), Revista Magazin istoric (Dorin Matei), Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Academia Navală „Mirccea cel Bătrân”. De asemenea la lucrări au participat reprezentanți de frunte ai unor partide politice, din partea Ministerului Culturii și al Ministerului Afacerilor Externe, Academia Română. Din partea Institutului de istorie „N. Iorga” au participat cu comunicări: Ștefan Andreescu, *Mihai Viteazul și Gazi Gheray-Bora*; Ileana Căzan, *Tătarii crimeeni și diplomația răsăriteană a Casei de Austria în a doua jumătate a sec. XVI*; Virgil Ciociltan, *Contribuția tătară la transformarea Mării Negre în placă turnantă a comerțului mondial*; Tahsin Gemil, *Problema etnogenezei tătarilor*; Șerban Papacostea, *A doua invazie tătaro-mongolă în Europa centrală și sud-estică și instalarea puterii tătaro-mongole la Dunărea de Jos*; Nagy Pienaru, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu tătarii*; Constantin Rezachevici, *Originea găgăuzilor și împrejurările stabilirii lor în spațiul românesc*; Iolanda Țighiliu, *Chipuri în oglinda vremii*.

În cursul zilelor de desfășurare a simpozionului Editura Kriterion a organizat vernisajul unei expoziții de carte. Au fost lansate două lucrări: *Din istoria turcilor dobrogeni* de Mehmet Ali Ekrem și volumul de poezii *Yaş tatarlarga* al regretatului poet crâmlean, dispărut prematur, Hamdi Giraybay. Pentru destinderea numeroșilor invitați ai simpozionului au fost organizate recepții, o seară culturală tătarească și o deplasare de documentare la Murfatlar. Nu încheiem înainte de a adresa felicitări organizatorilor pentru modul în care competența lor a transformat simpozionul într-un model de urmat.

Nagy Pienaru

**SIMPOZIONUL: „PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL.
ARTA ȘI CIVILIZAȚIA MEDIEVALĂ”
Suceava 25 – 26 noiembrie 1994**

Sub patronajul Ministerului Culturii, Inspectoratului pentru Cultură al județului Suceava și al Muzeului Național al Bucovinei s-au desfășurat la Suceava în zilele de 25 și 26 noiembrie 1994 în localul Muzeului Național al Bucovinei lucrările unei manifestări științifice sub genericul „Arta și civilizația medievală”, la care au participat istorici, istorici de artă, cadre didactice din învățământul superior, profesori de gimnaziu și liceu, muzcografi și arhiviști din diferite orașe ale țării ca: București, Iași, Bacău, Timișoara și Suceava precum și Chișinău (Republica Moldova).

Lucrările simpozionului – consacrate și împlinirii a două decenii de la dispariția reputatului profesor universitar, istoric și arheolog Ion Nestor, conducătorul șantierului arheologic de la Suceava în anii 1950-1970 – au fost deschise de lector univ. dr. Vasile Denciu, directorul Inspectoratului de Cultură al județului Suceava. În cuvântul său a subliniat interesul manifestat de oamenii de știință din țară și de peste hotare pentru șantierul arheologic de la Suceava încă de acum aproape un secol și pentru problemele ridicate de materialul arheologic și istoric privind arta și istoria în Moldova de nord în evul mediu .

În continuare în aceeași zi au fost expuse în ședința plenară următoarele comunicări: Dr. Mircea Matei (Institutul de Arheologie „V. Pârvan” București), *Câteva precizări cu privire la contribuția arheologiei la cunoașterea civilizației medievale românești*; Octav Monoran (Suceava), *Contribuția cercetărilor arheologice de la Suceava la dezvoltarea istoriografiei medievale românești*; Dr. Vasile Denciu (Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava), *Istoriografia artei eclesiastice din Moldova secolelor XIV-XVI. Arhitectura și pictura interioară*; Alexandru Artimon (Muzeul de istorie „Julian Antonescu” Bacău), *Civilizația medievală în sud-vestul Moldovei în secolele XIV-XVII*; Mariana Șlapac (Institutul de istorie și teoria artei Chișinău), *Orașele medievale dintre Prut și Nistru. Apecte arhitecturale*; Alexandru Rădulescu (Muzeul Banatului Timișoara), *Civilizația medievală rurală în Bucovina. Cazul Udești sec. XIV-XVII*; Maria Magdalena Szekely (Institutul de istorie „A.D. Xenopol” Iași), *Viața de toate zilele în Moldova medievală. Un proiect de cercetare*; Dr. Ștefan Gorovei (Institutul de istorie „A.D. Xenopol” Iași), *Heraldica medievală românească. Prejudecăți vechi și observații noi*; Olga Ștefanovici (Muzeul Național al Bucovinei), *Evenimente și personalități ale evului mediu românesc oglindite în medalistică*; Paraschiva Victoria Batariuc (Muzeul Național al Bucovinei, Suceava), *Soba din cahle pe teritoriul românesc. Schiță cronologică*; Rodica Popovici (Institutul de arheologie, Iași), *Motive decorative în ceramica monumentală descoperită la Borniș (Neamț) secolele XV-XVI*; Maria Mărgineanu (Muzeul Național al Bucovinei Suceava), *Ceramica tradițională între permanență și artă*; Voica Maria Pușcașu (Ministerul Culturii), *Lespeze funerare din biserica mănăstirii Probota*; Iulia Andrieș (Muzeul Național al Bucovinei), *Icoane vechi românești din depozitul centralizat de artă veche de la mănăstirea Sucevița*; Dr. Constantin Șerban (Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava), *Asediul Constantinopolului reprezentat în pictura unor mănăstiri din Bucovina. Originea erminiei folosite*; Florin Pintescu (Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava), *Religia și arta în epoca lui Ștefan cel Mare. Simbolistica iconografică*.

În ziua următoare au fost prezentate comunicările: Venera Rădulescu (Muzeul Național de istorie București), *O aplică vestimentară cu stema Moldovei, care a aparținut voievodului Scarlat Grigore Ghica*; Mihai Lazăr (Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava), *Contribuții la cunoașterea relațiilor agrare din Moldova în secolul al XVIII-lea*; Dr. Mihai Iacobescu (Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava), *Idei iluministe daco-românești în Bucovina la hotarul între medieval și modern*; Pavel Blaj (Muzeul Național al Bucovinei Suceava), *Structura populației ținutului Cernăuți la recensământul rusesc din 1774*; Nicolae Cârlan (Muzeul Național al Bucovinei Suceava), *Reflexe ale evului mediu românesc în dramaturgia lui Ion Luca*.

În lucrările prezentate la un înalt nivel științific, urmate de întrebări și discuții pe marginea lor, a fost abordată o gamă largă de probleme din domeniile de cercetare ale evului mediu românesc și universal (de ex. civilizația și cultura urbană și rurală, viața cotidiană, relațiile agrare, arta religioasă

și laică, arta aplicată, heraldica, medalistica, iconografia, istoriografia) și ale epocii moderne și contemporane românești (ca de ex. iluminismul, demografia istorică și literatura dramatică). De asemenea autorii comunicărilor prezentate au pus în circuitul științific materiale noi arheologice provenite din săpăturile efectuate în ultimele decenii în Moldova, documente și izvoare narative inedite aflate încă în arhive și au subliniat noi aspecte ale problemelor abordate (de ex. au confirmat la sfârșitul secolului al XIII-lea unele așezări fortificate la Suceava, având rolul de reședință voievodală), au elogiat munca arheologilor de pe șantierele de la Suceava, Adjud, Troțuș și Bacău din ultimile decenii, au tratat din punct de vedere istoric dar și arhitectonic fortificațiile cetății Chilia de-a lungul evului mediu și la începutul epocii moderne, au efectuat o analiză privind colonizarea rurală din unele așezări din Moldova de nord, au prezentat cercetările preliminare într-un domeniu mai puțin cercetat și anume viața cotidiană în evul mediu în Moldova, au schițat observații temeinice privind unele probleme ale heraldicii și iconografiei românești, au acos în evidență o seamă de evenimente și personalități aparținând evului mediu și epocii moderne oglindite în medalistică, iconografie, în izvoare narative cu caracter memorialistic sau reflectate în opera lor din domeniul creației literare, au emis puncte de vedere noi relativ la genealogia unor familii boierești din Moldova pe baza pietrelor tombale din evul mediu, au relevat importanța izvoarelor demografice medievale pentru cunoașterea vieții economice și sociale, au îmbogățit istoriografia românească în domeniul relațiilor agrare medievale și al iluminismului românesc cu precădere Moldova și în Moldova de nord în special.

În discuțiile angajate pe marginea acestor comunicări s-a exprimat părerea unanimă privind organizarea anuală a unei astfel de sesiuni în care să fie analizate pe baza unor cercetări riguroase diverse probleme ale evului mediu românesc ale cărei rezultate să fie puse în circuitul științific. În acest scop chiar s-a sugerat organizarea simpozionului pe o temă foarte stringentă în istoriografia românească și anume periodizarea evului mediu românesc în stadiul actual al cercetărilor istorice.

Constantin Șerban

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN UNGARIA

În cadrul schimburilor academice, am beneficiat de un stagiu de documentare la Budapesta în perioada 5-16 decembrie 1994. Cercetările mele, desfășurate la Biblioteca Națională (Országos Széchényi Könyvtár) și la Arhivele Naționale (Országos Levéltár), au vizat, în principal, două domenii: istoria confesională, cu o atenție specială acordată misionarismului iezuit și piarist în sânul comunităților românești și, în al doilea rând, traducerile religioase în limba română conservate în fondul de manuscrise românești și slave „Gyula Todorescu” al Bibliotecii Széchényi.

Rezultatele investigațiilor pot fi concretizate pe mai multe nivele de valorificare și valorizare. Mai întâi, este vorba despre informații inedite provenind din consultarea materialului arhivistice „Acta jesuitica”, fond adăpostit la Arhivele Naționale, secțiunile privitoare la rezidențele transilvănene ce au folosit limba română în activitatea lor misionară. De aceeași natură sunt și datele recoltate din studiul a două manuscrise românești, conținând texte strâns legate de pastorația misionară iezuită în limba română, având ca scop crearea unor comunități catolice românofone în vestul Transilvaniei.

Pe același nivel de valorificare se află și tipăriturile rare din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea păstrate numai în colecțiile Bibliotecii Széchényi, cărți consultate în vederea descoperirii unor informații noi sau a unor opinii inedite privind momentul creerii în Transilvania a Bisericii române unite cu Roma.

Accesul la unele instrumente de lucru recent apărute sau la unele studii și lucrări inexistente în bibliotecile din țară mi-a facilitat completarea datelor privind biografia unor misionari români iezuiți sau piariști din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, precum și descoperirea sau identificarea altor reprezentanți ai acestor ordine provenind din rândurile populației românești, ca și decuparea unor

momente importante ale procesului de iradiere a catolicismului în comunitățile românești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și plasarea unor texte românești datând din această perioadă în mediul cultural catolic care le-a produs.

Sondajele pe care le-am efectuat în bibliotecile și arhivele din capitala ungară au produs, în numai două săptămâni, o recoltă documentară pe care-mi îngădui să o calific drept bogată, atât prin volumul informațiilor culese, cât și prin caracterul lor adesea inedit.

Profitul incontestabil și consistent al acestui stagiu se cere însă înmulțit în viitor, prin efectuarea unor misiuni științifice ulterioare, în cadrul aceluiași schimburi academice.

Violeta Barbu

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN POLONIA

În perioada 26 octombrie-10 noiembrie 1994 am efectuat o deplasare în Polonia în cadrul schimburilor științifice pe baza acordurilor dintre Academia Română și Academia de Științe a Poloniei. Activitatea științifică pe durata deplasării s-a desfășurat în trei centre și anume: Varșovia, Cracovia și Poznań. La Varșovia, în perioada 26 octombrie-1 noiembrie, am avut posibilitatea să desfășor activitatea de cercetare în biblioteca Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Poloniei și în Biblioteca Universității. Datorită timpului scurt avut la dispoziție cercetarea s-a îndreptat mai ales în direcția completării unor informații aflate în lucrări sau publicații periodice care nu se găsesc în țară. Astfel am putut consulta numere de colecții cum ar fi „Antemurale”, „The Hispanic American Historical Review”, *Acta Tomiciana*, *Elementa ad Fontium* și *Acta Nuntiaturae Polonae*. Aici am întâlnit mențiuni și informații deosebit de prețioase cu privire la istoria poporului român și a spațiului locuit de el, printre care pot menționa, în mod special, un proiect al nunțiului apostolic din Polonia, Giuliano Ruggieri, de la 1568, care preconiza ridicarea Moldovei și a Țării Românești la rangul de regate. Tot la Varșovia am avut posibilitatea să mă întâlnesc cu Ștefan A. Kuczynski, director adjunct al Institutului de istorie și cu Janusz Tazbir, președintele Secției de științe sociale din cadrul Academiei Poloniei.

La Cracovia, în perioada 1-7 noiembrie mi-am desfășurat activitatea la Biblioteca Jagellonska, una dintre cele mai mari biblioteci din Polonia. Aici, de asemenea, am întreprins cercetări numai în domeniul izvoarelor tipărite și al cărții vechi. O colecție deosebit de importantă pe care am avut posibilitatea să o consult a fost *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series 2, Sectio 3, *Documenta Romana. Latterae Nuntiorum*, colecție ce cuprinde rapoarte ale nunților apostolici referitoare în primul rând la Ucraina, dar cu mențiuni foarte numeroase și la spațiul românesc. Astfel, am putut descoperi documente și informații necunoscute în istoriografia noastră cu privire la familia Movileștilor, la Gabriel Báthory și Gabriel Bethlen, la Gaspar Graziani și la multe alte aspecte care fără îndoială vor contribui la mai buna cunoaștere a epocilor respective din istoria românească. De asemenea, am putut consulta o serie de rapoarte ale ambasadorilor venețieni din Polonia, Imperiul otoman, Spania și Anglia, rapoarte care conțin informații prețioase cu privire la istoria noastră.

A treia și ultima etapă a șederii în Polonia a fost consacrată participării la lucrările simpozionului internațional cu tema *Varna 1444. Realitate și tradiție*, desfășurat la Poznań în zilele de 8 și 9 noiembrie. Aici am prezentat comunicarea intitulată *La croisade de Varna et les relations de Jean Hunyadi avec Alfons V d'Aragon, roi de Naples. Réalité et idéologie*.

În ansamblu pot aprecia că deplasarea în Polonia a fost deosebit de fructuoasă atât sub aspect științific, cât și sub aspectul relațiilor cu istoricii poloni.

Eugen Denize

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN BULGARIA

În cadrul schimburilor dintre Academia Română și Academia Bulgară am efectuat, în intervalul 5-25 decembrie 1994, un stagiul de documentare științifică în Bulgaria (Sofia). Scopul principal al acestei deplasări a constat în cercetări în fondurile arhivistice existente la diverse instituții din capitala bulgară în vederea descoperirii de noi documente și manuscrise românești din secolul al XVII-lea.

Majoritatea timpului l-am consacrat cercetării fondurilor Bibliotecii Naționale „Kiril și Metodiu”, în special secția manuscrise, unde se află un important număr de documente medievale emise de cancelariile țărilor românești, cuprinzând perioada secolelor XV-XVIII. Cu această ocazie am putut consulta acele documente care au făcut obiectul deplasării mele, reușind în felul acesta să transcriu sau să microfilmez unele dintre ele. De asemenea, am putut consulta o serie întreagă de manuscrise și cărți românești importante atât prin faptul că au fost scrise sau tipărite în țările române, cât și prin însemnările referitoare la istoria românilor în perioada evului mediu.

Am realizat cercetări și la C.I.B.A.L. unde există un fond de microfilme referitoare la România, dar care nu făceau obiectul preocupărilor mele (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea). În aceste condiții efortul meu s-a concentrat spre consultarea bogatului fond de carte existent în biblioteca acestei instituții, reușind în felul acesta să consult o serie de reviste și cărți ce nu se află în țară sau ale căror colecții nu sunt complete.

Pentru o perioadă scurtă de timp am efectuat cercetări în Arhiva Centrală Istorică de Stat unde eforturile mele au dat rezultate deoarece documentele existente în fondurile acestei instituții se refereau la perioada modernă.

Tot în acest interval de timp am reușit să realizez un sondaj în fondul arhivistic existent la Muzeul de Arheologie și Istorie Bisericească din Sofia. Astfel, am putut constata că această instituție deține câteva documente emise de domnii români din secolul al XVIII-lea (cel mai vechi este un act de dănie de la Ștefan Cantacuzino, domnul Țării Românești, din 1715 către mănăstirea „Sf. treime”), precum și un bogat fond de manuscrise și cărți românești. Din păcate, atât timpul scurt avut la dispoziție, cât și implicarea acestei instituții într-o serie de acțiuni legate de sărbătorile de iarnă m-au împiedicat să realizez o cercetare sistematică, cercetările mele rezumându-se doar la această apreciere cantitativă; sper că într-o viitoare deplasare în Bulgaria voi putea finaliza aceste cercetări, completându-le și cu studierea bogatului fond de carte românească existent la mănăstirea Rila.

Trebuie menționată permanenta bunăvoință manifestată de colegii bulgari, în special cei de la Institutul de Studii Balcanice, atitudine ce mi-a favorizat cercetările în respectivele instituții.

În final trebuie apreciat faptul că acest prim stagiul de documentare în Bulgaria mi-a dat posibilitatea să cercetez o serie de documente și cărți românești, cât și să-mi îmbunătățesc considerabil informația. Aceasta va fi utilizată în munca de cercetare desfășurată în cadrul colecției *D.R.H.*

Gheorghe Lazăr

CERCETĂRI ÎN ARHIVE ȘI BIBLIOTECI DIN ISRAEL

În perioada 26 martie-24 mai 1994 am cercetat un număr de izvoare istorice israeliene (inclusiv în Ierusalimul de Răsărit), privind informațiile referitoare la trecutul României.

Pe de o parte am re luat câteva fonduri majore în vederea aprofundării unor problematici sesizate anterior. În acest sens am văzut documente aflate în arhiva Asociației Culturale Mondiale a Evreilor originari din România din Tel-Aviv, Arhiva centrală Sionistă, secția de manuscrise a Bibliotecii Naționale și a Universității Ebraice din Givat-Ram. Arhiva Yad-Vashem și fondurile Patriarhiei Ortodoxe Armene din Ierusalim. Am descoperit noi fonduri de interes la Institutul Jabotinski din Tev-Aviv și la Arhiva Centrală a Istoriei Poporului Evreu din Ierusalim.

Ca noi obiective au figurat arhiva Strohlitz de la Universitatea din Haifa, dedicată holo-caustului în Ungaria. România, Bulgaria și Iugoslavia, fondurile Institutului Maimon din Ierusalim, deținător al actelor sionismului religios, fondurile Muzeului evreimii de limbă maghiară din Sfat, care deține și materiale transilvănene, precum și materialele Institutului Schocken din Ierusalim, deținător al unor documente medievale și moderne.

O vizită fructuoasă am efectuat la Arhivele Statului, care cuprinde în special fonduri referitoare la relațiile interstatuale dintre România și Israel. Recent arhiva s-a mutat într-un nou local din Ierusalim.

La Institutul Lavon am putut cerceta doar biblioteca care conține periodice provenite din România, dintre care unele par să fi supraviețuit doar acolo. Bogata arhivă privind mișcarea muncitorească rămâne o sarcină de viitor.

Biblioteca mănăstirii franciscane St. Savoir și fondurile de la Moscheia Al-Aqua dețin manuscrise valoroase. La aceasta din urmă am putut face cunoștință cu o altă latură a temutului sultan Baiazid care a fost un amator de cultură.

Timpul mi-a permis doar o scurtă informare despre arhiva lui David Ben Gurion care se găsește în Kibuțul Sde-Boker. Date interesante păstrează și biblioteca Wiener situată în campusul universitar din Ramat-Aviv din Tel-Aviv, privind epoca celui de-al doilea război mondial. Stăruințele mele s-au dovedit a fi sterile deocamdată, dat fiind faptul că arhiva poetului Bialik este în curs de reorganizare. Cu ocazia vizitei efectuată la Institutul pentru cercetarea evreilor originari din România directorul Paltiel Segal și cercetătorul Simion Cutișteanu mi-au prezentat cele două volume serioase publicate de dânsii privind istoria „tribului”.

Vizita mea în Israel a coincis cu simpozionul „Antonescu și evreii. Aprecieri diferite în istoriografie”, organizat de Universitatea din Tel-Aviv, Institutul Diasporei, centrul Goldstein-Goren pentru istoria evreilor din România.

Aș dori să amintesc că prin bunăvoința doamnei Bianca Știubea am aflat la Arhiva Centrală a Istoriei Poporului Evreu două scrisori autografe ale regretatului Constantin C. Giurescu, care pot fi considerate ca elemente ale primelor contacte dintre istoricii din România și Israel. Scrisoarea din 3 ianuarie 1974 o publicăm la sfârșitul acestor rânduri.

Vizita mi-a permis trecerea în revistă a unor mari muzee din Ierusalim, respectiv aprofundarea lor. Între acestea s-au numărat Muzeul Israel, Muzeul Herzl, Muzeul Patriarhiei Armene, al Patriarhiei Ortodoxe-Grecești, Muzeul Islamic, Muzeul Wolfson, situat în incinta Șef-Rabinatului etc. Nu am ignorat nici colecția mănăstirii românești, adusă acolo din mănăstirea Sf. Gheorghe de pe Iordan, actualmente închisă, fiind zonă militară.

Cercetările și contactele cu o serie de oameni de știință mi-au confirmat din nou convingerea că este o necesitate pentru istoriografia din România să cunoască izvoarele aflate în Israel, indiferent de concluziile pe care autorii le consideră justificate de pe urma fondurilor în cauză.

Eugen Glück

Stimate domnule doctor Lavi,

Am citit cu mult interes articolul dumneavoastră „O nouă orientare a istoriografiei române față de evrei” publicat în „*Toladot*” din octombrie 1973 – numărul l-am căpătat prin amabilitatea colegului Iacob Landau – și mă bucur de constatarea ce faceți că am contribuit la o mai justă apreciere a trecutului evreilor din țările românești. Desigur, nici o lucrare, nici un articol nu sunt perfecte; și la lucrările mele se pot adăuga noi informații și sper, ca la o nouă ediție, ele să fie incluse.

În legătură cu aceasta și ca o completare a articolului d-voastră, vă semnez lucrarea mea „*Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*”, apărută în 1967, în colecția „*Bibliotheca Historica Romaniae*” a Academiei Republicii Socialiste România, lucrare având 380 de pagini în octavo. Dau acolo, la p. 55, „cea mai veche mențiune medievală” referitoare la evreii din teritoriul cuprins între Carpați, Nistru și Marea Neagră: e vorba de știrea referitoare la evreii din Cetatea Albă, aflată în „*Viața Sfântului Ioan cel Nou*”. Ea ne arată că pe la 1330 erau în amintitul oraș nu numai învățați din „*Iudeea*” care, alături de învățați din „*Persida*”,

stăteau pe lângă stăpânitorul tătar al locului, dar se referă și la „locuințele evreilor” din Cetatea Albă. Există așadar o comunitate evreiască la Cetatea Albă în 1330. În aceeași lucrare, amintesc și evreii din Chilia, din Suceava, din Lwow-ul (Liovul!) Poloniei, precum și de hangii evrei situați de-a lungul drumului intercontinental care, străbătând Moldova, ajungea la Dunărea de Jos (vezi paginile 95, 203-204, 213, 283).

Vă semnalez în același timp și recenzia lui S. Semilian (Solomon Savin!) asupra lucrărilor mele „Viața și opera lui Cuza Vodă” și „Istoria Bucureștilor”, recenzie publicată în „Revista culturii mozaic” din 15 iunie 1967, în care relevă numeroasele știri inedite ce dau cu privire la evreii din țară și în special la cei bucureșteni.

Îmi va face plăcere să ne întâlnim la vreun congres internațional – în România, în Israel sau în altă parte a lumii – spre a discuta probleme în legătură cu istoria evreilor din România.

Primiți, stimate domnule doctor Lavi, încredințarea sentimentelor mele cele mai alese.

Const. C. Giurescu

București,
3 ianuarie 1974

NOTE

- *
* * *Crestomația limbii române vechi*, volumul I (1521–1639), coord. Alexandru Mareș, alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș și Florentina Zgraon, București, 1994, 246 p.

Deși nu sunt puține crestomațiile și antologiile de texte literare selectate din patrimoniul culturii vechi românești, lucrarea de față reprezintă un eveniment editorial prin principiile care i-au călăuzit pe autori ca și prin amploarea întreprinderii.

Oglindind experiența a trei decenii de cercetări pe tărâmul filologiei și istoriei limbii, această crestomație oferă o imagine a rezultatelor celor mai recente și mai sigure în acest domeniu: principii și norme de transcriere interpretativă a textelor, datarea și localizarea lor, date asupra paternității și filiației. Aceste informații sunt cuprinse în scurta prezentare ce precede transcrierea textelor selectate, transcriere ce e urmată de o bibliografie exhaustivă.

Din perioada de aproape un secol a începutului culturii scrise în limba română (1521–1639), au fost reținute 72 de texte integrale sau fragmente convențional delimitate la 5 pagini dactilografiate. În ciuda faptului că la baza selecției au stat, în principal, criteriile lingvistice prin care s-a urmărit ilustrarea evoluției limbii în toate provinciile țării, nu au fost neglijate nici considerentele estetice sau socio-culturale.

Noutatea acestei lucrări rezidă, nu în ultimul rând, în faptul că ea pune în circulație, în transcrieri conforme celor mai înalte exigențe, fragmente ce nu au mai fost publicate în alte crestomații sau chiar texte complet inedite.

Din această din urmă categorie, merită amintite: *Apostolul Bratul* (1559–1560), *Psaltirea slavo-română* a lui Șerban Coresi (circa 1589), *Începătura de nuiete* (descântec pentru găsirea comorilor, alcătuită probabil originală cu vădite influențe catolice, realizată în sud-estul Transilvaniei în preajma anului 1560), *Gromovnic* (în versiunea aflată în manuscrisul copiat de popa Stanciu din Sărata Oltului, județul Sibiu, 1636) și *Act de judecată* (Iași, 1638).

Din totalul celor 72 de texte, două treimi sunt literare (48), iar o treime sunt neliterare (24). Dintre acestea din urmă, care reflectă într-o mai mare măsură decât primele limba vorbită, fac parte documente istorice (1521, 1587, 1593, 1600, 1609 etc.), testamente, însemnări, scrisori și un epitaf. Între textele literare, se remarcă traduceri ale scrierilor religioase (scrieri canonice, apocrife, cărți de cult, omiletică), rețete medicale, scrieri juridice, cărți populare, cronografe etc.

Crestomația este deschisă de o substanțială introducere datorată lui Alexandru Mareș. Cititorului i se oferă astfel o privire succintă, dar completă a evoluției limbii și literaturii române vechi în intervalul (1521–1639, văzută prin prisma celor mai reprezentative mostre. Un loc important în acest studiu introductiv este acordat textelor literare, examinate din punctul de vedere al repartiției lor geografice și pe centre culturale, al datării, al genurilor și speciilor oglindite, al limbii din care s-au făcut traduceri, al autorilor acestor traduceri, al curentelor culturale ce le-au patronat sau doar influențat etc.

Normele practice de alcătuire a volumului ca și principiile de transcriere sunt înfățișate într-o notă asupra ediției. Textele (scrise cu alfabet chirilic și latin) au fost transcrise după principiul interpretativ, în maniera în care Școala filologică de la București, al cărui strălucit reprezentant este coordonatorul acestui volum, Alexandru Mareș, a definit-o în urma unor temeinice studii și sinteze de dialectologie istorică și istorie a limbii și a aplicat-o în numeroase ediții de texte ce i se datorează. Scopul transcrierii interpretative este stabilirea limbii textului și nu a limbii (pronunției) autorului; în acest sens, transcrierea propriu-zisă are la bază o interpretare prealabilă a sistemului grafic întrebuițat în fiecare text.

Un bogat glosar este pus, de asemenea, la îndemâna cititorului, spre a înlesni înțelegerea unor cuvinte neînregistrate în sursele lexicografice, dispărute din uz, a regionalismelor, sensurilor arhaice

etc. În acest fel, prin modul în care a fost concepută și realizată, *Crestomația* elaborată de colectivul de cercetători de la Institutul de lingvistică din București nu este numai un instrument de lucru util învățământului și cercetării. Ea pune în circulație texte ale culturii române vechi puțin studiate sau inedite, corectând în mod esențial, mai ales prin informațiile pe care le vehiculează, imaginea noastră despre scrisul românesc în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Violeta Barbu

* * * *Ștefan cel Mare și Sfânt. Legende*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și bibliografie de Nicolae Cojocaru, Editis, București, 1992, 192 p.

O dată cu încercările de redescoperire / reformulare a identității naționale românești, pe lângă lucrările de strictă analiză istorică au apărut și culegeri de folclor dedicate uneia sau alteia dintre figurile istorice considerate piloni al spiritualității noastre. Acesta este și cazul cărții pe care o prezentăm, care, situându-se undeva între demersul științific și cel popularizator, ne oferă o colecție de legende menite, în concepția autorului, să releve cititorului „mitul de *erou legendar* pe care imaginația populară l-a creat despre Ștefan cel Mare” (p. 5). Pieselor reproduse din diverse publicații – redactate de obicei în mod corect în forma primară în care au apărut – li se adaugă câteva texte inedite din zona Văii Sucevei, în mare parte din anii '80. Autorul a grupat legendele după tematica lor: legende referitoare la copilăria și tinerețea lui Ștefan, la vitejii și curtenii care l-au slujit, la luptele sale, la citorile sale, la familia sa, la ultimele sale zile și la portretul său moral, la care se adaugă un set de cântece populare.

Lucrarea conține și un studiu introductiv, care păcătuiește însă printr-un retorism excesiv și printr-o viziune idilizantă, ratând astfel șansa de a fi o analiză de reală utilitate pentru cercetarea istorică. Culegerea realizată de Nicolae Cojocaru poate constitui însă o premiză pentru o disecare atentă a materialului folcloric, pentru a vedea cât din imaginea păstrată despre Ștefan provine din tradiția populară și cât este rezultatul aculturației din ultimele două secole.

Mirela-Lumița Murgescu

ÉMILE VAN BALBERGHE, *Les manuscrits médiévaux de l'abbaye de Parc*. Recueil d'articles. Avant-propos de Jean-François Gilmont, Le Libraire Alain Ferraton, Émile Van Balberghe, Bruxelles, 1992, 183 p.

Publicat cu ajutorul Academiei Regale a Belgiei (Fundatia Paul Faider), într-o ținută grafică de excepție (pe hârtie fără acid), volumul *Les manuscrits médiévaux de l'abbaye de Parc* este prin forma de redactare și prin conținut, o culegere de studii, articole și comunicări consacrată tezaurului de manuscrise medievale conservat în colecția abației Parc („abbatia Parcensis”), vechi centru de cultură și civilizație evoluat în sfera de influență a spiritului catolic din orașul brabantian Louvain (în care universitatea, înființată în 1426, a îndeplinit un rol de excepție).

Volumul debutează cu un cordial *Avant-propos* redactat de Jean François Gilmont (p. 7-10), în care se fac câteva recomandări vis-à-vis de lectura posibilă a cărții, după care întâlnim un percutant *Avertissement* (p. 11-22) al autorului. Am reținut, de aici, că lucrarea de față constituie o primă etapă dintr-o cercetare consacrată bibliotecii cu manuscrise ale abației Parc, din perspectiva științei auxiliare a istoriei care este, după mărturisirea lui Émile Van Balberghe, „arhivistica manuscriselor” și pornind de la fundamentul cercetării care l-a constituit o teză de licență.

Suita de articole consacrată manuscriselor medievale ale abației din Parc, publicată până la data alcătuirii volumului în diferite reviste de specialitate, este structurată pe trei secțiuni, începând

cu *Les catalogues et la vente* (p. 13-68) și încheind cu *Les textes et les manuscrits* (p. 87-153). Dacă în cazul primei secțiuni asistăm la o inteligentă dezbatere asupra raportului dintre cărți (incluse într-o serie de cataloage pentru auțiuni) și comerț respectiv vânzare, pornind de la catalogul lui Antonius Sanderus și de la catalogul redactat sub împăratul Iosif al II-lea, de la Sylvain Van de Weyer și auțiunea din 1829 și, în fine, de la o listă cu manuscrite păstrate la Universitatea din Louvain înainte de 1914, aspecte care ar putea constitui modele convingătoare pentru exemplul românesc, dacă avem în vedere cataloagele cu cărți care au circulat în Transilvania veacului Luminilor și Romantismului (de pildă, cataloagele lui Martin Hochmeister din Sibiu), nu este mai puțin adevărat că, prin a doua secțiune a volumului intitulată *Les critères de provenance* (p. 69-86), Émile Van Balberghe atrage atenția, cu aplicație și sistem, asupra unor principii după care se poate stabili proveniența codicelor, în cazul de față a celor care au aparținut odinioară colecției abației din Parc: legătura de carte, emblemele (*supra-ex-libris*) pe codice, vechile cote și însemnările. Fără să exceleze prin noutate, aceste principii și-au dovedit utilitatea și în efortul de reconstituire a unei alte biblioteci medievale, de data aceasta din Slovacia, datorate Dr. Eva Selecká, cercetare publicată la Martin, în 1974, sub auspiciile Bibliotecii „Matica slovenská”, cu titlul *Bibliotheca medievalis Levočiana*. Astăzi, fondul de carte levočian face parte integrantă din Biblioteca Batthyaneum de la Alba Iulia (unde a ajuns la sfârșitul secolului al XVIII-lea).

A treia secțiune a volumului lui Émile van Balberghe, intitulată *Les textes et les manuscrits* (p. 87-153), atrage atenția asupra profunzimii cercetărilor întreprinse, dacă avem în vedere și notele din călcăiul paginilor. Oricare din cele șapte articole și comunicări le-am răsfoi, *Un fragment de la Chronique dite de saint Jérôme* (p. 89-94), *Le manuscrit Louvain, Centrale Bibliothek KU Leuven, I* (p. 95-102), *Les manuscrits Bruxelles, Bibliothèque royale, 14492 et 14664-69* (p. 103-107), *Le Commentaire sur les Clémentine d'Étienne Troches et Pierre d'Estaing* (p. 109-114), *Deux manuscrits retrouvés* (p. 115-116), *La „Vita Petrarcae” de Giannozzo Manetti* (p. 117-122), *Les œuvres du théologien Jean Tincor* (p. 123-153), vom întâlni un aparat critic bine pus la punct, care dovedește din partea lui Émile Van Balberghe nu numai că stăpânește bibliografia specială asupra problematicei codicologice cercetată dar și o metodică modernă în investigarea manuscriselor medievale odinioară în posesia abației din Parc. De altfel, în stadiul actual al cercetărilor, autorul a identificat nenumărate manuscrite din această bibliotecă întemeiată în veacul al XII-lea, după cum rezultă din *Liste des manuscrits de Parc* (p. 155-166), care începe cu manuscrisul 495 B de la Aberystwyth, National Library of Wales și se încheie cu exemplarul fără cotă din Urbana (Illinois, USA), Library of the University of Illinois. Evident, lista ar putea fi completată în viitor cu alte biblioteci și colecții, în care se păstrează eventual alte „condices Parcensis”. Din acest punct de vedere, investigația în fondul Bibliotecii Batthyaneum de la Alba Iulia și consultarea lucrării lui Robertus Szentiványi, *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyanianae*, Szeged, 1958 nu s-au finalizat – din păcate – cu identificări de „libri Parcensis” (manuscrite, fragmente etc.).

Metoda modernă de cercetare a codicelor de la Parc, folosită de Émile Van Balberghe, se poate observa și din forma de redactare, respectiv din conținutul celor doi indici, cu care a fost înzestrat volumul: *Index des noms de personnes* (p. 169-177) și *Index de manuscrits* (p. 179-183). Cei doi indici ajută la o consultare rapidă și eficientă a lucrării, care se încheie cu *Liste des illustrations* (p. 185).

Nu putem decât să subscriem, în încheierea notei asupra volumului *Les manuscrits médiévaux de l'abbaye de Parc*, la speranța exprimată de autor în *Avertissement* (p. 11-12): „Nous espérons que cet ensemble permettra aux chercheurs, non seulement de retrouver d'autres manuscrits de Parc, mais aussi d'entreprendre des études plus approfondies sur cette bibliothèque, par exemple, sur le *scriptorium* qui semble avoir fonctionné vers le milieu du XIIe siècle, quelques années après la fondation de l'abbaye, ou sur la présence exceptionnelle, à la fin du Moyen Âge, de nombreuses œuvres de droit.

Bien que nous portons «in scrinio pectoris» encore de nombreuses informations sur cette bibliothèque, nous avons préféré marquer la fin d'une recherche plutôt que de continuer à laisser croire à nous-même et autres que nous en entreprendrions un jour l'étude définitive”.

Iacob Măruț

JOSÉ ÁNGEL GARCÍA DE CORTÁZAR, *La sociedad rural en la España medieval*, Madrid, 1990, 318 p.

Autorul lucrării, profesor de istorie medievală la Universitatea Cantabriei din Santander, s-a specializat, de mai bine de douăzeci de ani, în două direcții principale de cercetare: istoria rurală și organizarea socială a spațiului, teme asupra cărora a publicat un mare număr de articole și cărți. Lucrarea de față constituie prima sinteză interpretativă referitoare la dezvoltarea lumii rurale în regatele hispanice între secolele VII și XV. În conformitate cu titlul, firul său conducător este mereu societatea. O societate înțeleasă în condiția sa de subiect protagonist al formelor de populare, al deciziilor de producție (agricolă, animalieră și protoindustrială), al voinței de creare a celulelor de conviețuire și a modelelor de organizare, întemeiate toate acestea de linii asimetrice de împărțire a puterii. O societate care evoluează timp de opt secole și pe o suprafață de o jumătate de milion de kilometri pătrați. O societate care se studiază din punctul de vedere al unei continue exigențe de interpretare a comportamentelor sale cele mai semnificative. Din această cauză, sinteza timpurilor și spațiilor medievale hispanice proiectează o lumină interesantă asupra mecanismelor de creare și a manifestărilor peisajului agrar, asupra distribuirii habitatului, a împărțirii temporale și geografice a regimurilor de proprietate și exploatare, a formelor de transmitere a patrimoniului și a mecanismelor de reproducere a structurilor de putere, aspecte care, într-un fel sau altul, și-au prelungit influența până în zilele noastre.

Cartea lui García de Cortázar cuprinde trei mari capitole, și anume: 1) formarea societății rurale hispano-creștine între secolele VIII și XI; 2) expansiunea modelului feudal în secolele XII și XIII prin supunerea și ierarhizarea societății rurale și 3) criză și stabilitate seniorială în secolele XIV și XV: controlul urban asupra lumii rurale și varietatea destinului țărănesc.

La capătul unei minuțioase analize a opt sute de ani de istorie concluziile la care ajunge autorul capătă forma unui aparent paradox. Se pleacă de la lumea rurală și se ajunge la lumile rurale și invers, de la societățile rurale pentru a se ajunge la societatea rurală. Care este însă explicația acestui paradox? Iată, pe scurt, un posibil răspuns: lumea țărănească, rurală, înțeleasă ca un ansamblu de activități economice, a cunoscut un proces de diversificare de-a lungul secolelor, fragmentându-se în mai multe lumi țărănești cu orientări productive diferite. De la oieritul transhumant și agricultura bazată pe producția de ovăz și orez la producția textilă sătească sau la timpul parțial de muncă în atelierele de fierărie. Tot acest proces se desfășoară în spațiul rural. În același timp, societățile rurale de la început, fiecare cu organizarea sa totalizatoare particulară, cu modelul său, păreau să fi ajuns finalmente spre convergență într-o unică societate rurală, articulată cu tot mai multă claritate în jurul diferențelor de avere și condusă, deja iremediabil, din orașe, unde și-au instalat locuințele seniorii, marii stăpâni de pământ. Printre acești seniori trebuie incluși și aceia care credeau că dețin în mâinile lor puterea de a trimite în Infern sufletele țăranilor răsculați, adică ordinele călugărești ale franciscanilor și dominicanilor, care au înlocuit treptat pe benedictini și cistercieni în misiunea de a supraveghea și dirija, de a încadra social turma de credincioși spanioli.

Concluziile autorului sunt cu atât mai importante cu cât societatea rurală continuă să trăiască în Spania actuală. A-i cunoaște istoria încetează de a mai fi, de cele mai multe ori, un simplu exercițiu de reconstrucție istorică erudită pentru a se transforma într-un instrument de înțelegere a prezentului. În bună măsură și fără nici o îndoială acesta este unul din orizonturile cele mai importante pe care cartea le deschide în fața cititorilor săi.

Eugen Denize

WANDA KAMPMANN, *Deutsche and Juden. Die Geschichte der Juden in Deutschland vom Mittelalter bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges*, Fischer Taschenbuch Verlag, 1989, 450 p.

Prima ediție a cărții este din 1963; autoarea, născută în 1903, a făcut studii de germanistică, istorie și istoria artelor, a predat istoria la Düsseldorf și a publicat, în afara cărții pe care încercăm să o prezentăm, mai multe lucrări despre statul Israel și conflictul din Orientul Mijlociu; decedată în 1978.

Trebuie să remarcăm de la început că autoarea a pus accentul pe evenimentele secolului XIX și ale începutului secolului XX, în legătură cu tema tratată, deci pe emanciparea evreilor și reacția împotriva asimilării, apariția teoriilor rasiste bazate pe argumentul biologic, apariția sionismului cu problematica legată de ideea unui stat evreiesc (capitolele 8-26 privesc secolul XIX și începutul secolului XX, pag. 131 – 450).

Viziunea autoarei asupra raporturilor dintre evrei și germani este sumbră; caracterizând pe de o parte epoca lui Hitler ca o catastrofă în același timp pentru evrei ca și pentru istoria Germaniei (prefața, p. 11) și constatând, pe de altă parte, în istoria Germaniei și existența unor „apărători ai evreimii” (p. 448) ca, de exemplu, Lessing, Dohm, Humboldt, Mommsen, concluzia este totuși aceea că „Istoria evreimii germane, care a încetat să existe, este o temă închisă, care aparține întru totul trecutului. De asemenea nu mai există nici problematica conviețuirii dintre evrei și germani” (p. 449).

Lucrarea privește istoria relațiilor dintre evrei și germani în toate regiunile în care au existat de-a lungul timpurilor aceste raporturi (veniți odată cu armatele romane pe teritoriul german, evreii sunt prima dată pomeniți în anul 321 d. Chr. ca cetățeni ai Kölnului, de către împăratul Constantin) și indiferent de formele statale în cadrul cărora au avut loc (diferitele state germane până la unificarea din 1870, Austria, Austro-Ungaria); aflăm însă în lucrare și destul de multe informații și observații referitoare la situația evreilor din Franța, Rusia, Europa răsăriteană și chiar din Statele Unite. În legătură cu situația evreilor din Franța, nici nu ar fi putut fi trecut cu vederea faptul că revoluția franceză și apoi Napoleon au creat evreilor situația de cetățeni egali în drepturi cu ceilalți locuitori, aceasta pentru prima dată pe continent și înaintea Prusiei care i-a urmat exemplul.

În legătură cu tema aleasă, reținem remarcile autoarei în sensul caracterului privilegiat al raporturilor dintre evrei și germani, dintre iudaism și cultura germană, ajungându-se la o adevărată simbioză spirituală și în acest sens numele unor personalități ca Moses Mendelssohn, Heinrich Heine, Hermann Cohen, Gustav Mahler, Ernst Cassirer, Sigmund Freud, Arthur Schnitzler, Jakob Wassermann, Walter Rathenau, sunt ilustrative. În legătură cu această problemă, autoarea arată că evreii germani erau mai legați de cultura germană decât de cea a strămoșilor lor (p. 392) și în acest sens s-a pronunțat și filozoful neokantian Hermann Cohen.

Caracteristica cărții nu este aceea a unei istorii culturale, ci a unei istorii politice, ideile filozofice și curentele ideologice fiind analizate doar în măsura în care au fost implicate în controversile ivite în legătură cu stabilirea statutului juridic al evreilor în diferitele state germane și în legătură cu aceasta am remarcat faptul că s-a trecut nu numai de la drepturi limitate, de la protecție și ghetouri la drepturi egale și recunoașterea cetățeniei, ci s-a încercat și uneori s-a reușit „descetățenirea” și limitarea drepturilor deja recunoscute. Aceasta fiind caracteristica cărții, trebuie să recunoaștem că ea (cartea) este bine structurată și scrisă cu obiectivitate, spre exemplu: face o distincție clară între antisemitismul „social-creștin” al lui Stoecker Adolf și cel de concepție rasială al lui Gobineau sau Chamberlain (și chiar și între Gobineau cu cartea sa despre inegalitatea raselor umane din 1902 și Chamberlain cu cartea sa „Grundlagen des 19. Jahrhunderts” din 1899; autoarea ține să accentueze diferența în sensul că primul rămâne pe terenul constatărilor, pe când al doilea, prin virulența ideilor rasiste și soluțiile extreme propuse a constituit aproape un model pentru concepțiile lui Alfred Rosenberg prezentate în „Mythos des 20. Jahrhunderts.”; tot nuanțat este prezentată și poziția lui Luther, care din apărător al evreilor a trecut pe poziția unei adversități fățișe, ca și cea a istoricului Treitschke în cunoscuta controversă cu Mommsen, cel din urmă fiind susținătorul recunoașterii egalității totale în drepturi a evreilor cu germanii cu condiția asimilării (aceasta a fost și poziția lui Napoleon).

Datele statistice sunt frecvent citate pe parcursul volumului; astfel, pentru a da două exemple: la pag. 357 se arată că între 1905 și 1914 Germania a fost „țara de trecere” (Durchgangsland) pentru 700.000 evrei care au părăsit Europa orientală pentru continentul american, iar la pag. 348, pentru a demonstra insuccesul creării unui stat evreiesc înăuntrul granițelor fostei Uniuni Sovietice, autoarea arată că în Uniunea Sovietică trăiau în deceniu al șaptelea aproape 3 milioane de evrei pe când în Birobidjan doar 30.000!

Cu privire la opiniile autoarei, arătăm că în general se face o relatare absolut obiectivă a faptelor, evitându-se exprimarea unor opinii proprii, care ar fi fost, zicem noi, superflue, în privința de exemplu a absurdităților medievale conținute în acuzele de omor ritual, de otrăviri de fântani, de răspândire de molimi; etc.; atunci însă când este necesară precizarea unei realități cum este cazul

falsității așa-zisului document al „Protocoalelor înțelepților Sionului”, autoarea își expune punctul de vedere (cum este și cazul afacerii Dreyfus).

În legătură cu opiniile autoarei, menționăm cea referitoare la concepția socialiștilor (în special Karl Marx și Karl Kautsky) despre „dispariția problemei evreiești” prin transformarea societății în una socialistă; autoarea constată că această concepție a fost contrazisă de evoluția istorică și anume: antisemitismul s-a dovedit a avea rădăcini mai adânci decât condiția economică a micii burghezii, iudaismul s-a dovedit capabil de o renaștere și reînnoire națională și religioasă și statul evreiesc a devenit din utopie o realitate (p. 348).

În privința ideii unui stat evreiesc, a sionismului, autoarea insistă asupra preocupărilor (de ex. Moses Hess cu cartea „Rom und Jerusalem”, 1862), asupra gândirii și activității lui Theodor Herzl, asupra congreselor sioniste, asupra întâlnirilor lui Herzl cu Wilhelm al II-lea, asupra orientării sioniștilor de la Germania spre Anglia (declarația Balfour – 1917 – depășește evident perioada luată în considerare de autoare).

Structura volumului: sumar, cuvânt introductiv (al autoarei), cele 26 capitole ale lucrării (intitulate: Viața evreiască în Evul Mediu german; Influența umanismului și a Reformei; Evreimea în statul absolutist al secolelor XVII și XVIII: Evreii din Hamburg și ghetoul din Frankfurt; Moses Mendelssohn și iluminismul berlinez; David Friedländer și începuturile mișcării de reformă din Prusia; Toleranță și egalitate în drepturi; Wilhelm von Humboldt și edictul de emancipare al lui Hardenberg; Congresul de la Viena; Problema evreiască în timpul Restaurăției; Liberalismul politic; Transformări în concepțiile evreimii; Principiul „Statului creștin” și problema evreiască în dezbaterile Landtagului din 1847; A doua fază a emancipării; Antisemitismul în noul Reich; Adolf Stoecker; Controversa dintre Treitschke și Mommsen; Curente radicale; Teoreticienii antisemitismului rasist; Socialismul și evreii; Evreii din Occident în fața unor noi probleme; Marele proiect al lui Theodor Herzl; Originile mișcării sioniste; Acțiunea politică; Controversa în legătură cu Uganda și criza internă a sionismului; Evreii germani înaintea primului război mondial), index de nume (indicațiile bibliografice sunt cuprinse în note de subsol pe parcursul lucrării).

În legătură cu spiritualitatea evreului în societatea germană, autoarea se referă și la opinia lui Martin Buber care susținuse că evreii nu constituiau o comunitate în spațiu, ci în timp, că ei constituiau o unitate a morților, a celor vii, a celor care nu s-au născut încă și că trecutul întregului popor evreu constituie amintirea fiecărui individ în parte și în aceasta constă destinul său interior („... ein inneres Schicksal”).

Nefiind o lucrare istorică propriu-zisă, ci mai degrabă un eseu amplu, fără vreo contribuție personală sub aspect documentar și cu o bibliografie relativ sumară, fără index de materii, cartea are principalul merit de a prezenta sintetic și îndeosebi sub aspect politic evoluția raporturilor dintre evrei și germani în cadrul diferitelor formațiuni statale germane, evoluție pe care autoarea o crede iremediabil încheiată.

Betinio Diamant

PETER LAHNSTEIN, *Auf den Spuren von Karl V.*, Paul List Verlag, München, 1993, 352 p.

Lucrarea profesorului Peter Lahnstein se prezintă încă din titlu ca fiind o încercare, pe deplin reușită, de a reînvia sub ochii cititorului o epocă apusă, cea a împăratului Carol al V-lea. Prima ediție a apărut în 1979, iar reeditarea de față a fost un omagiu adus personalității marelui istoric, decedat în 1991, la vârsta de 78 de ani. Aprecierile din „Frankfurter Allgemeinen Zeitung” și din „Nürnberger Zeitung” sunt pe deplin edificatoare asupra valorii de necontestat a monografiei prezentate. „O biografie scrisă curgător care cuprinde întreaga istorie a epocii... o carte dumnezeiască!” scria Galo Mann la apariția lucrării.

Ideea de bază ce a condus la elaborarea acestei monografii a fost generată de un paradox al istoriei. Imensul imperiu, guvernat de împăratul Carol al V-lea, a cărui figură face parte din galeria

iluștrilor conducători ai omenirii, nu a avut o capitală, un punct central de care să se lege marile decizii politice care au contribuit la punerea în mișcare a Europei secolului al XVI-lea. Tocmai imensitatea imperiului a făcut imposibilă existența unei capitale unice. fapt ce ar fi lezat susceptibilitățile orgolioasei Spanii sau ale independenților principii germani și, nu în ultimul rând, pe cele ale numai puțin mândrilor locuitori ai Țărilor de Jos. Hazardul și norocul au adus Casei de Austria șansa de a guverna timp de 40 de ani (1516 – 1556) două treimi din Europa și abia descoperitele teritorii ale Lumii Noi, ceea ce l-a obligat pe împăratul Carol Quintul să creadă cu tărie în misiunea sa aproape mistică de a-și îndeplini funcția de „monarh universal”. De aceea a refăcut biografia lui Carol al V-lea înseamnă să pornești pe „urmele” sale de-a lungul interminabilelor călătorii, pe apă și pe uscat, ce îl purtau de la Adunările stărilor din Țările de Jos la Dietele imperiale din Germania, de la „Cortesurile” din Spania la tratativele și conferințele de pace. De asemenea nu au fost puține nici campaniile militare, nici peregrinările prin porturile Mării Nordului și ale Mediteranei.

Peter Lahnstein a înțeles ca nimeni altul fațeta ascunsă a personalității marelui conducător politic. În fața cititorului se prezintă în primul rând *omul* Carol al V-lea, ale cărui mobiluri și sentimente au determinat deciziile și acțiunile *împăratului*. În decursul unei vieți marcate de o permanentă mișcare Carol Quintul a fost obligat să ia decizii rapide, care nu puteau să mai fie modificate și care au marcat, în bine sau în rău, istoria omenirii. Așa este înfățișată întâlnirea de importanță majoră între Luther și împărat în cadrul Dietei imperiale de la Worms (1521), în capitolul cu titlul sugestiv „*Die Weltstunde*”. Dificultățile de integrare în societatea ultra conservatoare a Spaniei ca și opoziția turbulentilor principii germani sunt înfățișate în capitolele „*Fremd in Spanien*”, „*Fremd in Deutschland*”. Evoluția politică a împăratului, ce l-a apropiat, până la identificare, de interesele Spaniei, axate pe supremație în Mediterana și în Italia, l-a îndepărtat tot mai mult de politica dusă de predecesorii săi în Imperiu, provocând colapsul unui întreg eșafodaj politic, disproporționat construit. Acest eșafodaj lăsa descoperite granițele sud-estice ale Imperiului și minimaliza, în același timp, ambiția politică, din ce în ce mai mare, a fratelui împăratului, Ferdinand de Austria, ce avea să câștige simpatia principilor germani și succesiunea la tronul imperial (cap. „*Er Wird ein balber Spanier*”, „*Karl und die Italiener*”, „*Die geharnischte Fortuna*”, „*Sonnen untergang*”, p. 107 – 182).

Recomandăm deci lectura acestei cărți ce este una dintre cele mai recente biografii a lui Carol al V-lea, dar și una dintre cele mai captivante, pentru că îmbină seriozitatea științifică cu imaginea artistică, alcătuind tabloul viu al unei epoci demult cunoscute doar din cărțile de istorie.

Ileana Căzan

CONSTANTIN MĂLINAȘ *Catalog de carte românească veche*, Cuvânt înainte de Prof. univ. dr. Dan Simonescu, membru de onoare al Academiei Române, Oradea, Edit. Mihai Eminescu, 1993, 152 p. + 27 fig.

Sun egida Inspectoratului pentru Cultură al Județului Bihor și al Bibliotecii Județene „Gheorghe Șincai” Oradea, profesorul Constantin Mălinaș publică un interesant și util catalog de carte românească veche (1643 – 1830) după exemplare păstrate în fondul susnumitei biblioteci. Volumul beneficiază de un convingător *Cuvânt înainte* (p. 5 – 8), datorat regretatului Profesor Dan Simonescu, unul din autorii monumentalei *Bibliografia Românească Veche*. Ca și în alte cazuri, consultarea catalogului propriu-zis este facilitată de *Studiul introductiv* (p. 9 – 24), în care autorul își fixează metoda de lucru în ceea ce privește descrierea cărților vechi. De altfel, această parte a catalogului îi permite lui C-tin Mălinaș mai multe pertinente considerații asupra cărții românești vechi, formă particulară de manifestare a civilizației europene, având la îndemână lotul de tipărituri (reinventariat între anii 1963 – 1969). Dacă pornind de la aceste exemplare autorul stabilește o serie de *Addenda et Corrigenda* la *Bibliografia Românească Veche*, nu este mai puțin adevărat că, în raport direct cu însemnările de pe cărțile din Oradea, C-tin Mălinaș ne oferă o categorisire a lor, grupate sub genericul de *ex-libris*, stabilind „(...) funcțiile cărții și dinamica lor, sursele de carte.

procurarea cărții, funcțiile lecturii, lectura colectivă și lectura individuală, organizarea și păstrarea cărții, circulația.” (p. 17).

Consultarea rapidă a catalogului, care cuprinde 129 poziții bibliografice, începând cu *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643 (B. R. V., I, IV, 45) și sfârșind cu Ladislau Vajda, *Synopsis historiae juris transsilvanici*, Claudiopoli, 1830 (B. R. V., III, 1500), este facilitată de câteva interesante *Delimitări metodice* (I. *Informații de identificare*; II. *Note generale*; III. *Note specifice*) (p. 27 – 28) cât și de *Lista de abrevieri* (p. 29). Catalogul propriu-zis (p. 30 – 133), care oferă un material informațional prețios pentru istoria culturii românești vechi și moderne, pornind chiar de la notele generale și particulare ale fiecărui exemplar, este însoțit de un *rezumat* în limba franceză (p. 134 – 135), la care se adaugă un *Indice general* (p. 136 – 144), *Indice alfabetic* (p. 145 – 147), *Indice tematic de însemnări pe cărți* (p. 147 – 148) și de un *Indice analitic de formule diplomatice folosite în ex-libris* (p. 148 – 149). „Etapile” prin care a trecut prezentul catalog, de la forma manuscrisă finală în 1985 până la tipărire, sunt punctate de C-tin Mălinaș în *Epilog de popas* (p. 149 – 151), într-o manieră din care nu lipsește sentimentul, dovada „legăturii” stabilite între autor și carte. *Caietul de ilustrații*, care întregeste conținutul volumului, este alcătuit din 27 figuri, începând cu 3 file din *Cazania lui Varlaam*, Iași, 1643 și sfârșind cu Ioan Alexi, *Grammatica daco romana sive valachica*, Viena, 1826.

Publicat în *Bibliotheca bibliologica Seria de restituiri „Festina lente” – Cărți oprite de cenzura comunistă* – 1, justificându-se prin adagiul renașcentist preluat din tipăriturile lui Aldus Manutius Romanus, „Grăbește-te încet // Fii ager ca delfinul // și tare ca ancora!”, volumul alcătuit de Constantin Mălinaș, *Catalog de carte românească veche* se dovedește – pe noi necoștiți de la prima lectură – un util instrument de lucru, în efortul de valorificare modernă a tezaurului de carte adăpostit în colecțiile Bibliotecii județene „Gheorghe Șincai” Oradea.

Iacob Mârza

AXINTE URICARIUL, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*. [Vol.]

I. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. Editura Minerva, București, 1993, XLVIII + 380 p.

Între izvoarele narrative de mai mică importanță ale istoriei medievale românești se află și *Istoria paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, atribuită lui Axinte Uricariul, operă a cărei tipărire integrală, într-o ediție critică, a început prin volumul întocmit de Gabriel Ștrempel și apărut la Editura Minerva, în 1993. Până la actuala ediție lucrarea, de întindere considerabilă, nu a fost cercetată sistematic și a fost puțin cunoscută și utilizată de specialiști. Ea a fost doar parțial tipărită, mai întâi de către Cezar Bolliac, în „*Trompeta Carpaților*”, în 1871 – 1873, ulterior, câteva fragmente, de către Moses Gaster, în volumul I din *Chrestomafia* sa (1891), și Constantin Grecescu, în „*Revista Istorică Română*” (1938). Chiar în epoca în care a fost elaborată cronica a fost puțin difuzată.

Eruditul studiu introductiv al volumului (p. V – LXVIII) discută problemele ridicate de textul cronicii și de paternitatea ei. Analizând argumentele pro și contra aduse de-a lungul timpului, Gabriel Ștrempel atribuie cronica lui Axinte Uricariul, care a scris-o la începutul secolului al XVIII-lea, la porunca domnitorului Nicolae Mavrocordat. Reținem marja de probabilitate într-o chestiune atât de delicată, obiect de controversă științifică: „Am și eu unele îndoieli și nu pot jura că Axinte este sigur autorul *Cronicii paralele*. Dar deocamdată i-o atribuim, căci argumentele *pro* mi se par preponderente. Dar de la îndoieli și până la certitudini drumul este foarte lung și spre bătrânețe devenim mai prudenți cu condeiul, ce tinde să se entuziasmeze ușor” (p. XLVIII, nota 210).

Cronica paralelă, cu titlul original și complet *Letopiseșul Țării Românești și a Țării Moldovei. De viața a prealuminășilor domni ce-au stăpânit întru aceste 2 țări, și ce s-au lucrat în zilele lor, și a părților streine, care să megieșesc cu aceste țări pre largu adunate den multe letopiseșe și cu bună îndreptare alcătuit, precum să vede*, este o vastă complicație de texte privitoare la istoria românilor, dispuse cronologic, prin alternarea narării evenimentelor petrecute în Moldova și

a celor din Țara Românească. Volumul I începe cu descălecatul lui Negru vodă în Țara Românească și se încheie cu a doua domnie a lui Radu Mihnea vodă în Moldova (1623 – 1625). Editorul a stabilit letopisețele folosite de autor și a urmărit, pagină cu pagină, raporturile de dependență a *Cronicii paralele* de aceste izvoare (p. XIX – XXXIX). Pentru Moldova au fost folosite: o variantă cu interpolări a *Letopiseșului* lui Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron vodă* al lui Miron Costin, *Cronica Țării Moldovei dintre anii 1662 – 1711* (Pseudo Nicolae Costin) și istoria personală a celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova; iar pentru Țara Românească: *Letopiseșul Cantacuzinesc*, text cu mai multe adaosuri de epocă, și *Istoriile* lui Radu Popescu.

Considerațiile personale, precizările genealogice introduse și adaosurile pe marginea izvoarelor folosite, eliminarea textelor văzute ca neesențiale, apelul la documente și celelalte intervenții în text exprimă personalitatea autorului și dau cronicii valoarea de document istoric. Ni se revelează astfel un text narativ interesant care, prin volumul editat de Gabriel Ștrempel, vine să completeze seria de ediții critice monumentale, realizată în ultimele decenii, ale cronicarilor români.

Viorel Achim

KATHERINE VERDERY, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Trad. Mona și Sorin Antohi, Edit. Humanitas, București, 1994, 380 p.

Titlul *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, al unei cărți apărute de câțiva timp pe teșighelele care năvălesc în plină stradă la București, atrage desigur, dar și înșeală. Sub acest titlu, pe care Editura Humanitas l-a dat traducerii din englezește, de Mona și Sorin Antohi, românii vor cunoaște una din cărțile cele mai lucide și mai oneste care au explicat în străinătate situația societății românești.

Autoarea, Katherine Verdery, profesoară la Universitatea Johns Hopkins din Baltimore, cunoaște perfect țara noastră, unde are mulți prieteni. A învățat românește într-un sat din Ardeal și accentul cu care vorbește limba noastră nu e cel american, ci al țărănilor dintre Geoagiu și Deva. Cartea de față este rezultatul celei de a doua dintre anchetele ei în România – cea mai ambițioasă, în sensul că implică, pe lângă sociologia culturii, și istorie, critică literară și analiză politică –, iar a treia sa anchetă e în curs, urmărind efectele tranziției în acel mediu rural din Transilvania care-i este familiar. Depărtarea e mare de la problemele recuperării pământului printr-un hățș de legi ineficiente și de corupție până la politica culturală a anilor '80, cu conflicte pe care le-a provocat sau întreținut între grupurile de intelectuali în funcție de modul în care fiecare percepea identitatea națională românească. Martor atent și sensibil, Katherine Verdery a constatat că definițiile valorii culturale, competenței și autorității simbolice variau și rivalizau între ele în spațiul studiat, care era îndeaproape controlat de cenzură. Nu numai că această cenzură intervenea agresiv în favoarea uneia din versiunile alternative – cea oficială, pentru a da impresia că e intonată de un cor spontan –, ci ea putea decide expulzarea unui observator străin. Așa se face că unele capitole care au fost redactate chiar în țară au circulat în secret între primii cititori români. Mi-aduc chiar aminte că am servit odată drept curier, răspălit prin plăcerea de a face cunoștință cu domnul Alexandru Paleologu. Viitorul senator se găsea în 1989 sub o supraveghere care n-ar fi tolerat vizitatori străini.

Astăzi am luat repede distanță față de acele împrejurări – cartea a fost publicată în Statele Unite chiar în zilele schimbării de regim de la București – și lectura ei în românește nu mai e subversivă. Ceea ce nu înseamnă că această carte ar fi devenit mai puțin actuală. Din două motive: mai întâi, un lucru bine înțeles și bine scris va atrage întotdeauna prin aceeași robustă construcție intelectuală; apoi, revenirea României oficiale la făgașul bătătorit al naționalismului ne arată că lecția autoarei nu s-a perimat – mai ales că aceiași oportuniști renasc din cenușa lor cu un succes uluitor.

În varianta originală, lucrarea avea un capitol suplimentar, despre istoria mai veche a dialogului dintre reprezentarea pro-occidentală a culturii românești și reversul acestei imagini, indigenist și, mai mult sau mai puțin, xenofob. Suprimarea lui, ca și cum n-ar fi conținut decât fapte

„necunoscute de toată lumea, e o greșeală, căci, pe de o parte, sublinia continuitatea acestei competiții și, pe de altă, era un exemplu de expunere obiectivă, cum puțini dintre autorii noștri ar putea oferi cu privire la această temă. Ceea ce remarcă totodată Katherine Verdery era că, de la Școala Ardeleană până la Lovinescu și Rădulescu-Motru, „grecii și troienii”, protagoniștii acestui conflict de imagini, au contribuit involuntar la adâncirea izolării intelectualilor, la situarea lor ca grup departe de mase, dar permanent candidat la conducerea lor și la proiectarea viitorului lor.

Această poziție imaginară s-a modificat evident în condițiile socialismului est-european, deci și în România celor 40 de ani (1948 – 1989). Analizii față de care autoarea se recunoaște îndatorată au precizat că, în viziunea aparatului de partid, producția culturală era asimilată activismului ideologic și că arta însăși participa la îndoctrinarea generală. Chiar limba, sărăcită și încorsetată, devine obiectul unei remodelări controlate cu stăruință. Unde însă planul totalitar dă greș este în programarea producției de intelectuali pe cap de locuitor: din motive de propagandă, un regim ca acela al lui Ceaușescu încuraja o distribuție excesivă de diplome iar absolvenții care, din diferite motive, nu ajungeau să fie absorbiți de rândurile birocrăției erau frustrați să găsească, în cadrul sistemului, un loc inferior celui la care se considerau îndreptățiți. De aici n-a apărut, cum ar fi fost firesc în alt context, o opoziție elocventă și activă care să conteste modelul social, ci o întrecere în a capta bunăvoința puterii cu argumentele cele mai ispititoare.

În România „tezelor din iulie”, din ce în ce mai dominată de neostalinism, „Partidul – Ceaușescu” (formulă pe care o propun, gândindu-mă la crescândă identificare a organizației cu conducătorul adulat) a renunțat la orice tentativă de reformă și s-a mobilizat pentru exploatarea celui „capital simbolic” pe care-l reprezentau valorile naționale și istorice. Nesocotirea lor în perioada anterioară – epoca Gheorghiu-Dej – contribuise la impopularitatea Partidului și reabilitarea lor făgăduia atât emanciparea față de sovietici, cât și legitimarea în ochii poporului. Că utilizarea simbolurilor tradiționale nu era decât o tactică desăvârșit nesinceră o arată faptul că, în aceeași vreme, Ceaușescu urmărea să-și realizeze intenția de a șterge trecutul palpabil. De aceea a lăsat moștenire anului 2000 numai ruine și construcții prapășite înjghebate care voiau să întinerească monumental țara, să înfrunghieze în mucava o regenerare. Direct amenințați de ofensiva contra autonomiei culturii, intelectualii români n-au opus rezistență în bloc, ci s-au lăsat manipulați în luptele dintre cliici care le-au fărâmițat până astăzi comunitatea. Ceea ce ar fi putut să fie atitudinea demnă și dărză a obștii conștiente de interesele sale generale a fost numai reacția reflexă a câtorva. Pentru a relua termenii titlului adoptat de traducători, *compromisul* a covârșit *rezistența*.

Katherine Verdery a supus analizei sale minuțioase trei cazuri din zone diferite ale culturii românești. Pentru critica literară, bătaia stărnită de „protocronism”, pentru istoriografie, controversa în jurul „răscoalei” sau „revoluției” lui Horea, care a polarizat oportuniștii, în frunte cu acad. Ștefan Pascu, și profesioniștii, împărțindu-le deosebit respect pentru superioritatea morală a lui David Prodan, în sfârșit, pentru filosofie, avatarurile lui Constantin Noica și ale discipolilor săi. În toate aceste episoade caracteristice, puterea și acoliții ei au afectat un populism grosolan. Recitind exemplele citate de autoare, ne vom aminti că, încă din 1986, era denunțată tendința „elitistă” cu același dispreț care, mai târziu, a ieșit la suprafață, deloc întâmplător, în campania de presă din 1990 împotriva revistei „22”.

Acolo unde un autor român ar fi fost inevitabil atras de detalii, și-ar fi folosit inepuizabila rezervă de anecdote și de precizări biografice sau genealogice, pentru a colora și fundamenta interpretarea unor frământări care n-au lăsat indiferent pe nici unul dintre noi, Katherine Verdery își ia precauții metodologice și generalizează teoretic. O materie plămădită din viețile noastre, cu binele și răul lor, acumulat în mulți ani de zile, este abstractizată (până la ariditate uneori), dar trebuie să recunoaștem că procedeele și o cheazășie de probitate științifică. Luptele pentru influență în conducerea Uniunii Scriitorilor, convulsiile unei istoriografii în care carierele erau legate și dezlegate la Comitetul Central, sau baletul lui Noica între marginalizare (Câmpulung) și ex-centricitate (Păltiniș) sunt relatate cu detașare, deși pe baza unei informații copioase.

Totuși, a fost numai atât? De aceea spunem că titlul înșeală. Au existat și alte strategii de supraviețuire sau de rezistență pasivă. În viața academică, experiența comparatistă, enclavalele unor institute în care impostura era limitată la învățământul politic sau la ocazii festive.

Concluzia se distinge și ca printr-o binevenită despersonalizare. În viziunea de ansamblu a antropoloagei americane, orizontul românesc prezintă analogii cu situații din China și Coreea, dar și

din Japonia, Mexic și Grecia, deci nu e reductibil la violența cotidian coercitivă a unui regim de tip sovietic. Aceste pagini finale sunt și cele pe care le recomand mai insistent unei lecturi interesate de viitor. Căci, în pofida răcelii aparente, această carte de o eleganță severă nu ne ascunde adeziunea autoarei la o cauză pentru care n-am încetat de a lupta. Întârzierea publicării i-a dat răgazul să afle că personajele față de care căpătase o justificată antipatie sunt încă prezente pe scenă: unii protocroniști au intrat în P.N.Ț.C.D. – chiar ca parlamentari –, alții ocupă aceeași poziție privilegiată în numele altor formațiuni politice: P.S.M., P.R.M., P.U.N.R. Ilie Bădescu a devenit ideologul Mișcării pentru România. Mihai Ungheanu e sub-secretar de stat la Cultură (iată o apoteoză), Dan Zamfirescu nu e mare lucru (iată un eșec). Corneliu Vadim Tudor e șef de partid ca și Nicolae Manolescu, așa cum va fi poate chiar mâine Adrian Păunescu. Iosif Constantin Drăgan se întreține cordial cu președintele Republicii, așa cum o făcuse, cu o mai gălăgioasă publicitate, cu defunctul său predecesor. Ștefan Pascu mai este încă academician și, ca orator apreciat, invitat la toate praznicele Vetrei Românești.

Acest epilog a cărui impresie deprimantă crește pe zi ce trece nu s-a încheiat. El dovedește că din 1990 noua putere a încheiat un pact cu colaboratorii regimului trecut. Recurgând la aceiași mercenari, conducerea politică actuală ne dă de înțeles, mai limpede decât ar fi vrut, poate, că ceea ce o nemulțumea în România lui Ceaușescu nu era dizgrațioasa megalomanie naționalistă. Și își mai face drum, insidioasă, o bănuială: aceea că, mai versați decât opoziția în sondarea dispoziției reale a electoratului, cei care, deocamdată, decid în numele României au înțeles că au interesul de a menține un proiect cultural anacronic, fiindcă e mai accesibil și mai atrăgător pentru masa de manevră electorală. Chiar dacă această ipoteză e moral dureroasă, ea mi se pare mai suportabilă decât ar fi fost să socotim ce s-a întâmplat cu cultura română ca acțiunea unui mecanism orb și fără sens. Katherine Verdery e convingătoare și când explică și când îndeamnă la încredere în viitor.

Andrei Pippidi

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Buletinul bibliografic inițiat de „Revista istorică” are ca obiectiv semnalarea lucrărilor din producția istorică, publicate de istorici străini și români în afara hotarelor României, fără a aprecia valoarea lor științifică. Buletinul vizează cuprinderea ansamblului de lucrări – studiu și carte tipărită după mijlocul deceniului trecut, care au tangențe sau privesc direct perioada medievală, modernă și contemporană a României. Buletinul este și un instrument pentru sondarea modului în care izvoarele și literatura de specialitate românească sunt receptate de istoricii străini.

La elaborarea acestui buletin bibliografic au contribuit în măsuri diferite: Viorel Achim, Ileana Căzan, Eugen Denize, Bogdan Murgescu, Șerban Papacostea, Nagy Pienaru, Adrian Tertecel.

Redactor de rubrică: *Nagy Pienaru*

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE, BIOGRAFII, BIBLIOGRAFII

* * * *The Corvina History of Hungary from earliest times until the present the present day*, written by Kálmán Benda, Péter Honcik, László Makkai, Zsuzsanna L. Nagy, Emil Niederhauser, György Spira, Károly Vörös, Corvina Books, Budapest, 1988, 244 p. Sinteză sumară de istorie a Ungariei.

BERTÉNYI, IVÁN, *Magyarország az Anjouk Korában* (Ungaria în epoca Angevinilor), Gondolat, Budapest, 1987, 283 p. O sinteză asupra epocii angevine a istoriei Ungariei.

BOJCEVA, PAVLINA, *Renseignements sur des Bulgares d'après des historiographes roumains*, în „Etudes balkaniques”, 29, 1993, nr. 3, p. 30-37. Informații despre bulgari și istoria Bulgariei în vechea istoriografie română (până în secolul XVIII).

ERGIN, MUHARREM, *Osmanlica dersleri* (Manual de limba osmană), Bogazici Yayinlari, Istanbul, 1992, VIII + 124 + 238 p. Este un curs de limba turco-osmană (însoțit de o selecție de texte originale datând din secolele XIII-XX). În fragmentele de cronici și documente otomane folosite pentru exemplificări, apar și informații privind relațiile româno-otomane de-a lungul veacurilor.

GEORGESCU, VLAD, *The Romanians: A History*, Columbus: Ohio State University Press, 1991. (translation: Alexandra Bley-Vroman).

HERLILY, PATRICIA, *Odessa, A History 1794-1914*, Cambridge Mass., Harvard Ukrainian Research Institute, Harvard University Press, 1986, XIV, 411 p. (Harvard Ukrainian Research Institute, Monographs). O istorie a marelui port pontic, rival al celor de la gurile Dunării, care privește întreg bazinul pontic în epoca modernă.

KELLOGG, FREDERICK, *A History of Romanian Historical Writing*, Charles Shlacks Jr. Publisher, Bakersfield, 1991, VIII + 132 p. + 14 il.

MATEEVA, MARIA, *Konsulskite otnoşeniia na Bălgariia. 1879-1986* (Relațiile consulare ale Bulgariei: 1879-1986), „Dr. Petăr Beron”, Sofia, 1988, 180 p. Cartea analizează relațiile consulare ale statului bulgar cu alte state în anii 1879-1986. Se prezintă și relațiile consulare dintre Bulgaria și România în perioada respectivă. (Rec. în „Istorigeski pregled”, an 48, 1992, nr. 1-2, p. 190-192).

VAN MOEURS, WIN P., *The Bessarabian Question in Communist Historiography, Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, New-York, distributed by Columbia

„Revista istorică”, tom VI, nr. 3 – 4, p. 441–445, 1995

University Press, 1994, VIII + 463 p. (East European Monographs, CCCLXXXVII). Amplă tratare a problemei istoriografiei sovietice, „moldovenesci” și românești consacrate Basarabiei și istoriei ei. Sunt analizate etapele istoriografiei sovietice, evoluția poziției regimului comunist din România față de Basarabia, regimul rus și sovietic în provincie și alte variate aspecte ale chestiunii.

PROTASE, D., *La Romanisation et la Romanité en Dacie*, în *17e Congrès international de Ciencias Historicas*, Madrid, 1992, p. 1057-1065. Privire sintetică asupra procesului de romanizare a Daciei.

TONEV, VELKO, *Cernomorskiiat problem prez XVIII i XIX vek* (Problema Mării Negre în secolele XVIII-XIX), în „Istoriceski pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 5, p. 3-22. Este înfățișată evoluția problemei Mării Negre în secolele XVIII-XIX, subliniindu-se trecerea acesteia de la o mare otomană (1484-1774) la o mare ruso-otomană (1774-1841) și apoi la o mare internațională (după 1841). Se fac referiri și la rolul jucat de Moldova și Țara Românească (iar apoi de România) în problema sus-amintită.

TURNAU, IRENA, *History of dress in Central and Eastern Europe from the sixteenth to the eighteenth Century*, Institute of the History of Material Culture, Warszawa, 1991, 168 p. Cuprind și un capitol consacrat istoriei costumului în Moldova, Țara Românească și Transilvania.

II. IZVOARE

* . *Anjou-Kori oklevéltár* (Diplomatiarii epocii angevine) Budapest-Szeged, I (1301-1305). Szerkesztette Kristó Gyula, 1990. 529 p. II (1306-1310) Szerkesztette Kristó Gyula, 1992, 613 p. VII (1323). Szerkesztette Blazovich László-Géczi Lajos, 1991, 509 p. VIII (1324). Szerkesztette Blazovich László, 1993, 442 p. O nouă ediție, de mare anvergură, a documentelor interne ale Ungariei epocii angevine. Documentele, unele până acum inedite, sunt redată în rezumat sau în regist.

* . *Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpathes 1918-1932*, 1918-1932, vol. I, *Octobre 1918-Aout 1919*, documents recueillis par Magda Adám, György Litvan, Mária Ormos, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, LXX + 864 p. Material documentar bogat privitor la situația și politica României.

BAUDRI, FRIEDRICH, *Reise nach Südungarn 1837-1840. Ein tagebuch*. Bearbeitet und herausgegeben von Ludwig Gierse. Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1989, 335 p. Jurnalul pictorial german Friedrich Baudri (1808-1874), care în anii 1837-1840 a întreprins o călătorie în Ungaria și Banat. Cea mai mare parte se referă la călătoria făcută în această provincie.

IVANOVA, SVETLANA, *Miusiulmanki i hristianki pred kadiiskiia sād v Rumeliia prez XVIII v.: bracini problemi* (Musulmane și creștine în fața tribunalului islamic în Rumelia în secolul al XVIII-lea: probleme de căsătorie), în „Istoriceski pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 10, p. 76-87. Pe baza registrelor cadiale din Sofia, Vidin, Ruse și Silistra, se prezintă situația juridică a femeilor creștine și musulmane (în cazurile de căsătorie sau divorț) în fața tribunalelor islamice din Rumelia (Peninsula Balcanică) în veacul al XVIII-lea. Apar referiri și la situația existentă, în această privință, în Dobrogea în secolul respectiv.

PELIKAN, JAN, *Čtyři dokumenty k jugoslavsko-sovětským vztahům v letech 1953-1956* (Patru documente cu privire la relațiile sovieto-iugoslave 1953-1956), în „Slovansky přehled”, 1992, nr. 3, p. 326-332. Cuprinde referințe și despre România.

YÜCEL, YAŞAR, *Osmanli Ekonomi-Kültür-Uygurlik Tarihine Dair Bir Kaynak. Es'âr Defteri (1640 Tarihli)*, (Un izvor privind evoluția cultural economică osmană. Defterul Es'ar. Datat 1640). Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1992, 282 p. + 153 p. fotocopii. Este publicat integral un defter cuprinzând prețurile maximele de achiziție a principalelor mărfuri alimentare și nealimentare. Sunt menționate prețurile din porturile dunărene și de la M. Neagră.

III. ISTORIE MEDIEVALĂ

ATANASOV, G., *Otnovo za lokalizaciata na srednovekovnica Vicina* (Din nou despre localizarea Vicinei medievale), în „Istoriceski Pregled”, 1993, Nr. 3, p. 3-19. Se propune localizarea Vicinei la Nufăru.

BILICI, FARUK, *La politique française en Mer Noire (1747-1789)*, Les Éditions Isis, Istanbul, 1992, 202 p. Cartea este o analiză a situației bazinului Mării Negre în anii 1747-1789 și a politicii franceze în această regiune. Se fac și unele referiri la relațiile româno-otomane și româno-ruse în perioada respectivă.

BLANCHARD, IAN, *The Continental European Cattle Trades, 1400-1600*, în „Economic History Review”, 2nd, ser. XXXIX, 1986, nr. 3, p. 427-460. Reconstituirea minuțioasă a conjuncturilor, mecanismelor și volumului comerțului cu vite. Bibliografic bogată, 125 de note, 6 hărți, 2 grafice și 10 tabele.

DÁVID, GÉZA, *The sancakbegis of Arad and Gyula*, în „Acta orientalia A.S.H.”, XLVI, 1992/93, nr. 2-3, p. 143-162. Administrația otomană în sancak-ul de Arad (1552-53-1566) și sancak-ul de Gyula (din 1566, având 5 nahiye-le: Arad, Gyula, Békés, Zarand și Bihor). Este reconstituită lista sancakbegi-lor de Arad și de Gyula (până la sfârșitul sec. XVI), cu date despre fiecare.

DIMITROV, HRISTO, *Bălgaro-ungarski otnošenii v kraia na XII – nacealoto na XIII vek* (Relațiile bulgaro-ungare la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea), în „Istoriceski pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 11-12, p. 3-17. Studiul analizează relațiile dintre Ungaria și Imperiul româno-bulgar al Asăneștilor la finele veacului al XII-lea și începutul veacului al XIII-lea.

FODOR, PÁL, *Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541*, în „Acta Orientalia A.S.H.”, XLV, 1991, nr. 2-3, p. 271-345.

JÁSZAY, MAGDA, *Contrastes et diplomatie dans les rapports de Mathias Ier Corvin et la République de Venise*, în „Acta Historica”, 35, 1989, nr. 1-4, p. 3-39. este studiat un element important al relațiilor internaționale în Europa celei de-a doua jumătăți a sec. XV. Între altele, un grup de valahi (morlaci) refugiați din Croația în teritoriile venețiene a fost subiect de tratative între Signorie și regele Matia.

KULCSÁR ÁRPÁD, *Sóbányaszat és sókerks kedelen erdelyben I. Apafy Mihály uralkodása idején* (Exploatarea minieră a sării și comerțul cu sare în timpul lui Mihai Apafi I), în „Századok”, 125, 1991, nr. 5-6, p. 415-448. Studiu cu privire la tehnica exploatarei miniere, regimul muncii, starea minelor transilvane în a doua jumătate a secolului XVII.

NĂSTASE, D., *Imperial Claims in the Romanian Principalities from the Fourteenth to the Seventeenth Centuries*. New Contributions, în vol. *The Byzantine Legacy in Eastern Europe*, ed. L. Clucas, Columbia Univ. Press, New York, 1988, p. 185-224.

POPESCU D., *Relation entre esprit et matière dans les théologies orthodoxe et iconoclaste de l'icone*, în vol. *L'icone dans la théologie et l'art*, ed. D. Theraios, Maria Brun, Théodora Nicolopoulos-Titaki, Editions du Centre Orthodoxe du Patriarcat Oecuménique, Chambesy-Genève, 1990, p. 161-167.

RADICI, RADIVOI, *Vreme Jovana V Paleologa (1332-1391)*, (Vremea lui Ioan V Paleologul, 1332-1391), Beograd, 1993, 511 p. Istoria Bizanțului în secolul al XIV-lea, cu referiri și la Țara Românească.

SCHASER, ANGELIKA, *The abolish ment of medieval privileges in the Habsburg monarchy: the case of Saxons of in Transylvania at the end of the eighteenth century*, în „East European Quarterly” XXVIII, 1994, nr. 1, p. 49-61. Impactul reformelor jozefine și al reacției împotriva lor asupra statutului stărilor privilegiate din Transilvania și asupra românilor.

TREPTOW, KURT W. (ed.) *Dracula. Essays on the Life and Times of Vlad Țepeș*, Columbia University Press, New York, 1991, 336 p. (East European Monographs).

IV. ISTORIE MODERNĂ

BARBOLOV, GEORGE, *La question aroumaine de la politique balcanique de la Roumanie durant les années 1859-1885*, în „Bulgarian Historical Review”, 19th year, 1991, nr. 2, p. 61-74. Situația aromânilor din Peninsula Balcanică văzută ca problemă diplomatică a relațiilor dintre statele sud-estului Europei.

BARBOLOV, GHEORGHI, *Politikata na Bukurești v Makedoniia po Aromunkiiia vāpros prez 1878-1913 godina* (Politica Bucureștiului în Macedonia în problema aromânească 1878-1913), în „Istoriceski Pregled”, 1993, nr. 1, p. 148-163.

FINDLEY, CARTER VAUGHN, *Ottoman Civil officialdom: a Social history*, Princeton University Press, 1989, XXIV + 400 p. Lucrarea este o completare solidă la volumul anterior *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton, 1990. Sunt analizate câteva generații succesive de dregători civili otomani. Printre aceștia Akif Pașa (1787-1845), Pertev Pașa (1785-1837) și Ibrahim Hakki Pașa (1862-1918) au fost în diverse relații cu oficiali români. O demonstrație asupra tentativelor de occidentalizare a Imperiului Otoman.

HANJAL ISTVÁN, *A Batthyány-kormány külpolitikája* (Politica externă a guvernului Batthyány), ed a II-a Gondolat, Budapest, 1787, 181 p. Despre politica externă și diplomația revoluției ungare de la 1848-1849.

JENCEV, NIKOLAI, *Bukurești-kulturno središte na bălgarite prez Băzrajdanieto* (București centru cultural al bulgarilor în timpul renașterii naționale), Izdania na Bălgariisia Akademiia Naukite, Sôfiia, 1991, 350 p. Multiplele aspecte ale activității emigrației bulgare din București în perioada luptei de emancipare națională a Bulgariei.

MISHKOVA, DIANA, *Literacy and nation-building in Bulgaria (1878-1912)*, în „East European Quarterly”, XXVIII (1994), nr. 1, p. 63-93. E prezentată, cu date cifrice, și situația românilor din Bulgaria în funcție de problema alfabetizării.

PARUȘEVA, D., *La social-démocratie en Bulgarie, en Roumanie et en Serbie. Tactique de participation aux élection législatives à la fin du XIXe et au début du XXe siècle*, în „Études balkaniques”, 29, 1993, nr. 3, p. 78-90. Informații despre politica social-democrației române la trecerea dintre secolele 19-20.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

DEBO, RICHARD, *Survival and Consolidation: The Foreign Policy of Soviet Russia (1918-1921)*, Montreal, 1992, Lucrarea analizează politica externă a Rusiei Sovietice în anii 1918-1921. Se oferă informații și despre relațiile sovieto-române în acei ani.

ELLEMAN, BRUCEA., *The 1925 Soviet-Japanese Secret Agreement on Bessarabia*, în „Diplomacy and Statecraft”, 1994, iulie, p. 287-295. Încercarea sovieticilor de a-i convinge pe japonezi să nu recunoască alipirea Basarabiei la România.

FALLS, DONALD R., *Soviet decision making and the Withdrawal of Soviet Troops from Romania*, în „East European Quarterly”, XXVII, 1993, nr. 4, p. 498-502. Diverse ipoteze plauzibile cu privire la decizia Kremlinului de a-și retrage trupele din România. Explicația finală e așteptată de la arhivele sovietice și române.

GETTY, S. ARCH & MANNING, ROBERTA, *Stalinist Terror: New Perspectives*, New York, 1993. Se prezintă noi date și interpretări privind teroarea stalinistă din U.R.S.S. Se fac referiri și la comuniștii străini (inclusiv români) executați în acei ani pe teritoriul U.R.S.S.

GOVLIN, YOSEF, *Organization of the jewish Communities in Romania during the Ceaușescu Era*, în „Shvut Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference on the

History of the Jews in Romania. Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein – Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 361-368.

HARTVING, INES, *Die Beziehungen zwischen Rumänien und Moldova seit 1992*, în „Ost-europa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens”, 1994, nr. 44, p. 1070-1079. Atitudinea reciprocă a celor două state și poziția partidelor față de problema raporturilor dintre ele.

IOANID, RADU, *The Holocaust in Romania: The Jasi Pogrom of June 1941*, în „Contemporary European History”, 1993, nr. 2, p. 119-148. Informații noi cu privire la prigonirea evreilor din Iași.

KEY SERLINGK, ROBERT H., *Austro-Hungary's revival during World War II. Anglo-American planning for the Danube region*, în „Etudes Danubiennes”, t. III (1987), nr. 1, p. 53-64. Proiecte redactate de serviciile anglo-americane privind restructurarea politică a spațiului Europei centrale și de sud-est prin constituirea unor federații.

KIȘKILOVA, PARASKEVA, *Predpostavki za padaneto na liberalnoto pravitelstvo prez iuni 1918 g.* (Premisele căderii guvernului liberal în iunie 1918), în „Istorieski pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 11-12, p. 69-99. Se analizează cauzele căderii guvernului liberal bulgar în iunie 1918. Apar și unele referiri la relațiile româno-bulgare (inclusiv dobrogeană) în anii 1916-1918.

LEVY, ROBERT, *Jewish Culpability in the Implementation of Stalinism in Romania: The Case of Ana Pauker* în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference On the Research Institute, The Goldstein-Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 339-360.

LIVEZEANU, IRINA, *A Jew from the Danube – Cuvântul. The Rise of the Right, and Mihail Sebastian*, în „Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe”, First International Conference. On the History of the Jews in Romania. Editor Liviu Rotman, 16, Diaspora Research Institute, The Goldstein – Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 297-312.

LUNGU, DOV. B. *Romania and the Great Powers 1933-1940*, Duke University Press, Durham-Londra, 1989, 294 p. Prezentare a politicii externe a României de-a lungul următoarelor trei perioade delimitate de autor: aliniere – iluziile securității colective (1933-1936); nealiniere – echilibrul între Germania și U.R.S.S., în căutarea sprijinului britanic (1936-1939). Neutralitatea (1939-1940).

MEDVEDEV, ROY A., *Let History Judge. The Origins and Consequences of Stalinism*, New York, 1989. Cartea analizează instaurarea stalinismului în U.R.S.S. și efectele acestuia în interiorul și în afara acestei țări (inclusiv în România și alte state est-europene).

REMNİK, DAVID, *Lenin's Tomb. The Last days of the Soviet Empire*, New York, Random House, 1993, XII + 577 p. Lucrarea cuprinde referințe și la situația din România în procesul prăbușirii comunismului în Uniunea Sovietică.

SOYSAL, ISMAIL, *Günümüzde Balkanlar ve Türkiye'nin tutumu. Kronoloji ve genel bilgiler (1989-1992)* (Balcanii în zilele noastre și comportarea Turciei. Cronologie și informații generale: (1989-1992), în vol. *Balkanlar* (Balcanii), „Eren”, Istanbul, 1993, p. 179-240. Studiul analizează istoria Peninsulei Balcanice (inclusiv a României) în anii 1989-1992, precum și atitudinea Turciei în acest context.

TVETKOV, PLAMEN, *Bolșevizăm, naționalsoțializăm, fașizăm: 1917-1939. Obștoevropeiski i balkanski aspekti na problema* (Bolșevism, național-socialism, fascism: 1917-1939. Aspecte general europene și balcanice ale problemei), Universitatetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”, Sofia, 1991 (recenzie în „Istorieski pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 11-12, p. 188-192). Cartea oferă o privire de ansamblu asupra ideologiilor și partidelor comuniste și fasciste în Europa (și, în special, în Balcani) în anii 1917-1939. Se fac referiri și la România acelor ani (P.C.R. și Garda de Fier).

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations

THRACO-DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE. NOUVELLE
SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.
Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.
Conquista și reconquista peruană.
Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
Viața românilor între eros și thanatos.
Cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova.
Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.
Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715-1763).
Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).
Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
Independența României și Italia.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.
Cooperația românească interbelică între deziderat și realități.
I. C. Filitti: Pagini de jurnal.
Italia și primul război mondial.
Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927-1933).
Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.
De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.
Toponimie și demografie istorică.
Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.
O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 2000